

ISSN 1563-0242
Индекс 75869; 25869

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Журналистика сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия журналистики

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

HERALD

of journalism

№1 (43)

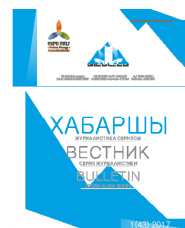
Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ХАБАРШЫ

ЖУРНАЛИСТИКА СЕРИЯСЫ № 1 (43)

ISSN 1563-0242
Индекс 75869; 25869

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОР

Медебек Сағатбек Медебекұлы, филол.ғ.к., доцент,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, журналистика факультетінің
деканы

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Дудинова Елена Ивановна,
филол.ғ.к. доцент, (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Антипов Константин Валерьевич,

э.ғ.д., профессор, И. Федоров атындағы Мәскеу
Мемлекеттік баспасөз университетінің ректоры (Ресей);

Беккер Роман, э.ғ.д., Н. Коперник атындағы
университеті халықаралық қатынастар факультетінің
деканы (Польша);

Браун Майкл, профессор, Вайоминг университеті
(АҚШ);

Окай Айдемир, профессор, Ыстамбұл университеті
(Түркия);

Лилия Райчева Тодорова-Коларова, профессор, «Св.
Климент Охридски» София университетінің докторы
(Болгария);

Барлыбаева Сауле Хатиятовна, т.ғ.д., баспасөз және
электронды БАҚ кафедрасының профессоры, әл-Фараби
атындағы ҚазҰУ;

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

Садуакасов Абай Айтмукашев, деканның ғылыми-
инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық
жөніндегі орынбасары

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Омарова Батиш Абдирашовна,
баспагерлік-редакторлық және дизайнерлік өнер кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Бекболатұлы Жетпісбай – э.ғ.к., проф.м.а,
баспагерлік-редакторлық және дизайнерлік өнер
кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ

Сұлтанбаева Гүлмира Серікбайқызы,
саяси ғ.д., профессор, баспасөз және электронды БАҚ
кафедрасының меңгерушісі,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ;

Шыңғысова Назгүл Тұрсынбаевна, филол.ғ.д.,
профессор, ЮНЕСКО, халықаралық журналистика
және қоғамдық медиа кафедрасының меңгерушісі,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ;

Жұртбай Назым, PhD, ЮНЕСКО, халықаралық
журналистика және қоғамдық медиа кафедрасының аға
оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ;

Мамырова Қулайым Сейтнуровна, ЮНЕСКО,
халықаралық журналистика және қоғамдық медиа
кафедрасының аға оқытушысы,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ.

Тақырыптық бағыты: ғылыми – қазақ журналистикасының тарихы, электронды БАҚ, баспа ісі және дизайн, қоғаммен байланыс, көсемсөз, халықаралық журналистика, медиа білім беру, медиасуауаттылық, журналистика этикасы, БАҚ-тың құқықтық негіздері, салалық журналистика, жаңа медиа.

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаққозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Агила Хасанқызы

Гүлмира Бекбердиева

Компьютерде беттеген

Гүлмира Шаққозова

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Әміртайқызы

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №10638

Басуға 31.03.2017 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 20.9 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №1332. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

1-бөлім
**ЖУРНАЛИСТИКА:
ҚОҒАМ, ТІЛ, ТАРИХ,
САЯСАТ, ЗАҢ, ЭКОНОМИКА**

Раздел 1
**ЖУРНАЛИСТИКА:
ОБЩЕСТВО, ЯЗЫК, ИСТОРИЯ,
ПОЛИТИКА, ЗАКОН, ЭКОНОМИКА**

Section 1
**JOURNALISM:
SOCIETY, LANGUAGE, HISTORY,
POLICY, LAW, ECONOMY**

Кәкен Қамзин,
Әсел Қамза

**Ретроспективалық портреттер:
салыстырмалы сараптама**

Аталмыш мақалада журналистика ғылымының салыстырмалы әдісіне және тарихи көкейтестілік қисыны контексіне сәйкес, өткен заман қарындаш кескіндемелеріне, суретшілер туындыларына, дагерротиптерге, танымал тұлғалардың фотосуреттеріне тиянақты сараптама жасалады. Авторлар кейіпкерлер тағдырын, олардың мінез-құлқын, нақты өзара әлеуметтік қарым-қатынастарын деректі суреттерді сөйлету арқылы ашып көрсетуге ұмтылады. Осы ретте мәтін мен сурет тұтастығын, таным үдерісіндегі форматтар ауысымының творчестволық негіздерін әлемдік және ұлттық классика қайраткерлері туындыларының, заманалы баспасөздің лайықты мысалдары бекемдей түседі.

Түйін сөздер: зияткерлік дайындық, тарихи зәрулік, мәтін мен сурет одағы, суретті сөйлету, фактілік тұрпат, статикалық бейне, формат ауысымы, ой ағымы иллюстрациясы, жан-жақтылық концепциясы, феминизм, суфражизм.

Kamzin Kaken,
Khamza Asel

**Retrospective Portraits:
a comparative analysis**

The proposed article in the context of comparative method of journalistic science and the concept of historical actuality carefully analyzes pencil sketches of last years, works of artists, daguerreotypes and photos of the famous people. Giving voice vitality documentary photographs, the authors try to track the fate of the characters, their personal characteristics and specific social relationships. At the same time the relevant examples from the works of world and national classics thoroughly reinforce the unity of text and images, changes of image formats in the cognitive process.

Key words: intellectual training, historical relevance, the union of a text and an image, the speech pictures, factual image, statistical image, format change, consciousness stream illustration, concept of a versatility, feminism, suffrage.

Кәкен Қамзин,
Әсел Қамза

**Ретроспективные портреты:
сравнительный анализ**

Предлагаемая статья в контексте сравнительного метода журналистской науки и концепции исторической злободневности тщательно анализирует карандашные наброски прошлых лет, работы художников, дагерротипы, фотографии известных людей. Придавая речевую живость документальным фотоснимкам, авторы пытаются отслеживать судьбы персонажей, их персональные характеристики и конкретные социальные взаимоотношения. При этом единство текста и фотоизображения, смену форматов в познавательном процессе основательно подкрепляют соответствующие примеры из произведений мировых и национальных классиков, современной прессы.

Ключевые слова: интеллектуальный тренинг, историческая актуальность, союз текста и изображения, речение фотографии, фактологический образ, статистический образ, смена формата, иллюстрация потока сознания, концепция разносторонности, феминизм, суфражизм.

**РЕТРОСПЕКТИВАЛЫҚ
ПОРТРЕТТЕР:
САЛЫСТЫРМАЛЫ
САРАПТАМА**

Қазақ көсемсөзінің түйінді-түйткілді мәселелерін, арғы-бергі журналистика құбылысын саналы безбендеуші, көркем әдебиет проблемаларын ерінбей-жалықпай саралаушы ғалым біз төменде сөз қозғар тақырыпты әзірше шет жағалап қана жүр. Оның өзіндік себептері де баршылық, сыпайы ақталар тұстары да жетерлік. Ал, осы тезисті әрі қарай тарата түсейік. Расында, өз жұртымыздың қазіргі форматтағы фотоөнерге, көркемсурет бейнелеуіне ден қойғанына да сансыз ғасыр жүзі болды дей аламыз ба? Дей алмаймыз. Бұл – бірінші жағы. Екінші тұсынан, мультимедиалық, конвергенттік, интернет журналистика, мессенджер сынды заманалы контенттердің жалына жармасудан, бәлкім, бірсыпырамыздың бұл салаға қолымыз тимей жүруі бек мүмкін, оның үстіне зәру тарихилықты күн тәртібіне қоюға кәсіби шама-шарқымыздың, зияткерлік дайындығымыздың әлсіздік танытарын мойындағымыз келмейтіні де шындық шығар. Үшіншіден, ақиқаты сол, фотобаян тылсымын, кескіндеме бояуын, сызба сырын, олардың психологиялық энергетикасын межелес ғылымдар әдіс-амалдары арқылы ала қағаз бетіне түсіруге әзірге икемделе алмай отыруымыз да ықтимал. Төртіншіден, кейбір фотосуреттердің, хат-хабарлардың, күнделіктердің арғы жағында қазақ жамиятына тән қысылу-қымсыну, көпшілікке жария етілмес сырлар, жеке бастың құпиялары жатқаны белгілі. Бесіншіден, фотошежірені ғылыми зертеу нысаны етіп алудың мол азабы, жан қинар бейнеті мен көз майын тауысар тән мехнаты өз алдына бір төбе. Сондықтан болар, тарихи тұлғалардың туындыгерлік қызметін, өмір жолын олардың фотосуреттерімен, көркем портреттерімен салыстыра сөз ету, өздерінің қолдарынан шыққан қылқалам, қарындаш не тушь өрнектерінің шығу тегімен байланыстыра тереңдей зерттеу жедел ілгері баса қойған жоқ. Әрине, Шоқан Уәлиханов шығармашылығы хақындағы ізденістерде, Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» роман-очеркінде кескіндердің, фотосуреттердің шығарма мәтінімен қабысып жатқанын сезінеміз. Бірақ авторлар ол деректік материалдарды ой ағымының иллюстрациясы ретінде ғана пайдаланады, суреттерді жеке-жеке сараламайды, кейіпкерлерді мінездемейді, олардың хронологиясын айқындамайды. Әділін айтсақ, ондай дәстүр қысылтаяң ол кез тұрмақ, оң-солымызды таныған

тап қазірдің өзінде бізге сіңісе қояр түрі жоқ. Және бір айтарымыз: одан кейінгі мемуарлық шығармалардың, зерттеу еңбектердің сол іздің сорабынан көз жазғанын, бұра тартқанын байқай алмадық. Түгелдей дерлік сол жол, сол жоба.

Өткен-кеткен үлгі-өнегеге көз салар болсақ, көпшілік туындылары өзімізге мәлім тегі еврей француз жазушысы, өмірбаяндық романдар сериясымен аты әлемге әйгілі Андре Моруаны (André Maurois, шынайы аты-жөні Эмиль Саломон Вильгельм Эрзог, Émile-Salomon-Wilhelm Herzog) бөлекше атап айтар едік. Ол да «Ариель, или Жизнь Шелли», «Карьера Дизраэли», «Байрон», «Тургенев», «Три Дюма», «Жизнь Александра Флеминга», «Прометей, или Жизнь Бальзака», «Олимпико, или Жизнь Виктора Гюго», «Лелия, или Жизнь Жорж Санд» атты шығармаларында қолына түскен фотосуреттерді, арлы-берлі жолданған хаттарды реті келген жерде қисынын тауып, қосымша дерек есебінде жария қылған. Ондай журналистік-әдеби әдіс өмірбаяндық романдарда сөз етілген оқиғалардың шынайылығын дәлелдеп береді, ғылыми-танымдық күш-қуатын еселей түседі, сөз өрнегі мен дәуір палитрасына үстеме бояу, фактілік бейне-тұрпат қосады.

Біз жария етіп отырған мына суретте әйгілі феминистердің бірі, кезінде «Le Figaro» газеті редакторының міндетін атқарған, «Консуэло», «Индиана», «Лелия», «Валентина», «Орас», «Жак» сынды 100-ге тарта психологиялық-романтикалық роман-повесті дүниеге әкелген, әйел бостандығы мен еркін махаббат туралы өзіндік ұстанымынан айнымаған Жорж Санд (Амандина Аврора Люсиль Дюпен) бейнеленген. Дей тұрғанмен Андре Моруа француз

суфражисінің өзіндік өмір сүру стилін күстанамалайды, жатсынбайды, оған мейлінше жағымды мінездеме береді: «Многие порицали Санд за её любовные похождения, но яростная жажда её поисков объясняется невозможностью найти то совершенство, за которым она гналась. Пламенные души, становящиеся великими святыми, часто переживали бури в молодости... Философия Санд была простой. Мир сотворён добрым господом богом. Сила любви, живущая в нас, дана нам им. Единственный грех, который не может быть прощён, – это намеренное умолчание и ложь в любви, тогда как любовь должна быть полным единением душ» [1, с. 410.].

Енді алыстағы Франциядан әу баста түркі өркениеті тамырларынан нәр алған орыс мәдени кеңістігіне оралар болсақ, өткен ғасырдың жетпісінші-сексенінші жылдары пушкинтанушылар, зиялы қауым ортасында едәуір пікірталас туғызған, орыс әдебиетін зерттеуге едәуір сонылық әкелсе де, ішкері Ресейдің беделді ғалымдары пәлендей мойындай қоймаған Н.А. Раевскийдің Алматыда шыққан «Если заговорят портреты», «Портреты заговорили», «Друг Пушкина П.В. Нащокин» атты үш монографиясын алға тартар едік. Автордың: «В жизни Пушкина мало-значительного нет. Мелкая подробность позволяет порой по-новому понять и оценить всем известный стих или строчку пушкинской прозы. Нет ничего оскорбительного для памяти поэта в том, что мы хотим знать живого, подлинного Пушкина, хотим видеть его человеческий облик со всем, что было в нем прекрасного и грешного», – деген байламы біздің тұлғатанушыларға да қатысты, бізге де үлкен өнеге екенін баса көрсеткен ләзім [2, с. 7.]. Автор осы принципін жүйелі ілгерілетте келе, аталмыш еңбектерінде орыстың ұлы ақыны, прозаигі, журнал шығарушысы, очеркісі, мұрағат сұрыптаушысы айналасына қадала қарайды, майлы бояумен салынған портреттердің, автографтардың, фотосуреттердің тарихи сырына үңіледі. Осы артефактілер арқылы Пушкин тағдырының жазмыштық, тіпті пендешілік сипаттарын жайып салуға, Ресей билеушілері мен зиялылары арасындағы сана алшақтығын, ақсүйектер қауымының мораль туралы танымындағы айқын кереғарлықты ашып көрсетуге ұмтылады. Осынау аса сындарлы еңбегінің әр тұсында Н.А. Раевский кемегер қаламгер замандастарының күнделігіне де әлсін-әлсін жүгініп отырады. Біз де автор көрсеткен сол күнделіктің бірінен үзінді келтіре кетейік: «Вернемся снова к дневнику Фикельмон. 21 мая (1831 г. – К. К., Ә. Қ.) она записывает: «Пушкин приехал из Москвы и привез свою жену, но не хочет ее

показывать (в свете). Я видела ее у маменьки – это очень молодая и очень красивая особа, тонкая, стройная, высокая – лицо Мадонны, чрезвычайно бледное, с кротким, застенчивым и меланхолическим выражением, – глаза зелено-вато-карие, светлые и прозрачные, взгляд не то чтобы косящий, но неопределенный, – тонкие

черты, красивые черные волосы. Он очень в нее влюблен, рядом с ней его уродливость еще более поразительна, но когда он говорит, забываешь о том, чего ему не достает, чтобы быть, красивым, – он так хорошо говорит, его разговор так интересен, сверкающий умом без всякого педантизма» [3, с. 235.].

Біз салыстыру үшін оқырман назарына ұсынып отырған ерлі-зайыптылар портреттерінен графиня Д.М. Фикельмонның (фельдмаршал М.И. Кутузовтың немересі, австрия дипломаты және саяси қайраткері К.Л. Фикельмонның зайыбы) байқамдарының растығына көзіміз жеткендей. Бір басына сыйықсыздық пен данышпандық қатар қонған А.С. Пушкин мен әйел затына лайық сұлулық пен салқындық символы Н.Н. Гончарова. Біз осы альянсты, осы үйлесімді таңдана қабыл аламыз. Бұл құбылысты біз табиғат тартуы мен әлеуметтік қажеттіліктің ымыраласуы, екі стихияның бір-бірімен өткінші келісімі деп білеміз. А.С. Пушкиннің өзі «Евгений Онегин» романында жазғандай:

Они сошлись. Волна и камень,
Стихи и проза, лед и пламень
Не столь различны меж собой.
Сперва взаимной разнотой
Они друг другу были скучны;
Потом понравились; потом
Съезжались каждый день верхом
И скоро стали неразлучны [4, с. 33.].

Енді А.С. Пушкиннің бірден-бір ізбасары М.Ю. Лермонтовтың замандастары қаламынан туған ақын сипаттамасына тоқтала кетейік. Танымал лермонтовтанушы И.Л. Андроников Вера Ивановна Бухаринаның (Анненкованың) күнделігінен алынған төмендегідей кейіптеуді мысалға келтіруі бекерден-бекер емес шығар: «Она увидела его (Лермонтова – К.К., Ә.Қ.) впервые осенью 1832 года» [5, с. 176.]. «Должна признаться, он мне совсем не понравился. У него был злой и угрюмый вид, его небольшие черные глаза сверкали мрачным огнем, взгляд был таким же недобрый, как и улыбка. Он был мал ростом, коренаст и некрасив, но не так изысканно и очаровательно некрасив, как Пушкин, а некрасив очень грубо и несколько даже неблагородно... Он был желчным и нервным и имел вид злого ребенка, избалованного собой, упрямого и неприятного до последней степени» [6, с. 177.].

Осы күнделікті қолына алған оқырман тағы мынадай жолдарға көз тастайды: «Я видела его еще только один раз в Москве, если не ошибаюсь, в 1839 году; он уже написал своего

«Героя нашего времени», где в лице Печорина изобразил самого себя.

На этот раз мы разговаривали довольно долго и танцевали контрданс на балу у Базилевских (мадам Базилевская, рожденная Грессёр).

Он приехал с Кавказа и носил пехотную армейскую форму. Выражение лица его не изменилось – тот же мрачный взгляд, та же язвительная улыбка. Когда он, небольшого роста и коренастый, танцевал, он напоминал армейского офицера, как изображают его в «Горе от ума» в сцене бала.

Я знала того, кто имел несчастье его убить, – незначительного молодого человека, которого Лермонтов безжалостно изводил <...> Ожесточенный непереносимыми насмешками, он вызвал его на дуэль и лишил Россию ее поэта, лучшего после Пушкина» [7, с. 177-178.].

Біз жоғарыда келтірілген үзінділерден «дарын» атты қасиеттің кейде адамның сыртқы пішінімен, мінез-құлқымен сәйкестік таппай жататынын аңдаймыз. Талантты жан астарлы ішкі толғанысы, езілуі мен күйінуі мезетінде өзі өмір бойы пір тұтқан бейнеге де аяусыз, еш мейірсіз сүзілетінін аңғарамыз. Ұлы шайыр оқымысты жұрт жатқа білетін мына махаббат лирикасындағы меңзеуін ғұмыр бойы жүрегіннің түкпірінде жүрген В.А. Лопухина-Бахметеваға да (жоғарыдағы Лермонтовтың оң жағындағы суретке қараңыз) бағыштайды:

У него было болезненное самолюбие, которое причинило ему живейшие страдания. Я думаю, что он не мог успокоиться оттого, что не был красив, пленителен, элегантен. Это составляло его несчастье. Душа поэта плохо чувствовала себя в небольшой коренастой фигуре карлика. Больше я его не видела и была очень потрясена его смертью, ибо малая симпатия к нему самому не мешала мне почувствовать сердцем его удивительную поэзию и его настоящую ценность.

Нет, не тебя так пылко я люблю,
Не для меня красы твоей блистанье;
Люблю в тебе я прошлое страданье
И молодость погибшую мою.

Когда порой я на тебя смотрю,
В твои глаза, вникая долгим взором:
Таинственным я занят разговором,
Но не с тобой я сердцем говорю.

Я говорю с подругой юных дней,
В твоих чертах ищу черты другие,
В устах живых уста давно немые,
В глазах огонь угаснувших очей [8, с. 225.].

Шығармашылық күш-қуатын М.Ю. Лермонтовтың түрлі-түсті ғұмырнамасын жазуға сарка жұмсаған И.Л. Андроников ақынның Қап тауында салған әрбір суретіне, қолтаңбасына

шейін сараптайды, сол кездегі кескіндемеге түсірілген жер-су, қорғанның орналасқан жеріне барады, оның топографиялық тұрағын да анықтайды, фотосуретке, кинокамераға түсіреді, сөйтіп, дәуірлер өзгерісін салыстырады, шендестіреді. Ғылыми танымның, біздіңше, бұл да бір өнімді әдіс-амалы. Соның нәтижесінде ғалым, публицист, киносценарийст И.Л. Андроников төмендегідей байыпты да байсалды қорытындыға келеді: «Природа одарила Лермонтова разнообразными талантами. Он обладал редкой музыкальностью – играл на скрипке, играл на рояле, пел арии из своих любимых опер, даже сочинял музыку. Есть сведения, что он положил на музыку свою «Казачью колыбельную песню», да ноты пропали после смерти и до нас не дошли. Он рисовал и писал маслом и, если бы посвятил себя живописи, без сомнения, мог стать настоящим художником. Он легко решал сложные математические задачи, слыл сильным шахматистом. Он был великолепно образован,

начитан, владел несколькими иностранными языками. Живая и остроумная беседа его была увлекательна. Казалось, все в жизни давалось ему легко. И все же свой гениальный поэтический дар он совершенствовал упорным трудом» [9, с. 556.].

Батыс ділі табиғатында зерттеу нысанына көшкен адамның бар болмыс-бітімін, оның жағымды-жағымсыз жақтарын, өрлеуі мен құлдिलाуын еш жасырмай, салыстыра көрсету дәстүрі талайдан бері қалыптасқан. Бұл да, біздіңше, жан-жақтылық қисынының бір белгісі. Мысалы, көзі тірісінде аты аңызға айналған, мындаған табынушылары басына көтерген В. Высоцкий турасында қазір тау-тау естеліктер, бүйірі кампиған жазбалар тіптен мол. Солардың бір парасы мынадай: «Судя по отзывам, по характеристикам, которые ему выдавали педагоги, во время учебы Высоцкий не был примечателен. Его не относили к неспособным, к профнепригодным, но и среди талантов, среди надежд его не числили.

После первого семестра таким он выглядел в глазах педагогов: «Высоцкий: кажется способным, сделал успехи, но его лимитирует дурной вкус, очень устоявшийся... Очень недисциплинирован на истории партии... Развязан на истории зарубежной литературы... Физически развит плохо... На танце внимателен, но затят... Старателен на сценическом движении,

мешает суетливость... Без увлечения занимается манерами... Неискренен... На мастерстве актера беспокойство вызывают его речь, голос, манеры... Любопытен, но перекричал, переиграл» [10.]. Қазір біз бұндай деректерге, әсіресе басқа жұрт өкілдері хақында айтылған/жазылған/көрсетілген «кірлі» мәліметтерге жымындай қараймыз, қазақ әулетінен мұндай бейқылық, жойдасыз жөн-

жосықтың әзірше аулақ жүргеніне шүкіршілік етеміз, батыс елдері жат санамайтын бей-берекет еркіндік жуық маңда бізге мүлде жоламайтындай бей-жай күй кешеміз.

Әрине, әр ұлттың туа біткен, жүре біткен қасиеті, тіршілік қалыбы, өзіне жарасып тұрар өмір салты болады. Қазақ жамағатында ашық-шашықтықтан гөрі ибалық, қысылып-қымтырылу басым. Қазіргіше айтсақ, қара PR-дан гөрі жағымды, тұрлаулы тұстарымызды марқайта, абыройлы көрсетуге құштармыз. Оған қосанжарлай о заман-бұ заман құндылықтарын, басымызға қондырған қазіргі игіліктерді жария да, бүркемелей де қайта қарап (ревизиялап) жатқан жайымыз және бар. Тіпті кейбір мәдениеттану элитасы, әдебиет қайраткерлері қызды-қыздымен кеңес кезеңінде орныққан оң көзқарастарды, жетістіктерді, сол дәуірдің классик жазушыларын жаппай жоққа шығарып жатады. Бұл, біздіңше, тап күресі теориясының қарсы беті, «қанға – қан, жанға – жан» ұранының, идеологиялық шарасыздықтың нақ өзі. Осы ретте, біздің есімізге театрдың ұлы реформаторы К.С. Станиславскийдің «Моя жизнь в искусстве» кітабындағы: «Когда ты будешь играть доброго, – ищи, где он злодей, а в злом ищи, где он добрый», – деген контрасты салыстырымы түседі.

Осымен жатты шыырлағанымызды доғара тұрып, өз өрісімізге оралайық. Белгілі журналист, жазушы, көсемсөзші, қазақ музыка өнерінен едәуір хабары бар З. Асабаевтың: «Ақын Сәкен, жазушы Сәкен, қайраткер Сәкеннің әнін де өзі шығаратын бесаспаптығынан бөлек, қазақ ән-күйлеріне іңкәрлік, тіпті ғашықтық десе де жарасқандай ынта-ықылас, ыстық сезімі неткен ғажап еді десеңізші. Ойлы оқырман үшін оның шығармаларындағы әйел кейіпкерлер есімінің дені Мүслима, Жәмила боп келетіні де ғажап құбылыс болатын. Сондай-ақ...

Ес білгеннен сүйсіне тыңдар, санада сақталған халық әндерінің кейбірі «Тар жол, тайғақ кешуде» ілтипатпен аталады және ән тарихы шама-шарқынша талданады, сараланады, кім шығарып, кім орындағаны баяндалады. Әншінің аты-жөнін атап, мерейін көтереді. Бұл сөзімізге еле аралауға шыққанда Қабипа дейтін қыздан «Әуілдек» атты керемет ән тыңдап, әсерленгені, ол жөнінде хатқа түсіргені дәлел дер едік. Оқушының да «Әуілдекті» тыңдау құштарлығы оянады. Біз де сондай күйді бастан кешкенбіз», – деп тебірене толғануын біз қолдаймыз да құптаймыз [11].

Әлбетте, Сәкентану саласын жан-жақты ілгерілетуге талай танымал азаматтар үлес қосты. Оның бастау алар тұсында Сәбит Мұқанов

сияқты алыптар, Сәйділ Талжанов, Тұрсынбек Кәкішев сынды ірі ғалым, публицистер тұрғаны мәлім. Әсіресе Сәбеннің «Есею жылдары» үш томдығының «Сәкеннің салттарынан» атты тарауы қандай әсерлі... Кейіпкердің колоритті портретін нағыз қазақ тілі бояуымен сүйсіне бейнелеуі, оның кірпияз мінез-құлқын, еркесылқым жүріс-тұрысын тап баса баяндауы – ұлт ауыз әдебиетінен мейірі қана сусындаған қазақ жазушысының ғана қолынан келер шаруа. Сәкен Сейфуллиннің тап сондай жан болғандығына оның фотопортретін өмірі қолына ұстамаған адам да қалтқысыз сенеді. Яғни ауызша кейіптеу, мінездеу, суреттеу, бейнелеу өнерінің сыналған әдісі еш адастырмайды, мыңның арасынан іздеген адамыңды жазбай тануға мүмкіндік береді. Ендеше, қолма-қол фоторобот дегеніңіз осыдан асып қайда барады? Алайда, бүгінгі таңда, инстаграм, селфи, инфографика дүрілдеп тұрған шақта ауызекі/жазба мәтінді фотосуретпен байыта түсу еш артықтық етпейді, қайта сөз етер тақырыпты аша түседі, деректі-көркем журналистиканың әкжиегін кеңейтеді, тартылыс күшін арттырады. Олай болса, біз Сәбеннің көркем лексикасына сүйене отырып, әр жерден қолымызға түскен көпшілікке белгілі суреттерді сөйлетіп көрейік, фотопортреттерге тіл бітіріп байқайық.

Сәбен, Сәбит Мұқанов Орынбордағы ауруханадан шыққаннан кейінгі Сәкен Сейфуллинмен жүздесуін былайша баяндайды: «Мені боз арғымаққа жегілген фәтәнға отырғызған Әлкей Сәкен үйіне әкеп түсірді. Есікті Сәкеннің өзі ашты. Кейде ол басына Арқа қазақтарында кездесетін маңдайын жоғары көтере қайырған, жасыл пайымен тысталған пұшпақ бөрік киюді, үстіне сол Арқаның кең қолтық сырма шапанын, аяғына кең қонышын қара саннан келетін байпақты етікті киюді жақсы көретін. Қазір ол осы киімде екен» [12, 8 б.].

«Ең алдымен сымбатының, келбетінің сұлулығына сәйкес, Сәкен айта қалғандай дені сау адам екен. Сол күйін бағалайтын ол сұлулығына нұқсан келтіреді-ау дейтін қылықтардан аулақ екен. Мысалы, сол бір кездегі қазақ оқығандарының арасында насыбай ату салты бар. Бұл өзі жоламаумен қатар насыбайшыларды сықақтап, ауыздарын әлденеге ұқсатып ыза қылатын. Жас күнінен шылым тартатын ортада болғанмен, Сәкен шылым да тартпайтын. Бірақ оның кілттеулі столында үнемі қайдағы бір әдемі папиростар сақталатын. Ол үйіне келген қадірлі қонақтардың ішінде шылымшылары болса, сый ретінде бірен-саран ғана беріп, тағы жауып қоятын да, одан кейін жалынса да

иіскетпейтін. Қызулау мәжілісте кейде өзі де әуестеніп, папиросты аздап соратын да, түтінін ішке жібермей, қалың мұртының арасынан будақтата шығаруды жақсы көретін. Сәкен араққа зауқы соқпайтын адам да. Ол кейде, кейбір мәжілістерде ғана аузына тәтті қызыл арақтың дәмін ғана алып, кішкене рюмкаға бір рет құйғанды бір кешке жеткізетін» [13, 8-9 бб.].

кететін де, қыс болса, мұз үстінде, жаз болса, көгалда сағатқа жақын серуендей қайтатын, бірге серуендеп, төңірегін қоршаған адамдары үнемі бірталай толатын. Бәрінің тыңдайтыны – Сәкен, ол қысқаша күлкілі сөздерді айтатын.

Үйіндегілер түскі тамақты Сәкен қызметтен келгенде ішетін. Сонда көбіне жейтіні – жылқының етінен жасалған «бес бармақ».

«Тамақты өктем ішу Сәкеннің салтында жоқ та. Ол таңертең сол күнгі сүттен іріткен ақ ірімшікті шикі қаймаққа жаншып, кішкене бір тарелкасын тауысатын да, сүт құйылған бір стакан қою шай ішіп, қызметіне кететін. (Сәкеннің сондағы стакан қоятын тұтқалы, әшекейлі күміс подстаканнигі оның әйелі Гүлбаһрамда күні бүгінге дейін бар). Кеңсе тамағын Сәкен ішпейтін адам да. Түскі астың үзілісі кезінде ол бір стакан айран ғана ішіп, кеңсе қарсысындағы Жайықтың жағасына жаяу

Майды аз жейтін Сәкен бес бармақтың семіз болуын ұнататын, сондықтан табақтас адамдар мәре болып қалатын. Семіз еттен қарта мен қарынды немесе «сағыздай шайнауға жақсы» деп – жалды жақсы көретін. Олардан бірталай жейтін. Ет тұздығының татымдысын ұнататын. «Семіріп кетем» деп еттің күлшесін аз жегенмен, табақта мольрақ болғанын тілейтін. Кешкі тамағына Сәкен сухаримен шай ғана ішетін. Қантты сирек және шетінен тісімен шекіп қана тататын. Тісімді бұзады деп кәмпит атаулыны жемейтін, бірақ стол үстінде тұрғанды ұнататын. Жалпы алғанда, Сәкен тәттіден гөрі тұздырақ тағамға сүйсінетін [14, 9 б.].

«Сәкен «былшиған» деп, семіз адамды да, «тыртиған» деп арық адамды да ұнатпайтын. Оның дене құрылысы жағынан ұнататындары – сыла ғана адамдар. Өзін осындай адаммын деп түсінетін ол (расында солай болатын) бәйгеге қосуға баптаған аттай, денесін үнемі тоқ жарау ұстайтын. Семіріңкіреу белгісін ол үнемі кіндік маңынан іздеп, егер қазы біліне бастаса, күн сайын жасайтын әдеттегі гимнастикасын

үдетіп, семіздігін ойдағы қалпына келтіргенше тынбайтын, арықтау белгісін Сәкен үнемі мойнынан іздейтін. Ол балуан мойынды адам да. Сонысын мақтан көргендей, біреулермен мәжілістетіп отырғанда басын оңды-солды бұрып, мойнын саусақтарымен жан-жағынан қысқылап отыратын.

Сәкеннің бұлшық еттері түйінді және қатты болатын. Ол екі қолының да бұлшықтарын кезек-кезек қысып отырудан тынбайтын. Денесінің

былайғы бұлшықтарын көрсеткісі келгенде, «Балуан Шолақ бүйтеді екен» дегенді сылтау ғып, физкультурамен шұғылданған уақытта: «эй, бері келші!..», – деп, қасына шақырып ап, жонның, санның бұлшықтарын қыстырып көрсететін. Темірдей қатты бұлшықтарын мақтан көргендей: «Қыс!.. Қаттырақ қыс!», – дейтін.

Сәкен қызмет күндері екі рет гимнастика жасайтын. Бірі ертемен, ас алдында, екіншісі – кешке жатар алдында. Ертеңгі гимнастикасын қыста үскірік аяз болмаса, жазды күні нөсер жаңбыр болмаса, қора ішінде жасайды; кешкісін пәтеріндегі кең бөлмеде жасайды. Қызметтен бос күндері жаяу не атпен далаға кетіп қап, тоқыраған жерде көбінесе физкультурамен шұғылданады.

Сәкен екі мезгіл ұзақ жуынатын адам еді: таңертең және қызметтен немесе серуеннен қайта. Екі мезгілде ол көйлегін шешіп тастап, кеуде мен басын сабындап тұтас жуады. Қыс күндері үйде жуынғанмен кейде қора ішінде көйлекшең шығып, алақандарын, білектерін, мойнын, кеудесін құрғақ қармен ысқылауды

жақсы көреді. Моншаға ол сирек (айына екі-үш рет қана) түседі және үйінде ваннның бола тұра, көпшілік моншасына барады» [15, 10 б.].

«Дене тәрбиесін жақсы ұстайтын Сәкеннің ерекше күтетіні – шашы мен мұрты. Табиғаттан толқындана біткен оның шашы көмірдей қара. Сонымен сән көргендей, Сәкен соңғы жылдарына дейін ұзындау өсіріп жүрді. (Ертеде тіпті жалбыр ғып, иығына түсірген деседі). Күн сайын таңертең ұзақ жуатын шашын ол кейін

қайыратын. Сонда құрғақ түрінде де, дымқыл түрінде де бұйрасы жазылмай, қараңғы түнде жел тербеткен судай болып тұратын. Шашы көмірдей қара Сәкеннің мұрты да қара сұр түсте еді. Оның мұрты ұйпаланғыш түбітті емес, майыспайтын қылшықты болатын; қобыраған қалың емес, қоюлау қияқты келетін; қылшықтары ұзынды-қысқалы болмай, жарыса тегіс өсетін де, сапары шықшытына жететін, оны алақанымен ара-тұра сипалап отыратын дағдысы бар. Өсіріп жіберсе қаба, қалың қара сұр сақалы болатын түрі бар да. Сәкен оны күн сайын қырып, орны көгеріңкі көрінбеу үшін аздап қоңырлау түсті опа жағатын. Сақалының тебіндеген қылтаңы темірдей қатты да. Ол тек төменгі ернінің астына шығатын шоқша «ата-сақалын» ғана өсіріп, ұзарып кететін болған соң, ұшын қайшымен қырқып жүретін.

Киімді Сәкен үнемі сәнді, көбінесе европаша киінетін. Ол кезде галстук тағу салты жоқ. Сәкеннің галстугы мойнына түспейтін. Ол үнемі пілдің сүйегінен жасалады дейтін қатқыл ақ жаға киетін, сондай жең-ұш салатын.

Үйінде көбінесе қазақы киімдермен отыратын. Орынборда «қазақ полкі» деген әскери құрам бар, оның сыйлы командирі болғандықтан, Сәкенге полк командирінің киімі берілген. Сәкен кейде тысқа сол киімдерімен шығуды да жақсы көретін. Бірақ күн жылы болса да, шинелін тастамайтын, сондағы себебі, сұлу біткен барлық денесіндегі жалғыз кемшілігі – жіліншіктерінің аздап талтақ бітуі де. Соған «қорланатын» Сәкен, көшпелі ат үстінде жүретін аталарымыздан қалған «мұра» дейтін.

Ол кездегі әскери адам аяғына етік қана киеді. «Солай киінгенде жіліншіктерінің қисығы көрінеді», – деп, Сәкен етігін шинелінің етегімен жабатын. Мұрты ұзын сұлу кескінді Сәкенге әскери киім өте жарасатын. Сол кезде өзін Қызыл Армияның атакты қолбасшылары Буденный мен Каменовке ұқсас көріп, мақтанған бейне көрсететін» [16, 10-11 бб.].

«Сәкен бір көрмеге мейлінше тәкаппар, кекір мінезді кісі сияқтанатын еді. Ұнатпайтын адамына солай болатыны да рас. Олары

«тап жауы» деп санайтындары мен ісі, мінезі халыққа жат чиновниктер. Ал, «өзім» деген адамға, әсіресе қарапайым еңбекші адамдарға Сәкеннен кішіпейіл кісіні табу қиын да. Мысалы, ол осы қаладағы оқу орындарына көп баратын, оқушылардың оқу я жатақханаларын көп аралайтын, көп сөйлесетін, кіші қызметкерлердің пәтеріне қонаққа барудан тартынбайтын адам да.

Ондай адамдар Сәкеннің пәтеріне де көп барады. Әдетте Сәкеннің түскі асын жеке ішуі сирек ұшырайды. Көбінесе стол төңірегін толтырған қонақ болады. Мәжілістері үнемі қызғылықты келеді. Сәкен бірсыдырғы домбырашы адам еді. Домбыраны ол сабаламай ақырын ғана шертетін, саусақтары салалы ұзын, қарулы болатын. Солары домбыраның шектерін іліп, пернелерін басқанда да немесе қарындаш пен қалам ұстап, қағаз жазғанда да аздап дірілдейтін.

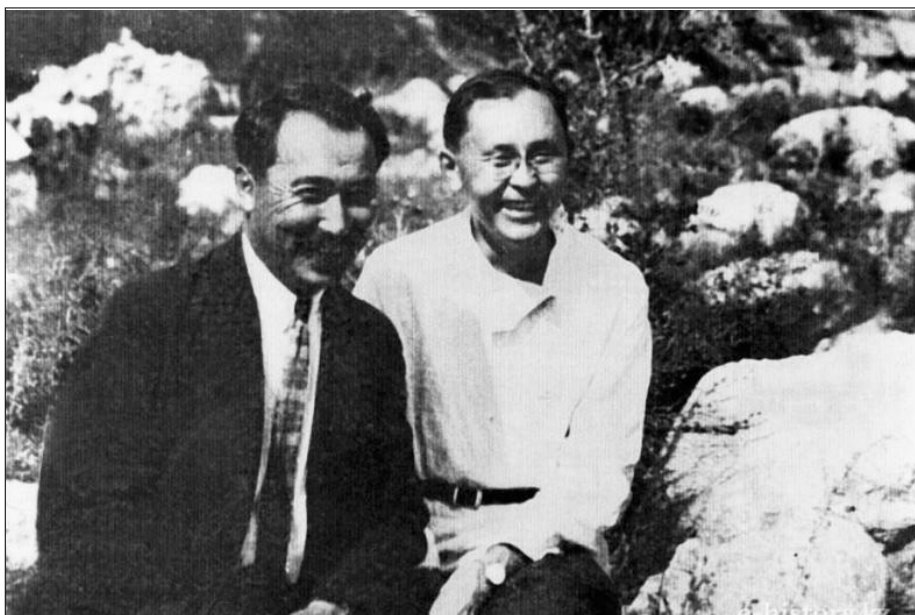
– Атаман Анненковтың азап вагонынан жұқтырған дертім, – дейтін Сәкен, – іші ызғар сол вагонға үш ай қамалғанда, үнемі тоңазудан арылмайтын денеме қалтырақ пайда болды. Саусақтарымның аздап қалтырауы содан қалған жұғын.

Домбыра шерткенде Сәкен күйіне келгендей, қарашығы мөлдіреген үлкен қара көздерін

ойнақшытып, қою қара қастарын қимылдатып, кескінін құбылтып отыруды жақсы көретін. Сәкеннің даусы қоңыр болатын. Кейде сол даусын домбыраның бас пернелерінен шығатын қоңыр әндерге ақырын ғана қойып қоятын.

Өзгеге өлең айттыруға жаны құмар да, әсіресе қызмет бабындағы жәрдемшісі – Әлкей Өтекинге. Бұл сымбатты, сұлу әрі сері жігіт Қазақстанның 1923 жылдың күзінде өткен үшінші съезіне Ақмола губерниясынан келген делегаттардың бірі екен. Орта шаруада бұла, сері боп өскен бұл жігіт (Сәкеннен төрт жас кіші) домбыраны да жақсы тартады екен, өленді де жақсы айтады екен. Осы өнері Сәкенге бір көргеннен ұнап қалды да, қазақы жігіт екендігіне, орысшаны нашар білуіне қарамай, өзіне жәрдемшіге алған және өзге жерге емес, өз пәтеріне тұрғызған. Сәкенге серік бола, ол да Сәкенше киініп, екеуі Орынборда «қос сері» аталып кетті» [17, 12-13 бб.].

Мінез жағынан Әлкей – құдайдың, ауылша айтқанда, қосшылыққа, кеңсеше айтқанда, жәрдемшілікке әдейі жаратқан жігіті. Ептілігі мен жылпостығында қисап жоқ. Әсіресе, иіліп, бүгіліп, Парижде өскен серіден кем білмейді.

Сәкен сол кездің салтына бағынбай, үстіне ең жақсы жұпарды құйып жүретін кісі. Әлкей де сөйтіп, екеуі үй түгіл, көшеде бұрқырап жүреді.

Екеуі де «әйелдерге жұлдызды» жігіттер саналады. Бірақ икемділік жағынан қылықтары екі басқа: Сәкен тұрпайы мінезді, тұрпайы

сөзді адам, әйелдер оны сонда да ұнатады; ал Әлкей бұл мәселеде барып тұрған джентльмен. Білетіндер: «Әйелдерге Әлкейдей реверанс жасай алатын жігіт Орынборда жоқ», – дейтін. Бұл жайдағы көптеген әңгімелерге бұл арада тоқтаудың қажеті жоқ.

Әншілікке келгенде, ол кездегі Орынборда Әлкейге таласа аларлық қазақ жоқ. Оның білетін әндерінде қисап болмайды. Арқаның Балуан Шолағының, Үкілі Ыбырайының тағы басқа атақты әншілерінің барлық репертуарын аяқтарынан тік қояды. Даусы зор емес, бірақ мейлінше сәнді, әнді орындауы мейлінше тамаша. Міне, осы Әлкей – Сәкеннің пәтерінде жиі болып тұратын мәжілістердің гүлі».

Адамның көзі біркелкі жыпырлаған мәтіннен де талады, назары бөгде нәрсеге ауа бастайды. Бір сәт дамылдағысы келеді. Осындайда деректілікті, көркемдікті танудың басқа форматына ауысу амалы, атап айтқанда, түрлі түсті немесе ақ-қара фотосуретке көше қою әдісі көмек қолын созады. Статикалық «жансыз бейне» көз тоқтатып, қадала қарауға, оның әр элементін аспай-саспай сараптауға аса ыңғайлы. Оның видеоматериалдан бір артықшылығы тап осылайша көрініс беруінде дер едік.

Біз бұл мақаламызда Сәкен Сейфуллиннің адами бейнесін, жоғарыда айтқанымыздай, оның замандасы, идеялас інісі Сәбит Мұқановтың кейіптеуіне ғана сүйеніп бере алдық. Бірсыпыра тарихи суреттер ретуштың кесірінен бастапқы отты лебінен айрылған, солғын тартқан. Дегенмен мәтін мен суреттің одақтасуын белгілі бір дәрежеде көрсете алдық қой дей ойлаймыз. Алғы күндері қазақ арасынан Н.А. Раевский сықылды полилингв зерттеушілер, ғылым десе, ішкен асын жерге қояр жанқияр жандар, ағылшындар айтпақшы, dedicated жастар шыға қаларына мейлінше сенгіміз келеді. Өйткені, «сурет – тарих, сурет – шежіре. Демек, шежіре-тарихымызды сөйлету, тарату – парыз. Суреттегі әрбір азамат кім? Оның кейінгі тағдыры не болды? Өмірде бар ма, жоқ па? Бар болса, қайда жүр? Бұл сауалдардың бірде-бірі жауапсыз қалмауы тиіс» [18.].

Әдебиеттер

1. Моруа А. Лелия, или Жизнь Жорж Санд. – Алма-Ата: Өнер, 1989.
2. Раевский Н.А. Портреты заговорили. – Алма-Ата: Жазушы, 1980.
3. Раевский Н.А. Портреты заговорили. – Алма-Ата: Жазушы, 1980.
4. Пушкин А.С. Избранные сочинения в двух томах. Том второй. – М.: Художественная литература, 1978.
5. Андроников И.Л. Лермонтов. Исследования и находки. – М.: Художественная литература, 1967.
6. Андроников И.Л. Лермонтов. Исследования и находки. – М.: Художественная литература, 1967.
7. Андроников И.Л. Лермонтов. Исследования и находки. – М.: Художественная литература, 1967.
8. Лермонтов М.Ю. Сочинения. Т.1. – М.: Правда, 1988.
9. Андроников И.Л. Лермонтов. Исследования и находки. – М.: Художественная литература, 1967.
10. Сазонов Е. «Высоцкий прекрасно знал, с кем вась-вась, а с кем кусь-кусь»// Комсомольская правда, 26 января 2017.
11. Асабаев З. Үш тұлға және үш мәселе // Алматы ақшамы, 26 қаңтар 2017.
12. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
13. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
14. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
15. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
16. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
17. Мұқанов С. Есею жылдары. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 1970.
18. Естенов А. Бір суреттің сыры //Түркістан, 12 қаңтар 2017.

References

1. Maurois A. Lelia, or the Life of George sand. – Alma-ATA: Oner, 1989.
2. Raevsky, N.. Portraits portraits spoke. – Almaty: Zhazushy, 1980.
3. Raevsky, N.. Portraits portraits spoke. – Almaty: Zhazushy, 1980.
4. And Pushkin. With. Selected works in two volumes. Volume two. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1978.
5. Andronicus II.L. Lermontov. Research and findings. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1967.
6. Andronicus II.L. Lermontov. Research and findings. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1967.
7. Andronicus II.L. Lermontov. Research and findings. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1967.
8. M. Lermontov. Yu. Works. Vol. 1. – Moscow: Pravda, 1988.
9. Andronicus II.L. Lermontov. Research and findings. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1967.
10. Sazonov E. «Vysotsky knew by name, with whom Vasya, Vasya, and with whom Killy-Killy.»// Komsomolskaya Pravda, January 26, 2017.
11. Asabaev Z. Three questions and three persons, // AEM Almaty, January 26, 2017.
12. Mukanov S. In the years of maturity. Book three. – Almaty: Zhazushy, 1970.
13. Mukanov S. In the years of maturity. Book three. – Almaty: Zhazushy, 1970.
14. Mukanov S. In the years of maturity. Book three. – Almaty: Zhazushy, 1970.
15. Mukanov S. In the years of maturity. Book three. – Almaty: AP

Barlybayeva S., Leiman E.
Features of the Kazakhstan high rating TV channels

In this article is about tendencies modern TV channels of Kazakhstan. These tendencies became to define the development of Kazakhstan's air. Authors are writing about specific of content TV channels of the country, doing accent to 3 main TV channels – this «Khabar», «КТК» and «31 Channel», on them information broadcasting priorities, languages policy.

Key words: TV channels of county, «Khabar», «КТК», «31 Channel», rating, information priorities.

Барлыбаева С., Лейман Е.
Қазақстандық жоғарырейтинглі телеканалдардың ерекшелігі

Мақалада Қазақстандағы ақпараттық индустрияның дамуы, елдегі бұқаралық коммуникациялардың жаңа тенденциялары туралы жазылған. Бұл тұтастық пен ықпалдастық коммуникациялық жүйе мен бұқаралық коммуникация құралдарын өзгертеді. Нақты интеграциялану арқылы ақпараттық индустрия кеңістігі кеңейе түсіп, дәстүрлі БАҚ секторлары ығыстырылып шығарылады да жаңа медиалық жүйелер құрылады.

Түйін сөздер: ақпараттық индустрия, ғаламдастыру, бұқаралық коммуникация, Хабар, КТК, 31 арна.

Барлыбаева С., Лейман Е.
Специфика казахстанских высокорейтинговых телеканалов

В статье показываются тенденции развития современных телеканалов Казахстана. Эти тенденции определяют образ казахстанского эфира. Авторы отмечают специфику контента телекомпаний страны, акцентируя свое исследовательское внимание на трех ведущих телеканалах страны «Хабар», «КТК» и «31 канал». Изучают их информационные вещательные приоритеты и языковую политику.

Ключевые слова: телевизионные каналы страны, Хабар, КТК, 31 канал, рейтинг, информационные приоритеты.

FEATURES OF THE KAZAKHSTAN HIGH RATING TV CHANNELS

The new information and communication technology (ICT) erases the boundaries of time and space and become the principal "assistants" of globalization. And it, in turn, changes the traditional economy, and forms of social activity, and the mentality, lifestyle, habits. The process of convergence between different spheres of communication and information reinforces the transition to a new level of development even in those countries that are traditionally considered to be stable.

Information has become a global inexhaustible resource of humanity, entered into a new era of civilization – the information age. Information and knowledge become one of the strategic resources of the state. The increasing role of this factor as a means of accelerating the pace of global integration in the economy and a tool of influence on mass consciousness, culture and international relations allow the increasing role of information industry, state information policy in the social development.

Information is considered by a Professor, philosopher G.A. Yoga, as the most universal attribute of matter. Here the possibility and necessity of information approach are not only considered to the natural phenomena, but also to the historical process in general and, in particular, to the civilization phenomena. G.A. Yugai notes that there are different civilization regions, cumulative and convergent unity which consists of the global civilization, which occurs through the dialogue and collaboration of regional civilizations, historically appeared locally, and developing up to a certain period, independently of each other. But the origins of all locally generated civilizations has been a fundamental and in this sense, the global regularity – information [1].

The modern society is a society of boundless opportunities. It develops on the basis of modern communication systems and communications, it is able to accumulate and disseminate important scientific, technical, artistic and other information. These advances create opportunities for the development of information networks and integration into the global information space. The modern level of development of states is largely formed on the basis of using the new SMQ, ICT, based on the active production and the use of information. Not only the natural resources and material wealth, but also the telecommunication infrastructure and

information resources are a national wealth. "The scope of information is evaluated over a range of settings that include public access to the "old "media and communications – newspapers, television, telephone, and a new media – telecommunication infrastructure, cabling, computers, mobile phones[2]. At present, the mass media affect on our lives much more than anything else, here the rapidly changing valuable orientations and consumer demands. Many countries note the importance of ICT development, the need to invest in the information industry, the involvement in its private business sector.

The active introduction of new ICT expands the field of SMQ. Today the level of information technology development of the state determines its position in the international sphere, the nature of occurring in the socio-economic and cultural processes in it.

Cable networks, satellite television (TV), computerization, digital, interactive broadcasting, internet, united in a network – the new phenomenon of the information environment, which became the new means of mass communication.

The Global information process strongly influenced to the development of national mass media and mass communications. The liberalization and globalization of information markets are going on all over the world. Simultaneously with these processes three is the merger of computer, telecommunication and broadcasting technologies, convergence. This integration leads to the fact that the information industry is expanding, blurring the rigid boundaries between the sectors of traditional systems of mass communication and creating a new media system. Historically, these sectors have evolved separately, but now, thanks to technological advances, the boundaries of these sectors have become blurry, is an active process of their integration. The integration process a much greater extent covers technology and information delivery systems. Broadcasting sector depends on the socio-political situation of different countries; it develops, though the global telecommunications system eliminates all more programmatic content of the national channels.

"There is need to say good or not at all about local TV", – there is such opinion. It should be noted that in the context of globalization and active convergence process of upgrading the TV system is very slow. The channels representing 100 percent domestic content, are in the vast minority. First and foremost, the organization of activities of any media, it is necessary to systematically study the interests of the target and potential audience. Based on these data, the editorial policy led by the founder of

the publication formed of the content, but because the methods and technology of further production.

Turning to the content, not the form, is to give an example of the interview of Sergey Kiselev (Director General of the First channel "Eurasia") to the newspaper "Capital" (16.12.2012). "If you look overall, at the moment more popular entertainment shows, rather than analytical. The next popular in Kazakhstan go information transfer. While our audience is watching more foreign content, and it is not only Russian programs but also Turkish and Korean series. Meanwhile, the trend that began in 2008, is that there is growing interest in Kazakhstan to the domestic product. Another thing is that our market is not always able to offer a quality product, and this emptiness fills foreign. However, I think that in the near future, and everybody understands it, when the attention to this issue both by the state and by private companies, which today exists, the Kazakh content will prevail. This is a common trend in this direction-the national TV". [3]

It should be noted the publication of Margarita Bocharova on the infotainment portal Vlast.kz. There long and fiercely discussed round the table in the Club of the Institute of political solutions held far in 2013. Interestingly, in the framework of this event, a survey was conducted. Respondents identified the quality of television content.

Quite interesting was the distribution of answers of respondents to the question about what is lacking in domestic TV: 22,5% of respondents believe that the Kazakh TV lacks the usual journalistic integrity and objectivity. By the way, only 9% of people in Kazakhstan do not have enough "local content" and "expert depth and analyticity" on TV.

Blatant discontent of the speakers called Kuklina bold proposal that commercials at age thirty simply to close Kazakhstan's information space from Russian and foreign TV product, surely to provide "smotribelnoy" Kazakhstan content. Journalist Boris Stadnichuk called the move as "unfair competition", and generally lamented the fact that he as an educated person to watch on TV today is nothing, although he, like the viewer, has the full right "to have some little corner in your heart." [4]

The rapid development and diffusion of new information and communication technologies brings with it a fundamental change in the way of life of the people, and Kazakhstan is not an exception. But however, TV still remains the most significant channel of communication, the most popular media: almost 100% of Kazakhstanis have TVs, they have become an integral part of life of every Kazakhstan family, with a lot of people watch TV every day.

In the Republic of Kazakhstan worked out some mechanisms of state financial support for media, including the functioning of the system of state order for coverage of socially significant and important themes in society.

National (Kazakhstan) information market in its current nature can be defined as uncompetitive because it does not apply in full the principles of market economy [5].

In this regard, in the information market there are a number of phenomena of a negative character:

A) the lack of a sufficient number of professionals that meet the requirements of the modern information market, managers, artists, journalists, analysts, broadcasters, stringers, technicians, lawyers and others;

B) weak technical equipment of the subjects of the information market, primarily the media, which is caused by a lack of modern material and technical base for the production and distribution of information products; limited access to telecommunications and distribution channels, especially in the regions;

C) the subjects of the information market, primarily the media, are operating with very low profitability, in many cases, are in direct financial dependence on the state and/or financial-industrial groups and often

In Kazakh legislation, adoption of a rule in accordance with which in 2015, 50% of the content of any domestic TV channel to be produced in Kazakhstan. The study, conducted by J'son&Partners Consulting, in 2014[4], have reported on the informative equilibrium from the point of view of the national (Kazakhstan) and foreign content at the Kazakhstan channels.

The "most active in raising the foreign content in the air of three TV channels: 31 channel (69,5%), Astana TV (68,4%) and 1 Channel Eurasia (65%), which continue to offer viewers foreign feature films and television series"[6].

Next, research the company leads the statistics of the distribution of national and foreign content for each channel. As in our study, we studied the content 3, from the entire sample population were selected indicators of the channels KTK, Khabar and channel 31.

Most actively promoting foreign content guide 31 channel – 69% of filling airtime. The range of national TV product takes a third of airtime is 31%. The information policy of the TV channel "Khabar" on the contrary, are directed towards dominance content produced in Kazakhstan. The ratio of domestic and foreign content is mirrored in the indicators 31 channel – 72%/28%.

In the structure of the television channel KTK and channel 31 is set relative information equilibrium. Thus, the ratio of the share of the national and foreign (including Russian) the CPC was 57%/43%, 31 channel – 59%/41%. Characteristically, the CTC actively broadcasts of Russian TV programs – up to a third of airtime. While for 31 canal became the characteristic is equal to the ratio of shares of Russian and other foreign content – 21%/21%.

Quite another principle is in mesh broadcast swag: it is dominated by domestic content up to 80% of airtime. Russian content is 16% of airtime, and other foreign – 5% of the total broadcast time.

In the framework of the genre structure, it should be noted that half of the broadcast by the TV channel CTC TV series produced in Russia – 48%, more than a third of TV series produced in other foreign countries – 40% with only 12% of the series of domestic production. Entertainment content content is predominantly domestic – up to 83% of all transmissions.

Information priorities 31 of the channel initially focused on entertainment content. Entertainment programs dominate the domestic production – 90%. All feature-length films of foreign manufacture. Less than half of all the series of domestic production – 46,2%, more than a third of 38.5% is produced in Russia. The share of other foreign TV series amounted to 15.4 per cent.

In respect of Khabar observed the following picture: entertainment content mainly domestic – 97%. Predominate feature films of domestic production is 60%. Recorded the same proportion of Russian and other foreign films– 20%.The domestic content of the content of the TV series 40%, foreign – 36%, Russian 24%.All the cartoons exclusively foreign production – 91%. [7]

The content of the CTC is designed primarily for Russian-speaking audience. Most television genres: children's, scientific, cultural programs, feature films, broadcast is broadcast in Russian. With the exception of television series and entertainment programs where observed the linguistic balance.

The structure of the language broadcasting TV channel 31 has its specific features. News items in the two languages come out one after the other, focused on two segments of the audience: Kazakh and Russian. Television series and feature films mostly broadcast in the Russian language. Most entertainment programmes on Kazakh – 90%. Documentary content broadcast exclusively in Russian.

Language policy of the television channel Khabar aimed at the dominance of national content and, as a consequence, the state language. Scientif-

ic-educational programmes are broadcast only in the Kazakh language.

Grouping results with respect to the investigated TV channels showed the different ratio they have educational, informational and entertainment programs. Compared to other stands out more than just entertainment-oriented gear 31 of the channel is 90%. Educational and information content is 3.4% and 7% of the total transmission, respectively.

As for the KTK TV channel, about half of the programs – 47.5 per cent – is entertaining. Information content represented 25% of the transmission. Every tenth transmission is cultural and educational in nature.[8]

As you can see the results of the study, the TV series take the lion's share of Kazakhstan content of any channel. With most TV shows that are broadcast in the local electronic media – foreign, i.e., not domestic production.

In the mass media, there are trends that are manifested in a sharp increase of information flows, the emergence of new independent media, media organizations, new members of the information process, the emergence of electronic newspapers, Web-publications in the formation of the new information markets and services.

The information processes are global in nature, but they have the national specifics of the State in which they occur. In Kazakhstan, with the acquisition of sovereignty, a new system of mass communication. De-monopolization of telecommunications, broadcasting sector was carried out. Denationalization of television, the emergence of private equity radio companies make it possible to enter in the audiovisual market quickly and easily, which constantly feels the need for information resources in the broadcasting exchanges.

References

1. Yugai G.A Holography of the universe and the new universal Philosophy. Textbook anthologies-M.: Kraft +, 2007, p.176.
2. Vartanova E.L. New challenges and new priorities for the digital age // Information Society, 2002, May 21
3. <https://kapital.kz/gazeta/9474/sergej-kiselev-razvivat-kazahstanskij-televizionnyj-kontent-trudno-no-realno.html>
4. https://vlast.kz/obsshestvo/kazahstanskoe_televidenie_-1898.html
5. <https://kapital.kz/gazeta/9474/sergej-kiselev-razvivat-kazahstanskij-televizionnyj-kontent-trudno-no-realno.html>
6. http://json.tv/ict_telecom_analytics_view/obzor-rynka-televizionnogo-kontenta-v-respublike-kazahstan
7. http://json.tv/ict_news_read/kazahstan-predpochitaet-natsionalnyy-tv-kontent
8. tp://json.tv/ict_telecom_analytics_view/obzor-rynka-televizionnogo-kontenta-v-respublike-kazahstan

Қозыбаев С.Қ.,
Сұлтанова Н.Е.

Қазақ баспасөзіндегі қазақ-орыс тілдерінің өзара дамуы

Бұл мақалада қазіргі ақпараттық қоғамдағы қазақ-орыс тілдерінің алатын орны, әлеуметтік маңызы мен жеке дара қазақ баспасөзіндегі дамуы сынды мәселелер қозғалған. Екі тілдің қатар қолдануы барысындағы пайда болған билингвизм термині аясындағы баспасөз беттерінен айқын мысалдар келтіріле отырып, қоғамдық мән-маңызы мен келеңсіз жақтары анықталған. Қазақ-орыс тілдерінің өзара ықпалдастығының басталу тарихы өте ертеден екендігін айта келе, екі тілдің бүгінгі қолданыс ерекшеліктері сараланған. Одан өзге, біздің еліміздің ақпарат кеңістігі тікелей Ресей ақпарат көзімен байланысты екендігі жазылған. Бұл факторды екі тармақта қарастыра отырып, бірін, Қазақстан медиа кеңістігі мен баспасөз басылымдары Ресей ақпараттарын тасымалдайды деп қорытса, екіншісі қазақстандық медиакеңістіктің қазақтілді болмауы ресейлік ақпараттың Қазақстанға еркін енуіне себепкер болып отыр деп түйіндеген.

Түйін сөздер: баспасөз, газет-журнал, ақпарат, билингвизм, қоғам, қостілділік, саясат.

Kozybaev S.K.,
Sultanova N.

Development of the Kazakh and Russian languages in Kazakh press

This article focuses on issues such as development, social significance, and the role of the Kazakh-Russian Language in the Information Society and in the Kazakh press. The information on the new term bilingualism due to the use of two languages simultaneously, and provides examples from the public. Decrees both pluses and minuses bilingualism. Communication of the Kazakh-Russian language nachilis a long time ago, and to this day they are used in fast modern society as well as in the press. The article also considering this relationship in two factors: the first – a relationship in transmission of information media spaces of Kazakhstan, which is realized through Russia; The second factor is not the full development of the Kazakh language in the media space, which allows free use of Russian language in the media.

Key words: print, information, newspaper and magazine, information, bilingualism, society, bilingualism policy.

Козыбаев С.Қ.,
Султанова Н.Е.

Развитие казахского и русского языков в казахской прессе

В статье рассматриваются проблемы развития, социальное значение и роль казахского и русского языков в информационном обществе и, конкретно, в казахской прессе. Дана информация о новом понятии билингвизма, выраженном в использовании двух языков одновременно. Указаны плюсы и минусы двуязычия. Взаимосвязь и взаимодействие казахского и русского языков существует давно и по сей день они используются в современном обществе, равно как и в прессе. В статье данную связь рассматривают в двух факторах: первый – это зависимость отечественного медиапространства от информационного продукта соседней России; второй фактор выражается в недостаточном развитии казахского языка в медиапространстве Казахстана, что дает приоритеты русскому языку свободно использоваться в СМИ.

Ключевые слова: печать, газеты-журналы, информация, билингвизм, общество, двуязычие, политика.

**ҚАЗАҚ БАСПА-
СӨЗІНДЕГІ ҚАЗАҚ-
ОРЫС ТІЛДЕРІНІҢ
ӨЗАРА ДАМУЫ**

Еліміздің қазақтармен қатар бірнеше ұлт диаспорасынан тұратын қоғамы соңғы жылдардағы саяси-экономикалық үдерістердің әсерінен бірталай өзгеріске ұшырады. Ол болса, қоғамның ұлттық-әлеуметтік құрамына мұқият назар аударуды қажет етеді. Біздің қоғамдағы тілді тұтынушылардың арасалмағы – әр алуан. Қазақ тілділердің дені ауылдық жерлерде тұратын болса, тек орыс тілінде және қазақша-орысша бірдей сөйлей алатындардың басым көпшілігі қалада немесе қалаға жақын елді мекендерде тұрады. Екі тілді бірдей білетіндер отбасында қазақ тілінде сөйлесе де, жұмыста және тағы басқадай жерлерде, көбінесе, орыс тілін пайдаланады. Сол себептен, қазіргі таңда тілдің қоғамдық қызметінің басымдығы мен пәрменділігін айқындайтын қала тұрғындарының тілі орысша болып отыр.

Өмір шындығы қостілділіктің (билингвизм) қалыптасуы әртүрлі болатынын көрсетеді. Бұл ретте қостілділіктің белгілі бір қарым-қатынастық жағдайға (қызметтік, кәсіптік, қажеттілік, мәжбүрлік, тілдік орта т.б.) байланысты қалыптасқан түрі бізде ерекше орында. Еліміздің қостілді (қазақша-орысша) азаматтары қоғамдық-әлеуметтік қарым-қатынастың түрлі жағдайы мен мақсатына байланысты бәлкендей дайындықсыз, ешқандай қиналыссыз бір тілден екінші тілге еркін ауысып, екі тілді бірдей қолдана береді. Бұл ерекшелік, негізінен, қазақтарға тән. Әрине, бұның «қос тіл – қос қанатың» деген мақсаттағы өзіндік артықшылығы бар екені рас. Елбасы сөзімен айтсақ: «Қазақтардың жаппай қос тілді болуы – оларға осы заманғы ақпарат тасқынына жол ашатын ғажайып құбылыс» [1, 15 б.].

Сондай-ақ, бұның жағымсыз жағы да бар екені жасырын емес. Бұл мәселеге кезінде заманымыздың заңғар жазушысы, академик М. Әуезов назар аударған екен. Ол өзінің «Ана тіл әдебиетін сүйіндер» деген мақаласында орыс тіліне тым беріліп кеткен қазақ азаматтарын сынға алып, тіліміз бен әдебиетіміздің қадір-қасиетін айта келе, кез келген саналы азамат өз ана тілін жақсы білуге міндетті деген талап қояды. «Өз тілін, әдебиетін білмеген, қадірлемеген адам толық мәнді интеллигент емес деуге болады. Себебі, ол қандайлық білімді болса да, рухани ой тәрбиесінде сынаржақ болады» – дейді.

Қазақ тілінен орыс тіліне енген көркем әдебиетте қолданылып жүрген, орыс тілді адамдардың бәріне қазіргі

күнде түсінікті сөздер де кездеседі. Олардың қатарында айтыс, акын, аксақал, арак, бешбармақ, малахай, той, чапан, джайляу, казы, кумыс, шужук, т.б. сөздер жатады. Ғылыми әдебиеттерде және публицистика саласында қолданылып жүрген «шашу – яство из курта, баурсаков, сладостей и сушеного творога; кыстау – зимнее пастбище, тор – почетное место в жилище, толкан – толокно из злаков» сияқты түсініктемелерді де кездестіреміз. Олардың айқын көрінісі бұқаралық ақпарат құралдары болып табылады. Ондағы газет-журнал аттары, телеканалдағы күнделікті бағдарламалардың атаулары (программы «Болашак», «Дарын», газета «Дидар», радио «Шалкар», аттестат о среднем образовании «Алтын белгі», магазин «Жастар», санаторий «Коктем», движение «Алаш», партия «Нур Отан»), сан түрлі тақырыптағы мақалалар («Идея молодости нашей – движение «Алаш»» («Казахстанская правда» № 4-5, 09.01.2009), «Болашак – наш «мост» за океан» («Казахстанская правда» № 12, 17.01.2009), «Энергичный черлидинг «Барыса» («Казахстанская правда» № 4-5, 09.01.2009), «Иримшик на смену йогурту» – «Казахстанская правда», № 6, 2009)).

Қазақстан қостілді: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ресми тіл. Мұндай тілдік саясаттың формуласы барлық елдерге тән. Бір тіл өзіне тән бір функцияны атқарса, мемлекеттегі екінші тіл тағы бір өзіндік бір саяси-әлеуметтік функцияны атқарады. Қазақстанда қазақ тілі – мемлекеттік тіл. Бұл заңмен бекітілген статус. Ал орыс тілі ресми тіл, бұл да заңмен бекітілген, алайда орыс тілінің мемлекеттегі екі үлкен функциясын айтуға болады: бірі – ұлтаралық қатынас тілі, екіншісі – халықаралық қатынас тілі. Соңғы функцияны орыс тілі ағылшын тілімен қатар атқарады. Рас, орыс тілі еліміздегі ұлттардың өзара қатынас тіліне айналған (1989 жылғы тіл заңында айқындалған ұлтаралық қатынас қызметі ретінде танылғаннан бері), бірақ орыс тілі бұл қызметті қазақ тілімен қатар атқаруда. Дәстүрлі принцип бойынша, Қазақстан қазақ халқының мемлекеті болғандықтан қазақ тілі барлық функцияны негізгі міндетіне айналдырған бірден-бір тіл болуы қажет еді. Алайда орыс тілінің өлшемін айқындап отырған үлкен факторлар мен себептер бар. Бұлар айтарлықтай мәселелер. Әсер етуші факторларды сыртқы және ішкі деп бөліп қарастырсақ болады [2, 16 б.]. Сыртқы факторлар:

Біріншіден, қазақ елі Ресей Федерациясымен шекаралас және саяси-экономикалық жағынан

әрі әріптес, әрі одақтас. Қазақстан мен Ресей 178 салада өзара әріптес. Біздің Ресеймен тығыз қарым-қатынасқа түсуіміздің өзі сыртқы фактор бойынша орыс тілінің рөлін айқындап тұрған ең негізгі көрсеткіш. Ресейдің саяси кеңістігі бүкіл ТМД елдерін құрап отыр. Орыс тілі тек ТМД кеңістігіне ғана әсер етіп отырған жоқ. Орыс тілі ЕуроОдақтың саясат жүргізетін саяси тілдерінің бірі. Орыс тілі әлемдегі ең кең таралған 6 тілдің құрамына енеді. Сондықтан Ресеймен шекаралас Қазақстанға орыс тілінің ықпалы басқа елдерге қарағанда амплитудалық күйде болуы заңды. Тек Ресей саяси державасының дүрлі саябырсығанда, күші әлсірегенде ғана орыс тілінің әлемдік ықпалы төмендемек. Соның ішінде Қазақстан үшін де.

Екіншіден, біздің еліміздің ақпарат кеңістігі тікелей Ресей ақпарат көзімен байланысты. Бұл факторды екі тармақта қарастырсақ болады. Бірі, Қазақстан медиа кеңістігі мен баспасөз басылымдары Ресей ақпараттарын тасымалдайды. Мәселен, бізде Ресей телеарналарының тікелей трансляциясы жүреді. Сондықтан қазақстандықтар ресей шоу-бизнесі мен саясатын, жаңалықтарын, саясаткерлері мен қайраткерлерін жақсы біледі (отандыққа қарағанда!). Кең таралған «Дискавери» және өзге де танымал әлемдік телеарналарды қазақ тілінде сөйлете алмай отырмыз. Қазақстандық медиакеңістіктің қазақтілді болмауы Ресейлік ақпараттың Қазақстанға еркін енуіне себепкер болып отыр. Шетелдіктер тілді, тіпті, субтитрмен оқытатын тәжірибе барлығын ескерсек, таза тілде сайраған тікелей эфирдің адам тіл үйренісіне қатты әсер ететіні белгілі. Сонымен қатар қазақстандықтар ресейлік (752 журнал, 214 газет) өзге басылымдарға жазылып, оқырманы болып есетпеледі. Екінші, Қазақстан интернет ресурстары тікелей Ресейдің орыс тілді интернет ақпаратымен байланысты. Ал Ресей ақпарат қоймасы Еуропа, АҚШ-тың ақпараттарымен қамтамасыз етіледі. Демек, бұл жерде орыс тілінің делдалдық қызметте тұрғанын байқауға болады. Ресей ақпарат аумағымен қазақстандық мүдденің жұмыс істеуін екі сипатта көруге болады: бірі – Ресей ақпаратын тікелей еш өзгеріске ұшыратпай тікелей тасымалдау, бұнымен телеарналар мен интернет жұмыс жасайды; екіншісі – Ресей орыс тілді ақпаратын баламалау, аудару және интерпретациялау тәсілімен әкелу. Бұл екі сипат та орыс тіліне тәуелділік тудырып отыр [3.10 б].

Үшіншіден, ғылым. Ғылым саласы қашан да ғылыми дүниелерді тиімді жеткізетін әрі кең

көлемде тарататын тиімділігі жоғары тілді немесе әлемдік ғылымды игеретін икемді тілді қажет ететіні белгілі. Біз ғылыми негізделген, ғылыми стандарт пен нормаға ие орыс тілін ғылыми кеңістікке шығатын көпір ретінде аламыз. Және Ресей ғылымымен де тығыз байланыстамыз. Көптеген жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдары Ресей ғылымының аспектілерімен қарастырамыз, тіпті, филологияны да. Орыс тілі – әлемдік ғылыми қауымдастыққа қауыштыратын жол. Қазірде әлемдік ғылым тілі – ағылшын тілі. Әлемдік жаңалықтар ағылшын тілінде жазылып, ғылыми форум-конференциялар ағылшын тілінде өтеді. Орыс тілі осынау ғылыми кеңістікке мүмкіндік береді. Осы тұста да орыс тілінің делдалдық қызметі туралы айтсақ болады. Бұл жерде орыс тілі Қазақстанда ағылшын тілімен қатар қызмет атқарып тұр. Ағылшын тілі Қазақстан үшін де ақпарат тілі мен ғылым тіліне айналып барады. Тіпті Ресей ғылымы да ағылшын тілінің ықпалына бой алдыруда. Сыртқы экстрафакторлардың барлығы Ресейдің ықпалымен туып отыр.

Ішкі факторлар сыртқы факторларға қарағанда маңызды орын алады. Ішкі саясатта орыс тілі толығымен өзінің әлеуметтік функциясын сақтаған. Еліміздегі орыс тілінің орнын айқындап тұрған ішкі факторларды қарастырсақ болады [4, 32 б.].

Біріншіден, қазақстандықтардың орыс тілді дискурспен жақсы таныстығы, яғни Қазақстан халқының орыс тілін жақсы меңгергендігі, қазақ тілімен қатар орыс тілінің де «тасымалдаушысы» болып отыр. Статистика бойынша, Қазақстан халқының 94,4%-ы орыс тілін ауызша формада түсінеді, ал 84,8%-ы орыс тілін жақсы деңгейде меңгерген. Орыс тілі – елімізде славян халықтары мен қазақ халқының меңгерген тілі. Сондықтан орыс тілі 1989 жылғы заңда актіленген ұлтаралық қатынас тілі функциясын әлі атқарып тұр. Болашақта бұл функцияның рөлін атқарушы қазақ тілі болуы қажет. Кез келген тілдің кез келген ортада қолданыс құбылысын айқындайтын екі үлкен жағдай бар: бірі – демографиялық, екінші – коммуникациялық жағдай. Бұл тұрғыдан Қазақстанда орыс тілінің аталған екі жағдайы да тұрақты. Қазақстанда орыс тілінің коммуникациялық рөлі басым [5. 576].

Екіншіден, мемлекетте БАҚ пен ақпарат таратушы көздердің көп бөлігі орыс тілінде болып отыр. Қазақстандағы 2300 тіркелген басылымдардың тек 5/1-і (18%-ы) ғана мемлекеттік тілде көрінеді, ал қалған бөлігі орыс тілді басылымдардың еншісіне көшіп отыр

(басқа тілде шығатын басылымдар саны аз). Республикалық газеттердің 40%-ы орыс тілінде, 37,7%-ы қазақ тілінде, 14,5%-ы басқа тілдерде жарияланған. Әрине, басылымдар да сұранысқа жұмыс жасайтындықтан, елімізде орыс тілді басылымдарға халықтың сұранысы басым екенін аңғаруға болады. Сонымен қатар ақпарат таратушы интернеттің негізгі тілі елімізде орыс тілі. Қазақсандық Inet-тің басым көпшілігі орыс тілді сайттардан тұрады. Тікелей интернетке шығатын тіл де орыс тілі [4, 45 б.].

Үшіншіден, биліктің көзқарасы. Қазақстандық билік тікелей орыс тілінің қолданысына мүдделі болып отыр. Бұл жағынан Қазақстан Украина елінде болып жатқан жағдаймен ұқсас. Украина билігі де орыс тілін қолдап отыр, билік иелері елде орыс тілінің қолданысына мүдделі болып отыр. Қазақстанда да дәл осы жағдай. Биліктің тарапынан қабылданған шешімдер мен ұсыныстар мемлекеттің тікелей саяси климатына, соның ішінде тілдік саясатына әсер ететіні белгілі.

Төртіншіден, еліміздегі орыс тілінің ресми статусы. Бұл ең үлкен айқындаушы фактор. Заңдық тұрғыдан бекітілген құжат бойынша және мемлекеттік бағдарлама бойынша орыс тілінің мемлекетте нақты құқықтық қызметі бар. Қазақстан ТМД елдері ішінде ең бірінші болып орыс тіліне ресми статус берген мемлекет. Мемлекеттің тілдерді дамыту концепциясы бойынша Қазақстанда тілдердің функцияналдылығын пропорциялы түрде ұстау әрі біртұтас тілдік кеңістік құру көзделген. Үш тұғырлы тіл саясаты да соның ішінде орыс тілін қолдауға арналған [6.37 б.]. Әсіресе, білім мен ғылым саласында тілдердің тиімділігі қажет екені рас. Бұл тұрғыдан біртұтас ғылыми кеңістікке жол аша алатын әрі білім саласында да көптеген тиімді қырлары бар орыс тілі Қазақстан үшін кәсіби мақсатта қажет екені түсінікті.

Алайда, осы тұста әлемде де орын алып отырған ұлттық мүдде мен мемлекеттік мүдденің қарама-қарсылығы туралы да айтса болады. Мемлекеттік мүдде бойынша ғаламдасу, әлемдік даму деңгейіне жету жолдарын алға тарту мақсатында қабылдаған шаралары мен ұлттық сана-сезімді қалыптастыруды қарымына алған ұлттық ұстаным-мүдденің өзара тоқайластық танытуы көптеген елдерге тән құбылыс болып отыр. Орыс тілі халықтың батысқа еліктеуін тікелей жүзеге асырып отыр. Қазір елімізде қостілді буын қалыптасып келе жатыр. Олардың көп бөлігі – қазақ халқы. Алайда мынаны түсінген жөн: орыс тілін қазақ тілімен қатар білу – бұл құзіреттілік, қабілеттілік. Қашан да

бір тілді қосымша білу тұлға тарапынан үлкен басымдылық екені белгілі. Сол сияқты халқымыздың қостілді болуы да оның басымдылығын, яғни білім алуында да, әлемді, дүниені тануда да қарымдылығын танытады. Тек ұлттық психологияны сіндіру үшін халқымыздың ұрпағына бірінші болып ана тілді үйрету қажет. Кейін келіп қана өзге тілдерді игерген жөн (Ахмет Байтұрсынұлы балаға 12 жасқа дейін өз тілінде ғана білім беруді айтқан, дәл осындай тәжірибе жапон елінде қолданылады).

Тілдегі өзгерістер мен жаналықтар жайдан-жай пайда бола салмайды. Оны тілді тұтынушылардың түрлі қажеттілігі туғызады. Олардың түрлі қоғамдық іс-әрекет кезіндегі тілді қолдануы – тілдік жүйедегі өзгерістердің шынайы сипатын көрсетеді. Тілдің қоғамдық қызметі әр тілдің өзіндік ерекшеліктерін айқындаумен қатар тілдік құралдар дәстүрлі қолданысына да әсер етеді, оның үстемдігі мен пәрменділігін де айқындайды [4, 71 б.].

Баспасөз – төртінші билік деген бар. Шынайылығында оның халықтың санасын толық билеп алу мүмкіндігі бар. Соған байланысты мемлекет тарапынан БАҚ-та үлкен қолдау көрсетілді. 2000 жылы елімізде 128 мемлекеттік емес баспа үйлері, 43 телерадиокомпаниялар қызмет етті. Жалпы алғанда осы жылы орта есеппен елімізде үлкенді-кішілі 1177 БАҚ тіркелген болатын. Шет тілдеріндегі (ағылшын, неміс, француз, корей тілдерінде) баспалар ашыла бастады. Бұл ашылулар мемлекетіміздің ақпараттық кеңістігін кеңейтуге зор үлесін қосты, сонымен бірге жастар қауымының көзін ашуға, санасына жетуге өз септігін тигізді.

БАҚ-тың тілі туралы 1999 жылғы қабылданған заң бойынша:

- Бұқаралық ақпарат құралдары мемлекеттік және өзге тілдерде таралады;
- Мемлекеттік тілдегі телерадиобағдарламалардың саны жағынан өзге тілді бағдарламалардың санынан аз болмау керек [7, 5 б].

2001 жылғы мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанда БАҚ саны 1373-ті құрады. Олардың ішінде қазақ тілді газет-журналдардың саны 186 болса, орыс тілді 526-ны құрады. Қазақстанды тұрғылықты мекендеушілердің саны 50 %-дан асса да (олардың басым көпшілігі оралмандардың артуына байланысты), қазақ тілді БАҚ-тың саны аса өзгеріске ұшырамады. Соған байланысты 2001 жылы заңнамаға өзгерістер енгізілді. Өзге тілді трансляцияларларға шектеу қойылып, олардың уақыт шеңберіндегі үлесі 20%-дан аспау керектілігі ескертілді.

Қазақ-орыс тілдеріндегі сөзжасамдық ықпалдастықтың төмендегідей ерекшеліктерді көрсетуге болады:

- Қазақ сөздерінің орыс тілінің сөзжасамдық жүйесі негізінде жасалып жүрген сөздер лексикамызда баршылық. Мысалы, жаңа астанамыздың атауы орыс тілінің сөзжасамдық жүйесіне бағынып, сол арқылы қолданысқа еніп жүр. Бірақ тілдік қолданысқа әлі де бір жүйеге келіп, бірыңғайлық болған жоқ. Астана қаласының тұрғындарын «астананы» деп атау халық арасында кездеседі. Ал тура мағынаға сай (2001 жылғы КТК телеарнасының экспресс-сұрау кезінде нақтыланған) атау «астанчане» сөзі болатын. Ал «Хабар» телеарнасында «Томирис – коренная астанчанка» деп қолданылған. Жазушы И. Щеголихин «Рахат» арнасында бағдарлама барысында «астанайцы» деп атаған. Бұдан өзге халық арасында «жителі Астаны, жителі новой столицы, жителі северной столицы» сынды сөз тіркестері де қатар қолданылуда. Аналогиялық аспектіде қарасақ, Қарағанды тұрғындарын – «карагандинцы» деп атасақ, Астана тұрғындарын да «астанинцы» деп атау ойға қонымды сияқты. Бірақ бұл атаудың халықтар арасында қолданысқа толықтай енбеуінің бірден бір себебі «астанинцы» және «сатанинцы» сөзімен тұлғалық ұқсастықтарының болуында деген ойдамын. Сол сияқты «астанийский» сөзі «астанайский» болып та қолданылуды жиі кездестіруге болады. Мысалы, "Время" газетінде «как шутят астанайские острословы» деген сөйлем басылған.

Сөзжасамдық үрдістер көптеген сөзжасамдық ұялардың пайда болуына әкеледі. Мысалы «бешбармак» сөзінен сын есім де (сочни бешбармачные), етістік те (бешбармачить) жасалады. Қазақ тілді түбірлердің орыс тілінің сөзжасамдық жүйесі арқылы жасалғандығын байқаймыз. Мысалы, агашки, акимствовать, акимовщина, акимчики, токализация, т.б. Қазіргі ауызекі сөйлеу кезінде: вступала власть агашек, элиты, т.е. власть неформальная; политический заказ агашек; сейчас Казахстан вполне заслуживает звания «страны развитого агаизма»; газет-журнал беттерінде осындай жолмен жасалған сөздер де жеткілікті: Кулмаханов поедет акимствовать в Талдыкорган («Время»). «Акимовщина» сөзі жемқорлық деген мағынаны білдіреді. Ерікті сайлау жүйесінде «независимой от акимовщины» атты тіркестер жиі қолданылады [8, 24 б.].

Бүгінгі күні еліміздің қоғамдық-саяси өмірімен байланысты орыс тіліне қазақ тілінен

ауысып келген сөздер, оларды сөзжасамдық тәсілдер арқылы пайда болған жаңа сөздер көптеп қолданысқа енуде. Мысалы, младобаи, младодемократы, младотюрки, т.б. сынды сөздердің тілімізде 90-шы жылдары өте кең таралған болатын. Тіпті БАҚ-та: Мухтар Аблязов, безусловно, одна из самых ярких фигур когорты так называемых младотюрков («Время»); Нурлан Джамбулович «родом» из стана младобаев («Время»). Бұл сөздер 1990-2000 жылдар аралығында ең актив сөздердің қатарына жатқан. Бұл сөздің пайда болуын

тілшілер 1998 жылғы КТК арнасындағы ең үздік бағдарламалардың бірі болған «Портрет недели» хабарымен байланыстырады. Кезекті хабардың бірінде «эра младотюрков» атты тіркес алғаш қолданылды, осы кезден кейін дереу түрде халық арасында кең таралды деп көрсетеді. «Мегаполис» газетінде тіпті бұл сөзге толықтай анықтама берген: Младотюрки практическ и сплошь выходцы из Старшего и Среднего жуза; Младотюрки и те, кто вызвал их к жизни, – это и есть те, кто принимает в Казахстане всякое маломальское важное решение (1.08.2012.7 б.).

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Тоталитарлықтан – саяси тұрақтылыққа және демократиялық Қазақстанға // «Егемен Қазақстан» газеті, 1997.
2. Алтынбекова О.Б. Степень владения русским языком как вторым: результаты социолингвистического исследования // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2006.
3. Шайбакова Д.Д. Функционирование неорганического языка в полиэтническом обществе: фил.ғыл.док. ... дисс. – Алматы, 2006. – 272 б.
4. Алматы қаласының тілдік ахуалды әлеуметтік зерттеу және мониторингі. – Алматы, 2012.
5. Алтынбекова О. Билингвизм типологиясы туралы // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2006. – №6. – Б. 115-122.
6. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Жібек жолы, 2010.
7. Чайковская Н.Н., Осенмук Л.П. О некоторых тенденциях влияния казахского языка на русский язык в Казахстане. Усть-Каменогорск, 2008.
8. О государственной ономастической комиссии при Правительстве Республики Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 апреля 1998 г. №368.

References

1. Nazarbayev N.. Totalitarian – political stability and democratic Kazakhstan. Newspaper "Kazakhstanskaya Pravda", 1997.
2. Altynbekova O. B. the level of proficiency in the Russian language as the second: results of a sociolinguistic study // Vestnik KazNU. Philological series. – 2006.
3. Shibakawa D. D. Inorganic the Functioning of language in multi-ethnic society: Phil.scientific.Doc. ... Diss. –Almaty, 2006. – 272.
4. Monitoring and sociological research on the language situation in Almaty. – Almaty, 2012.
5. Altynbekova O. Typology of bilingualism // Russian language and literature. – 2006. – No. 6. – B. 115-122.
6. Nazarbayev N.. In the stream of history. Almaty: Zhibek Zholy, 2010.
7. Chaykovskaya N. N., Osenmuk, L. P. some trends of influence of the Kazakh language in Russian language in Kazakhstan. Ust-Kamenogorsk, 2008.
8. About the state onomastic Commission under the Government of the Republic of Kazakhstan.The government of the Republic of Kazakhstan dated April 21, 1998 the Ordination. No. 368.

Рамазан А.Ә.,
Акынбекова А.Б.

**«Абай» журналы – ұлт
руханиятының алтын қазығы**

Мақалада 1918 жылы жарық көрген «Абай» журналының тарихы мен тағлымы сөз болады. Журналдың қазақ руханиятына қосқан үлесіне баға беріледі. «Абай журналының бағдарымен «Алаштың» бағдарламасының сәйкестігі ашып көрсетіліп, сабақтастыра, салаластыра түсіндіріледі.

Түйін сөздер: «Абай» журналы, ұлттық руханият, журналдың бағыт-бағдары, Алаш.

Ramazan A.A.,
Akynbekova A.B.

**«Abay» magazine – golden
support to national spirituality**

In this article there is a speech about history and the doctrine of the magazine Abay issued in 1918 in Semey. There is estimated the contribution of the magazine to the Kazakh spirituality. Relatively and connectively explains the similarity of the program «Alash» with the direction of the magazine «Abai».

Key words: «Abai» magazine, folk spirituality, focus of the magazine, Alash.

Рамазан А.А.,
Акынбекова А.Б.

**Журнал «Абай» – золотая опора
народной духовности**

В статье идет речь об истории и учении журнала «Абай», изданного в 1918 году в Семее. Оценивается вклад журнала в казахскую духовность. Сравниваются и анализируются материалы журнала, объясняется сходство программ «Алаш» с направлением журнала «Абай».

Ключевые слова: журнал «Абай», народная духовность, направленность журнала, Алаш.

**«АБАЙ» ЖУРНАЛЫ –
ҰЛТ РУХАНИЯТЫНЫҢ
АЛТЫН ҚАЗЫҒЫ**

XX ғасырдың басындағы қазақ баспасөзінің ұлттың санасын оятудағы маңызы зор болды. "Түнерген бұлттар арасынан" ("Қазақ" газеті) кейде ыммен айтып, кейде еппен айтып саяси ахуалдан хабардар ете отырып, ұлт рухын оятуды мақсат еткен, халықты өнер, білімге үндеген, етек-жеңін жиып, еңсесін тіктеуге жетелеген "Қазақ" газетінің дара жолын төңкерістің алды-артында шыққан қазақ басылымдарының дені үлгі тұтты. "Қазақ" салған соқпақ жолды сүрлеуге айналдырды. Жер шалғайлығына қарамастан әр аймақта шыққан қазақ басылымдарының мақсаты бір, бағыттары айқын еді. Ол жол – алаштың жолы, тәуелсіздікті ұлы мұрат еткен күрескерлік жол. Алаштың жолында иық тірестіре тұрған "Қазақ", "Сарыарқа", "Бірлік туы", "Жас азамат", "Абай" сынды басылымдардың елшілік ұстанымы, ұлтжандылық қасиеті бүгінгі басылымдардың қай-қайсысына болса да үлгі болатындай. Біз бұл мақаламызда алашшыл басылымдардың бірі хәм бірегейі "Абай" журналы туралы сөз етпекпіз.

"Абай" журналы 1918 жылдың 4 ақпанынан бастап Алаш қаласында (қазіргі Жаңасемей) шыға бастады. Журналды алғашында 15 қаңтарда шығармақышы болғанымен, баспаханашылар ереуіл жасап, кешігіп шығады [1], [2]. Журнал айына екі шығады делінгенмен, ақпан айында ғана екі рет шыққан, қалған уақыттарда айына бір рет шығып отырған. Кей саны 16 бет, кей саны 17 бет, кей саны 21 бет көлемінде жарық көрді. Журналдың мақсатын, бағытын бірінші санында шығарушы Жүсіпбек Аймауытов "Журнал туралы" деген бас мақаласында айқын көрсетті: "Журналдың атын "Абай" қойған соң әдеби жолын ғана тұтыну керек еді дер біреу. Оған айтатынымыз: Абай жалғыз ғана ақын (литератор) болды деуге болмайды. Әдебиетімізге де негіз салған Абай, адамшылық, тәрбие, ғылым, өнеркәсіп деген сөздерді терең ойлап, тексерген де Абай. Қазақтың тұрмысын, өмірін, мінезін айқын суреттеп, кемшілігін көрсеткен де Абай. Солай болған соң журналды Абайға арнағандық, Абайды қай жөннен болсын ұстаз қылып, бетке ұстап, жастар шәкірт болып, соңынан жүруге талаптанғандығын көрсетеді [3]. Ошақтың үш тағаны сияқты әдебиетті де, ғылымды да, шаруашылықты да қатар қамтыған журналдың негізгі тақырыптары: Абай өнері,

Абай ұрпағының шығармашылығы, ғылым, білім, жаңадан ашылып жатқан кооператив, серіктіктер туралы және әйел теңдігі мәселесі. Сондай-ақ журналдың жиі көтерген тақырыбы – алаш тақырыбы болды. Басылымның үшінші санынан бастап Алашорда үкіметінің іс-әрекеті үзбей жарияланып отырды. Журнал бетіндегі алаш тақырыбына қатысты жарияланымдардың қазақ елінің шынайы тарихын қалыптастыруда үлесі қомақты.

"Абай" журналы алғашында "Жанар" ұйымының, кейін "Уақ қарыз серіктестігінің" қаржылай қолдауымен шығып, қазақ комитеті баспаханасында басылды. Қазақ комитеті баспаханасы Семейдегі ағайынды Нығматуллиндердің "Ярдан" баспаханасының негізінде ашылған. Бұл баспаханадан "Абай" журналымен қатар "Сарыарқа" газеті де шығып тұрған.

Журналдың алғашқы жазушылары: Мәннан Тұрғанбаев, Жүсіпбек Аймауытов, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Мұқтар Әуезов, Сәбит Дөнентаев, Сейітбаттал Мұстафин болды [4]. Кейіннен бұлардың қатарына Ғұмар Қарашбаласы, Шәкәрім Құдайбердиев, Мағжан Жұмабаев, Ақылбай Абайұлы, Мағауия Абайбаласы, Шынжы Керейбаев, Ғабдолла Байтасовтар қосылды.

Осы уақытқа дейін зерттеушілер тарапынан журнал тарихына қатысты біршама деректер қамтылғанымен, екі мәселеге байланысты тиянақты байлам жоқ екенін байқадық.

Бірінші мәселе, журналдың қанша саны шыққандығына байланысты туындап отыр. Екінші мәселе, журналдың редакторы төңірегінде туындауда.

Журналдың қанша саны шыққандығы жөнінде ғалымдар арасында екі түрлі көзқарас қалыптасқан. Баспасөз тарихын зерттеуші Б. Кенжебаевтың: "Абай" журналы 1918 жылдың февраль айынан сол жылы октябрь айына дейін Семей қаласында шығып тұрды. Барлығы 11 саны шықты" [5, 21] деген пікірімен үндес пікірлер Қ. Аллаберген [6, 87] мен Ө. Әбди-манұлы [7, 6] еңбектерінде көрініс тапты. Ал журналдың 12 саны шықты деген пікір қайта шыққан "Абай" журналы арқылы оқырманға тарады [8, 34-36]. С. Мұқановта журналдың 12 саны шыққандығы туралы атап көрсеткен [9, 57-70]. Сондай-ақ ғалым Б. Жақып [10, 36], қайта шыққан "Абайдың" тұңғыш редакторы Р. Мұсаұлы [11, 3] журналдың 12 саны шыққан деген пікірді ұстанған. Алаштың шынайы тарихын қалпына келтіруде айрықша үлес қосқан ғалым К. Нұрпейісовте өзінің "Алаш хәм

Алашорда" еңбегінде "Абай" журналының 12 саны ғана оқушылар қолына тиді" – деп жазды [12, 26]. Ал Ж. Аймауытовтың өзі "Абай қалай жабылды?" деген мақаласында "Өткен 1918 жылдың февралінен бастап "Абай" журналы дүниеге шығып, он екі номері басылып, он ай өмір сүріп тоқтады" деп, журналдың 12 саны шыққандығын нақты атап көрсетті [13, 22-23].

Бізде өз тарапымыздан "Абай" журналының 12-ші санын іздестірдік, ақыры үмітіміз ақталды, журналдың соңғы саны табылды. Журналдың 12-ші саны 1918 жылдың 15 ноябрінде жарық көрген екен. Ұлттық руханияттың олжасына айналатын журналдың соңғы санында Мұқтар Әуезовтің "Өліп таусылу қаупі", Шәріп Ақпанның "Опасыздық, берекесіздік" мақаласы, "Кооперация жайынан", "Жұмысшы құқы" (авторлары көрсетілмеген – *А.Р.*) мақалалары, Ғайса Тоқтарбековтің "Ғылым тілі туралы" мақаласы, Абай Құнанбайұлының "Есті мен ессіздік паркы" атты қарасөзі, Жан деген автордың "Сағындым" атты өлеңі, Ж. деген бүркеншік есіммен "Көшу" атты өлең және "Уақ-қарыз серіктігінің жалпы ережесі", Мағауия Абайбаласының "Медғат-Қасым" поэмасынан үзінді басылған [14]. Яғни, бұдан кейінгі кезеңде "Абай" журналының 12-ші саны шықты деп именбей айтуға қақымыз бар. Көзбен көрдік, қолмен ұстадық, көңіл толды.

Журнал 12 санынан кейін шықпай, тоқтап қалғанымен, шығарушы Жүсіпбек Аймауытов басылым жалғасын табады деген сенімде болған. Ол 1919 жылы "Сарыарқада" жарияланған "Газет-журнал оқушыларға" деген хабарламасында былай деп жазды: "Қазақтың бір газет, бір журналы подписшігі жоқтықтан жабылып қалды деп Новониколайскіде шығатын орыс газетінде жазылды. Ол айтқаны "Жас азамат" газеті мен "Абай" журналы. Бұл хабар бекер: "Жас азамат" күні бүгінге дейін шығып отыр. Қаржы жағынан кемдік көріп тоқтай ма деген күдік болып еді. Енді тоқтамасын дейміз. Өйткені Омбы жастары әдебиет кешінен 1000 сом, Семей жастары 5000 сом көмек жіберіп отыр. Тағы сондай көтермелеушілер табылатын көрінеді. "Абайда" 900-дей алушы бар. "Абай" біржола жабылған жоқ. Жалғыз журналын жауып қойып тыныш отыруға оқыған жастардың талапты азаматтардың намысы, ұжданы жібермес, қайтсе де шығарар деген үмітіміз күшті. Сондықтан оқушылар "Абайдың" аз күн тоқтап қалғанына ренжімеуіне, күдіктенбеуін, күдер үзбеуін, шыдам жасауын өтінеміз" [15]. Бірақ, өкінішке орай Жүсіпбек Аймауытовтың үміті ақталмады.

Қазіргі кезде журналдың редакторлығына қатысты да бірнеше көзқарастың бар екендігі рас. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында шыққан бірер еңбекте журналдың редакторлары ретінде Ж. Аймауытов пен М. Әуезов қатар аталынып жүрді [16, 3]. Дәл осы көзқарастағы К. Сыздықұлының "Мұхтар Әуезов және "Абай" журналы" деген мақаласындағы мына бір дерек бізді қайтара ойлантуға жетелейтіндей: "Кейінірек 1953 жылы жазған өмірбаянында жазушы: "Обучаясь в учительской семинарии в 1918-1919 гг., я сотрудничал в журнале "Абай", издавшемся на средств алашского кредитного товарищества силами учащейся молодежи. Общественно-литературный журнал "Абай" не был органом правительства Алаш-орды, но имел в основе своей культурно-просветительной программы националистическую направленность. В нем сотрудничали молодые литераторы и учителя, здесь не сотрудничал ни один из видных деятелей, публицистов, литераторов, членов "Алаш-орды". Являясь членом редколлегии, я никогда не был редактором журнала "Абай" – деп жазады [17, 10].

Ал соңғы жылдары зерттеушілердің біразы "Абай" журналының редакторы Ж. Аймауытов екендігін айқын көрсетіп жүр [18, 58], [19, 6]. Ақиқатқа жүгінсек, журналдың 2, 3 сандарында ғана "Шығарушы – Басқарма" деп көрсетілген, ал қалған 1, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 сандарында "Шығарушы – Жүсіпбек Аймауытов, кей сандарында Юсупбек Аймауытов" деп жазылған. Сондықтан журналдың редакторы – Жүсіпбек Аймауытов болды деп сеніммен айта аламыз.

Ал М. Әуезовтің қуатты қаламынан туған "Ғылым", "Қазақ ішінде партия неден?", "Мәдениетке қай кәсіп жуық?", "Философия жайынан", "Япония", "Ғылым тілі", "Мәдениет һәм ұлт", "Абайдың өнері һәм қызметі" (Екеу), "Өліп таусылу қаупі" т.б. атты ғылыми-танымдық мақалаларының мән-маңызы зор болды.

Хакім Абайдың қос ұлының шығармаларымен де оқырман "Абай" журналы арқылы қауышты. Ақылбай Абайұлының "Дағыстан" поэмасы романтикалық сарында жазылған алғашқы туындының бірі, адамзаттың мәңгілік мәселесі – әділет пен жауыздықтың айқасын шынайы суреттеген шығарма. Ал Мағауия Абайбаласының ақындық қабілетін айқын көрсететін "Медғат-Қасым" поэмасында әр заманда көрініс беретін әлеуметтік теңсіздік мәселесі көтерілді. Данышпан Абай ұрпағы да әке үлгісімен арұжданды, әділеттікті, адамшылықты ту етіп көтерді.

Сондай-ақ журналда ақын, журналист Сәбит Дөнентаев пен журналист, Семейде шыққан "Қазақ тілі" газетінің тұңғыш редакторы Мәннен Тұрғанбаевтың материалдары жиі жарияланып тұрды. Әсіресе, заман ағымын ұғындыруда, жаңадан ашылып жатқан кооперативтердің жай-жапсарын түсіндіруде М. Тұрғанбаевтың "Шаруашылық", "Бірлік", "Уақ қарыз серіктігі", "Кооператив" атты мақалаларының қарапайым оқырман үшін пайдасы орасан болды. Ол кейде мақалаларын М.Т. деген бүркеншік есіммен жариялап жүрді.

Шәкәрім Құдайбердиевтің "Шын бақтың айнасы" атты философиялық пайымдауы "Абай" журналы бетінде жарық көрді.

Журналдың "Мысқылдар", "Ескі сөз", "Билер сөзі", "Абай сөзі", "Өлеңдер"(кейде – Өлең), "Тілшілерден", "Уақ-түйек" айдарлары болды.

Басылымда Л. Толстойдың, В. Гюгоның, Қ. Жаффақтың, В. Бронцтың шығармаларынан аудармалар басылды.

Журнал бетінде жарнамаға да орын берілді. Әрине, бүгінгі күнгідей сан-салалы жарнама емес, ел руханиятына қосылып жатқан газет, журналдар, қаламгерлердің баспадан басылып шыққан жаңа туындылары жарнамаланды.

Журналдың алғашқы бағасы – 13 сом көлемінде болса, мамыр айынан бастап (№5 санынан) жазылу бағасы көтеріліп, 20 сомға жетті. Журналдың 900 жазылушысы болды (Ж. Аймауытовтың дерегі – А.Р.).

Басылым беттерінде "Әмзе", "Әшім", "Тікқұлақ", "Байымбет", "Жас түрік", "Шаңқан", "Естіген" деген бүркеншік есімдермен материал жариялағандар кездесті.

Қазіргі зерттеушілерді тығырыққа тіреп отырған мәселе – бүркеншік аттардың сырын ашу болып отыр. Кезінде ғалымдар Ү. Субханбердина, Б. Кенжебаев, Т. Қожакеевтер лақап аттың құпиясын ашуда біраз тер төккені мәлім. Десе-дағы сыры ашылмаған бүркеншік есімдер қаншама! Бір зерттеушінің ашқан бүркеншік есімін екінші зерттеуші жоққа шығарып жатқан жағдайларда жетерлік. "Абай" журналында "Байымбет" атты бүркеншік есіммен материал жариялаған қаламгерді анықтау – зерттеушілер арасында даулы мәселеге айналды.

"Алашорданың" шежіресі іспеттес "Тұңғыш құрбан" атты репортажды жазған "Байымбетті" Бейімбет деп алғаш көрсеткен С. Сейфуллин болды [20, 160]. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Алаштың ақиқатын айтуда көп еңбек сіңірген ғалым Қ. Мұхамедхановта "Тұңғыш құрбанның" авторы ретінде Б. Май-

линді атады [21, 129]. Бұл пікір бірер журналистің мақаласында қайталанды [22]. Ал 2003 жылы Ж. Ысмағұлов "Бәйімбет" Б. Майлиннің емес, С. Дөнентаевтың бүркеншік есімі деген тың деректі жария етті: "Дұрысында, "Бәйімбет" деген атпен С. Дөнентаев баспасөзде жиі жазып тұрғаны біраз адамдарға мәлім. Мұны мен кезінде Сәбит ақсақалдың Алматыда тұратын қызы Сәулет апайдан да сұрап білгенмін. Ол жылдары Бейімбет тіпті Семейге ат ізін салмағаны оның өмірбаянынан белгілі" – деп жазды [23].

Алаш милициясының бастығы, мұғалімдер семинариясының шәкірті Қазы Нұрмұхамедұлының большевиктің қолынан қаза тауып, алаштың тауы шағылып, жас мәйітті көріп, жүректері егіліп тұрған сәтте жазылған репортаж. Кімде болса дәл сол оқиғаның басы-қасында болып, "Алаштың" жолында құрбан болған азаматты шынайы жоқтап, егіліп тұрып жазған дүниесі. Дәл сол тұста Б. Майлиннің Семейде болғандығы жөнінде ресми деректер кездесе қойған жоқ. Ал С. Дөнентаевтың Семейге келіп, газет-журнал жағалап жүрген кезі. Айта кететін жайт: "Байымбет" деген атаумен "Сарыарқаның" 1917 жылғы сандарында бірнеше мақала жарияланған. Енді "Байымбет" атымен "Сарыарқаның" 1917 жылғы 24 нөмерінде жарияланған "Опат" деген қазанамаға назар аударайық: "Өткен сентябрдің басында Павлодарға қарасты Басқұдық болысының қазағы Мұхамедғалым хазірет Рамазанов опат болды. Оқуды Қазанда атақты Смағұл әл-Қашқари медресесінен оқып шығып, 40 шамалы жыл мешіт-медіресе ұстап, бала оқытып тұрды... Жасаған топырағын жеңіл қылып, жақындары жолын жоғалтпауға жазсын" [24]. Мына қазанамадан "Байымбеттің" Керекулік азамат екенін анық байқауға болады. Қостанай уезінің тумасы Б. Майлиннің Керекулік қазіретке көңіл айтуы неғайбыл. Жалпы қазаққа ортақ тұлға болса бір сәрі. Журналға Керекулік үш азамат жазып тұрды: бірі Жүсіпбек, бірі Сұлтанмахмұт, бірі Сәбит. Бірақ, сол 1918 жылдың қысында

Сұлтанмахмұт Семейде болмаған, Тұрағұлдың ұйғаруымен Абай еліне барып, қымыз ішіп, тынығып жатқан [23, 294]. Ендігі таңдау екеудің біреуіне түседі. Қалай болғанда да "Тұңғыш құрбанды" шығармашылық қуаты зор қаламгердің жазғаны ақиқат. Мұнда сезіну, түйсіну, жан жүрегімен жеткізу бар. Қазыны шын жүрегімен жоқтаған жолдастық көңіл бар. Жүсіпбектің Қазымен семинарияның бір курсында оқыған жолдастығын да ұмытпаған жөн. Бұл, бір. Екіншіден, "Байымбет" атымен жазылған "Абай" журналының 1 санында жарияланған "Жазушыларға" атты мақаланы барлай оқыған адамға "Басқармадағы", яғни журналдың басы-қасында жүрген азаматтың жазғанын аңғару қиын емес. Журналдың "Ескі сөз", "Билер сөзі" айдарына материал жинақтау мақсатында, ел ішіндегі шежіре ақсақалдарды журнал бетіне тарту мақсатында жазылған дүние. Үшіншіден, мақала соңын: "Ал жазушылар, біреуің ерініп, біреуің керігіп, не қазақты, не өздеріңді менсінбеген кісіше мелшиіп қала бермей, барларыңа мырзалық қылыңдар!" деп тақпақтап аяқтауы Жүсіпбектің стиліне ұқсайды. Сондықтан "Абай" мен "Сарыарқада" қатар материал жариялаған "Байымбет" бүркеншік есімін иеленген қаламгердің сыры толық ашылған жоқ, әлі де толыққанды зерттеуді қажет етеді демекпіз.

Өткен ғасырдың 18 жылы жарық көрген "Абай" журналының бар болмысын, бағдарын Жүсіпбек Аймауытовтың "Ұлтты сүю", Мұхтар Әуезовтің "Өліп таусылу қаупі", Міржақып Дулатовтың "Алашқа" атты мақалалары арқылы толық тануға болады. "Абай" журналының бірінші бағдары – ұлтты сүю, екінші бағдары – өліп-таусылу қаупінен сақтандыру, яғни тілді, дінді, жерді сақтау. Үшінші бағдары – ұлтқа шынайы қызмет ету, жабырқағанда жанынан табылып, дұрыс жол көрсету. "Абай" бағдарының мықтылығы "Алаш" бағдарымен сабақтастығында, салаластығында.

Алғашында "Абайды – қазығым" деп шығарған журналшылар, бір жыл ішінде журналды ұлт руханиятының алтын қазығына айналдырды.

Әдебиеттер

1. Абай журналы, 1918, №1;
2. Сарыарқа, 1917, № 26
3. Жүсіпбек. Журнал туралы // Абай журналы, 1918, №1
4. Сарыарқа, 1917, №26
5. Кенжебаев Б. Қазақ баспасөзінің тарихынан. – Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1950. – Б.21.
6. Аллаберген Қ., Нұсқабайұлы Ж., Оразаев Ф. Қазақ журналистикасының тарихы. – Алматы: Рауан, 1996. – Б.87.
7. Әбдиманұлы Ө. М. Әуезов және алашшыл баспасөз тарихы // PR и СМИ в Казахстане: сборник научных трудов. – Алматы: Қазақ университеті, 2013, Б.6.

8. Әуезов М. Өліп таусылу қаупі. Абай журналы, 1992, № 4, Б.34-36.
9. Абай журналы, 1992, № 4, Б.57-70.
10. Жақып Б. Мұхтар Әуезов – публицист. – Алматы: Ана тілі, 1997. Б.36.
11. Мұсаұлы Р. Ұлы ақын есіміндегі ұлағатты басылым // Абай журналы, 2002, № 3, Б.3.
12. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: Ататек, 1995, Б.26.
13. Еспенбетов А. Абай // Шәкәрім энциклопедиясы. – 2008, Б.22-23.
14. Абай, 1918, 15 ноябрь, №12
15. Аймауытов Юсупбек. Газет-журнал оқушыларға // Сарыарқа газеті, 1919, 20 февраль, №70
16. Мұсаұлы Р. Ұлы ақын есіміндегі ұлағатты басылым // Абай журналы, 2002, №3, Б.3.
17. Сыздықұлы К. Мұхтар Әуезов және "Абай" журналы, 1996, № 3, Б.10.
18. Қуантайұлы Н. Алаш Орда баспасөзі және Жүсіпбек Аймауытұлы. – Өскемен: "Altay- Пресс" баспасы, 2013, Б.58.
19. Әбдиманұлы Ө. М. Әуезов және алашшыл баспасөз тарихы // PR и СМИ в Казахстане: сборник научных трудов. – Алматы: Қазақ университеті, 2013, Б.6.
20. Сейфуллин С. Тар жол, тайғақ кешу. – Алматы: Жазушы, 2009, Б.160.
21. Мұхамедханов Қ. Көптомдық шығармалар жинағы. IX том. – Алматы: Ел шежіре, 2011, Б.129.
22. Халиолла М. Алаштың алғашқы құрбаны // Егемен Қазақстан, 2003, 28 мамыр
23. Ысмағұлов Ж. Жаңсақтық неден кетті? // Егемен Қазақстан, 2003, 31 мамыр
24. Байымбет. Опат // Сарыарқа, 1917, №24
25. Еспенбетов А. Шығармалары. – Астана, 2014, Б. 294.

References

1. Abai zhurnaly, 1918, №1.
2. Sary-Arka, 1917, №26.
3. Zhusupbek. Zhurnal turaly . Abai zhurnaly , 1918, №1.
4. Sary-Arka, 1917, №26.
5. Kenzhebayev B. Kazakh baspasozinin tarihy. Almaty: Kazakh memleket baspasy, 1950. – B.21.
6. Allabergen K.. Nuskabayuly Zh., Orazayev F. Kazakh zhurnalistikasynyn tarihy. Almaty: Rauan, 1996. – B. 87.
7. Äbdïmanuly O. M.Auezov zhane alashshyl baspasoz tarihy// PR i SMI v Kazakhstane: sbornik nauchnyh trudov. – Almaty: Kazakh Universiteti, 2013. – B.6.
8. Äuezov M. Olip tausylu kaupi. Abai zhurnaly, 1992, №4. – B. 34-36.
9. Abay zhurnaly, 1992, №4. – B.57-70.
10. Zhakyp B. Muhtar Auezov – publicist. – Almaty: Ana tili, 1997. – B.36.
11. Musauly R. Uly akyn esimindegi ulagatty basylym // Abai zhurnaly, 2002, №3. – B.3.
12. Nurpeisov K. Alash ham Alashorda. – Almaty: Atatek, 1995. – B.26.
13. Espenbetov A. Abay // Shakarim encyclopedia. – 2008, BB. 22-23.
14. Abai zhurnaly, 1918, 29 November, №12
15. Aimauytov Usupbek. Gazet-zhurnal okushylarga // Saryarka gazeti, 1919, 20 fevral', №70
16. Musauly R. Uly akyn esimindegi ulagatty basylym // Abai zhurnaly, 2002, №3, B.3;
17. Syzhdykuly K. Mukhtar Auezov zhane "Abay" zhurnaly, 1996, №3. – B.10
18. Kuantaiuly N. Alash Orda baspasozini zhane Zhusupbek Aimauyuly. – Oskemen: "Altay-Press" Publishing House, 2013. – B.58;
19. Abdimanuly O. M.Auezov zhane alashshyl baspasoz tarihy // PR i SMI v Kazakhstane: sbornik nauchnih trudov. Almaty: Kazak universiteti, 2013. – B.6.
20. Seifullin S.Tar zhol, taigak keshu. – Almaty: Zhazushy, 2009. – B. 160.
21. Mukhamedkhanov K. Koptomdyk shygarmalar zhinagy. IX tom. Almaty: el shezhire. 2011. – B. 129.
22. Khaliolla M.Alashtyn algashky kurbany // Egemem Kazakhstan, 2003, 28 mamyr..
23. Ysmagulov Zh. Zhansaktyk neden ketti? // Egemem Kazakhstan, 2003, 31 mamyr
24. Bayymbet. Opat // Saryarka, 1917, № 24
25. Espenbetov A. Shygarmalary. – Astana, 2014. – B.294.

Жақсылықбаева Р.С.

**Жоғары оқу орындарындағы
ғылым, білім және инновация
мәселелері**

Мақалада экономиканың инновациялық дамуындағы жоғары білім беру жүйесінің рөлі айтылады. ЖОО-ның инновациялық бағыттары мен жүзеге асырылатын мақсаттары айқындалады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда Қазақстанда білім берудің деңгейі мен сапасына жаңа талаптар қойылып отырғандығын нақты дәйектер арқылы тұжырымдайды.

Түйін сөздер: ақпараттық технология, ғылым, инновация, білім, ғылым докторлары, білім беру бағдарламасы, жоғары оқу орындары, педагог, студент, сапа менеджменті.

Zhaxsylykbayeva R.S.

**Problems of science, education
and innovation higher education**

The article shows the role of higher education in the innovative development of the economy. Defined objectives, areas of innovation activity of high school and university formation of innovation infrastructure. In addition, today there are new requirements, that the level and quality of education in Kazakhstan are formed with the specific facts.

Key words: information technology, science, innovation, education, a doctor of sciences, the education programs, the education reform, a teacher, a student, a quality management.

Жақсылықбаева Р.С.

**Проблемы науки, образования
и инновации высшего учебного
заведения**

В статье показана роль высшей школы в инновационном развитии экономики. Определены задачи, направления инновационной деятельности вуза и формирование вузовской инновационной инфраструктуры. Кроме того, автор останавливается на новых стандартах современного образования, изучая на конкретных примерах уровень и качество образования в Казахстане.

Ключевые слова: информационная технология, науки, инновация, образование, доктор наук, программы по образованию, высшее учебное заведение, педагог, студент, менеджмент качества.

**ЖОҒАРЫ ОҚУ
ОРЫНДАРЫНДАҒЫ
ҒЫЛЫМ,
БІЛІМ ЖӘНЕ
ИННОВАЦИЯ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Қазіргі таңдағы ғылыми-техникалық прогресс пен өркениетті даму дәуіріне бет бұру кезеңінде жаңа қоғамға лайықты саналы, білімді жеке тұлғаны қалыптастыру бүгінгі қоғамның алдында тұрған негізгі міндет.

Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктерімен тығыз байланысы, білім беру және ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады. Қазіргі заман жағдайында жоғары білім беру жүйесіне бірінші кезектегі міндеті жоғары білікті мамандарды даярлау, сол арқылы оларға жаңа сапа мен қоғамдық мәртебе, икемділік пен бейімділік беру қажет. Жоғары білім берудің мақсаты – қоғамның, мемлекеттің және жеке тұлғаның сапалы жоғары білім алуға деген мүдделерін қанағаттандыру, әрбір адамға оқытудың мазмұнын, нысанын және мерзімдерін таңдауға кеңінен мүмкіндік беру.

Қазіргі кезде білім беру саласында болып жатқан ауқымды өзгерістер түрлі ынталы бастамалар мен түрлендірулерге жол ашуда. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» заңының «**Білім беру саласындағы мемлекеттік кепілдіктер**» атты 8-бабында: «Мемлекет білім алу құқығын білім беру жүйесін дамыту, оның жұмыс істеуінің құқықтық негізін жетілдіру және Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес білім алу үшін қажетті әлеуметтік-экономикалық жағдайлар жасау арқылы қамтамасыз етеді. Білім беру сапасын мемлекеттік бақылау білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесін жасау және оның жұмыс істеуін қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады», – деп атап көрсетеді [1]. Осы орайда, білім берудің мақсаты – қазіргі қоғам талабына сай алынған терең білім, білік, дағдылар мен құзырлықтардың негізінде еркін бағдарлай білетін, қойылған мақсатқа танымдық қызмет жасау арқылы жете алатын, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Жолдауында: «Қазақстанда халықаралық ұйымдардың қатысуымен осы заманғы ғылыми орталықтар мен «технологиялық парктер» құру мен дамыту, жаңа технологияларды игеру үдерісіне қолдау көрсету мен кадрлардың білігін бағдарлаудың икемді жүйесін қалыптастыруымыз керек», – деп атап көрсетілді [2]. Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың заңнамалық тұжырымдамалық негіздері, әсіресе, Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды басты назарға қояды.

2020 жылға дейін білім беру жүйесі жоғары білім сапасы мен халықаралық индикаторлармен расталған адами капиталдың даму деңгейі түрінде нәтиже беретін болады. Бұл мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ, педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты.

«Республикада 125 ЖОО жұмыс істейді (9 ұлттық, 31 мемлекеттік, 13 азаматтық емес, 1 ААҚ, 1 халықаралық, 16 акционерлендірілген, 54 жеке) (2012-2013 оқу жылы – 135, 2013-2014 оқу жылы – 132).

2015-2016 оқу жылында оқытушы-профессор құрамының саны – 40121 адам құрады (2013-2014 оқу жылында – 41 635, 2014-2015 оқу жылында – 40 320). Олардың ішінде PhD докторлар – 1 460, ғылым докторлары – 3115, ғылым кандидаттары – 14 316 адам (2013-2014 оқу

жылында – PhD докторлар – 694, салалық докторлар – 108, ғылым докторлары – 4008, ғылым кандидаттары – 15908 адам, 2014-2015 оқу жылында – PhD докторлар – 888, салалық докторлар – 102, ғылым докторлары – 3863, ғылым кандидаттары – 14 949 адам) [3].

ЖОО-ның білім беру кеңістігін қалыптастыру әрбір білім беру бағдарламасы бойынша оқытудың түпкі нәтижесі мен оған жетудің жолдарын қаншалықты ашық, айқын, нақты анықтайтынына байланысты. Әрбір бағдарламаға арнап ЖОО білім беру бағдарламасын дамытудың стратегиясы мен мақсаттарын тұжырымдайды, құжаттандырады. Сондай-ақ, білім беру бағдарламасының мақсаттарына жетудің әдістері мен түзету тәсілдерін, осы әдістердің тиімділігін анықтайды. Қазақстандық ЖОО-ларда академиялық еркіндікті кеңейту жұмыс берушілердің талаптары мен қоғамның әлеуметтік тапсырысына сәйкес келетін түлектерді дайындау сапасы бойынша олардың жауапкершілігін арттыруды білдіреді.

Жоғары оқу орны 2009-2011 жыл арасындағы салыстырмалы өзгеріс саны 51-ге көбейді. Ал тек мемлекеттік ЖОО-да дәріс алатындар саны 99535 адамды құрайды. Статистика мәліметтері жоғары білімді адамдардың анағұрлым көбейгендігін көрсетеді. 1999-2000 оқу жылының өзінде-ақ ҚР жоғарғы білім инфрақұрылымы 55445 маманды даярлап, олардың саны алдыңғы оқу жылымен салыстырғанда 3675 адамға өскенін байқатты.

Қазақстан ғылымында да түбегейлі жүйелі өзгерістер болды. Жастардың ғылымға келуі артуда. 35 жастағы ғалымдардың саны 5 114-тен 9 447-ге, яғни 1,8 есеге артты [3]. Ғылыми кадрларды даярлаудың жаңа жүйесі енгізілді. PhD философия докторы атты жаңа ғылыми дәреже бекітілді. Ғылым докторларын даярлау жоғары оқу орындары мен зерттеу институттарының бірлескен бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық стипендиясы шеңберінде қазақстандық жас ғалымдардың ғылыми тағылымдамадан өту мүмкіндіктері пайда болды. Техникалық бағыттағы мамандықтардың санын 40 %-дан 53 %-ға дейін ұлғайту көзделген.

Барлық ғалымдардың әлемдік ақпараттық ресурстарға қол жеткізуі қамтамасыз етілді – Thomson Reuters, Springer, Elsevier ірі шетелдік компаниялар және баспалар лицензиялар мен келісімдерге қол қойды.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев Жапония парламентінде сөйлеген сөзінде: «Біз ғылыми

еңбек сіңіруді қажетсінетін салада өзара тиімді қарым-қатынасты дамытып, сіздің елдегі алдыңғы қатарлы технологияларды барынша жұмылдыруға тырысамыз. Жапондық компанияларды Қазақстанның Үдемелі индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы мен жекешелендіру мақсатындағы ауқымды іс-шараларды дамытуға атсалысуға шақырамыз. Екі ел арасындағы стратегиялық достық пен өзара түсінушілік біздің қарым-қатынасымыздың одан әрі нығаюына зор әсерін тигізеріне сенімдімін», – деп атап өтті. Президент сөзінде айтылғандай, экономикадағы бәсекеге қабілеттілікті нығайту мен Қазақстанның әлемнің озық елдері қатарына енуі өнеркәсіптің инновациялық даму тиімділігімен анықталады. Ол өз кезегінде техникалық жоғары білім беру жүйесін жаңартып, қазіргі заманға сай технологияларды өндіріске ендіруші ғылыммен өзара тығыз байланыста екені айтпаса да түсінікті. Бүгінгі күні жоғары оқу орындарының әлеуеті тек көрсетілетін қызмет түрінен ғана емес, жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған «Білім – ғылым – инновация» атты үштік жүйенің дамуымен де анықталады.

Инновация – қазіргі уақытта барлық өндіріс, медицина, техника, білім салаларында өте жиі қолданып жүрген термин. Инновация сөзі – жаңа, өзгеру, жаңаша деген мағынаны білдіреді. Бұл әдістеменің негізінде үйренушінің дербес қабілеті, белсенділігін қалыптастыру, оқыту материалдарын өзінше пайдалану арқылы танымдық белсенділігін арттыру мақсаты алға қойылады. Қазақстанның әлемдік үрдістерге кіруі, дамыған елдердің стандарттарына деген ұмтылысы білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту қажеттілігін арттыруда. Осыған орай, қазіргі кезде білім беру жүйесінде жасалып жатқан реформалар барлық деңгейлердегі білім мазмұнын жаңартуға және өсуден тұрақты даму кезеңіне өтуге бағытталған.

Қазіргі заман талабы – оқытудың жаңа технологияларын меңгеру. Оқытудың жаңа технологияларының бірі – интерактивті техника және технология. Интерактивті техника және технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын

даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді. Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни арнайы пәндерді оқытуда интерактивті техника және технологияларды қолдану. Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді.

Қорыта келгенде, білім беру жүйесі – сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әр түрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге, білім беруді басқару органдары жүйесінің жиыны. Нәтижеге бағдарланған оқыту, яғни құзыреттілік ең алдымен, оқытушының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруды және дамытуды талап етеді. Кәсіби-педагог құзыреттілігін жүзеге асыруда, педагогтан қабілеттілік пен даярлықты талап етеді. Сонымен қатар, кәсіби құзыреттілікке білімдер, іскерліктер, дағдылармен қатар тұлғаның кәсіби құнды сапаларын, оның іс-әрекетін де қарастыруды талап етеді. Осының бәрі педагогтың кәсіби жоғары деңгейінің болуын қажет етеді.

ЖОО мамандар даярлау сапасын арттыру үшін:

- ЖОО-ның академиялық еркіндігін кеңейту;
- білім бағдарламаларының мазмұндары жұмыс берушінің талаптарына сай келуі;
- ЖОО-да маман даярлауды нарықтағы сұраныс ескерілуі тиіс;
- ЖОО-ның оқу-зертханалық базасын күшейту қажет.

ЖОО білім берудегі әдіснамасы ретінде:

- талантты және дарынды студенттер дайындау үшін білім берудің және оқытудың жаңа тәсілдерін айқындайтын оқулықтар мен оқу құралдары көбірек жазылуы тиіс;
- білім беру және оқытуда АКТ (ақпараттық коммуникативті технология) пайдалана отырып, ақпараттық сауаттылықты арттыру қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27 шілде 2007. <http://adilet.zan.kz>.
2. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы /Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 1 наурыз 2006. <http://kisi.kz>.

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2014-2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспары. 14 қазан 2016. <http://edu.gov.kz>.

References

1. Qazaqstan Respublikasinin «Bilimturaly» Sani. 27 shilde 2007. <http://adilet.zan.kz>.
2. Qazaqstannin alemdegi basekege barinsha qabiletti 50 eldin qatarina kiru strategiasy/ Qazaqstan Respublikasinin Presidenti N.A. Nasarbayevtin Qazaqstan qalkina sholdauy. 1 naury 2006. <http://kisi.kz>.
3. Qazaqstan Respublikasi Bilim shane gylym ministriginin 201-2018 shyldarga arnalgan strategialyk shospary. 14 kasan 2016. <http://edu.gov.kz>.

Султанбаева Г.С.,
Велитченко С.Н.,
Ложникова О.П.

**Механизмы
совершенствования Нового
казахстанского
патриотизма**

Воспитание гражданственности и патриотизма – это целенаправленная и систематическая деятельность по формированию у молодежи высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины. Оно направлено на развитие личности, обладающей качествами гражданина – патриота Родины и способной успешно выполнять гражданские обязанности в мирное и военное время. Авторы делают попытку рассмотреть механизмы формирования и совершенствования Нового казахстанского патриотизма. В статье делаются выводы, что значимым фактором формирования Нового казахстанского патриотизма сегодня становятся информационные ресурсы, процедурные технологии PR, документальное и художественное кино.

Ключевые слова: Новый казахстанский патриотизм, информационные ресурсы, кино.

Sultanbaeva G.S.,
Velitchenko S.N.,
Lozhnikova O.P.

**Mechanisms for enhancing the
New Kazakhstan
patriotism**

Civic education and patriotism – a deliberate and systematic activities for the formation of high patriotic consciousness among young people, a sense of loyalty to the Fatherland, readiness to fulfill their civic duty and constitutional duty to protect the interests of the motherland. It is directed at the development of the person having the qualities of a citizen – the patriot of the country and able to successfully fulfill civic duties in peacetime and wartime. The authors attempt to examine the mechanisms of formation and improvement of Kazakhstan's New patriotism. The article concluded that a significant factor in the formation of the New Kazakhstan patriotism today are information resources, procedural technology PR, documentary and feature films.

Key words: New Kazakhstani patriotism, information resources, cinema.

Султанбаева Г.С.,
Велитченко С.Н.,
Ложникова О.П.

**Жаңа қазақстандық
патриотизмді жетілдіру
механизмдері**

Азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу – жастардың еліне деген адалдығы, азаматтық міндетін атқарудағы, Отан мүддесін қорғаудағы конституциялық міндетін патриоттық сезімі қалыптастырудағы мақсатты, жүйелі бағытталған қызмет. Ол бейбіт заманда, әскери уақытта азаматтық міндетін атқаруға құзырлы тұлға дамуына бағытталған. Авторлар Жаңа қазақстандық патриотизм қалыптастыру мен жетілдіру механизмдерін қарастырады. Мақалада ақпараттық ресурстар, PR-технологиялар үдерістері, деректік және көркем кино, жаңа қазақстандық патриотизм қалыптастырудағы маңызды факторлар екені тұжырымдалады.

Түйін сөздер: Жаңа қазақстандық патриотизм, ақпараттық ресурстар, кино.

МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТ- ВАННЯ НОВОГО КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА

Введение

Патриотизм и гражданственность включают в себя взаимосвязанную совокупность нравственных чувств и черт поведения: любовь к Родине, лояльность в отношении к политическому строю; следование и умножение традиций своего народа; бережное отношение к историческим памятникам и обычаям родной страны; привязанность и любовь к родным местам; стремление к укреплению чести и достоинства Родины, готовность и умение защищать ее; воинская храбрость, мужество и самоотверженность; нетерпимость к расовой и национальной неприязни; уважение обычаев культуры других стран и народов, стремление к сотрудничеству с ними [1].

В системе работы по патриотическому воспитанию целесообразно использовать календарь государственных праздников, праздничных дней, памятных дат. Например, основным событием прошедшего года было празднование 25-й годовщины Независимости Республики Казахстан.

Значимым воспитательным фактором могут стать сегодня информационные ресурсы. Различные информационные сайты позволяют не только получать новую информацию, но и участвовать в обсуждении различных проблем, волнующих молодежь. Создание в системе образования информационного пространства как на локальном уровне (в учреждениях образования), так и на региональном и республиканском позволяет использовать его в воспитательной работе в качестве мощного методического ресурса.

Все более популярными становятся такие формы обсуждения актуальных проблем образования и воспитания, обмена опытом, как он-лайн научно-практические конференции, семинары, круглые столы, которые позволяют наладить оперативное взаимодействие специалистов-практиков и ученых без отрыва от основной деятельности.

Основная часть

Государственная поддержка молодежных формирований означает признание государственной значимости такого социального явления, как молодежное движение. Это хорошо видно на примере работы молодежного крыла партии «Нур

Отан». История Молодежного крыла тесно связана с деятельностью партии «Нур Отан». До 2008 года Молодёжное крыло участвовало в реализации проектов под началом партии. 14 мая 2008 года в Астане прошёл I съезд Молодёжного крыла «Жас Отан». В своём выступлении на съезде Президент поставил перед организацией ряд первоочередных задач. Глава государства призвал создать все необходимые условия, при которых каждый молодой гражданин Казахстана смог бы реализовать свой потенциал, стать самодостаточной и конкурентоспособной личностью. Он также определил роль «Жас Отана» в реализации государственной молодёжной политики.

До I съезда «Жас Отана» по инициативе партии «Нур Отан» были проведены парламентские слушания по обсуждению основного юридического документа молодежи – Закона «О государственной молодёжной политике в Республике Казахстан». Во всех областях страны прошли молодёжные конференции, на которых был определен список из 310 делегатов на съезд. На съезде приняли участие представители молодёжных организаций Казахстана, члены партии и бюро Политсовета, руководители государственных органов, депутаты Парламента РК, представители Правительства, Ассамблеи народа Казахстана, СМИ, НПО, а также молодые гости из зарубежных стран. Делегатами I съезда были утверждены устав, а также стратегия действий на 2008-2011 годы, по которой и была проведена деятельность Молодежного крыла. После избрания на этом съезде в 2008-2012 годах 16 ноября 2012 года состоялся II съезд МК «Жас Отан» под девизом: «Мечтать. Трудиться. Верить». На съезде приняли Стратегию «Жастар – Отанға!» до 2020 года, призванную вывести на новый уровень молодёжную политику страны. Проект стратегии Молодежного крыла обсуждался во всех регионах страны с представителями молодёжных организаций, студентами, рабочей молодёжью, спортсменами, деятелями культуры. Стратегия имеет 11 основных направлений деятельности, среди которых – качественное образование, труд как базовый фактор социальной адаптации молодёжи, культурное развитие и единство, развитие молодёжного предпринимательства, развитие науки, волонёрское движение и другие [2].

Эта стратегия определяет основные направления государственной политики по отношению к организованному молодёжному движению, она ориентирована на повышение общественного

статуса молодёжных общественных объединений, обновление подходов к подбору и подготовке взрослых лидеров организаций на основе сложившихся традиций и современного опыта, обеспечение баланса общественного и государственного компонентов в содержании деятельности общественных организаций (объединений). Целью данной программы является создание необходимых условий для формирования воспитательной среды, основанной на правовых, социальных, информационных, научно-методических и прочих гарантиях со стороны государства для гражданского становления личности детей и подростков путем использования потенциала общественных организаций.

Говоря о роли информационных ресурсов в патриотическом воспитании, нельзя не затронуть роль кинематографа. В советское время все фильмы финансировались из бюджета, а сценарии утверждались специальным комитетом. Советская власть понимала, что кино – это самое доступное широким слоям населения зрелище. Но в период перестройки, а также долгое время после него идея госзаказа считалась устаревшей, вплоть до недавнего времени. Сейчас государство пытается восстановить эту традицию, что можно считать абсолютно правильным, т. к. во все времена во всех странах кино имело не только развлекательный характер, но и воспитательный [3].

В наши дни фильмы получили ещё большую популярность и более широкий охват зрителей. Это можно объяснить появлением огромного количества кинотеатров, а также доступностью фильмов в сети Интернет, именно поэтому кино можно считать одним из самых эффективных средств влияния на людей и одним из самых лучших способов формирования каких-либо идеалов и принципов. Просмотр кинофильмов является сильным инструментом воспитания патриотизма вследствие ряда причин, таких как:

- высокая миграция;
- нарушение преемственности культурно-исторических ценностей;
- насаждение средствами массовой информации низкопробной продукции, деформирующей ценностные ориентации молодёжи;
- отсутствие целенаправленного формирования патриотических чувств;
- снижение социальной активности подростков;
- тенденция снижения популярности военных, а также государственных профессий в целом.

Обычно под патриотическим кино большинство людей понимают фильмы о войне и исторические драмы, но можно смотреть на патриотические фильмы шире. Патриотические фильмы – это фильмы, освещающие граждан страны в хорошем свете, пропагандирующие любовь к родине. Вообще, понятие «патриотизм» очень многогранно. Традиционно под ним подразумевается чувство гордости за свою страну, нацию, культуру, литературу, искусство, армию, спортсменов, врачей, талантливых ученых и педагогов, выдающихся соотечественников. Однако не стоит забывать, что это еще и уважение к казахстанскому кино. Ведь ни для кого не секрет, что у современного зрителя существует стойкое убеждение, что настоящее кино можно снять только в Голливуде, а казахстанский фильм не может быть сделан так же хорошо. Можно сказать, что положительная тенденция в казахстанском кино наблюдается, и наблюдается она в фильмах, направленных на патриотическое воспитание [4].

На телеканалах «Хабар» и «Казахстан» транслируются военно-патриотические программы «Айбын», «Аксауыт», «Дела армейские». Активно освещают военную тему «Казахстанская правда», «Егемен Қазақстан», «Айқын», «Мегаполис», «Экспресс К», военные издания «Сарбаз», «Айбын», «Батыр», «Оборонный вестник». Министерство обороны первым среди всех государственных органов РК запустило уникальный проект – интернет-ТВ. Открытие видеопортала было приурочено к празднованию Дня Первого Президента. KORGANY.S.KZ – это современный мультимедийный веб-портал для размещения видео сюжетов о казахстанской армии, тематических видеороликов, технические возможности интернет-ТВ Министерства обороны позволяют проводить онлайн-трансляции, конференции и прямые включения. Не прошел незамеченным 30-серийный художественный сериал «Офицер абыройы» («Честь офицера»). Это первый отечественный армейский сериал, снятый по заказу Минобороны. «Офицер абыройы» максимально полно и правдиво отобразит жизнь современной казахстанской армии. Патриотизм, любовь к Родине, защита Отечества – главные постулаты сериала. Пользовался популярностью уникальный военный телепроект «Особое задание». На XIII Евразийском форуме в Москве этот телепроект был признан лучшим среди 25 представленных странами СНГ в номинации «Новая армия – армия мира». На сегодня «Осо-

бое задание» – единственное военное реалити-шоу в Казахстане.

СМИ регулярно сообщают о том, что Президент РК Н.А. Назарбаев является зрителем патриотических казахстанских фильмов. Н.А. Назарбаев посетил премьеру фильма «Қазақ елі». Картина, автором идеи которой является Президент, снята на «Казахфильме». Новая казахстанская историческая кинолента снята на основе романа Ильяс Есенберлина «Алмазный меч» – это первая книга саги «Кочевники». Действия происходят в XV веке, в картине рассказывается о становлении казахской государственности при ханах Жанибеке и Керее [5].

Широко освещался и тот факт, что Президенты России и Казахстана В.В. Путин и Н.А. Назарбаев решили завершить программу в Астане просмотром фильма «Двадцать восемь панфиловцев». Это уникальная кинолента, основная часть средств на нее была собрана путем краудсорсинга с участием нескольких десятков тысяч человек [6].

Проблема связей с общественностью применительно к патриотическому воспитанию привлекает внимание педагогов, социологов, журналистов, политиков, специалистов в сфере рекламы, информационной безопасности, информационно-психологического противоборства.

Патриотизм как элемент общественного сознания имеет разнообразную структуру. Он – объект изучения ряда общественных наук и, прежде всего, истории, культурологии, этнологии, социологии, политологии. В казахстанском обществе проблема патриотизма всегда была традиционной. Исследование проблематики, так или иначе связанной с феноменом патриотизма, имеет давнюю историю, но с принятием идеологической концепции «Мәңгілік ел» эти проблемы переживают новое осмысление. Накоплены достаточно обширные данные, позволяющие выделить ценности, формирующие новый казахстанский патриотизм как политический, социологический, психологический и культурный феномен. Патриотизм – это одна из базовых составляющих национального самосознания народа, выражающаяся в чувствах любви, гордости и преданности своему отечеству, его истории, культуре, традициям и быту, в чувстве нравственного долга его защиты, а также в признании самобытности и самоценности других сообществ, в осознании их права на самобытность и существование без конфронтации друг с другом.

Перед Казахстаном встала важнейшая задача

– реализовать огромный духовно-нравственный потенциал, накопленный за историю существования государства, для решения проблем в различных сферах жизни общества. Государственная стратегия Казахстана должна постоянно опираться на историческое и духовное наследие народа, поэтому в последнее десятилетие остро встал вопрос выработки национальной идеи, которая смогла бы объединить казахстанский народ в новых исторических условиях.

Во многом воспитание патриотизма начинается с государственного языка, который стал таким же символом государственности, как гимн, флаг и герб. И для того чтобы быть патриотом своей страны, достаточно начать с себя, взяться за овладение казахским языком – именно такую цель нужно ставить перед современной молодежью, юными гражданами Казахстана.

Молодой гражданин Казахстана, по мнению Главы государства, должен быть образованным, открытым мировым инновациям и в то же время не забывающим о своих корнях, традициях, обо всем лучшем, что отличает жителей именно нашей страны. Молодежь должна остаться носителем своей родной культуры, ее нужно обогащать, но не обезличивать. В руках молодых – будущее общества. Ведь они будущие хозяева нашей Родины. И, думая о ней, считает Президент Н.А. Назарбаев, нужно делать все для того, чтобы сегодня в молодежной среде не было места национализму, социальному нигилизму, пьянству, наркотикам и, главное, равнодушию по отношению к людям, обществу и государству [7].

В связи с этим необходима эффективная целенаправленная работа с молодежью по разъяснению того, что истинный патриотизм – это не слова, а реальная сопричастность с жизнью страны и собственное активное участие в решении ее проблем.

«Новая концепция образовательной политики Казахстана, направленная на социальную консолидацию и гражданское единение казахстанского общества, учитывает большую динамичность развития общества, быстрые темпы формирования молодежи в образовательном и личностном аспектах. Нынешние реформы в образовании нацелены на конечный результат обучения и воспитания. Они включают в себя решение двух основных задач: с одной стороны, переход развивающей конструктивной модели, интеграцию в мировое образовательное пространство, с другой – сохранение националь-

ной самобытности, учет особенностей казахстанского менталитета и идей евразийства», – отмечает М.С. Джилкишиева [8].

Одним из основных векторов гражданской социализации личности является идентификация индивида с Родиной. Известно, что на начальных этапах своего независимого становления, по сравнению с моноэтническими странами, полиэтнический Казахстан переживал более существенные проблемы в области национальной самоидентификации граждан и общественного единения. Однако благодаря взвешенной национальной политике руководства страны Казахстан не только избежал гражданской конфронтации, но и сумел консолидировать все этносы и народы. По данным исследования [9], категория гражданства в молодежном сознании связана, прежде всего, со страной проживания, с принадлежностью к государству, где родился и вырос (39,2%), с патриотизмом, готовностью трудиться на благо своей Родины и отстаивать ее интересы (15,4%), с конституционными правами (12,7%), с долгом (11,3%), с национальным достоинством (6,1%), с безопасностью (2,2%) и др. Как видим, большинство респондентов воспринимает гражданство как отождествление со страной проживания, хотя в политологии под гражданской идентификацией понимается не только чувство принадлежности к тому или иному государству, но и согласие с его политическими ценностями, выражение определенного отношения (симпатии, поддержки, протеста) к государственной политике. Тем не менее, приведенные данные позволяют говорить о формировании четкой и определенной гражданской идентичности казахстанской молодежи.

Выводы

Суммируя вышесказанное, можно сделать следующие выводы:

- в системе работы по воспитанию Нового казахстанского патриотизма целесообразно использовать календарь государственных праздников, праздничных дней, памятных дат;
- необходимо активное использование в гражданско-патриотическом воспитании внешней атрибутики и символики, формирование авторитета и уважения к государственным символам;
- значимым фактором формирования нового казахстанского патриотизма сегодня становятся информационные ресурсы;
- следует популяризировать такие формы обсуждения актуальных проблем в воспитании патриотизма, как он-лайн научно-практические

конференции, семинары, круглые столы, которые позволяют наладить оперативное взаимодействие специалистов-практиков и ученых без отрыва от основной деятельности;

– для разработки Нового казахстанского

патриотизма можно широко использовать процедурные технологии PR;

– значимым инструментом для патриотического воспитания может стать документальное и художественное кино.

Литература

1. Жоголь-Лабзеева, И.П. Формирование гражданской культуры/ И.П. Жоголь-Лабзеева //Проблемы выхавання. – 2009. – №1. – С.17 – 21.
2. [Электронный ресурс] URL: <http://www.zhasotan.kz/>
3. Кичин В. Интервью с Сергеем Сельяновым: Кино государственного значения // Российская газета [Электронный ресурс] URL: <http://www.rg.ru/2004/07/07/selyanov.html>
4. Гуляев А. С., Евченко М. Н. Кино как средство патриотического воспитания // Молодой ученый. – 2014. – №8. – С. 749-751
5. [Электронный ресурс] URL: <http://www.365info.kz>
6. Латухина К. Путин и Назарбаев вместе посмотрели кино [Электронный ресурс] URL: https://rg.ru/2016/10/04/putin-i-nazarbaev-vmeste-posmotreli-kino.html?utm_medium=source&utm_source=rnews
7. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты [Электронный ресурс] URL: <http://www.akorda.kz/ru>
8. Джилкишева М.С. Аксиологический подход к проблеме гражданско-патриотического воспитания студенческой молодежи [Text] Джилкишева М.С. // Образование. – 2010. – С. 138-141
9. Молодежь Казахстана: положение, тенденции, перспективы: аналитический доклад / Министерство образования и науки Республики Казахстан. – Астана, 2006.

References

1. ZHogol'-Labzeeva, I.P. Formirovanie grazhdanskoj kul'tury/ I.P. ZHogol'-Labzeeva //Problemy vyhavannya. – 2009. – №1. – S.17 – 21.
2. [EHlektronnyj resurs] URL: <http://www.zhasotan.kz/>
3. Kichin V. Interv'yu s Sergeem Sel'yanovym: Kino gosudarstvennogo znacheniya //Rossijskaya gazeta [EHlektronnyj resurs] URL: <http://www.rg.ru/2004/07/07/selyanov.html>
4. Gulyaev A. S., Evchenko M. N. Kino kak sredstvo patrioticheskogo vospitaniya // Molodoy uchenyj. – 2014. – №8. – S. 749-751
5. [EHlektronnyj resurs] URL: <http://www.365info.kz>
6. Latuhina K. Putin i Nazarbaev vmeste posmotreli kino [EHlektronnyj resurs] URL:https://rg.ru/2016/10/04/putin-i-nazarbaev-vmeste-posmotreli-kino.html?utm_medium=source&utm_source=rnews
7. Қазақстан Respublikasy Prezidentiniң resmi sajty [EHlektronnyj resurs] URL: <http://www.akorda.kz/ru>
8. Dzhilkisheva M.S. Aksiologicheskij podhod k probleme grazhdansko-patrioticheskogo vospitaniya studencheskoj molodezhi [Text] Dzhilkisheva M.S. // Obrazovanie. – 2010. – S. 138-141
9. Molodezh' Kazahstana: polozhenie, tendencii, perspektivy: analiticheskij doklad \ Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan,Astana,2006

Аманқос М., Қуатова А.
**«Сұлтанбек Қожанұлының
редакторлық қызметі мен
шығармашылығы**

«Сұлтанбек Қожанұлының редакторлық қызметі мен шығармашылығы» атты ғылыми мақалада қазақ журналистикасының тарихынан орын алған «Ақ жол» газеті мен оның шығарушы редакторы Қожанұлының еңбектері талданған. Басылымның бағыт-бағдары мен редактордың маман тандай алуы ерекшеліктері сөз болады. Мақалада қазақ журналистикасының қалыптасуы жан-жақты талданып, талқыланған. Автор бұл мақала арқылы қазақ журналистикасы мен Алаш зиялыларының еңбектері әлі де талай зерттелуі қажет екенін айқындай түседі.

Түйін сөздер: Қазақ журналистикасының тарихы, Сұлтанбек Қожанов, Алаш зиялылары, «Ақ жол» газеті, редактор.

Amankos M., Kuvatova A.
**Editorial activity and creativity
Sultanbek Kozhanova**

Scientific article of Sultanbek Kojanuly called «Editorial and creative work» has analyzed the newspaper «Ak jol» which has own place in the history of kazakh journalism and also analysed the works of the editor Sultanbek Kojanuly. Moreover, this article shows the direction and an ability to choose specialist features of the publication. Also the history of creation of kazakh journaism was analysed. By the author of this article, it was defined that works of Kazakh journalism and Alash intellectuals still require a lot of research to determine that.

Key words: history of Kazakh journalism, Sultanbek Kozhanov, Alash intelligentsia, the newspaper «Ak Zhol», the chief editor.

Аманқос М., Қуатова А.
**Редакторская деятельность
и творчество Султанбека
Кожанова**

В статье проведен подробный анализ материалов газеты «Ақ жол» и творческой деятельности ее редактора – Султанбека Кожанова. В том числе говорится о направлениях, тематике и проблематике газеты, способность редактора подбирать экспертов и авторов. Также изучаются аспекты формирования казахской журналистики. Автор подчеркивает необходимость исследований казахской журналистики и работ Алашской интеллигенций.

Ключевые слова: история казахской журналистики, Султанбек Кожанов, Алаш, интеллигенция, газета «Ақ жол», главный редактор.

**СҰЛТАНБЕК
ҚОЖАНҰЛЫНЫҢ
РЕДАКТОРЛЫҚ
ҚЫЗМЕТІ МЕН
ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ**

1917 жылғы маусымның 24-і мен 1918 жылғы сәуірдің ортасына шейінгі аралықта өмір сүрген «Бірлік туының» бас-аяғы жиырма тоғыз саны баспа жүзін көріпті. Алғашқы екі санына Мұстафа Шоқайұлы жетекшілік жасаса, одан соңғы он төрт санына Хайретдин Болғанбайұлы редакторлық еткен. Ал желтоқсанның 16-сында тасқа басылған он жетінші санынан бастап газет жабылғанға дейінгі жауапты шығарушысы – Сұлтанбек Қожанұлы.

Газетте мәнді дүниелер мол, құнды деректер қыруар. Әсіресе, Міржақып Дулатұлының «Ұлт қазынасы», «Кім дос, кім қас?», Хайретдин Болғанбайұлының «Иман күші», «Ескі тәртіп халық хакімдігі», «Санаққа қарсылық», Ахмет Маметұлының «Шыдай алмадым», «Бостандық һәм автономиялар», «Өткен іске өкінбе» атты мақалалары да мазмұнды да маңызды.

Ал Сұлтанбектің «Бірлік туындағы» тұңғыш туындысы – «Қайтейін?» атты өлеңі /1917 жыл, 25 қараша, №16/.

Қожанұлы жай баяндауға, жалпылама байыптауға байыздап алмайды. Ол большевиктердің бассаулығының түп-төркінін тәптіштеп ниетпен «Өзіміздің большевиксінгендерге» деп аталатын адресатын айқын, теориялық тұрғыдағы мақаласын жазып – жариялатады / «Бірлік туы». 1918 жыл. 20.28 ақпан/. Мұндағы мақсаты – большевиктердің берекесіздіктеріне жұртшылықтың көзін жеткізіп, көңілін жиренту. Сол үшін бірінші бейнелейтіні дәуір дидары.

Жалпы, Сұлтанбектің мысалға алынған мақалаларында отбасының ойбайы емес – отаншылдық, беталды бөспелік емес – барлау, күйкі көрсоғарлық емес – көрегенділік бар. Әрине, текетірес тұстарға тән күлбілтесіз кесіп айту, астарсыз ашып айту, ара-арасында дұшпанына ашылап-асырыңқырап, досына тұшылап-тасыңқырап сөйлеу дегендерден қызу қанды қайраткер-қаламгердің сөз сілтемесі ада-күде таза дей алмаймыз. Себебі, адам баласы өзі өмір сүрген кезеңінің жақсысы мен жаманын бойға бірдей сіңіретін жанды көшірмесі. Кемістік-кемшіліксіз кісі болмайтыны – аксиома.

Бір байқалатыны, Сұлтанбектер мақалалар жазумен ғана шектелмей, ізгілікті істерге кірісіп кеткен. «Бірлік туы» басқармасының ұйғарымымен өздерінің аштарға жәрдем комитетін ұйымдастырып, соның атынан асхана ашқан, сөйтіп, қаншама адамды қаздан құтқарған.

Сайып келгенде, Сұлтанбектің қаламгерлік қызметі Түркістанның жергілікті жұрттарының арман-саңсары мен талап-тілегін дiңгек еткен «Бiрлiк туы» басылымының аясында баянды бастау алды. Өкiнiшке орай, азамат соғысы адуындатқан асыра сiлтеу, аяусыз сiлкiлеу саясаты ұлт ұранын асқақтатқан алаш-ордашылардың мемлекет майданына да, мәдениет мәселесiнен де бiрте-бiрте табанын тайдырды, жолын жапты. Олардың баяғыдан берi имандай ұйыған идеалының күлпаршасы шығып күйредi. Дәйек таппай, дағдарысқа түстi. Кеңеспен Колчактың кескiлескен кер заманы қазақ қоғамын iштей iрiтiп, сырттай сансыратты. Екiге тiлiп, есiнен тандырды. Тiрексiз, тұрақсыз ел берекесi қашып, босып кеттi.

Мiне, осы орныксыз кезеңде Сұлтанбек саясаттан сырттанқырап, қажыр-қуатын ағартушылық қызметке арнады. Мұғалiмдiк мамандығына кiрiсiп, Ташкенттегi педагогикалық училище мен педагогикалық курстарда сабақ бердi. Жiгерлi жас ұстаздық қызметiне ұйымдастырушылық қабiлетiн ұштастырып, Қазақ оқу-ағарту институтының қабырғасын қаласты. Ал 1919 жылдың қыркүйек айында ол Түркiстан қаласына оқу бөлiмiне жауапты жұмысқа жiберiлдi.

Алашорда қозғалысына «арандаған» адамдарға кешiрiм жарияланғаннан кейiн олардың арасында Кеңес өкiметiмен келiсiмге келiп, тұрмыс-тiршiлiгiн түзеуге шама-шарқынша көмек көрсеткендерi, тiптi коммунистiк партияның қатарына кiргендерi көптеп кездестi.

Сұлтанбек Қожанұлы да солай қылды. «Бiрлiк туының» жығылғанына көзi жетiп, ендi қызыл тудың астында жүрiп, елiне қызмет етудi қолайлады.

1921 жылы толтырған анкеталардың бiрiндегi «Әдеби жұмысқа орналастыңыз ба?» деген сұраққа Сұлтанбек Қожанұлы: «Қырғыз /қазақ – А.Ш./ газетiнде редакторлық еттiм және редакторлық етiп келемiн» деп жауап қайтарыпты. Оның «редакторлық еттiм» дегенi – «Бiрлiк туы», ал «редакторлық етiп келемiн» деп айтып отырғаны – «Ақ жол» газетi. Сұлтанбектiң қаламгерлiк қолтаңбасы негiзiнен осы екiншi басылымның беттерiнде қалды. Күнi кешеге дейiн тарих күресiне тасталған «Ақ жолдың» тағдыр-талайы да тылсымға толы.

Қазақтың «Ақ жолы» мәжiлiсте межелеген мерзiмiнен бiр жетiдей бөгелiп, желтоқсанның 7-iнде жарық дүниемен жүздестi.

«Ақ жолдың» алғашқы редакторы /жауапты шығарушысы/ – Сұлтанбек Қожанұлы.

Басылымның басшысы ретiнде ол ұдайы

қызметкер таңдау және қаражат табу мәселелерiмен тынымсыз шұғылданған. Өйткенi, Ташкент қаласындағы барлық мерзiмдi басылымдардың редакциялары, соның iшiнде «Ақ жол» газетiнiң басқармасы өз бастамалары бойынша жаңа шаруашылық бағытына көштi. Бiрақ мұсылман газеттерi толығымен өзiн-өзi ақтауға үмiт артпайтындығы сөзсiз. Себебi, жергiлiктi қалың бұқараның қараңғылығына байланысты олардың оқырмандары аз. Дегенмен, «жаппай жатыпiшерлiкке» қарағанда, «жарым-жартылай өзiн-өзi асырау артығырақ», – едi. Соған сәйкес редакция атынан Түркiстан Орталық Атқару Комитетiне қатынас қағаз жолданып, несие ақша сұралыпты. Өтiнiштiң соңында «Қожанов жолдасқа баяндалсын. 28/1 1922» деген жазу бар. Мұнан кейiн Сұлтанбек Қожанұлы өз қолымен бұл құжаттың сол жақ шекесiне: «Қаржы бөлiмiне. Барлық анықтама және қатынас қағаздары түгелделiп, бұл туралы тағы жеке өзiме мәлiмделсiн. Түр ОАК-iнiң төрағасының орынбасары С. Қожанов. 30/1. 1922», – деп жазыпты. Бұл – басылым басқармасының талап-тiлегi дұрыс шешiмiн тапты деген сөз. Асылы, қос тiзгiндi қатар ұстаған қарымды қайраткер Қожанұлы қызмет бабын қазақ баспасөзiнiң қымымен тығыз қабыстырып отырған. Айталық, ТүрОАК-iнiң тағы бiр мәжiлiсiнде редакцияның жауапты хатшысы Ғазымбек Бiрiмжановтың өтiнiшi қаралыпты. Ол былайша қанағаттандырылған: «Бiрiмжанов жолдасқа бiр айлық демалыс берiлiп, емделуi үшiн екi жүз мың /200 000/ сом мөлшерiнде ақша бөлiнсiн. Түркiстан ОАК-iнiң төрағасы: Сұлтанбек Қожанов». Қаламгерлерге қамқорлықтың бiр үлгiсi – осы.

Кадр iрiктеуге келсек, жауапты шығарушы бұл жөнiнен де көп жаңылыспаған. «Қазақ тiлi» газетiнiң тiлiмен айтқанда /1921, 29 шiлде/, «Ақ жол» газетiнiң бас жазушысы – Мiржақып Дулат баласы». Газет жұмысына өз жұртының ойы озы, ақылы асық, зиялыларының үлкен шоғыры араласқан. Олар: Нәзiр Төрөқұлұлы, Жүсiпбек Аймауытұлы, Абдолла Байтасұлы, Илияс Жансүгiрұлы, Бiләл Сүлейұлы, Теман Шонанұлы, Қазмұхамед Құлетұлы, Иса Тоқтыбайұлы, т.б. «Ақ жолда» қызмет iстеу құрмет саналған. Мысалы, ТүрОАК-iнiң жанындағы қазақ-қырғыз бөлiмiнiң 1921 жылғы ақпанның 5-iндегi мәжiлiстерiнде Құлетов, Мадалиев, Қасымов және Досмұхамедов қолдағы қызметтерiнен босатып, газет жұмысына жiберу жөнiнде өтiнiш бiлдiрген.

Сол кездегi басқа басылымдар секiлдi, «Ақ жолдың» да «iшкi хабарлар», «сыртқы хабарлар» және «ресми» деп аталатын бөлiмдерi болған.

Газеттің кескін-келбетін айшықтап, көзқарасын айқындайтын дүниелер «Қазақстанда», «Елден», «Ашыққандар үшін», «Жастар арасында», «Әйел теңдігі» атты айдарлардың аясында түрлі тақырыпта жарияланып тұрған. «Ақ жол» отаршылдықтың барлық көріністеріне қарсы күресіп, қазақ-қырғыз кедейлерінің тұрмыс-тіршілігі мен мұң-мұқтажын жан-жақты қамтып келеді», – депті Түркістан Орталық Аткару Комитетінің төрағасы Айтақов газеттің үш жасқа толуына орай жолдаған құттықтауында. Шындығында да, «Ақ жол» жиырмасыншы жылдардағы Түркістан аймағының тынысын толық танытатын бірден-бір басылым.

Сәбит Мұқановтың сипаттауынша, Сұлтанбек Қожанұлы осы тұста орасан тірліктер жасаған. Ол: I/Совет өкіметіне қарсы өлең-жыр жазудан тынбай келе жатқан алашордашыл ақын – Мағжан Жұмабаевтың Қазақстанда бастыра алмаған өлең, поэмаларын 1923 жылы Ташкент қаласында бастырды да, өзі кіріспе сөз жазып, Мағжанды аспанға шығара мақтады; 2/ «Алаш» лидері Ахмет Байтұрсыновтың 1923 жылдың күзінде Орынборда құлаған 50 жылдық юбилейін Ташкентте өткізіп, Түркістан республикасының басқарушы газеті – «Ақ жолда» Байтұрсыновты мақтаған мақалалар бастырды, портретін жариялады; Түркістан республикасын Қожанов басқарған кезде /1922-25 жылдары/ Алашорда партиясының лидерлері Халел Досмұхаммедов, Хайретден Болғанбаев, Мырзағалы Есполов, Жүсіпбек Аймауытов, тағы басқалары Ташкент қаласынан пана тапты да, ондағы «Ақ жол» газеті мен «Шолпан» және «Сана» журналдарына ұлтшылдық бағытта, кейде Совет өкіметіне ашық қарсы шыққан бағытта жазған шығармаларын жариялап тұрды».

Сырдария губерниялық комитеті 1925 жылғы наурыздың 27-інде «Ақ жол» және «Смычка» газеттерін өлкелік «Еңбекші қазақ» және «Советская степь» газеттерімен біріктіріп жіберу жөнінде қаулы алды. Сол жылғы сәуірдің 21-інде Қазөлкеком Секретариатының кезекті мәжілісінде баспасөз бөлімінің меңгерушісі Т. Рысқұловтың хабарламасы тыңдалып, жоғарыдағы шешім негізінен мақұлданды. «Ақ жолды» жаптырып қайту мақсатында Әбдірахман Байділдин жолсапарға жөнелтілді.

1923 жылы «Ақ жол» газеті туралы Б. Малин: «Осы декабрь жұлдызының 7 күні Ташкентте шығатын Түркістан үкіметінің тілі «Ақ жол» жарыққа шығуына үш жыл толды. Сол күннің құрметіне «Ақ жол» Қазақстанда көп тараған газет екенін айта келіп: «Ол Түркістан үкіметінің

қолдаған шараларын қазақ халқына жеткізіп тұрды», – деп атап көрсетті.

Шындығында 1920 жылдың 18 сәуірінен «Жаңа өріс» газеті шығып тұрған болатын. Ал «Ақ жол» болса сол басылымның заңды жалғасы еді. Газеттің орташа таралу тиражы 1800, алғашқы редакторы – Сұлтанбек Қожанов.

Газет түрлі тақырыптарға еркін қаулап жазатын бірден бір басылым болды. Мысалы, «Ақ жолдың» 1921 жылғы 29-нөмірінде «Кедейлер төңкерісі» деген мақала жарияланды. Онда Орта Азия халықтарының патшалы Ресей дәуіріндегі сарқыншақтарға қарсы күресі туралы баяндалады. Автор байлардың кедейлерге жасаған зорлық-зомбылықтары, олардың жиі-жиі кедейлердің малын тартып алуы, кедейлердің көтеріліске шығып, жаңа өмір орнатуына алып келді деп түйіндеуіне негіз береді.

Сондай-ақ, газеттің осы нөмірінде, Түркістанда өткізілетін кедейлер конференциясына Рахимов, Барашов, Сафаров, Арызбаев, Оразов, Каримов сияқты барлығы 25 өкілдің тіркелгенін, мұнда «Мұсылман интернатының» ашылып, қазір барлығы 113 ұл мен 13 қыз бала оқып жатқандығы және 14 наурыздан бастап Ташкентте «Мұсылман партия школасы» іске кіріскенін қысқаша хабарлайды.

«Ақ жол» газетінде әйел теңдігі мәселесі де кең түрде қамтылған. Осыған орай Жұмабек Қыстаубаев деген автордың «Қалың мал ұрлығы», – деп аталатын мақаласындағы «Шымкент уезі Қошқар ата болысындағы Бөртебайұлы 17 жасар қызды 15 қара малға сатып алған. Қыздың әкесі Таңқы 15 қараны алып, қызын әйел үстіне берген» дейтін жолдарға нақты жауап ретінде газеттің 1924 жылғы 13-нөмірінде «Қазақ-қырғыз арасында қызды мал орнына сатуға тыйым салынғалы бері бұл әдет жойылып та келеді. Сонда да бұл туралы шығарылған заң-закон қағаз жүзінде ғана қалып, іс жүзінде шыға алмай, қала ішінде онша-мұнша орындап, даладағы қара халық арасында әлі жойылмай тұр. Осы жылы Жизак уезі Атақорғай болысында Оспантөс Бекұлы деген кедейлерге жол болып, жаман әдет жойылар ма екен деген оймен өз қызын малсыз Оңғарбек Қаратайұлына беріп отыр. Бұған қарағанда қазақ-қырғыз ішінде қалың мал жойылар деген үмітіміз де бар», – деп редакторлық мақала жарияланды.

«Ақ жол» газетінің тағы да бір ерекше көңіл бөліп, жан-жақты проблема көтерген мәселелері шаруалар жағдайы. Мысалы, газеттің 1921 жылғы 32-нөмірінде «Жерсіз хәм аз жерлі дихандар ұйымының жобасы»

жарияланды. Онда, ұйым мүшелерінің акция жөніндегі міндеттері, істері көрсетілді, яғни, әр ай сайын кіріс салығы 50 сом, айлық салығы да 50 сом. Одан әрі ұйымның құрылыс реті көрсетіледі де, дихандар ұйымының әр ауылда ашылу керектігін айтады.

«Ақ жолда» жиі жазылып, халықтың тиісті бағасын алған тақырыптардың бірі әдебиет, мәдениет және білім мәселесі. Мысалы, басылым өзінің «Сауық кеші» («Ақ жол» газеті, №71 1921 жыл) деген мақаласында: «1921 жылғы 20 майда

Түркістан қаласындағы жастар ұйымы атынан сауық кеші жасалғанын жазды.

1924 жылдың соңында Түркістан Совет республикасы таратылып, қайта құрылды. Осыған байланысты бұрын оның қарамағында болып келген Жетісу мен Сырдария облыстары Қазақ АССР-іне қосылды. Осыдан кейін «Ақ жол» газеті 1925-1927 жылдары Қазақстанның Сырдария облыстық партия, кеңес қызметкерлерінің органы болып Шымкентте шығып тұрды.

Негізбаева М.О.,
Мухамбетова И.С.

**Модели образования в системе
устойчивого развития**

Одной из задач казахстанской системы образования является обеспечение качественной подготовки специалистов в соответствии с мировыми стандартами. Международный опыт и современная практика показывают, что достижение этих целей возможно путем реализации новых образовательных методик, основанных на использовании передовых информационных технологий.

Ключевые слова: инновации в образовании, устойчивое развитие, модели обучения.

Negizbayeva M.O.,
Mukhambetova I.S.

**Educational models in the
sustainable development system**

One of the tasks of the Kazakhstan system is providing quality training in accordance with international standards. International experience and current practice show that these goals can be achieved through the implementation of new educational technologies based on the use of advanced information technology.

Key words: innovation in education, sustainable development, model of learning.

Негізбаева М.О.,
Мухамбетова И.С.

**Тұрақты даму жүйесіндегі
білім беру үлгілері**

Қазақстан жүйесінің міндеттерінің бірі халықаралық стандарттарға сәйкес сапалы мамандарды дайындауды қамтамасыз ету болып табылады. Халықаралық тәжірибе және қолданыстағы практика осы мақсаттарға жету алдыңғы қатарлы ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде жаңа білім беру технологияларын енгізу арқылы мүмкін екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: білім беру саласындағы инновация, тұрақты даму, оқыту моделі.

МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Введение

Образование в нашей жизни занимает высокое значение, так как в нём наше будущее. Согласно государственной программе развития образования, основная задача сегодня – обеспечить доступность качественного образования. Эти цели реализуемы только в том случае, если будут структурированная схема и четкое решение поставленных задач.

Современная практика показывает, что достижение этих целей возможно путем реализации новых образовательных технологий, основанных на использовании передовых информационных открытий. Как мы знаем, наш университет является Глобальным хабом по устойчивому развитию [Программы ООН «Академическое влияние»](#). Этот статус продлен еще на два года, и университет продолжает работать над задачами по реализации целей в области устойчивого развития через образование и научные исследования.

Образование в рамках устойчивого развития – это обучение бережному отношению к окружающей среде, достижению взаимопонимания и социальной стабильности. Одним словом, это инновационные программы в направлении социальных, экологических, экономических знаний и перспектив; формирование навыков и ценностей, требующихся в рамках устойчивого развития.

Основная часть

Одной из задач казахстанской системы является обеспечение качественной подготовки специалистов в соответствии с международными стандартами. Международный опыт и современная практика показывают, что достижение этих целей возможно путем реализации новых образовательных технологий, основанных на использовании передовых информационных технологий.

В контексте реформ казахстанского образования и присоединения нашей республики к Болонскому процессу особую значимость приобретают анализ и применение опыта прогрессивных тенденций в развитии мировых образовательных систем. Новая образовательная программа способствует формированию национальной модели непрерывного образования,

интегрированной в мировое образовательное пространство путем сопоставления с зарубежными образовательными программами, и создает условия для получения качественного профессионального образования, профессиональной компетенции в соответствии с международными документами в сфере высшего образования.

Инновации являются одним из существенных компонентов образовательной системы. Главным показателем инновации является прогрессивное начало в развитии вуза по сравнению со сложившимися традициями. Это процесс совершенствования образовательных технологий, совокупности методов, приемов и средств обучения. Инновационное образование ориентировано не столько на передачу знаний, которые постоянно устаревают, сколько на овладение базовыми компетенциями, позволяющими затем – по мере необходимости – приобретать знания самостоятельно. Оно предполагает обучение в процессе создания новых знаний за счет интеграции фундаментальной науки, непосредственно учебного процесса и производства. То есть, инновации в образовании – это изменения в содержании образования, методах преподавания и формах контроля качества обучения.

Мировой опыт показывает, что инвестиции в образование способствуют существенным отходам для экономики и общества. Инвестиции в человеческий капитал крайне необходимы для создания технически прогрессивной, производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстро изменяющемся мире. Образование необходимо понимать как экономические инвестиции, а не просто как затраты на социальные нужды [1]. Это обуславливает интеграцию образования, науки и бизнеса.

Качественное образование всегда было гарантией стабильности, возможностью реализации профессионального потенциала. Модернизация образовательных программ в целях подготовки конкурентоспособных кадров подразумевает, прежде всего, интегрированную систему подготовки высококвалифицированных специалистов в рамках кластера «вуз-наука-работодатель». Кластерный подход предполагает сотрудничество, непрерывность обучения, адаптацию, профессиональные навыки и т.д.

К современным методам в образовательной системе можно отнести проектный, исследовательский методы и метод решения проблем (проблемное обучение). В процессе работы студент

решает проблему, выдвигает гипотезы, задаёт вопросы, учится наблюдать, классифицировать, проводить эксперименты, делать выводы, доказывать и защищать свои идеи, используя различные пути поиска информации, методы исследований, графики, таблицы, диаграммы, цитаты и др. В проектном методе используются 5П: Проблема – Проектирование (планирование) – Поиск информации – Продукт – Презентация. Этот метод обуславливает строгость и чёткость в работе, формирует самостоятельность, целеустремлённость. Метод проекта характеризует умение определить проблему и задачи, планировать, найти необходимую информацию, продумать презентацию проекта [2].

При применении метода решения проблем студенту предлагается проанализировать ситуацию (проблему) и осуществить поиск путей ее решения. Проблемная лекция опирается на логику проблемных ситуаций путем постановки вопросов или предъявления задач. Проблемный вопрос содержит в себе диалектическое противоречие и требует для разрешения не воспроизведения известных знаний, а размышления, сравнения, поиска, приобретения новых знаний или применения полученных ранее. На лекции проблемного характера студенты находятся в постоянном процессе «смышления» с лектором, и в конечном итоге становятся соавторами в решении проблемных задач [2].

Современный рынок труда определил необходимость кооперации между различными субъектами научной и инновационной деятельности, поддержку партнерских отношений между бизнесом, государственными структурами и университетом. Идея интеграции образования, науки и производства не является новой.

В XX веке в СССР был накоплен большой опыт по интеграции образования и производства (система «завод – вуз»), а также образования и науки (система «физтех»). Ретроспективный анализ особенностей интеграции образования, науки и производства позволяет сделать вывод о том, что получили свое развитие различные организационные формы этой интеграции: наукограды, технопарки, кафедры на предприятиях, интегрированные образовательные и научно-образовательные комплексы типа национальных и исследовательских университетов, университетских комплексов, образовательных округов и т.д. [3].

В современных условиях специалист должен ориентироваться не на то, что необходимо сегодня, а на то, что будет востребовано

завтра. В этой связи необходимо расширять использование в учебном процессе новейших достижений науки и техники, особенно авторских научно-исследовательских разработок. Важно мотивировать студентов изучением предмета посредством личной заинтересованности в овладении знаниями и повысить интерес к научно-исследовательской работе. Тем самым осуществить подготовку специалистов, ориентированных на сферу практической деятельности, которые способны не только генерировать идеи, но и развивать их и внедрять в виде новых технологии в производство.

Современные методы образования способствуют положительной мотивации обучения, активизируют познавательную деятельность студентов, развивают логическое и творческое мышление, формируют умение самостоятельно планировать процесс и оценивать собственную учебно-познавательную деятельность.

В качестве интеграции образования, науки и производства на факультете журналистики можно отнести создание при поддержке международного ОФ «WIKIbilim» студенческого бизнес-инкубатора, на базе которого студенты осуществляют проекты Қазақша Википедия (Википедия на казахском языке). При поддержке Информационного бюро РК студентам представилась возможность на казахском языке вести новости на радио ООН и озвучивать учебные видеопособия о моделях журналистики ЮНЕСКО.

Также работает университетский научно-популярный мультимедийный портал «Мобильный репортер». Целью которого является популяризация и освещение академической политики КазНУ имени аль-Фараби на пути к формированию «Лучшей модели высшей школы» при помощи мультимедийного портала. В качестве прорывных проектов можно отметить созданный в целях освещения научных образовательных достижений университета эфир канала «Аль-Фараби» и радио студенческой новостной службы. Студенческий клуб KMlab применяет новые технологии компании Коники Минолта, использует высокие образцы 3D-формата. Работает Студенческий пресс-клуб, который освещает события, проводимые в университете в рамках «Стратегии Казахстан-2050».

Функционирует научно-исследовательский Центр «ЮНЕСКО по журналистике и коммуникации». Центр обеспечивает высокое качество проводимых и координируемых им исследований и получение научных результатов, создает условия для максимальной реализации творческих возможностей коллектива. Основным предметом деятельности Центра является проведение фундаментальных, приоритетных, прикладных, поисковых и др. научных исследований в области гуманитарных наук.

Совместно с Национальной ассоциацией по связям с общественностью реализуются исследовательские проекты в области казахстанского PR. Основной целью научно-исследовательской работы магистрантов является достижение научных результатов в ходе обучения, внесение предложений по внедрению научных инноваций в производство.

Выводы

Модернизация образовательных программ обеспечит: привлечение талантливой молодежи в науку и образование; повышение эффективности использования бюджетных средств, кадровых, информационных и материально-технических ресурсов научных организации и вузов при проведении фундаментальных и прикладных исследований в подготовке научных кадров; активизацию взаимосвязи с бизнесом, процессов коммерциализации результатов научных исследований/разработок и, наконец, практический опыт участия в научных исследованиях, полученных в процессе обучения.

Таким образом, современные методы обучения должны соответствовать модели обучения в условиях устойчивого развития, формировать поисковые умения, развивать коммуникативные навыки, формировать навыки оценочной деятельности, развивать презентационные умения и навыки, раскрывать индивидуальный потенциал студента. Разумеется, вышеназванные методы использовались и раньше в процессе обучения, но не в большом объеме. Сейчас 80% учебного времени студента отводится на поисковую, творческую, аналитическую, научную работы самостоятельно или в группе, что, безусловно, усиливает эффективность обучения.

Литература

1. http://www.akorda.kz/ru/category/gos_programmi_razvitiya
2. Кузнецова Н.М. Применение проблемного метода обучения в преподавании экономических дисциплин // Мат. Регион. науч.-практич. конф. «Новые технологии – основа развития профессионального образовательного пространства учебно-научно-производственного комплекса». – Ливны, 2007. – С.112.
3. Мохначев С.А., Мохначев К.С., Шамаева Н.П. Интеграция образования, науки и бизнеса: тенденции на мезоуровне // Фундаментальные исследования. – 2012. – №3. – С.707-711.

References

1. http://www.akorda.kz/ru/category/gos_programmi_razvitiya
2. Kuznecova N.M. Primenenie problemnogo metoda obuchenija v prepodavanii jekonomicheskikh disciplin // Mat. Region. nauch.-praktich. konf. «Novye tehnologii – osnova razvitija professional'nogo obrazovatel'nogo prostranstva uchebno-nauchno-proizvodstvennogo kompleksa». Livny. S.112.
3. Mohnachev S.A., Mohnachev K.S., Shamaeva N.P. Integracija obrazovanija, nauki i biznesa: tendencii na mezourovne // Fundamental'nye issledovanija. – 2012. – №3. – S.707-711.

Носова Б.Н.
Журналистика в межкультурном коммуникативном диалоге: ценностная парадигма

Тема этой статьи, обозначенная в заглавии, возникла в результате исследования освещения украинской газетой «День» (издается на украинском, русском и дайджест на английском языках) исторического опыта модернизации современного демократического государства ближайшими соседями украинцев – поляками. Главный редактор этой газеты считает продуктивным рассмотреть польский опыт интеграции общества в современный Европейский Союз, учитывая общее освоение цивилизационного пространства, а также принимая во внимание проблемные стороны вопроса.

Ключевые слова: газета, диалог, дискурс, журналистика, коммуникативный, статья.

Nosova B.N.
The Journalism in an Intercultural Communicative Dialogue: a Paradigm of Values

The topic of this article, indicated in the title, was emerged as the result of research of the coverage by Ukrainian newspaper «Day» (published in Ukrainian, Russian languages and the newspaper's digest is in English) of the historical experience of the modernization of a modern democratic state by the closest Ukrainian neighbors—the Poles. The editor-in-chief of this newspaper considers productive to study the Polish experience of the integration of society into a modern European Union, taking into account the overall learning of the civilizational space, as well as the problematic aspects of the issue.

Key words: newspaper, dialogue, discourse, journalism, communicative, article.

Носова Б.Н.
Мәдениетаралық коммуникативтік диалогтағы журналистика: құндылық парадигмасы

Бұл мақаланың тақырыбы «Күн» атты украиндық газетте (украин, орыс тілінде және ағылшын тілінде дайджест түрінде шығады) көршілес украин-поляк қарым-қатынасының заманауи демократиялық мемлекет құрудағы тарихи тәжірибелері жайлы жарияланған материалдары талданады. Газеттің бас редакторы қоғамды интеграциялауда поляк халқының тәжірибесін Еуропа Одағы елдері үшін өркениеттік кеңістікті жалпылай игеру мен осы мәселені шешудегі қолайлы және нәтижелі әдіс деп есептейді.

Түйін сөздер: газет, диалог, дискурс, журналистика, коммуникативтік, мақала.

**ЖУРНАЛИСТИКА
В МЕЖКУЛЬТУРНОМ
КОММУНИКАТИВНОМ
ДИАЛОГЕ:
ЦЕННОСТНАЯ
ПАРАДИГМА**

В год Польши в Украине – 2004-й – редакция газеты «День» издала книгу «Войны и мир» («Війни і мир», «Wojny a Pokoj») на украинском и польском языках [1]. Книга была переиздана три раза. В нее вошли опубликованные ранее в газете статьи журналистов, ученых о различных периодах украинско-польских отношений. Книгу сопровождают вступительные статьи Ларисы Жаловаги (Ившиной) – редактора газеты «День», Адама Михника, Джеймса Мейса, Эвы Рыбалт. Адам Михник, редактор и основатель польской газеты «Gazeta Wyborcza» пишет, что Украина и Польша – две большие страны размещающиеся между Россией и Германией. В этом утверждении нет оригинальности. Такая трактовка – географически оправдана и политически мотивирована, второе особенно заметно в текстах многих политических комментаторов XXI века. Но для талантливого публициста, которым является Адам Михник, зерно истины всегда находится в непревзойденном комментарии, даже к расхожему мему. Поэтому он считает, что от отношений двух стран зависит многое. И «разговор об истории сложный, но необходимый. Вопрос в том, чтобы направить свою мысль в будущее, чтобы осознать, как много в нас общих ценностей и интересов, а также, как много мы можем достичь вместе» [1, с. 9].

Актуальность этой статьи исходит из самой сути многолетнего проекта газеты «День» – освещения в публикациях различных жанров тематики, которая сформулирована одним вопросительным предложением: почему у поляков получилось обновить культуру, развить гражданское общество, поднять экономику? И как ответ на эти вопросы – «пример наших соседей показывает нам, чего мы должны достичь и куда двигаться» [1, с. 11]. Анализ проекта, направленного в будущее взаимоотношений стран-соседей, их межкультурного диалога, также выразительно мотивирует актуальность нашей статьи.

Мы не можем дать социологически обоснованный ответ на вопрос: насколько востребовано сегодня желание украинцев знать нефальсифицированную историю собственной страны, а также ее спорные и трагические страницы взаимоотношений с соседями. И не только по причине отсутствия глубоких и полных социологических исследований, но и по причине еще

не достаточно восстановленной украинской исторической памяти. Но это не мешает нам сконцентрировать методические усилия на изучении межкультурного коммуникативного диалога.

Задача, реализуемая в этой статье, сформирована как предметное изучение комплекса идей, ценностных парадигм, которые повлияли на формирование нации, гражданского общества, демократического государства в разные исторические периоды в Украине и в Польше. Носителями таких идей выступали лидеры общественного мнения, философы, писатели. Дискурсивное воплощение идей в медиакоммуникативной плоскости является объектом нашего рассмотрения.

В ходе подготовки и написания статьи, кроме поставленной задачи – изучить комплекс ценностных идей и парадигм – мы также гипотетически предположили, что различные скорости продвижения польского и украинского обществ к построению демократического современного государства обусловлены уровнями национальной идентичности, наличием лидера с глубокими национальными корнями. Нам представляется, что различия в темпах и качестве построения демократического общества в государствах-соседах объяснимы как проблема затянувшегося расставания украинского общества с коммунистическим прошлым, в отличие от гражданского общества Польши.

При подготовке статьи мы также ставили такие исследовательские вопросы: изучить, кем были авторы статей – журналисты, ученые, общественные деятели; в каком соотношении газета публиковала статьи на исторические темы и о проблемах современного сотрудничества Украины и Польши.

Наша гипотеза заключается в следующем: в газете «День» преобладают публикации исторического характера над современными проблемами сотрудничества между Украиной и Польшей.

Теоретической основой данной статьи послужили работы украинских, польских и ученых других стран: «Политика Польши в отношении России, Украины и Беларуси в 1989 – 2010 гг.» Кшиштофа Федоровича [2], «Европеизация – механизмы, измерения, эффекты» под редакцией Анны Пачесняк, Рафала Ридела [3], «Мои правильные взгляды на все» Лешека Колаковского [4], «Ментальные границы в Европе без границ» Дариуша Вояковского [5], «Европа и ее болезненное прошлое» Жоржа Минка, Лоры Неймайер, Паскаля Боннара [6],

«Дискурс-анализ. Теория и метод» Марианне В. Йоргенсен, Луизы Дж. Филлипс [7], «Теория массовой коммуникации» Дениса Мак-Квейла [8].

Мы также обращаем внимание на то, что ценностная парадигма журналистики в межкультурном диалоге нами рассматривается с позиции междисциплинарного подхода. Анализ текста проводится как интерпретация заключенных в нем идей, а также изучаются коммуникативные аспекты дискурса, его влияние на формирование идентичности.

В монографии Кшиштофа Федоровича «Политика Польши в отношении России, Украины и Беларуси в 1989 – 2010 гг.», изданной в Польше, предметом исследований стала польская политика относительно России, Украины, Беларуси. Среди названных ученым гипотез нас интересует, какое место занимает Украина во внешней политике Польши. Кшиштоф Федорович утверждает, что «стратегическое польско-украинское партнерство стало успехом польской политики в отношении Украины» [2, с. 11].

Он также подчеркивает, что развитие отношений с Украиной происходило на политическом горизонте, но отдельные исторические проблемы носят характеристики, которые различны с точки зрения двух народов. Отсутствие дискуссий и выяснения спорных пунктов в историческом прошлом негативным образом повлияли на форму польско-украинских политических отношений. Кшиштоф Федорович считает, что важным направлением развития отношений двух стран является реализация восточной политики. В выводах он пишет, что «позитивным элементом стратегического партнерства» был лоббизм и промоция украинских интересов в международных вопросах, в частности в перспективах интеграции Украины в ЕС и НАТО [2, с. 223].

В работах многих европейских ученых есть различные точки зрения на европейские конфликты в прошлом и настоящем. Есть много научных концепций консенсусного и примиренческого характера. Именно они поддерживают научные поиски и дискуссии в политической среде, стремясь акцентировать на европеизации истории европейцев, предупредить использование болезненных моментов общего прошлого в политических играх. Среди таких изысканий обращает внимание статья Жоржа Минка «Европа и ее «болезненное» прошлое: стратегии историзирования и их использование

в Европе» [6, с. 13–38]. Автор пишет, что «Европу насквозь пронизывают следы давних межгосударственных и межнациональных конфликтов. Опыт показывает, что их реактивация всегда возможна, не смотря на различные формы их разрешения в прошлом.(...) Исходя из этих реалий, разные заинтересованные группы, политические партии или государства создают себе памятные ресурсы и привлекают в свой репертуар действий историзуальные стратегии для того, чтоб «вернуть к употреблению» образы «мучительных» прошлых в свои текущие политические игры» [6, с. 37].

Украинско-польские дискуссии, в русле которых осуществляет свой коммуникативно-публицистический проект газета «День» и анализ которого положен в основу этой статьи, идут в ракурсе общеевропейских вызовов и откликов на стремительно меняющийся мир. Стремление к единению при сохранении характерных различий, свойственно многим странам. Это продемонстрировал Европейский союз. Ибо, как считает Дени де Ружмон, ни одна нация не в состоянии самостоятельно реализоваться. «Ни одна не является достаточно богатой и достаточно сильной, чтобы достичь успеха без своих соседей или же самой противостоять давлению империй» [9, с. 43].

В калейдоскопе общеевропейских ценностей, как сохранить то особенное, что подчеркивает исторические и современные различия наций и народов, – над этим вопросом размышляют и теоретизируют многие интеллектуалы – авторы газеты «День», чьи статьи изданы отдельной книгой «Войны и мир». Глобализационные, интеграционные процессы очень реформировали Европу в конце XX и в начале XXI веков. Транснациональные корпорации с их космополитическим влиянием на общество пошатнули само понятие роли границ между государствами. По-новому начало развиваться приграничное сотрудничество. Польша как государство всегда придерживалась того, что «границы, установленные Ялтинским и Потсдамским договорами, нерушимы» [6, с. 147].

«День» не обходит проблемы национальной идентичности, а также формирования европейской идентичности. В нашей статье мы разделяем теоретические изыскания Монтсеррат Гибернау в области идентичностей. По ее утверждению, национальная идентичность имеет пять измерений: психологическое, культурное, территориальное, историческое, политиче-

ское [10, с. 21]. Мы беремся утверждать, что этот вывод ученой находит подтверждение в материалах газеты «День», посвященных этой тематике. Каждый из пяти аспектов находит выразительное воплощение, когда публикации касаются национальной идентичности.

Монтсеррат Гибернау также рассматривает вопросы формирования европейской идентичности, «тесно связанной с идеей способствования европейской интеграции и укрепления ЕС» [10, с. 139]. Ей удалось вычленил особенности, которые объединяют европейцев в культурном аспекте и отличают от других, и сформулировать пять основных черт: «воспоминания о двух опустошающих мировых войнах и опыте «холодной войны», которая более сорока лет фиксировала границы Европы; крах колониальных империй после Второй мировой войны; формирование отдельной европейской политической культуры; возникновение новых социальных движений, которые отражают новые проблемы; всевозрастающая культурная гомогенизация Европы под влиянием США» [10, с. 139].

Кроме современной трактовки Монтсеррат Гибернау, нам важно также для построения статьи обратить внимание на позицию в этом вопросе современного польского философа Лешека Колаковского.

Лешек Колаковский в эссе «О коллективной идентичности» определяет перспективы национальной идентичности: «Не требует доказательства, что национальной идентичности необходима историческая память. Под этим углом зрения не имеет значения, что в этой памяти является правдой, полуправдой или обыкновенной легендой. Речь идет только о том, что ни одна нация не может жить без осознания того, что ее нынешняя экзистенция является продолжением существования в прошлом, и что чем дальше в прошлое устремляются эти настоящие или нафантазированные воспоминания, тем прочнее обоснованной является ее национальная идентичность. Кроме исторического знания, прошлое сохраняет различные символы, способы высказывания, старые строения, святыни и могилы» [4, с. 104–105].

Конечно, не безапелляционно, но Лешек Колаковский все же утверждает, что «нация сохраняет свою идентичность через враждебность к другим нациям, через завоевания и доминирования» [4, с. 109]. Авторитетный философ, правда, корректирует свою мысль:

соглашается, что утверждение идентичности через экспансию не везде и не всегда имеет место быть. Но все же выступает материалом, «из которого, главным образом, соткана история мира» [4, с. 109].

Европейская интеграция способствовала проявлению научного интереса к вопросам европеизации. Теоретические основы ее глубоко исследованы группой польских ученых базируясь на мультидисциплинарных методических подходах [3, с. 58].

При подготовке статьи мы использовали методы контент-анализа, дискурс-анализа. Доказать необходимость использования дискурс-анализа мы предполагаем на основании теории, разработанной Луизой Дж. Филлипс и Марианне В. Йоргенсен. Широта применения этого метода при различных исследованиях коммуникации, национальной идентичности, смыслов, передаваемых масс-медиа, общественных процессов. «Дискурс-анализ сообщает нам о том, как люди формируют идентичность через свое позиционирование внутри дискурсов, которые они используют в ежедневных текстах и разговорах» [7, с. 192]. Использование таких разных методов объясняется мультидисциплинарностью темы исследования, что в итоге вылилось в статью. Понятие межкультурного коммуникативного диалога, его ценностной парадигмы в журналистике предполагает междисциплинарный подход при анализе.

В книгу-сборник вошли 64 различных публикации. Из них 4 предисловия разных авторов: составителя и редактора украинской газеты «День» Ларисы Ившиной; политика, основателя и редактора польской газеты «Gazeta Wyborcza» Адама Михника; украинского и американского ученого Джеймса Мейса; искусствоведа, первого канцлера Европейского колледжума польских и украинских университетов Эвы Рыбалт.

Среди авторов публикаций – 23 украинских ученых, кандидата и доктора наук, 4 украинских писателя, 3 польских политика, 5 журналистов, 1 музыковед, 1 польский искусствоведа, 1 сотрудник секретариата Академии наук Украины, 1 краевед. Отдельные ученые выступают авторами нескольких публикаций.

2 публикации – это материалы-отчеты проведенных в редакции газеты «День» круглых столов: «Волинь – 1943/1944: неизвестная трагедия», «Украинцы и поляки: альтернативы сотрудничеству нет» («Волинь – 1943/1944: невідома трагедія», «Українці і поляки:

альтернативи співробітництву немає»).

5 интервью с выдающимися людьми: Николай Зимомря «Если огнем и мечом, то без света. Интервью с Юлиушем Сенкевичем, внуком писателя Генрика Сенкевича» (Микола Зимомря «Якщо вогнем і мечем, то без світла. Інтерв'ю з Юліушем Сенкевичем, онуком письменника Генріка Сенкевича»); Варвара Жлуктенко «Мастер и свобода. Кшиштоф Занусси о Польше, Украине и искусстве» (Варвара Жлуктенко «Майстер і свобода. Кшиштоф Зануссі про Польщу, Україну та мистецтво»); Виктор Замятин «Синдром жертвы. Интервью с главным редактором самой многотиражной газеты в Польше «Газеты Выборчей» Адамом Михником» (Віктор Зам'ятін «Синдром жертви. Інтерв'ю з головним редактором найтиражнішої в Польщі «Газети Виборчої» Адамом Міхніком»); Игорь Сюдюков «На протяжении столетий Украина всегда была неотъемлемой частью Европы. Интервью с Сергеем Крымским» (Ігор Сюдюков «Впродовж століть Україна завжди була невід'ємною частиною Європи. Інтерв'ю з Сергієм Кримським»); Лариса Ившина, Юрий Шаповал «Все было в польской истории. Не было разрухи духа. Интервью с Линой Костенко» (Лариса Івшина, Юрій Шаповал «Усе було в польській історії. Не було руїни духу. Інтерв'ю з Ліною Костенко»).

53 статьи составляют пять тематических разделов, придерживающихся хронологического порядка. Первый раздел: «Люблинская уния 1569 р. – путь куда?» («Люблінська унія 1569 р. – шлях куди?»). В древней истории украинская территория находилась в составе Литовского княжества, а после унии 1569 года в составе Речи Посполитой. Влияние этих государств было огромным и различным с точки зрения развития украинской территории. Историки отмечают интенсивное возникновение городов на землях, которые сейчас принадлежат Волинской и Киевской областям Украины. Урбанистические процессы сопровождалась предоставлением Магдебургского права ряду городов – особенных свобод в развитии торговли, строительства, основания производственных цехов. Но, как пишет научный сотрудник Института Истории НАН Украины Наталья Билоус, не всегда жители городов полностью пользовались привилегиями Магдебургского права – ограничения касались юридических и социальных вопросов. Исходили они от правительства Речи Посполитой.

Украинская история в части возникновения казачества также переплетена с исто-

рией защиты границ в Речи Посполитой. Обобщая многие известные исследователям проблемы сосуществования украинского казачества и Речи Посполитой, профессор Сергей Лепьявко считает, что «Казачество было закономерным порождением Великой Границы христианской и мусульманской цивилизаций, естественным ответом украинского общества на требования исторических обстоятельств» [1, с. 35]. Обстоятельства требовали защиты южной границы от внешних угроз. Этой защитой занимались казаки – «негосударственные вооруженные силы украинского народа» [1, с. 35]. Их активное формирование возросло численно и качественно как самостоятельное объединение с элементами государственных функций, а «увеличение казачества вело к уменьшению влияния польской власти на украинских землях» [1, с. 36].

Этот раздел, кроме формирования украинской городской жизни, пограничья, наполнен исследованиями о роли личности в европейской истории. Историк, директор Института казачества Тарас Чухлиб пишет о гетмане Петре Конашевиче-Сагайдачном: «... его гений предвидел объединение казачества и православной церкви для будущего возрождения украинской государственности» [1, с. 46].

Второй раздел озаглавлен так: ««Братья» или «враги»? Измерение эпохи освободительных соревнований середины XVII – начала XIX ст.» Средневековье и Новое время для казацкой Украины в свете современной парадигмы несли множество вызовов. Перманентно находясь в зависимости от различных по политическому устройству государств: казаческая Украина постоянно ощущала давление на ее свободу. Профессор, лауреат Государственной премии Украины, Валерий Степанков, признанный специалист в области социально-политической истории Украины этого периода извлекает прогностические уроки из преисполненного трагизма периода 1648 – 1676 годов. Уроки, которые легко проецируются на последующие периоды незавершенного государственного строительства. Профессор Валерий Степанков, по сути, развенчал многолетние псевдонаучные мифотворческие изыскания и домыслы вокруг договора 1654 года, назвав его типичным договором о протекции, который просуществовал четыре с половиной года. По утверждению этого ученого, в дальнейшем Украина отказалась признавать его. Позиция Валерия Степанкова в этом научном вопросе заключалась в следую-

щем: «Будучи типичным договором о принятии протекции, он не предусматривал ни «воссоединения» Украины с Россией, ни порабощения Украины Россией» [1 с. 94]. Этот современный взгляд на важный украинский исторический период теперь, также благодаря новым исследованиям молодых ученых, становится преобладающим.

Третий раздел книги «Войны и мир», изданной по материалам газеты «День», называется «Культурное пространство». Посвящен связям украинских и польских интеллектуалов. Три статьи о классике польской литературы Адаме Мицкевиче. Его считают родоначальником польского романтизма. Он автор известного, переведенного на многие языки польского национального эпоса «Пан Тадеуш». Кем был Адам Мицкевич для Польши? В современных литературных координатах очень своеобразно написал о нем украинский писатель Юрий Андрухович: «Мицкевича миссия заключалась в том, что в середине уничтожаемого безгосударственностью национального сообщества он создал код новой – со временем она начнет считаться классической – культуры. С одной стороны – порывистой, приподнятой, патетично-мятежной, чувственной и пластично-элегантной. С другой – мистично напряженной, засматривающейся в тайны бытия, углубленной в созерцание символов и опиумных откровений» [1, с. 202].

Адам Мицкевич много путешествовал. В Украине есть памятные места, связанные с его пребыванием, многие литературные классики делали переводы его поэм и стихов. Отдельные исследования посвящены влиянию творчества Адама Мицкевича на членов Кирилло-Мефодиевского братства, украинской политической организации, борющейся против царского угнетения и потерпевшей поражение.

Третий раздел книги также, кроме статей имеет материал в жанре интервью. Это изложение беседы с Юлиушем Сенкевичем, внуком известного польского писателя, лауреата Нобелевской премии, Генрика Сенкевича, автора романа «Огнем и мечом», который экранизировал режиссер Ежи Гоффман, а роль Богдана Хмельницкого сыграл выдающийся украинский актер Богдан Ступка. Трилогия Генрика Сенкевича поднимает, среди прочего, и сложные темы политических взаимоотношений поляков и украинцев. В интервью его внук пытается объяснить, почему именно так и не иначе расставлены акценты в украинско-польском диалоге, пред-

ложенном писателем. Юлиуш Сенкевич также размышляет о стереотипности восприятия одной нации в историческом нарративе другой. Он мотивирует причины, которые побудили писателя не совсем дистанцироваться от тенденциозной трактовки «неприятелей Отчизны» [1, с. 238]. «Как писатель он достиг самой высокой вершины мастерства владения словом и стилем», – считает внук [1, с. 238]. «Как публицист Генрик Сенкевич был на международной арене настоящим спикером Польши» [1, с. 239] эти оценки совпадают с истинным вкладом великого поляка в европейскую историю и культуру.

Эта глава открывает мир писательской дружбы – Евгения Маланюка и Ярослава Ивашкевича, но «почти непрочтенным остается пятнадцатилетнее общение Евгения Маланюка и Ярослава Ивашкевича в Варшаве. Много интересного для познания этой страницы прячет архив Ивашкевича в Варшаве», – написал литературовед Леонид Куценко [1, с. 271].

Во время подготовки книги выдающийся журналист-международник, профессор Берлинского свободного университета Богдан Осадчук написал статью о жизнеутверждающей силе идей Ежи Гедройца – редактора парижских изданий «Культура», «Политика». «Наверное это редкий случай в мировой истории, когда человек, живущий в эмиграции, вдалеке от родного края, привел к радикальным изменениям в межнациональных отношениях» [1, с. 279]. Богдан Осадчук раскрыл неизвестную страницу вначале противостояния польской и украинской диаспоры, а потом ее объединения вокруг журнала «Культура» Ежи Гедройца на платформе его смелой концепции: объединения поляков с белорусами, литвинами, украинцами на платформе провозглашения «отказа от претензий на Вильнюс, Гродно и Львов» [1, с. 283]. Эти идеи позже взяла за основу взаимоотношений с соседями на почве незыблемости границ польская массовая политическая организация «Солидарность», а также они остаются частью внешней политики современного государства.

Четвертый раздел книги очень четко отображает его содержание: «Волынь – 1943: скорбная годовщина». Среди авторов – известные историки: Ярослав Исаевич, Юрий Шаповал, Владимир Трофимович, Тарас Гунчак, Игорь Ильюшин. Опубликованы материалы «круглого стола» Волынского землячества в редакции газеты «День», где обсуждались вопросы Волынской трагедии – межнационального конфликта между украинцами и поляками в

годы Второй мировой войны. Общий лейтмотив статей этого раздела – ответственность несут обе стороны конфликта, и сейчас важно осознать значение и необходимость в будущем одновременно произнести: прощаем и просим прощения. Но, по-видимому, еще не все архивы изучены и объективно не возникло желания использовать принцип паритетности в вопросах правды об историческом прошлом. Хотя есть убеждения, для чего необходимо ворошить прошлое: «Украинско-польские отношения военного периода были в значительной степени заложниками драматического будущего. Сегодня, когда Украина и Польша сделали свой однозначный выбор в пользу стратегического партнерства, дальнейшая выработка объективной позиции в освещении и оценке довольно спорных и трагических событий истории двух народов – соседей будет способствовать прежде всего воспитанию молодого поколения украинцев и поляков, которое освобождено от бремени прошлого и общими усилиями будет строить объединенную Европу», – написал в своей статье Владимир Трофимович [1, с. 351].

Вопросы, возникшие в связи с необходимостью говорить правду о болезненной истории, были обсуждены в интервью с Адамом Михником. Он считает, что «правду нельзя припрятывать», что «необходимо мыслить наперед, а не вослед» [1, с. 368]. И только признание всей исторической правды даст возможность избавиться от синдрома невинной жертвы – и украинцам, и полякам [1, с. 369].

Пятый раздел книги озаглавлен «За вашу и нашу свободу». В этой же книге, но в статье, помещенной в третьем разделе, есть подробный рассказ об авторе лозунга, который в данном случае стал названием раздела. Это Иоахим Лелевель. Исследователи называют его отцом польской истории, идейным вдохновителем борьбы за национальную свободу во время варшавского восстания в ноябре 1830 года [1, с. 198,199]. На наш взгляд, материалы этого раздела не несут современных идей в интеллектуальную среду, созданную предыдущими статьями. С нашей стороны следует принять во внимание временной разрыв между годом выхода книги и проведением нашего исследования. Почти десять лет отделяет первоиздание от нашего дискурсивного прочтения.

Мы не ставили своей целью как-то усомниться в информационно-коммуникативном значении диалога прецедентно созданного составителями книги-сборника и нового по-

коления читателей, выросшего за десять лет. Есть много противоречивого и поучительного в образах политических лидеров стран-соседей: Симона Петлюры и Юзефа Пилсудского, не все раскрыто в образах польской интеллигенции, внесшей вклад в развитие культурно-исторического, архитектурного пространства Киева XIX века. Многогранно представлен в книге публицистический портрет Папы Иоана Павла II, значение его визита в Украину.

Ценностная парадигма, сформированная публицистикой газеты «День», имела бы неполную картину без философии Сергея Крымского, глубокой оценочной аналитики Оксаны Пахлевской и афористичных высказываний Лины Костенко. О европейской доминанте в истории Украины рассказал корреспонденту газеты «День» украинский философ Сергей Крымский. Его вывод, базирующийся на историческом экскурсе, говорит следующее: «... на протяжении всего исторического развития Украина была неотъемлемой частью Европы, входила в единое историческое пространство – социокультурное, политическое и экономическое» [1, с. 513].

Отношения Украины и Польши приняли новые выразительно европеизированные черты после того, как страна провозгласила свою независимость. «На самом деле конец эпохи коммунизма в Восточной Европе привел к тому, что независимость советских республик начала представляться вполне достижимой целью», – напишет позже в своем исследовании «Преобразование наций» американский историк Тимоти Снайдер [11, с. 286]. Тридцать девять авторов газеты «День», чьи произведения собраны в книге, пошагово открывали малоизвестные факты и подробности исторической правды соседских отношений для будущих поколений. Украина в 90-е годы прошлого столетия не смогла полностью ответить на вызовы нового времени, не смогла сполна определиться с выбором и с трансформацией идентичности. Эти позиции называют исследователи, когда пытаются отыскать причины, почему украинское государство отстает в демократическом развитии от Польши.

Эмоциональная и резкая характеристика различий в ценностях, с которыми Польша пришла в ЕС, но таких высоких жертвенных действий для разнопланового присутствия в Европе еще не сделала Украина, характерна для публицистики профессора римского университета La Sapienza Оксаны Пахлевской. Для Оксаны Пахлевской понятно, что «крах коммунисти-

ческого режима открыл путь для полноценной реализации этих стран в новых цивилизационных контекстах» [1, с. 524]. Но ее волнует проблема новой границы между странами после вступления Польши в ЕС, насколько в будущем эта граница может быть преодолена, если в действительности это «граница между недемократическим обществом и обществом посттоталитарным» [1, с. 525]. «Нерв» украинской проблемы Оксана Пахлевская видит в том, что европейская идентичность Польши всегда «была гарантией сохранения и защиты ее собственной национальной идентичности» [1, с. 527]. Но «украинская интеллектуальная элита в целом не высказала своей концепции идентичности Украины» [1, с. 527]. Мы не согласны с позицией Оксаны Пахлевской в том, что «если европейская перспектива не существует в культурной ментальности общества и его элиты, то на институциональном уровне не появится ни какой убедительной программы интеграции в Европу, не сможет сформулироваться ни одной системной стратегии, направленной на расширение знаний о себе в мире» [1, с. 527]. Наша позиция заключается в том, что среди украинской элиты присутствовали всегда, и тем более сейчас, личности, которые задают тональность трансформации украинской идентичности, определяют вектор европеизации нации.

В XXI веке украинскому обществу пришлось ценой жизни собственных сынов и дочерей отстаивать европейские ценности на не украинцами созданной линии раздела, которую так неуверенно спрогнозировал великий историк современности Норман Дейвис: «Европа, как и сама природа, не терпит вакуума. Рано или поздно Европейское Сообщество на Западе и государства-преемницы на Востоке должны по-новому определить свои идентичности, свои границы и свои симпатии. (...) Но где-то между глубинами России и сердцем Европы таки должна определиться новая линия раздела – и, хотелось бы надеяться, вдоль мирной границы» [12, с. 1175]. Нам не престало умалчивать о роли временного фактора в вопросах изменений во внешнеполитических отношениях между граничащими странами. Украина в сложное для государства время получила импульс оптимистической поддержки от польского президента во время его выступления в украинском парламенте: «Сегодня мы вместе должны сказать больше: не будет стабильной, безопасной Европы, если ее частью не станет Украина» [13].

Наши выводы заключаются в следующем:

из 64 публикаций в книге «Войны и мир», составленной и изданной газетой «День», 48 публикаций по тематике касаются истории отношений государств-соседей, начиная от Люблинской унии 1569 года и заканчивая событиями Второй мировой войны, поствоенного формирования нового мирового порядка, обозначенного на Ялтинской конференции союзных государств антигитлеровской коалиции. Авторам исторической тематики, а это преимущественно ученые, занимающиеся углубленно данным направлением, удалось очень доступно сформировать смыслы научных изысканий в параметрах межкультурного коммуникативного диалога. Исторические, философские интенции поданы как научная журналистика, как читабельное продвижение ценностей демократического общества, которое достигло на этом поприще должных успехов, а также, которое стремится сделать демократизацию необратимым процессом. Нам хочется сослаться на очень точное высказывание Романа Лубкивского, украинского писателя, общественного деятеля, который сказал: ««День» умеет и может спасти самые сложные и самые болезненные страницы истории от забвения и кривотолков» [14].

Также газета «День» изданием книги создала банк статей особенной тематики, который заполнил вакуум научного исторического пространства Украины и Польши. В текстах

статей, интервью на темы отношений Украины и Польши после вступления Польши в ЕС авторам удалось избежать стереотипов прошлого. Рефлексии над современными проблемами в категориях дискуссий «за круглым столом» отображают новую коммуникативную направленность украинской качественной журналистики. «День» сделал работу во имя будущего. События, которые произошли в Украине уже после выхода книги, участие в их канве польских интеллектуалов, пробудили много европейского в украинском интеграционном дискурсе. Идеи «правды и примирения», порожденные журналистским диалогом и сотрудничеством, активизируют моральный выбор европейской Украины.

«Это чрезвычайно ценный проект. Особенно необходимый теперь, в условиях уже совсем иных глобальных приоритетов. Культурную и этическую ценность таких трудов тяжело переоценить. Каждое такое издание – это еще один гуманитарный компас в лабиринте современных скомпликованных проблем» [1, с. 542]. Такие оценочные послы относительно содержания книги «Войны и мир» – издания газеты «День», принадлежат украинской поэтессе и писательнице Лине Костенко, чей этический и моральный потенциал всегда вдохновлял украинцев защищать и отстаивать свои духовные ценности. Они также созвучны нашему основному выводу этой статьи.

Литература

1. Войни и мир / За загальною редакцією Л. Івшиної. – К.: ПрАТ «Українська прес-група». 2012. – 560 с.
2. Fedorowicz K. Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989–2010. Poznań 2011. Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. – 343 s.
3. Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty. Redakcja A. Paczesniak, R. Riedel. Wydawnictwo Adam Marszałek i Autory. Oslo – Toruń – Wrocław 2010. – 413 s.
4. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все / Пер. з пол. С. Яковенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 280 с.
5. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів / Пер. з пол. В. Ф. Саган. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 320 с.
6. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннармом. – Пер. з фр. С. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
7. Йоргенсен М. В., Филлиппс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.
8. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Пер. з англ. О. Возьна, Г. Сташків. – Львів: Літопис, 2010. – 538 с.
9. Де Ружмон Д. Європа у грі. Відкритий лист до європейців. / Пер. з фр. Я. Кравця, І. Іванів. – Центр гуманітарних досліджень Львівськ. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Львів, 1998. – 273 с.
10. Гібернау М. Ідентичність націй. – К.: Темпора, 2012. – 304 с.
11. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999. Пер. з англ. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 464 с.
12. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К., Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с.
13. Историческое выступление президента Польши Коморовского в ВР. Полный текст [Электронный ресурс] // Европейская правда [сайт]. – Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032765/> (9.04.15). – Загл. с экрана.

14. Лубкивский Р. Об искренности тона и искренности убеждений. [Электронный ресурс] // День: газета [сайт]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya/ob-iskrennosti-tona-i-iskrennosti-ubezhdeniy> (9.04.15). – Загл. с экрана.

References

1. Vinyi i myr / Za zahalnoyu redakciyeyu L. Ivshynoi. – K.: PraT «Ukrayinska pres-hrupa». 2012. – 560 s.
2. Fedorowicz K. Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Bialorusi w latach 1989–2010. Poznan 2011. Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. – 343 s.
3. Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty. Redakcja A. Paczesniak, R. Riedel. Wydawnictwo Adam Marszalek i Autory. Oslo – Torun – Wroclaw 2010. – 413 s.
4. Kołakowski J. Moi pravylni pohlyady na vse / Per. z pol. S. Yakovenka. – K.: Vyd. dim «Kyevo-Mohylanska akad.», 2005. – 280 s.
5. Wojakowski D. Mentalni kordony v Yevropi bez kordoniv / Per. z pol. V. F. Sahan. – K.: Nika-Centr, 2012. – 320 s.
6. Yevropa ta yiyi bolisni mynuvshyny / Avt.-uporyad. G. Mink i L. Neumayer u spivpratsi z P. Bonnard. – Per. z fr. Ye. Maricheva. – K.: Nika-Centr, 2009. – 272 s.
7. Jørgensen M. W., Phillips L. J. Diskurs-analiz. Teoriya i metod / Per. s angl. – Kh.: Izd-vo «Gumanitarniy Centr», 2008. – 352 s.
8. McQuail D. Teoriya masovoi komunikatsiyi / Per. z angl. O. Vozna, H. Stashkiv. – Lviv: Litopys, 2010. – 538 s.
9. De Rougemont D. Yevropa u hri. Vidkrytyi lyst do yevropeytsiv / Per. z fr. Ya. Kravtsya, I. Ivaniv. – Centr humanitarnykh doslidzhen Lvivsk. derzh. un-tu im. I. Franka. – Lviv, 1998. – 273 s.
10. Guibernau M. Identychnist natsiy. – K.: Tempora, 2012. – 304 s.
11. Snyder T. Peretvorennya natsiy. Polshcha, Ukrayina, Lytva, Bilorus 1569 – 1999. Per. z angl. – K.: DUKH I LITERA, 2012. – 464 s.
12. Davies N. Yevropa: Istoriya / Per. z angl. P. Tarashchuk, O. Kovalenko. – K., Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2001. – 1463 s.
13. Istoricheskoye vystuplieniye prezidenta Polshy Komorowskogo v VR. Polniy tekst [Elektronniy resurs] // Yevropieyskaya pravda [site]. – Rezhym dostupa: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032765/> (9.04.15). – Zagl. s ekrana.
14. Lubkivskiy R. Ob iskrennosti tona i iskrennosti ubezhdeniy. [Elektronniy resurs] // Den: gazeta [site]. – Rezhym dostupa: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya/ob-iskrennosti-tona-i-iskrennosti-ubezhdeniy> (9.04.15). – Zagl. s ekrana.

2-бөлім
АҚПАРАТ ӘЛЕМІ

Раздел 2
МИР ИНФОРМАЦИИ

Section 2
WORLD OF INFORMATION

Шыңғысова Н.Т.,
Жұмбабаева А.

**Өңірлік газет беттеріндегі
«журналистік зерттеу»
(2000-2010 жылдардағы
материалдар негізінде)**

Мақалада өңірлік газеттердегі «Журналистік зерттеу» айдарымен жарияланған материалдар сарапталады. Журналистің ақпарат алу, іріктеу, тексеру, жариялаудағы шеберлігі мен кемшіліктері, журналистік зерттеудің қолданылу ерекшеліктері нақты газет материалдары негізінде талданады.

Түйін сөздер: журналистік зерттеу, социологиялық зерттеу, өңірлік мерзімді баспасөз, социожурналист, құжаттарды зерттеу, ақпарат жинау әдістері.

Shyngysova N.T.
Zhumabaeva A.

**Journalistic investigation on
pages of regional media
(on the example of materials
2000-2010 years)**

In article materials of regional newspapers on the heading Journalistic Investigation are considered. On the example of concrete articles methods of collection of information, sorting, skill and shortcomings are analysed, features of journalistic investigation are defined.

Key words: Journalistic investigation, sociological research, regional periodicals, methods of the analysis of documents, methods of collection of information.

Шыңғысова Н.Т.
Жұмбабаева А.

**«Журналистское
расследование» на страницах
региональных СМИ
(на примере материалов
2000-2010 г.г.)**

В статье рассматриваются материалы региональных газет под рубрикой «Журналистское расследование». На примере конкретных статей проанализированы методы сбора информации, сортировки, мастерство и недостатки, определены особенности журналистского расследования.

Ключевые слова: журналистское расследование, социологическое исследование, региональная периодическая печать, социожурналист, методы анализа документов, методы сбора информации.

**Өңірлік газеттердегі
«Журналистік
Зерттеу»
(2000-2010 жылдардағы
материалдар негізінде)**

Республикалық басылым беттерінде әлеуметтік ойлай білетін, жасырын деректі жазбай танып, журналистік зерттеудің амал-тәсілдерін қолданып, батыл қадамдарға барып, тың тақырыптарға қалам тербеп жүрген журналистер бар. Осы орайда өңірлік тілшінің ой таразылау ауқымы тек сол аймақ шеңберінде қалып қояды деп пікір түйю жаңсақтық болар еді. Өңірлік газеттерде «Журналист кәсібін өзгертті», «Кейіпкер көзімен» деген тұрақты айдарлар болмаса да, оқырманды баурап аларлық тақырыптар жарияланады. Журналистер мүмкіндігінше социологиялық зерттеу әдістерін қолданады, сұрақ-жауап түрінде, сұрау салу арқылы оқырмандардың пікірін біліп, аудиторияны зерттеуге құлшыныс танытады. Белгілі бір сала мамандарын редакцияға жинап болмаса тікелей телефон байланысын ұйымдастырады. Осы арқылы аймақ оқырмандары көптеген сауалдарына жауап тауып жүр. Өңірлік журналистикада бүгінде салалық журналистер де қалыптаса бастады. Олар саясат, экономика, құқық, әдебиет, өнер салаларында бірдей қалам тербейді. Әлеуметтік мәселелер, ұлт, тіл тағдыры жайында салмақты ой қозғайтын материалдардың арасында кейде талданып-таразыланбай, қарапайым халыққа сол күйінде ұсынылатын ақпараттар да кездеседі.

Социожурналистер социологиялық талдауды пайдалана отырып, журналистік зерттеу жүргізеді, редакцияның тәжірибесін бақылап, контент-талдау жасайды, аудиторияға сұрау салып, журналистік тәжірибені жүзеге асырады. Байқап отырғанымыздай, социожурналистің қызметінде әдістемелік, арнаулы-теориялық және эмпирикалық әдістер араласып жүреді. Олар оқиғаның мәнін терең түсініп, зерттеуді сауатты жүзеге асырып, деректерді жинап, ой елегінен өткізіп, өңдеуде кәсібилік танытады.

Әлемдік журналистикада сапалы басылымдардың беделі жоғары екендігі белгілі. Сапалы басылымдар оқиғаға сараптама жасап, әділ бағасын береді, деректері мен пікірлері сенімді. Көпшілігінің ғасырға жуық тарихы бар облыстық газеттерді осы сапалық басылымдарға жатқызамыз. Өкінішке қарай, осы өңірлік басылымдарда кейде дәлдігі кем, дерекке негізделмеген материалдар кетіп қалады, әр санында бір мәселеге байланысты әртүрлі ақпараттар жүреді. Бұл әсіресе газеттің ардагер

журналистерінің естеліктерінде кездеседі: «Ұмытпасам, бір айда екі мәрте жалақы алып жүрдік» [1]; Ұмытпасам, қызыл қыштан салынған ұзынша жатаған үй» [2]; «Әлде төртінші класс, әлде бесінші класс оқитын жылым ба, анық есімде жоқ» [3]. Қызылорда облыстық басылымында ұзақ жылдар редактор болған Н. Уәлиұлы газеттің шығу мерзімін өзгертуге байланысты әңгімесін: «Жетпісінші жылдардың кезі» деп бастайды [4]. Газет ардагерлерінің «Бертін келе өлке құрылды» (ОҚ, 1994. 26 қараша) деп болжаммен сөйлеуі материалға солғындық береді. Газеттің әртүрлі сандарындағы бір деректің әркілы баяндалуы да беделіне нұқсан келтіріп, оқырманға сенімсіздік туғызуы мүмкін. Мысалы, «Оңтүстік Қазақстанның» 2004 жылғы 10 ақпандағы санында оқытушыны қызмет бөлмесінде атып кеткені туралы суыт хабар бар. Онда оқ оң иығына тиіпті делінген. 12 ақпандағы нөмірде оқ марқұмның сол жақ жауырынынан, жүрек тұсынан тигендігі айтылған. Сондай-ақ екінші нөмірдегі ақпаратта ешқандай жаңалық жоқ, алғашқы ақпаратты қайталайды. Газет материалдарындағы осындай кемшіліктерді болдырмас үшін өңірлік газет журналистері газет материалдарының дәлдігіне, нақтылығына баса назар аударуы керек. Ол үшін журналистің материалын өңдеу барысындағы ғылыми әдіс-тәсілдерді білу артықтық етпейді. Ондай әдістердің бірі – құжаттарды зерттеу болып табылады. Бұл әдіс журналистиканың тәжірибесінде жиі қолданылады. Кез келген журналист материалын дайындау барысында статистикалық мәліметтер, сандық көрсеткіштер сияқты деректі ақпарат көздеріне жүгінеді. Журналист түрлі құжаттарды болашақ шығармасына сауаттылықпен қолдана білуі, деректерді, мәліметтерді тексеріп, талдап барып пайдалануы тиіс. Құжаттарды зерттеп, деректерді орынды пайдалана алмаған тәуелсіз «Жаңа дәуір» газетінің журналистері ел аузындағы өсекті тергіштеп, журналистік әдептен озады: «Әсіресе қала әкімінің орынбасары В. Лян мен «Жайықжылу қуат» АҚ-ның коммерциялық директоры Ж. Хайрушев дегендер тек дос емес, бөтелкелес, тоист кешіріңіздер сыбайластары екен. Былтыр «Жайықжылу қуат» АҚ-ның президенті А. Котовтың орнына осы Ж. Хайрушев отырады деген сыбыс шыққан болатын. Алайда ол ойларын жүзеге асыра алмады ма А. Котов өзгерген жоқ» (ЖД, 2005. № 2). «Журналист» баспасөздің рөлін, газет тілін түсінбейді, оқиғаға өзінше сараптама жасағысы келгенімен, ойын дұрыс жеткізе алмай отыр.

Ғалым К. Қамзин журналистік зерттеудің ежелгі ұлттық әдістемелерін негіздей келіп, қазақ ақпарат кеңістігінде әлі толық орын сайлай қоймаған жанрлардың бірі ретінде журналистік айқындама десе [5], ғалым С. Медеубек журналистік айғақтама деп атауды ұсынады. Батыста қылмыстық істерді әшкерелеуге бағытталған бұл әдіс қазақ журналистикасында да өз деңгейінде қолданылады. Оған республикалық, өңірлік баспасөздегі кәсібін өзгерткен, өзге кейіпке енген журналистердің зерттеу мақалалары айқын дәлел. Аталмыш әдісте журналист мейлі ол қылмыстық іс болсын, мейлі шешімі табылмай жүрген әлеуметтік өзекті мәселе болсын, бәрібір зерттеу әдістерін жүзеге асырады. Сұрау салады, құжаттарды зерттейді, сұхбат алады т.б. Журналистік зерттеу екі ғылымның басын тоғыстырған журналистика социологиясымен тікелей байланысты, алғашқы, бұрыннан бар ақпарат көздерін мұқият жинап, талдап, зерттеудің әдіс-тәсілдерін жүзеге асырмайынша, журналистік зерттеудің нәтижесі тиімді болмайды. Журналистік зерттеуді кез келген журналистің жүргізе алмасы белгілі. Себебі, жабық немесе жасырын, алайда қоғам үшін қажетті тақырыпты зерттеу үшін журналист ең алдымен құжатты жедел әрі сапалы жинауы керек. Ол қайшылық жағдайды терең ұғуға мүмкіндік береді, оқиғаға эмоциялы түрде баға беруден сақтайды. Журналист тергеуші сияқты жинақы болуы, оқиғаны бағалай білуі тиіс. Ақпарат алудың бұл әдісінде журналист-зерттеуші оқиғаны бақылап, тіркейді, бірақ үкім шығармайды. Журналистің кәсібилігі оқиғаны орынды баяндап, деректерді ұтымды орналастыруынан көрінеді. Ол ақпаратты қайдан, кімнен алу керектігін, шығу себебін білумен қатар, ақиқат ақпаратты ешкімнен ықпастан жаза білуі тиіс. Автордың ұстанымы материалдың құрылымынан көрінеді. Ақпарат көздерімен жұмыс істеу журналист қызметіндегі ең шешуші кезең болып табылады.

Әр публицистің өз қолтаңбасы болғандықтан, материалдар да сан алуан. Редакцияға келген хаттың бір қарағанда деректері сенімді сияқты. Алайда сол хаттың ізімен зерттеу басталғанда, түрлі қиындықтармен қатар кездесейсің, тіпті, күтпеген жайттар да кездеседі. Бірде «Қостанай таңы» газетінің редакциясына жапа шектім деп бірнеше рет жазылған арыздың әсерімен сол ауылға тексеруге барған журналист істің күрт басқа бағыт алғанына қайран қалады. Арыз жазушылар тек қара күйені жаға берген екен. Мәселенің анық-қанығына жетіп, газетке

жариялайды. «Соттың, прокуратураның бұл мәселе жөнінде қандай шешім қабылдағанында біздің шаруамыз жоқ. Біз көзбен көргенімізді, құлақпен естігенімізді, көңілге түйгенімізді жаздық» (КТ. 2000. 29 ақпан), – дейді журналист.

Мұндай жағдай «Арқа ажары» газетінің басынан да өтті. 1991 жылы «Арқа ажары» газетінің халықпен кездесуінде білім беру саласының бір маманы былай деді: «Газет бетіне жарияланған кейбір сын айтқан хаттар негізсіз, дәлелсіз болып жатады. Тіпті кейбір адамдар газетті өзінің кеткен өшін алуды, бас араздығын қайтаруды көздейтіні жасырын емес. Мәселен, Ерейментау ауданындағы Бозтал мектебінің мұғалімі К. Сыздықовтың газет бетіне жарияланған хаты сондай сарындас деп есептеймін. Мен өзім бірнеше рет тексеруге бардым. Деректердің көбі дәлелденбеді. Оның есесіне адал адамдардың атына газет арқылы қара күйе жағылды» (АА. 1991. 22 қазан). Мұндай жағдайларда редакция қызметкерлерінің де айтар уәжі негізсіз емес. Редакцияға толассыз ағылып жатқан нақты мекенжайы бар оқырмандардың арыз-шағымдарына сенімсіздікпен қарай алмайды. Алайда біреуді қаралап, сынаған хаттарға сақтықпен қараған жөн.

«Торғай таңы» газеті оқырман хаттарын тексеріп, анықтап, нәтижесін жариялап отырамыз дегенімен, редакцияға жолданған жалған арыз ауданда меншікті тілшісі бола тұра жарияланып кеткен. Кейін тексеру барысында деректер дәлелденбейді (ТТ. 1991. 30 қараша).

Журналистік зерттеудің мерзімі әртүрлі болады. Оның барысында журналист көптеген адамдармен кездесіп, әңгімелеседі, мұрағат материалдарын ақтаруға тура келеді, адамдардың мінез-құлқын бақылайды, түрлі қиындықтар да кесе-көлденең тұруы әбден мүмкін. Журналистік зерттеуді жүргізудегі редакцияның мүмкіндігі де аз рөл атқармайды. Оқиғаны жан-жақты білмей тұрып, белгілі бір тұжырым жасап, көзқарас білдіру қиын.

Ақпарат көздерімен тікелей жұмыс істеуде жиналған материал, құжаттарды жүйелеп, іріктеу аса маңызды кезең. Жиналған ақпараттардың арасында сенімсіз мәліметтер де кездесуі мүмкін. Оларды жазбай танып, тексеру қажет. Журналист болашақ мақаланың мазмұнын, құрылымын анық білгені жөн.

Ресей журналисі Сергей Смирнов оқырманды ескі ойыншық тез жалықтырып, жаңа ойыншыққа ұмтылатын нәрестемен салыстырады. Сондай-ақ ол: «... стандарт, штамп – газеттің ең басты жауы», – дейді [6]. Расында да

жанды, қызықты деректің сұрғылт баяндалуы мазмұнына айтарлықтай нұқсан келтіреді. Тақырып таңдаудан бастап, оны оқырманға жеткізгенге дейінгі аралықтағы журналист еңбегі кәсіби шеберліктің үлгісін көрсеткенде ғана ол публицистика деңгейіне көтеріліп, оқырманның жүрегіне жол табады. Публицистика – әлеуметтік проблемаларды қоғамдық пікірге әсер ету мақсатымен көтереді. Ғылыми еңбектерде публицистиканы қоғамдық пікірге, сана мен мінез-құлыққа маңызды идеологиялық әсер етуге бағытталған қоғамдық-саяси қызмет, – дейді [7]. Публицистік материалдың идеялық мазмұны бай, дерек тек баяндалып қоймайды, талданып, себебі мен салдары анықталады. Көтерер жүгі ауыр тақырыптың дұрыс таңдалуы, мазмұнның ашылуы, материалдың жеткілікті түрде өңделуі, тілдік-стильдік тұрғыдан ұтымды баяндалуы журналистік шеберлікпен тікелей байланысты. Өңірлік басылымдардағы ара-тұра кездесетін материалдарды журналистік зерттеуге толық жатқыза алмаймыз.

Зерттеу барысындағы журналистің көп жіберетін қателігі – мәліметтерді үстірт бағалау, ақпарат көзіне әділетті көзқарас білдіре алмау. «Қостанай таңы» газетіне «Балаларымның қамын ойлаймын» (1993. 19 ақпан) деген оқырман хаты жарияланды. Хаттағы ананың келтірген деректері өтірік болып шығады. Ұжым мақаладағы жайлардың жалған болып шыққандығы туралы газет бетінде көрсетуді талап етті. Редакция: «Сонымен газетімізде жарық көрген бір хаттың бізге де, авторға да абырой әпермегендігін хабарлаймыз» (1993. 9 маусым), – дейді. Бұндай жағдайлар газеттің беделіне нұқсан келтіреді. Хатты тексеріп барып жарияламаған редакцияның бұл қателігі, журналистің салғырттығы оқырманның газетке деген сеніміне дақ түсірері даусыз.

2003 жылдың 13 қыркүйегінде «Оңтүстік Қазақстан» газетінде «Қара халыққа көлеңкесі түсетін азамат керек» деген тақырыппен бір топ азаматтың № 19 сайлау округы сайлаушыларына Үндеуі жарияланды. Онда осы округтен облыстық мәслихат депутаттығына кандидат болып тіркелген «Қазпошта» ААҚ ОҚО филиалының директоры А. Заманханның кандидатурасын қолдап, сайлаушыларды дауыс беруге шақырған. Материал жарияланғаннан кейін екі күн өтпей үндеудің астында ең бірінші болып аты-жөні тіркелген адамдардың төртеуі (Бәйдібек ауданының құрметті азаматтары және ауыл имамдары) бұл шақыруға қол қоймағандықтарын мәлімдеп, редакцияға хабарласты. Газет:

«...бұл Үндеудің жариялануына, онда аты-жөні көрсетілген адамдардың қайсысының өз қолымен, қайсысының сыртынан қол қойылғанына редакция жауап бермейді және бұл жерде газеттің ешқандай кінәсі жоқ. Өйткені газет үшін басты дәлел – қағазға түсіп, қол қойылып әкелген материал. Сондықтан бұл Үндеуден әлгіндей шикілік шығып жатса, оның жауабын да, ұятын да соны ұйымдастырушылар көтерсе керек» [8], – дейді. Редакция оңай құтылғанымен, саяси сайыста әділдіктің, еріктіліктің салтанат құруына басылым да жауапты. Газет ондай материалдарды тексеріп барып, бірақ жариялауы тиіс. Газет бетіндегі жарық көрген мақалаларға орай редакцияға оқырмандардан түрлі мазмұндағы хаттар жиі келеді. Көпшілігі өздерін толғантқан мәселенің газетте жарияланып, биліктің құлағына шалынғанына ризашылықтарын білдірсе, сыналған адамдар оқиғаның барысына түсінік беріп жатады, тіпті, тілшінің жазғанын жоққа шығаратындары да бар. Мысалы, Қазығұрт ауданынан хат жазған аудандық мәслихат хатшысы З. Орманова мақаладағы мәліметтердің нақты емес екендігін дәлелдей отырып: «Мен мақала авторы Әуесбай Әбдіразақовқа мақалада келтірілген фактілер жөнінде мәлімет берген емеспін және онымен бір жыл көлемінде кездесіп, көзбе-көз сөйлескен де жерім жоқ» (ОҚ, 2005. 1 қазан), – дейді.

Газет тілшісі тиісті адамнан мәлімет алмаған, материалды нақты деректерге сүйенбей жазған.

Жылап-еңіреп, редакцияға хат жазған жалғыздікті ана екі баласын көршілері ұрып-соғып, соңынан өзі таяқ жеген болып балаларын істі қылғанын, оқиғаға қанық ауылдастарының жұмған ауыздарын ашпай отырғанын айтады. Редакция ұжымы оқиғаны тексеріп, бас қатырмайды, «кімдікі дұрыс?» деп сауал тастай отырып, «Ел іші – алтын бесік» дейтін атадан қалған сөздің қарапайым ауылда да қадірі қаша бастағаны ма, қалай? Қазақ бұрын-соңды қит етсе жесірі мен жетімін сотқа сүйреп, қыспаққа алушы ма еді? Керісінше, жалғыздікті анаға ауыл-аймақ, ел болып қол ұшын беру біздің байырғыдан келе жатқан салтымыз емес пе. «Енді не істеймін?» деп Тұрғанай ана шырылдаса, ол ауылдың тентекті тезге салар абыз қариясы мен ауылдағы шаң-шұнды басар естияр үлкені мен ауыл басшылары қайда деп біз де таңқалдық. Әділдіктің төрешісі қашан да заң екендігінде дау жоқ. Өйтсе де, заңнан бұрын ес жиғызар ата дәстүр, тәрбие деген бар емес пе деген оймен сөз түйінін ауыл басшыларынан күткенді жөн көрдік» [9], – деп жауапкершілікті

өзгеге аударады. Журналист оқиға болған жерге барып, куәлармен тілдесіп, фото, аудио, бейнетаспаларға жазып алса, зорлықшыл жақтың қылмысы ашылар еді.

Журналист қылмысты ашпағанымен, ресми тергеу орындарының жіберген қателіктерін түзеуге мүмкіндігі бар.

«Оңтүстік Қазақстан» газетінің заң және құқық мәселелеріне арналған «Құқық» қосымшасындағы «Нашақорлық» деген тақырыппен берілген материалды редакция журналистік зерттеуге жатқызады. Алайда мақаланың өнбойынан осы әдіске тән бір белгі көрінбейді. Оңтүстік Қазақстан облысында есірткі саудасына байланысты әңгіменің көп екендігі белгілі. Мақала «Есірткімен күрес қалай жүріп жатыр?» деген сұраққа жауап іздеуді мақсат тұтқан. Есірткімен күресіп, ерекше қырағылық танытқан немесе салғырттық танытқан нақты бір мекеме туралы ақпарат жоқ, «Героин неге кең тарап кетті, есірткіні сатумен кімдер айналысып жүр» деген жауыр болған сауалдарға автор немқұрайды ғана жауап береді. «ҰҚК-нің қызметкерлері арнайы тексеру кезінде Шымкент қаласының өзінде есірткі сататын 126 нүктенің барын анықтапты. Ең сорақысы мынада, ҰҚК қызметкерлері осы тексеру кезінде әр «апанның» төңірегінде есірткіге елтіп, сұлап жатқан 10-15 нашақорды кездестіріпті» [10] деген жалпылама деректер келтіріледі. «Шымкент қаласында есірткі саудасы, негізінен орталықтан оқшау жатқан «Зеленая балка», «Чапаевка», «Ворошиловка» деп аталатын шағын аудандарда қызып тұр. «Нашаның түр-түрі, әсіресе Ворошиловкада көп дейді білетіндер» деп жорамал жасайды. Журналист Ворошиловкаға өзі барып, мән-жайды көріп, «нашақор» болып, нағыз нашақорлармен бір-екі ауыз тілдесуі керек еді. Ол аудандарда есірткі сатылатыны жаңалық емес, оны қарапайым халық та біледі. Журналист сол халықтың аузынан естігенін айтып отыр. Жарты бетті алып жатқан мақаладан жаңа ақпарат табу қиын. Құқық қорғау органдарының есірткімен күресіне ешкімнің көңілі толмайды. Бұл жаңалық емес. Нашақорлардың көпшілігі қылмыскер. Бұл да жаңалық емес.

«Журналистік зерттеу» деп ат қойып, айдар тағылмаған «Есірткі саудасы есіріп тұрған ауыл» деп аталатын материалда керісінше жүйелілік, зерттеу нышандары бар. Автор есірткі саудасының қандай деңгейде жүріп жатқандығы мен елге тигізіп жатқан зиянын білу мақсатында «Забадам» елді мекенін аралап шығады. Жергілікті жердің тұрмыс-тіршілігіне қанық

ел ақсақалдарымен, басшыларымен, тәртіп сақшыларымен тілдеседі. Жастардың есірткіге көзқарасы мен ой-пікірлерін біледі. Нәтижесінде 5 мыңнан аса халық тұратын елді мекендегі жұмыссыз тұрғындардың алыпсатарлықпен айналысатыны, есірткі сату – осы сауданың бір түрі екендігі анықталады. Автор «Забадамда» СПИД-пен ауыратын 5 адамның есепте тұрғанын, оннан аса есірткі сатумен айналысатын нүктелердің тіркеуге алынғанын баяндай келіп, «Есірткі сатумен айналысатын нүктелерді біле отырып неге жаппайды?» деген сұрақ қояды. Оған жан-жақты жауап іздеу арқылы көптеген келеңсіз іс-әрекеттердің бетін ашады. Есірткі сатушылардың ісіне машықтанып алғандығы, кейбір прокуратура қызметкерлерінің олармен сыбайластығы анықталады: «Есірткі сатушылар мен кейбір лауазым иелері арасында жасырын бір байланыс жатқан секілді. Олай деуімізге себеп – жергілікті тәртіп сақшыларының аты-жөндерін айтпаған бір-екеуі егер есірткі сатушыларға маза берместен тексере беретін болсаң, онда поғоныңмен қоштасып қалуың қиын емес» деп айтып қалды. Бұл сөздің жаны барлығын жергілікті адамдар да растады. Бір кісі: «Есірткімен айналысатындардың тірегі ана жақта!» – деп жоғары жақты көрсетті. Көп жылдан бері жүргізіліп келе жатқан есірткіге қарсы күрес қимылдарының ешбір нәтиже бермей отырғандығынан кейін бұған көз жеткізу қиын емес. Есірткі сатушылардың ішінде «шабақтары» ғана қолға түсіп, «шортандары» жүзіп жүр» [11]. Дегенмен журналистің көзі анық жетпеген деректі болжаммен айтуы абырой әпермейді. «Жала жаптың» деп жергілікті тәртіп сақшыларының сотқа шағымдануы мүмкін.

«Сараптама» айдарымен берілген «Есірткі саудасы қызып тұр. Алайда нашакорлықпен күрес талапқа сай емес» атты материалда есірткіні құқық қорғаушылардың өздері сататындығы, есірткі тасымалдаушылардың облысқа қандай жолдармен келіп жатқандығы, олардың қылмысын әшкерелеу үшін осы заманғы жабдықтар, иісшіл иттер тапшы екендігі айтылады, бірқатар мәселелердің беті ашылады. Журналист: «Арнайы техникасыз, жабдықсыз наркокурьермен күрес тиімді болады дегенге кім сенеді?» [12], – деген орынды сауалды алға тартады.

«Журналистік зерттеу» айдарымен жарияланған «Бала өлді, ал дәрігердің қызметі өсті» деген материалда журналист тек болған оқиғаны баяндап, тиісті құжаттарды қараумен шектелген. Журналистің араласуымен шешілген мәселе жоқ,

оқиғаға сот орындары араласқан. Оған мәтіндегі: «Алтынбек ауруханада қайтыс болғаннан кейін аудандық санитарлық-эпидемиологиялық қадағалау басқармасы жүргізген тексеру барысында анықталған осы мән-жайлардан ұққанымыз аудандық емхананың бас дәрігері Б. Өтеулиева, рабиолог Ә. Әбдірайымов, мейірбике С. Мұсабаева 31 мамыр күні тіркеу журналына Алтынбекті қапқан итті «тірі» деп көрсетіп, ветеринарлық дәрігердің анықтамасынсыз құтыру ауруына қарсы ем қолданылатын № 045 санды формаға қол қойып, емдеуді тоқтатқан» [13], – деген сөйлемдер дәлел болады. Журналист қайтыс болған баланың әжесімен, көршілерімен жолығып, әңгімелеседі, оқиғаның өрбуі туралы олардың пікірін жариялайды, яғни оқиғаны тек баяндап отыр. Баланың өліміне кінәлілер жазаға тартылмай, сот орындары араласпай, болған оқиғаның мән-жайын бастан-аяқ журналистің өзі тексеріп, анықтап шықса, журналистік зерттеу деуге болар еді. Жоғарыдағыдай түрлі кемшіліктерге жол берген аудандық емхананың меңгерушісі аудандық аурухананың бас дәрігері қызметіне жоғарылайды, мәтіндегі жаңа ақпарат осы.

«Алтын Орда» газетінде 2007 жылдың қаңтарында ашылған «Кейіпкер кейпіне енгенде» айдары арқылы берілген ең алғашқы материал «Мен дайын «даяшы» екенмін» (2007. 5-11 қаңтар) деп аталады. Журналист өзінің дайын даяшы екендігін білуі үшін кәсібін өзгертпесе де болғандай. Ол шағын кафедегі өзінің атқарған іс-әрекеті туралы баяндап қана шығады. Кафеге келген адамдарға сыра апарып беріп, бос ыдыстарды асханаға тасиды, еден жуады. Түнгі сағат үштен өткенде қатты шаршап үйіне қайтады. Кафеде бұрыннан істейтін үш қыздың студент екені, шағын кафенің қалған қызметкерлерінің бәрі бір үйдің адамдары екені, кафедегі сенбі күнгі түскен табыстың көлемі ғана белгілі болады. Журналист ашқан басқа жаңалық жоқ. Кәсібін өзгертіп кафеде даяшы болып кіргенде қандай мәселені анықтаймын деп алдына мақсат қоймаған. Бір күн бойы бірге жүрген қасындағы адамдардың психологиясы, мінез-құлқы да жұмбақ күйінде қалып қояды. «Тіпті, мына жұмысым өзіме ұнап қалғандай ма, қалай?» деген журналист кафеде не үшін барғанын ұмытқандай, «дайын даяшы екенмін» деп тоқмейіلسиді.

Журналист айтар ойын таразылап, мәселенің байыбына барып, жазбаса, оқырманды да адастырары даусыз. «Оңтүстік Қазақстан» газетіндегі «Мәселенің мән-жайы» айдарымен

берілген материалда журналист Б. Тәжібаевтың республикалық «Алтын орда» газетінде жарияланған «Шымкенттік шенеуніктерге Астанадан «ауру» жұқты» деген мақаласы сыналады. Онда журналистің көтеріп отырған мәселенің мәнін түсініп алмай, жеңіл сенсация үшін жерден жеті қоян тапқандай, жүйесіз әңгімеге жел беріп, шу көтергендігі айтылған (ОҚ. 2005. 18 қаңтар).

«Айықтырғыш – маскүнемнің екінші үйі. Бірақ онда жұмбақтар мен жаңылтпаштар бар» атты материалда айықтырғыштағы бір-екі адам журналиске қалталарындағы ақшаларын полиция қызметкерлерінің алып қойғандығын айтады: «Өзіміз де формасы барлардан өлердей қорқатын сияқтымыз. Құжат талап етіп, ең болмаса аты-жөнін сұрамау – өз құқығымызды білмейтініміздің, сөйтіп көрінгенге жем болатынымыздың айғағы. Маскүнемдердің екінші үйі – айықтырғышта біраз жұмбақтар мен жаңылтпаштардың куәсі болдық. Шешілуі қиын жіптің бір ұшын ұстасаң, бір ұшын ұстай алмай әуреленесің. Қалай болған күнде де ішкілік ішкен адамның ең соңғы тиын-тебенін жымқыратындарға да тосқауыл қойылуы керек» [14]. Өзі атаған «жұмбақтарды» шеше алмаған журналист мәселенің анық-қанығына жете алмағанын мойындап, мақалада сырттай тон пішумен шектеледі. Материалдың ұтымды тұсы – айықтырғышқа түскен маскүнемдердің психологиясы ашылған.

«Түрмеде де тіршілік бар. Журналистер қауымы анда-санда осындай жабық мекемелерге ат басын бұрып, ондағы тыныс-тіршіліктің шуағын сыртқы ортаға таныстырып отырады». Бұл сөйлемге қарай отырып, «Түрменің тыныс-тіршілігінде қандай шуақ болуы мүмкін?» деген ой келеді. Журналистің жасақ бастығымен сұхбатын оқырманға түсінікті қарапайым сауалдардан бастауы, «Түрмедегілерге көзқарас қандай? Олар да біреудің, яғни адамның баласы ғой. Ұрып-соғу арқылы тәртіпке шақыру болып тұрады ма?» [15], – деген батыл сауалдары оқырмандарға түрме өмірінен кең мағлұмат алуға мүмкіндік бергенімен, жасақ бастығының: «Ұрып-соғу менің жасағымда болған жоқ. Мекемеде істеген бұзықшылығы (бұзақылығы – *Н.Ш.*) үшін тек қана заңға сәйкес арнайы шара қолданылады. Оған дейін бірнеше рет ескерту және тәрбиелік мәні бар әңгімелер жүргізіледі», – деуі шындыққа жанаспайды. Журналист оқырмандарға қажетті ақпаратты ала алмай отыр, сұхбатты оқыған қылмысқа бейім жасөспірім: «Е, түрмедегі өмір жаман емес екен ғой, шуақты тыныс-тіршіліктің дәмін татып

көруге болады екен» деп қылмысын жалғастыра беруі, нәтижесінде темір тордың ар жағына барып қалуы ғажап емес.

«Еділ-Жайық» газетінде «Ұлтараздық қайшылық тудырып жүргендер өз арамызда немесе мемлекеттік тілде баяндама жасаған ауыл әкімі неге құбыжық көрінді?» деген мақала жарияланады. Ауылға барып, мәселенің мән-жайын зерттеген журналист: «Біздің бір түсінгеніміз – мақалада болмашы су мәселесін көтерген боп, ұлтараздық қайшылықты тудырғысы келетін арандатушының істеп отырған қасақана ісі екендігін көруге болады» [16], – дей келіп, мақала авторы Л. Ахмедияровқа облыстық прокуратураның тойтарыс беруін сұрайды. «Уральская неделя» газетіндегі мәтіннен үзінді келтірейік: «За время своей работы Сабит Утегенович ничего не сделал, но зато посеял сильную вражду между местными казахами, русскими приезжими казахами». Мәселенің мән-жайына қаныға келе журналистер С. Сатқановтың жергілікті тұрғын емес екендігін, әкім боп алғаш келгенде орысша білмей, кейіннен үйренгендігін, ауылдың жергілікті тұрғыны – зейнеткер әйелдің әкім болғысы келетіндігі, арызда көрсетілген 45 адамның алтауының мүлде қол қоймағаны, 5 қолдың ғана анық, қалғандарының бір адамның, бір сиямен, бір уақытта әртүрлі етіп қойған өтірік қолдар екендігін анықтайды. Ауылда ауыз су мәселесі шешілген, тәртіп бар, келгеніне жарты жыл ғана болған әкім – еңбекқор, білікті басшы. Арызды «Уральская неделя» газеті тексермей жариялап жіберген. Газет журналистерінің жүргізген зерттеуі нәтижесінде арызқойлардың өтірік деректері ашылады. Дегенмен орыс тіліндегі екі бетке жуық «Журналистік зерттеу» деген айдармен берілген материал мен қазақ тіліндегі жарты беттен астам материалда бір мәселеге байланысты екі түрлі деректер бар. Орыс тіліндегі материалда округтегі қазақтардың саны – 65 пайыз десе, қазақ тіліндегі мақалада қазақтардың үлесі 68 пайыз деп көрсетілген әрі дерек әкімнің айтуымен жарияланған. Газеттің екі бетіне қатар орналасқан материалдардағы бұндай екі түрлі деректердің болуы оқырмандарға күмән туғызады, екі деректің қайсысына сенерін білмей дал болады. Әкім екі журналиске екі түрлі деректі шамалап айта салуы мүмкін. Сондықтан, журналист ақпарат көзінің сенімділігіне, құжаттарға назар аударып, тексеріп барып жариялағаны абзал.

1995 жылы Көкшетауда шығатын «Орда» газетінің редакторы Қ. Қабылов оқырман хаттары негізінде Көкшетау облысының әкімі

Қ. Жұмабаев пен облыс прокуроры К. Жүсіповтің теріс қылықтары мен жағымсыз іс-әрекеттерін әшкерелейтін мақала жазады. Онда қызмет бабын асыра пайдалану, парақорлық туралы деректер бар. Әкім «Орда» газетінің сол 1995 жылғы 6 мамырдағы нөмірін шығартпай тастайды. Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Көкшетау облысы бойынша басқармасы қызметкерлері газеттің бүкіл санын алып кетеді. Редакторды «бізге жала жапты» деп сотқа береді, үстінен қылмыстық іс қозғайды. Бұл оқиға туралы «Қостанай таңының» тілшісі ашына баяндады (ҚТ.1997. 28 наурыз).

Алайда журналист Қ. Қабылов сын мақаласын тек оқырмандар хаттарының негізінде жазған. Оқиғаның анық-қанығын тексеріп, журналистік зерттеу жүргізбеген. Сондықтан да сын садағына ілінгендер кейбір негізсіз деректерге сүйеніп, сотқа берген. Өңірлік баспасөз журналистерінің журналистік зерттеу жүргізудің техникасын меңгермеуі осындай келеңсіздіктерге әкеп соғады.

Журналистік қызметтің аралас табиғаты ақпарат алу, зерттеу әдіс-тәсілдерінің үнемі байып, түрленіп отыруына мүмкіндік береді. Қазіргі таңда журналистер зерттеліп отырған нысанды терең сипаттап, әлеуметтік құбылыстың өзгеріс заңдылықтарын анықтау үшін ақпарат жинаудың социологиялық әдіс-тәсілдерін жиі қолдана бастады. Ақпарат жинап, дерек көздерімен жұмыс істеу оңай емес. Өңірлік басылымдарда соңғы кездері оқырманды толғандырып жүрген өзекті мәселелерді тақырып етіп, соның аясында пікірлер жинау үрдісі дами бастады. Бұған өңірлік газеттерден жиі көрініп жүрген «Пікірлер тоғысы» айдарын айтуға болады.

Оқырмандардың пікірімен санасу редакция ұжымының жұмысын жақсартуға септігін тигізетіндігін түсінген «Қостанай таңы» газетінің журналистері газет арқылы оқырмандарға сауал жолдап, пікірін білгісі келгені құптарлық. Дегенмен сұрау салуды сауалнама деп шатастырған редакция оқырманға бірде «сіз» десе, бірде

«сен» деп сөйлейді. Оқырмандардың оншақты сауалдың бәріне жауап беріп отырмасы анық. Редакция бұны жауаптар нұсқасы бар сауалнама түрінде жасауы керек еді. Сонда оқырман өзін қанағаттандырған жауап нұсқасының тұсына тиісті белгі қояр еді де, редакция толыққанды жауап алар еді.

Өңірлік газет материалдарын сараптай отырып, журналистер зерттеуді жан-жақты, толық жүргізбейді, социологиялық зерттеу әдіс-тәсілдері өз деңгейінде қолданылмайды деуге толық негіз бар.

Сондықтан аймақ тілшілері журналистік зерттеудің әдіс-тәсілдерін жете меңгеріп, құжаттармен, алғашқы және бұрыннан бар ақпарат көздерімен жұмыс істеуде сауаттылық танытуы, деректің дәлдігіне баса назар аударып, оқырман хаттарын тексеріп барып жариялауы тиіс.

Күрделі әрі көп қырлы, объективті әрі көкейкесті журналистік мәтін аудиторияның ақпараттық сұранысын қанағаттандыра отырып, нақты міндеттерді шешуде таптырмас құрал болады. Аймақтардың ақпаратты қабылдау мүмкіндігі әртүрлі. Ол төмендегі факторларға байланысты:

- 1) географиялық, яғни, қалаға жақын, алыс орналасуы;
- 2) қаржылық ресурстар;
- 3) жаңа ақпараттық технологияны қолдану мүмкіндігі;
- 4) журналистің кәсібилігі мен жауапкершілігі.

Өңірлік газеттердің көпшілігіне тән кемшіліктерге аудиториямен хат арқылы ғана байланысып, аудиторияның талап-тілегін білуге арналған өзге зерттеу әдістерін жүзеге асырмауын және кейбір хаттарды тексермей жариялауын айтамыз.

Жаңа ақпараттық технологияларды меңгеру – қоғам мен БАҚ арасында тиімді диалог ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Аудиториямен тығыз байланыс орнаған жағдайда басылымның қызметі жанданып, оқырмандардың қызығушылығы артады.

Әдебиеттер

1. Сейітов С. Жүректен өшпес жылдар // Сыр бойы. – 1999, 1 шілде.
2. Бекбергенова Р. Сол жылдарды сағынам // Сыр бойы. – 1999, 8 маусым.
3. Сүйеніш Қ. Ақын еді, азамат еді // Сыр бойы. – 1999, 1 шілде.
4. Жалғасова Г. Тұңғыш нөмірдің тарихы // Сыр бойы. – 2004, 1 шілде.
5. Қамзин К. Қазақ көсемсөзі жанрларының кемелдену үдерісі. – Алматы: Экономика, 2009. – 310 б.
6. Сагал Г.А. 25 интервью. Книга о творческом опыте журналистов-публицистов. – М.: Изд-во политической литературы, 1978. – 167 с.
7. Корконосенко С.Г. Основы журналистики: учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С. 96.

8. Майлыбаева А. Үндеуден шикілік шықты // Оңтүстік Қазақстан. – 2003, 16 қыркүйек.
9. Айтөреева Ү. Өзіңнен зор шықса... // Оңтүстік Қазақстан. – 2005, 13 қыркүйек.
10. Әбдірашұлы Б. Нашакорлық // Оңтүстік Қазақстан. – 2004, 29 мамыр.
11. Жиенбаев Д. Есірткі саудасы есіріп тұрған ауыл // Оңтүстік Қазақстан. – 2005, 12 ақпан.
12. Оразбекұлы Қ. Есірткі саудасы қызып тұр. Алайда нашакорлықпен күрес талапка сай емес // Оңтүстік Қазақстан. – 2004, 10 ақпан.
13. Бегалиев М. Бала өлді, ал дәрігердің қызметі өсті // Оңтүстік Қазақстан. – 2007, 18 қаңтар.
14. Мұхтарұлы Н. Айықтырғыш – маскүнемнің екінші үйі. Бірақ онда жұмбақтар мен жаңылтпаштар бар // Оңтүстік Қазақстан. – 2004, 21 ақпан.
15. Кенжеғұлов Н. Бостандықтың құны қанша немесе түрме өмірден түңілгендердің мекені емес // Оңтүстік Қазақстан. – 2004, 16 наурыз.
16. Өтепова Л. Ұлтарардык қайшылық тудырып жүргендер өз аразызда немесе мемлекеттік тілде баяндама жасаған ауыл әкімі неге құбыжық көрінді? // Еділ-Жайық. – 2006, 21 сәуір.

References

1. Sejitov S. Zhurekten oshpes zhyldar // Syr bojy. – 1999, shilde – 1.
2. Bekbergenova R. Sol zhyldardy sagynam // Syr bojy. – 1999, mausym – 8.
3. Sujenish K. Akyn edi, azamat edi // Syr bojy. – 1999, shilde – 1.
4. ZHalgasova G. Tyngysh nөmirdin tarihy // Syr bojy. – 2004, shilde – 1.
5. Kamzin K. Kazak kөsemsozi zhanrlarynyn kemeldenu yderisi. – Almaty: ENkonomika, 2009. – 310 b.
6. Sagal G.A. 25 interv'yu. Kniga o tvorcheskom opyte zhurnalistov-publicistov. – M.: Izd-vo politicheskoy literatury, 1978. – 167 s.
7. Korkonosenko S.G. Osnovy zhurnalistiki: uchebnik dlya vuzov. – M.: Aspekt Press, 2004. – S. 96.
8. Majlybaeva A. Yndeuden shikilik shykty // Ontystik Kazakstan. – 2003, kyrkyjek – 16.
9. Ajtoreeva Y. Ozinnen zor shyksa... // Ontystik Kazakstan. – 2005, kyrkyjek – 13.
10. Abdirashuly B. Nashakorlyk // Ontystik kazakstan. – 2004, мамыр – 29.
11. ZHienbaev D. Esirtki saudasy esirip тұрған ауыл // Ontystik Kazakstan. – 2005, ақпан – 12.
12. Orazbekuly Q. Esirtki saudasy kyzyp тұр. Alajda nashakorlykpen kyres talapka saj емес // Ontystik Kazakstan. – 2004, ақпан – 10.
13. Begaliev M. Bala өлді, al дәрігердің kyzmeti өsti // Ontystik Kazakstan. – 2007, kantar – 18.
14. Mұhtaryly N. Ajyktyrghysh – maskunemnin ekinshi үji. Birak onda zhymbaktar men zhanyltpashtar bar // Ontystik Kazakstan. – 2004, ақпан – 21.
15. Kenzhegulov N. Bostandyktyң құny қанша немесе түрме өмірден түңілгендердің мекені емес // Ontystik Kazakstan. – 2004, наурыз – 16.
16. Oteпова L. Itarazdykkajshylyk tudyryp zhyrgender oz aramyzda немесе мемлекеттік тілде bayandama zhasaған ауыл әкімі неге қыбыжық көрінді? // Edil-ZHajyқ. – 2006, сәуір – 21.

Әбдіжәділқызы Ж.

**Тележүргізуші шеберлігіндегі
сөйлеу техникасы мен сөйлеу
мәдениетінің атқаратын ролі**

Мақалада тележүргізуші шеберлігіндегі сөйлеу техникасы мен сөйлеу мәдениетінің атқаратын ролі ғылыми-теориялық тұрғыда қарастырылып, кәсіби қызмет аясындағы заңдылықтары мен принциптері атап көрсетіледі. Сөз өнерінің саңлақтары мен зерттеуші ғалымдардың сөйлеу техникасы мен сөйлеу мәдениетіне берген анықтамаларын тілге тиек еткен автор телевизиядағы үн қату үрдісінің сапалық көрсеткішіне ғылыми сипаттама береді.

Түйін сөздер: үн қату үрдісі, үн сазы, мағыналық бояу, динамикалық диапазон, кәсіби дауыс, логикалық және психологиялық пауза, лексикалық ремарка.

Abdijadilqizi J.

**The role of the speech technique
and culture of speech in the TV
presenter skills**

The article discusses the role of speech technology and culture speech with scientific and theoretical point of view specifies the target of their laws and principles in the framework of professional activities. Author, listing of definitions of scholars and orators of the art and culture of speech ,characterizes a qualitative indicator of the manner of speech on television.

Key words: manner of speech, speech melody, dynamic range, professional voice, logical and psychological pause, lexical remark.

Әбдіжәділқызы Ж.

**Роль техники и культуры речи в
творчестве телеведущего**

В статье рассматривается роль и значение техники и культуры речи телеведущего с научно-теоретической точки зрения, указываются закономерности и принципы лингвистики в рамках профессиональной деятельности. Автор, перечисляя определения ученых и ораторов о технике и культуре речи, дает качественную оценку и характеристику манере речи на телевидении.

Ключевые слова: манера речи, мелодия речи, динамический диапазон, профессиональный голос, логическая и психологическая пауза, лексическая ремарка.

**ТЕЛЕЖҮРГІЗУШІ
ШЕБЕРЛІГІНДЕГІ
СӨЙЛЕУ ТЕХНИКАСЫ
МЕН СӨЙЛЕУ
МӘДЕНИЕТІНІҢ
АТҚАРАТЫН РОЛІ**

Тілді қадірлеу дұрыс сөйлеуден басталады.

Ғабит Мүсірепов

Ақын Шәкәрім Құдайбердіұлы «Дауыс пен сөз сұлулығы – жан сыйы ғой» [1] деп сөйлеу тілінің, үн ырғағының маңыздылығын зор ықыласпен дәріптеген. Әрине, сөйлеу техникасы туралы жоғарыда жалпылама сөз еттік. Соған қарамастан, сөйлеу техникасындағы негізгі қисындарға тоқталып өтудің еш артықтығы болмас. «Дауыс ырғағы – сөйлеудің мағыналық бояуы. Жүргізуші кейіпкердің көңіл күйі мен ішкі сезімін, көзқарасы мен жан дүниесін көрермен мен тыңдарманға сан алуан дауыс ренкі арқылы жеткізеді. Интонация, яғни, дауыс ырғағы деген ұғымға тіл қату қисыны, яғни, сөйлеу типі, дауыс ырғағы, үн сазы, дыбыс үйлесімділігі енеді» [2] дейді әйгілі диктор Сауық Жақанова өзінің «Сөйлеу техникасы» атты кітабында. Ал «Көркем сөз оқу шеберлігі» деген еңбектің авторы Дариға Тұранқұлова кәсіби дауыстың ғылыми анықтамасын ұсынады: «Дауыс – акустикалық өлшем» [3]. Ал дауыстың дыбысы энергияның, яғни, күш-қуатының бір түрі болып табылады. Сөйлеушінің дұрыс қойылған дауысы көрерменге дыбысталған сөздің барлық мағыналық бояуын жеткізуге мүмкіндік береді, дыбыстық ақпаратты қабылдауды жеңілдететін көңіл күй ахуалын қалыптастырады, оның толыққанды мазмұнын түсінуге жағдай жасайды. Дауыстың шығуы, яғни дауыстап сөйлеу – өте күрделі, көп әрекетті процесс. Кәсіби дауысқа тән негізгі сапалық белгілер мыналар:

1. Дауыстың динамикалық диапазоны (дыбыстың жеткілікті дәрежедегі күші).
2. Дыбыстың тасымалдануы (жеке-жеке тыңдаушыға дейін жететіндігі).
3. Дауыс ырғағындағы икемділік, шапшандылық (сөйлеушінің толыққанды мағынасында жеткізуге мүмкіндік беретін дыбыстық қарқын).
4. Дауыстың шарықтауы (оның басқа көмекші дыбыстар мен шулардың арасынан айрықша естілуі).
5. Дауыстың төзімділігі.

Дауыстағы толқу, діріл, яғни, интонация көп мағына береді. Демек, «интонация сізге рең береді, ал сөздің дұрыс

құрылуы интонацияның мүмкіндіктеріне жол ашады» /4/ Тұранқұлова Д.

Сөйлеу тілін жазба тілден ерекше етіп тұратын не? Әлбетте, интонация. Ол сөздің мағынасын кеңейтуге мүмкіндік береді. «Сөйлеу дегеніміз – көңіл көзімен суретті образ жасау» [5] деген екен К. Станиславский өзінің «Работа актера над собой» деп аталатын еңбегінде. Шындығында, сөйлеу техникасы мен дыбыс заңдылықтарын таза меңгерген, ашық дауысты қоңыр үнді шебердің мәтінді оқығанда әдемілікке, әуезділікке аса мән беретіндігі байқалады. Дыбыстың тазалығын, икемділігін, тұрақтылығын сөйлеу кезінде ескере отырып, дыбыстық, буындық қатарларын байқап, сөзге, сөз тіркестеріне қойылатын екпінге мән бере білу керек. Сөйлеген кезде дыбыстың құбылуы, қатты, орташа, немесе баяу шығуы, дыбыстың толастауы дауыс екпінінің мағынасына арнайы ерекшелеп айтатын сөзге түсінуде қосымша реңк беретін дауыс сарыны да болады. Эфирде жұмыс істейтін жүргізушілер үшін дауыс ырғақтығын қалыптастыра білудің және мәнерлеп сөйлеудің маңызы ерекше. Бұл ретте тележүргізушілер мынадай мәселелерге мән беруі керек:

1. Тележүргізушінің сөйлеген сөзінен, айту мәнерінен шындық, сенімділік және сүйіспеншілік сезіліп тұруы тиіс.

2. Дауыстың бір сарындылығы көрермендерді жалықтырып жібереді. Сондықтан да мәтінді оқығанда, немесе хабар жүргізіп, сөйлеп тұрғанда дауысты екпінді және үнді қалыпқа келтіру қажет.

3. Егер эфирдегі дәл сол сәтке айрықша тоқталып өту қажет болса, онда дауысты бәсеңдетіп, ақырын тіл қатқан жөн.

4. Өзге бір ойға өтіп, жаңа тақырыпқа көшерде немесе баяндап отырған мәселеге басқа бір қырынан келу керек болғанда, паузаны, яғни үзілісті пайдалану керек. Пауза – тележүргізушінің аса маңызды ақпаратты бастайтындығының айғағы.

5. Экраннан көрінбей кадр сыртындағы мәтінді оқып тұрғанның өзінде қолдың немесе беттің кез келген қимыл-қозғалысы, мысалы, езу тарту, қабақ шығу, т.с.с. әрекеттер көрерменге дауыс арқылы сезіліп қалатынын тележүргізуші әрдайым естен шығармауы керек.

6. Микрофон алдында сөйлеп отырғанда, әсіресе жаңалықтар желісін жүргізіп отырғанда орынсыз қозғалудың реті жоқ. Микрофон тележүргізушімен бірге қозғала алмайтын болғандықтан дауыс деңгейі өзгеріп, дауыс қатты немесе жай шығып қалуы мүмкін.

7. Эфирдегі ең басты принцип – табиғилы, жүргізушінің өзін еркін ұстауы.

Тележүргізушінің аузынан шыққан әрбір сөз анық, айқын айтылып, сөз бен дыбыстың естілуінде бұлыңғырлық болмауы тиіс. Сөз жауапкершілігін жете түсінген тележүргізуші әрбір сөзін байыппен, мағынасына мән бере, асықпай, бабына келтіре, табиғи қалыпта айтуға тырысады. Тіл дыбыстарының артикуляциясын дұрыс меңгеріп дыбыстаса, сөздегі әр дыбыс анық айтылады. Дыбыстың таза, анық айтылуы буындардың анық, ашық айтылуына, буындардан тұратын сөздердің анық, таза естілуіне жағдай жасайды. Сол арқылы тұтас мәтіннің мән-мағынасын көрермендерге түсінікті етіп жеткізуге мүмкіндік туады. Сөздің анықтығы – ойдың мөлдірлігі. Мөлдір ойдан шыққан шынайы сөз көрерменнің жан дүниесін баурап, жүрегін жаулап, ақыл-ойын тұсаулап, экраннан алшақтатпаудың бірден-бір кепілі.

Тележүргізуші шеберлігіндегі сөйлеу техникасын иіп қандырып, игерген тұста басталатын келесі бір маңызды да, құнды белес – сөйлеу мәдениетін меңгеру мәселесі. «Сөз – барлық фактінің, барлық ойлардың киімі» [6] деген екен М. Горкий. Ал шығыс даналығында сөзге мынадай анықтама берілген: «Сөз – қандай да бір ойды аңғартуы тиіс» [7]. Тележүргізушілердің көпшілігінің қателігі сонда олар ең алғаш аузына түскен, тілінің ұшына үйірілген сөзді ешбір ойланбастан айналымға қосып айтып жібереді де, сөздің қадірін кетіріп, құнын түсіріп алады. «Сөз құдіреті» деген ұғымға терең мән бермейді. Көгілдір экрандағы жүргізушінің шеберлігі – өмірдегі болып жатқан оқиғаға, құбылысқа ынта-ықыласпен беріле отырып, зор ыждахатпен, ұғынықты да тартымды әңгімелеу. Факті құндылығы, оқиға маңыздылығымен бірге тележүргізуші немесе тележурналист бейнематериалды эфирге беру формасын, телетуындыны көпшілікке жеткізу әдістерін, көрерменге әсерлілігін есепке алу – шарт. Егер сіз жаттандылықтан қашып, ұсынып отырған дүниеніздің өзіне ғана тән кілтін таба білсеңіз, онда көрермендерді елең еткізіп, бір серпілтіп тастайсыз. Сондықтан да сөйлеу мәдениетінің басты қағидасы – сөз қадірін білу, ал сөз қадірін білу үшін өмірді терең зерттеп білу, оның қыр-сырын жан-жақты талдап түсіну, әрбір айтылған сөз үшін жауапкершілікті сезіну, яғни, үнемі іздену қажет. Мұның бәрі аса күрделі әрі ауқымды іс-әрекеттер болғанымен, кәсіби шеберлікті меңгеру жолындағы ең керекті нысаналар. Сол себепті де оларды бір рет орындап, біржола тын-

дырып қоюға болмайды, әрдайым басшылыққа алып, дамытып отыру қажет. Бұл басты тақырып болғандықтан зерттеу жұмысы барысында мүмкіндігінше арнайы қарастырылып, өреміз жеткенше өзіндік қорытындылармен ой түйіп, нақты тұжырымдар жасауға тырыстық. Дегенмен, сөйлеу мәдениетін тележурналистика мектебінің негізгі тетігі ретінде қарастыра отырып, осы орайдағы көкейтесті мәселелерге тағы бір сәт назар аударуды ұйғардық. Сөйлеу мәдениетіне қатысты толғақты мәселелердің бір тармағы – тікелей эфирде жіберілетін кателіктер, тікелей эфир аясында орын алатын ақаулар. Бұл тұрасындағы негізгі ой түйіндері «Ана тілі» газетінде жарық көрген еді:

1. Тележурналистер, тележүргізушілердің бәрі дерлік бай да, шұрайлы шешен тілін жетік меңгерген, ең болмаса жақсы білетін адамдар болуы керек.

2. Оларды саясаттан да, экономикадан да, мәдениет пен өнерден де, ұлттық салт-дәстүрден де мол хабары бар, дүниетанымы кең, эрудиясы биік мамандардың арасынан таңдап, талғап алу керек.

3. Теледидар арқылы берілетін хабарларды, Батыс Еуропаның, Ресейдің, Американың ақпарат құралдары не айтса, соны тәржімалап, сол күйінде қайталап айтпай, оларды еліміздің, әсіресе, қазақ ұлтының мұқтаж-мүддесіне, менталитетіне лайықты түрде іріктеп беру жағын ойластырған дұрыс болар еді. Телеарна басшыларына білікті, ұлт тіліне, мәдениетіне, тарихына, ең бастысы, келешегіне жаны ашитын кәсіби журналистерден тағайындау керек».

Міне, сонда ғана ұлттық тележурналистикадағы тіл мәдениеті өзінің биік белесіне көтеріліп, мерейі өсіп, абыройы асқақтамақ.

Қазіргі заманғы қазақ журналистикасында зерттеуді қажет ететін мәселелер жеткілікті. Бұл саладағы деректік маңызы бар дүниелердің бәрі бірдей егжей-тегжейлі зерттеліп, жан-жақты қарастырылып болған жоқ. Солардың бірі – телеарналардағы мемлекеттік тіл саясатын жүргізу үрдістері. Мемлекеттік тіл саясаты елімізді мекен еткен барлық ұлттар мен ұлыстардың басын қосатын негізгі құндылық болу керектігін Республика Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан Халықтары ассамблеясында сөйлеген сөзінде де шегелей айтып, жыл сайынғы дәстүрлі Жолдауында оған айрықша назар аударатынына баршамыз – куәміз. Бұл тұжырым – БАҚ-тың мемлекеттік тіл саясатын жүзеге асырудағы алтын қазығы болуы – тиіс. Бұл тұжырымды іске асырудың

негізгі мәнісі – мемлекеттік тіл саясатын қалың бұқараға қалай насихатталуында, әрі осы бағыттағы ақпараттардың қандай деңгейде жеткізілуінде. Шын мәнінде, мемлекеттік тілді дамыту жайы – еліміздегі БАҚ үшін ең маңызды мәселелердің бірі болып қала бермек. Өйткені, еліміздің тәуелсіздігінің жарияланғанына 16 жыл өтсе де, қазақ тілінің қолданыс аясы кең қанат жая алмай отыр. Бұл толғақты мәселе парламент мінберінде де, мемлекеттік органдар өткізген кеңестерде де, сондай-ақ, қоғамдық ұйымдар бас қосқан жиындарда да жиі қозғалады, сөйтіп, бұл тақырыпты БАҚ арқылы насихаттаудың тиімділігі үнемі сөз болады. Ал соның ішінде телевизияның баспасөзбен, радиомен салыстырғанда әлдеқайда пәрменді ықпал ете алатындығы ақиқат.

Тележүргізушілер жаппай тіл мәдениетін жетік меңгеріп, өз кәсіби деңгейлерінің нормасына, яғни, шартына айналдыруы үшін «өнерді үйрен де, жирен» демекші шеберлік мектебінен өтуі керек. Қазақстан телеақпарат кеңістігін әлемдік деңгейге көтереміз десек, айналамызға көз салайық. Басқаларды былай қойғанда көршілес Ресейдегі тележүргізушілер мектебінен неге үлгі алмасқа. Ресейдің тележүргізушілері тұрмақ, телерепортерлері актерлік шеберлікті арнайы меңгереді екен. Өйткені, Мәскеуде тележүргізушілерді даярлайтын арнайы институт бар. Онда журналистік және актерлік деген курстар оқытылады. Тіпті, «Әдемі қозғалыс» (Красивое движение) деген пән бар екен. Ал әдемі қозғалыс тележүргізушіге керек-ақ. Ендеше, айтылған тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні – тележүргізуші мектебін ашуды өзіміздің журналистика факультетінің базасында жүзеге асыру қажеттігі. Тележурналистика – мамандық қана емес, ой-өріс стилі, өмірлік позиция, адамдармен қарым-қатынас тәсілі. Демек, тележүргізуші – қалың бұқараға арнап сөз сөйлеудің ең сапалы сипатын меңгерген, жұрттың бәрімен тіл табысудың нағыз, хас шебері. Көпшілік тележүргізушіні көгілдір экрандағы толассыз оқиғаларға құрылған таңғажайып туындылардың қоюшы режиссері ретінде, дөңгеленген дүниені ақпарат арқылы алақанына салып сараптайтын саясаттанушы есебінде, әр алуан жанрлар мен бағыттардағы музыкалық шығармаларды эфирде ұршықша иіретін музыкант сипатында қабылдап, оған соншалықты қызығушылықпен, зор ыждағатпен қарайды. Сондықтан да тележүргізуші мектебіне тек тележүргізушілер мен тележурналистер

ғана емес, өз өмірін оң бағытқа бұрып, алдыңғы қатарлы озық ойлы, кез келген тақырыпта өз пікірін мәдениетті түрде білдіре алатын, дүниетаным көкжиегі кең көшбасшылармен деңгейлес сөз өнерін меңгерген, өресі биік өз заманының өркениетті өкілі болуды армандайтын азаматтардың бәрі дерлік келуге ықыласты болатыны сөзсіз. Өйткені, олар бәрінен бұрын сөйлеу мәнерін, шешендік өнерді, актерлік шеберлікті, бір сөзбен айтқанда, тіл мәдениетін меңгеруге мүдделі. Олай болса, тележүргізушілер мектебін қалыптастыру тележурналистикадағы сөйлеу мәдениетінің сапалық деңгейін ұлттық нақыштағы үздік үлгіге айналдыруға жол ашпақ. Көгілдір экран алдындағы мыңдаған көрерменнің алдына шығу – бұл тележүргізушінің жүрек тебіренісі.

Қорыта айтқанда, теледидар тілі сөйлеу

тілінің әдеби нормасын, дыбысталатын сөздің сипатын танытатын тіл мәдениетінің үздік үлгісіне айналуы тиіс. Сондықтан да жүргізуші-журналист шектеулі межесі бар эфир уақыты заңдылығына сәйкес, қалыптасқан сөздік қор, терминология, орфография, орфоэпия ережелері мен грамматикалық, фонетикалық заңдылықтарды сақтап, жанрлық-стилистикалық, психолингвистикалық, жеке-дара стильдік тұрғыда тіл қатуға міндетті. Сонымен қатар, біріншіден ұлттық тіл ерекшелігін есепке алып, екіншіден, тыңдарман талғамына сай қажеттілікті қанағаттандыратын тәсілдерді ұтымды пайдаланып, үшіншіден, кәсіби этиканың негізгі принциптеріне сүйену – шарт. Сонда ғана теледидар тілі қалың жұртшылық құлақ түретін жоғары кәсіби деңгейдегі сөйлеу мәдениетінің сапалық көрсеткіші ролін атқаратын болады.

Әдебиеттер

1. Құдайбердіұлы Ш. Шығармалар жинағы. – Алматы: Жалын, 1988. 21-б
2. Жақан С. Сөйлеу техникасы. – Алматы, 2002. – 34-35 бб.
3. Тұранқұлова Д. Сахна тілі. – Алматы: Білім, 1999. – 41-б.
4. Сонда, 54-55 бб.
5. Станиславский К. Работа актером над собой. – М., 1938. – С.18.
6. Горький М. Мои интервью. – М., 1906. – С.14.
7. Шығыс даналығы \рубаяттар\ «Эксмо», 2014. – С.114

References

1. Kudaiberdiuly Sh. Shygarmalar zhinagy. Almaty: «Zhalyn», 1988 zh. 21-b
2. Zhakan S. «Soileu tehnikasy». Almaty, 2002 zh. 34-35bb.
3. Turankulova. «Sahna tili». Almaty: 41-b.
4. Conda, 54-55 bb.
5. Stanislavskii K. «Rabota akterom nad soboi». M., 1938. – S.18
6. M.Gor'kii «Moi interv'iu, Moskva 1906. – С.14.
7. Shygys danalygy \rubayattar\ Eksmo», 2014. – С.114.

Капасова Б.Қ.,
Елікпаев С.Т.

**Жарнама және нарық
қатынастары: алғашқы қазақ
баспасөздерінің орны**

Мақалада «Дала уәлаятының газеті», «Түркістан уәлаятының газеті» «Қазақ» газеттерінің беттеріндегі алғашқы жарнамалар талданады. Қазақ баспасөзіндегі жарнамалардың тақырыптық түрлері беріледі. Бұл сол кезеңнің экономикалық, әлеуметтік ерекшеліктерін ашады. Қазақ даласындағы алғашқы кен орындары, жаңа еңбек түрлері мен соларды насихаттау бағытында жазылған. Мақала авторлары алғашқы жарнама түрлерінен қазақ халқын жаңа кәсіпке үйрету, өнеркәсіп орындарының қызметі туралы деректер беру, сауда үйрену, асыл тұқымды мал басын көбейту сияқты жаңа қоғамдық қатынастарды насихаттаған материалдарға талдау жасайды. Газет материалдарындағы экономикалық тақырыптағы мақалалардың авторы Ә. Бөкейхановтың талдауларының мәні ашылады. 20-ғасыр басында экономиканы ілгерілетудің басты шарты – шаруашылық пен өнеркәсіпті жаңа техникалық құралдармен жабдықтау екендігін айтады.

Мақала авторлары қазақ баспасөзіндегі нарықтық қатынастарды анықтайтын материалдардың экономикалық талдауларына, жарнама-лық сипаттарына назар аудартады.

Түйін сөздер: газет, журнал, саясат, экономика, жарнама, насихаттау, ақша, банк, өнім т.б.

Kapasova B.,
Yelikpaev S.

**Advertising and marketing
relations: place first kazakh
newspaper**

The article analyzes the first magazine ads and newspaper «Turkistan ualliatinin gazetі», «Dala ualliatinin gazetі», «Qazaq». The Kazakh media types defined by the advertisements. This opens up the economic, social advertising features. In the Kazakh steppes first began to promote the minerals, labor tools. The authors of the first dismantle advertising materials to promote new social relations such as the Kazakh people to teach new craft, to give information about the work of industrial production, trade studies, reproduce prolific cattle. The newspaper article of the materials disclosed Bokeikhanov on economic issues. At the beginning of the 20th century, the main condition for development of the economy – agriculture and industry to equip new tools.

The authors in Kazakh media draw attention to the market relations in the material as an economic and advertising analysis.

Key words: newspaper, magazine, advertising, politics, economics, promotion, money, bank, product and etc.

Капасова Б.К.,
Елікпаев С.Т.

**Роль, место и значение
рекламы в первых казахских
изданиях в формировании
рыночных отношений**

В данной статье анализируются тексты, тематика и значение первых рекламных сообщений в изданиях «Түркістан уәлаятының газеті», «Дала уәлаятының газеті» и «Қазақ». Изучается контент рекламных текстов в казахской прессе. Тематика реклам раскрывает экономические и социальные особенности данного исторического периода. На страницах первых газет и журналов казахской степи пропагандировались месторождения полезных ископаемых, новые виды трудовой деятельности. Авторы исследования, на основе материалов первых газет и журналов, анализируют рекламные продукты, пропагандирующие новые общественные отношения, такие как, например, необходимость научить казахский народ новому ремеслу, дать сведения о работе промышленных производств, призывы учиться торговле, выгоды размножения породистых животных. В статьях А. Бокейханова на экономические темы также отмечается, что главным условием развития экономики в начале XX-го века является обеспечение хозяйства и промышленности новыми техническими средствами.

Ключевые слова: газета, журнал, реклама, политика, экономика, пропаганда, деньги, банк, продукт.

**ЖАРНАМА
ЖӘНЕ НАРЫҚ
ҚАТЫНАСТАРЫ:
АЛҒАШҚЫ ҚАЗАҚ
БАСПАСӨЗДЕРІНІҢ
ОРНЫ**

Кіріспе

Әлемдік журналистикада баспасөздің ұзақ ғасырларға созылған тарихының бай дәстүрлері бар. Осы аралықта баспасөздің бірнеше мектептері қалыптасты. Баспасөз халық қалауы мен сұранысына жауап берсе ғана өз мақсат-міндеттерін өтегені. Осы бағытта қазақ баспасөзінің ел руханиятындағы орны ерекше. Халықтың оянуына, бір мақсатқа жұмылуына, тұтасуына қызмет етті. Қазақ баспасөзінің ұлттың материалдық дамуына, экономикалық, нарықтық қатынастарды үйренуіне, игеруіне ықпалын Алаш қайраткерлерінің қызметімен байланыстыра отырып қарастырамыз. Алаш көсемі Әлихан Бөкейхановтың өзі де экономист Петербург Орман шаруашылығы университетінің экономика мамандығын бітірген.

«Түркістан уәлаятының газеті» («Туркестанские ведомости» газетінің қосымшасы ретінде жарық көрген) 1870 жылдың 28 сәуірінен бастап шыққан. «Түркістан уәлаяты газетінің» нарыққа қатынасы мен жарнама туралы мәселелері жайын қозғағанда бірінші санындағы «Түркістан уәлаятының газеті» қазақ тілінде алғашқы жарнамасынан бастаймыз.

Негізгі бөлім

«Түркістан уәлаяты газетінің» нарық пен жарнамаға қатысты материалдары мазмұнымен, көлемімен, сипатымен де өзгеше. Алғашқы нөмірде газетте жарнама-хабарларды берудің ақысы да жазылған. Мәселен, сол кезеңдегі баға бойынша, бірінші беттегі жарнаманың құны – 10 тиын, соңғы беттегі жарнаманың құны 5 тиын деп белгіленіпті.

Жарнама ұғымы арабтың «иғлан» және орыс тіліндегі «объявление» деген сөздермен берілген. «Түркістан уәлаятының газеті» қазақша бөлімінің жабылуына байланысты Дала генерал-губернаторының органы ретінде Омбы қаласында 1888 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Дала уәлаятының газеті» болып шыға бастады.

Газеттегі ең көп таралған жарнама хабарлары жаңа кітаптар жайында. «Дала уәлаяты» газетінде әрбір қазақ даласында ашылған жаңа мектеп, школа, медресе жөнінде дер кезінде жарнама хабарларын беріп отырған. Екінші басылым – «Дала уәлаятының газеті» 1888 жылдан бастап, 1902 жылға

дейін жарық көрген. Аптасына бір рет шығып тұрды. «Түркістан уалаятының газеті», «Дала уалаятының газеті» газеттері – қазақ баспасөзінің бастауында тұрғандар басылымдар. Алғашқы қазақ мерзімді басылымдардың қатарына «Қырғыз газеті», «Серке», «Дала», «Қазақстан», «Алаш», «Шолпан», «Айқап», «Қазақ» газет-журналдарын атауға болады.

Қазақ баспасөзінің тарихында әр басылымның өзіндік бағыт-бағдары, алға қойған мақсат-мүдделері болды. Бұл газет-журналдар шаруашылық, экономика мәселелеріне де баса назар аударды.

Басылымдардың адам мен қоғам үшін қаншалықты орын алатындығы, маңыздылығы туралы «Айқап» (1911-1915 ж.) журналының редакторы Мұхамеджан Сералин: «Ғалымдар дүние тіршілігін бір соғыс майданына ұқсатады. Ол соғыс майданын шаруашылық соғысы (экономическая война) деп атайды. Бұл соғыстан қан төгілмейді, ләкин қан төгілген соғыстан да сипаты жаманырақ, шаруашылық соғысында кәсіп, өнер басқасы қанды соғыстағы зеңбірек, мылтықтан да бетер адам баласын қырады. Бұл соғыста адамы көп жеңбейді. Білігі, ғылымы, өнері артық жұрт жеңеді. Соның үшін мейлі көшелі бай бол, енді келешек балаларымызды ғылым құралымен құралдандыруымыз тиіс. Егер де балаларымыз шаруашылық соғысында бөтен халықпенен бәсекелесуге жарай алмай, құл болып қалмасын десек... Шаруашылық бабындағы құлдық – ешбір емі табылмайтын құлдық» [1, 52]. Қоғам өмірінде, әсіресе 20-ғасыр басындағы отарлық езгідегі қазақ үшін шаруашылық, экономикалық мәселелердің барынша маңызды екендігін Алаш қайраткерлері де барынша ұғынды. Алаш көсемі, ұлттың көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов журналистік қызметінде ел экономикасына қатысты тұстарға аса маңызды орын берді.

Қазақ басылымдарының алғашқыларындағы ұлттық байлық пен нарық қатынастары туралы мақалаларды бірнеше топқа бөлуге болады. Ең негізгілеріне келесі түрлерін жатқызуға болады.

1. Егіншілікпен айналысу. Қазақ халқын жаңа кәсіп түріне үйренуге шақыру.
2. Қазақ даласындағы алғашқы қалалардың салына бастауы. Қала – өнеркәсіп орыны. Халықтың өнеркәсіппен шұғылдандуын насихаттау.
3. Өнеркәсіп орындарының көптеп ашылуы. Қазба байлықтарын өндіріп жатқан Ресей отаршылдарының байлыққа кенелуі.

4. Сауданы үйрену.

5. Асыл тұқымды мал басын көбейту, астықтың сұрыпын таңдай білу.

6. Нарықтағы салық жайы.

1. Егіншілікпен айналысу. Қазақ халқын жаңа кәсіп түріне үйренуге шақыру. «Қазақ даласындағы нарық қатынастарының өзгерістерін талдаған Ә.Бөкейхановтың мақалаларының алғашқылары «Дала уалаятының газетінде» басылды. Басылымның 1889 жылғы № 41-42 сандарында Әлихан Бөкейхановтың «Қарқаралы оязының Қотан-Бұлақ, Западний-Балқаш елдеріндегі егіннің жайы» деген көлемді мақаласы қазақ және орыс тілдерінде шықты. Қоғам қайраткерінің бұл газетте төрт мақаласы жарияланған екен. Бұл мақаланы Ә. Бөкейхановтың қазақ шаруашылығы, экономикасы тақырыбына байланысты жазған еңбектерінің алғашқысы деуге болады.

Өз кезеңі үшін әлеуметтік-экономикалық қана емес, қоғамдық санаға ықпал ететін кәсіпті өзгерту мәселесін қолға алады. Қазақ даласында дами қоймаған егіншіліктің жағдайына талдау жасайды. «1880–1882-інші жылдарда жұтта көп қазақтар жарлы болып қалды. Сонда кедейлер бұрын бейнеттерінен егінге айналысты, Тоқырауынның қабағында арық қазып Тоған қылып, өз алдына жатақ болып... Тоқырауынның егін салатын жері Балқаш теңізіне (!) жақын. Сол себептен жазда күн ыстық, жаңбыр аз болады. Сол үшін егінді суарады: 3-4 иа 5 қайта бидайына иа жеріне қарай – құмды ма, топырақты ма.

Кедейлер жиылып тоған салуға жер аз деп, Тоқырауыннан бұрып 3 шақырымдай жерге де жүргізді, арықтың тереңдігінен бір жарым кез, енін екі жарым кездей қылып (Тоғанды бағзы уақытта 20 кісі болып қазады – Ә. Н.).

... Апрельдің аяғында жатақтар егін сала бастайды. Жаман саймандарымен солар жұмысты оңайырақ қылу үшін егіндікке құлақтан су жіберіп босатып алып, жаман тіспенен (соқамен) жыртады.

...Егінді майдалайтын «борона» деген аспапты қазақ білмейді, талды байластырып майдалайды. ...Ағұста (Август) егін ора бастайды.

...Онан соң орған бидайды біздің жатақ қазақтар мұжықтарша орып ұрмайды, қырманда атыменен бастырады. Қырманды егіндіктің маңына істейді қатырып, аттың тұяғы батпайтын қылады. Жатақтар ат тауып та ала алмайды. Бір айдағанда, ең болмағанда, 5 ат керек. Осыдан бай қазақ көп пайдаланады: аттарымен сағаттап иа күндеп бидай бастырғанына көп ақы алады. Осылары ағалардың ұят емес пе...» [2, 179].

Мақалада Әлихан Бөкейханов бірнеше мәселелерді көтерді.

1. Қазақ жерінің барлық аймағы егін шаруашылығына ыңғайлы еместігі.

2. Өзінің туған жеріндегі егіншілік табиғаттың қиын жағдайында жүргізіліп отырғанын баяндайды.

3. Егіншілікпен айналысатын жатақтардың ауыр халі.

4. Егіншілердің ісіне шын көңілімен күйзелетіндігі.

Газетте бұдан басқа әлеуметтік-экономикалық тақырыпты қозғайтын «Қаймақсыз сүт қазақ халқын өлімнен сақтайды» деген мақаласы басылады. Авторы белгісіз «Белағаш» деп аталатын мақалада Белағаштың орналасқан жері туралы айтады. Мақаланы жазушы оның қай жерде екендігін дәл, нақты суретпен береді.

«Белағаш даласы Барнаул, Шульбин деген екі тоғайдың арасында, ұзыны жүз шақырымнан артығырақ, ені 80 шақырымға шейін барады. Ол даланың көзбен қарауға көп тамашасы болмаса да, шаруаға пайдасы көп. Одан астықты 15 шақырым жердегі оңтүстік жақта Семейге тартады және қырдан Ертістің ар жағынан қазақтар да алып кетеді, қойға, әртүрлі теріге, киізге һәм басқа нәрселерге» [2, 52].

Мақалада қазақ даласындағы айырбас сауда түрі жазылған. 19-ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ даласындағы дамыған қатынастардың ең көлемдісі – тауар болды. Тауар айырбасы қатынастары маңызды орын алды.

«Белағаш» мақаласы очерк жанрына келеді.

1. Халықтың ғасыр соңындағы жаңа шаруашылық, нарықтық қатынастары суреттеледі.

2. Жаңа тұқым, бидайдың асыл тұқымы туралы баяндалады.

3. Осындай ерекше бидай тұқымы өсетін жердің табиғатының да ерекше екендігі жазылған.

4. Бұл жерде тұратын халықтың да тұрмысы өзгелерге қарағанда жақсы екендігі баяндалады.

5. Белағаштағы елдің шаруа жайын жүргізу әдіс-тәсілдері, жұмыс тәжірибелері, ортаға бейімделулері туралы айтады.

«Үшбу айтылмыш кісілер шаруаларын қар суымен жүргізеді-дүр. Тұрғын су жоқтықтан құдықтан басқа, бағзы жерлерге құдық қазу мүмкін емес. Қыс күндерінде сол заимкелердің маңайына боран уақыттарда көп қар үйіліп, жазда едәуір көп болып, кейбір заимкелердің иесінің малдарына да жетеді. Сонда түскен қарды тез еріп кетпесін деп сабанмен жауып тастап, еріген

суын бөшкеге һәм өзге нәрселерге ағызады екен» [2, 52]. Автор шаруаның бір жайы – үнемшілдік, бір сыры – барды пайдалана білу, ендігі бір қыры – халықтың еңбекқорлығын айтады.

2. Қазақ даласындағы алғашқы қалалардың салына бастауы. Қала өнеркәсіп орыны. Халықтың өнеркәсіппен шұғылдануын насихаттау.

«Қазақтың қала салып тұруы жайлы» деп аталатын мақаланың авторы В. Иванов деп жазылған. Мақала 1899 жылы №19 және №20 сандарда басылған.

3. Өнеркәсіп орындарының көптеп ашылуы. Қазба байлықтарын өндіріп жатқан Ресей отаршылдарының байлыққа кенелуі.

«Қазақ жерлеріндегі таудан алынатын пайдалы кәсіптер» деп аталатын мақаланың да авторы көрсетілмеген. «Дала уәлаятының газетінде» 1888 жылғы 39-санында жарияланған. Қазақ жерлерінің кенге бай өлкелері деп Қараөткел оязы, Кереку оязының оңтүстігі және Қарақаралы оязы деп жазады.

Бұл жерлердің пайдалы артықшылығын 19 ғасырдың 40-жылдарынан бастап білген патша үкіметі оған адамдар жіберіп, тексерте бастапты.

«Бөтен жұрттармен сауда қылып араласпайтын һәм солардан керекті мыс, темірлерді алмайтын қазақтар сол қырдағы сондай кеннің бар екенін білсе де, мойындары жар бермей һәм мәнісін білмей, керек-жарақ, темірден істеген саймандарды жақын жұрттардан алып тұрыпты» [2, 66].

Мақалада қазақ кен орындарының өзгелерден артықшылықтары – таза металдар құрамында көп екендігін, өңдеуге ыңғайлылығы мен құрамының тазалығын жазады.

«1857 жылдағы Сібірдегі қазақ облысындағы кендердің есебі:

Алтынның кені – 24

Күмістің, мыстың қорғасын араласы – 44

Мыстың кені – 106

Темірдікі – 4

Тас көмірдікі – 22

Әр түрлі тастікі – 6

Барлығы – 206» [2, 67].

Қазақ даласындағы кендердің артықшылықтары мен сандары туралы айта келеді де: «Алтынның кендері, әсіресе Қараөткел мен Көкшетау ояздарында болыпты. Күміспен мыстың кені Александровский кенінде қазыпты, Қанды-қарасу деген жерде, Баянауыл маңайында һәм Қарқаралыдағы Богословскийде – Берікқара тауындағы. Соңғы өзгеден көбірек пайда береді. 1855, 1856, 1857 жылдарда содан

1. 636. 539 пұт келіпті. 504. 130 теңге 42 тиынның сомасына өзгелерден тәуірірек, (60-80 тиын) Петропаловский кені Ақсары деген жердегі мыстың жұмысы. Әсіресе Қараөткел оясында болыпты, үшінші жақсы кен Қызылтауға жақын Соқыр сораңындағы һәм Успеновскийдегі. Осылардан әуелгі 5 жылда алыпты, 457.485 пұт, 15.281 теңге 36 тиынның сомасына, Қарқаралыдағы Қалмақты, Семено-Воскресенский һәм Стефановский кендерінде азырақ болса жақсы болып шығыпты. Пұты 30 тиыннан 50 тиынға шейін бағаланыпты. Қалмақтамский кенінен тұтас таза кен де табылыпты, пұты 7 теңгеден он теңгеге шейін бағаланған» [2, 68].

Мақала осындай кен байлығының бар сырын түгел білетін адамның талдауынан тұрады. Кеннің барлық түрлерін өндірудің қазақ даласындағы жеңілдігі – ең бастысы жергілікті халықтың кеннің пайдасын ойлап, көп қажетсінбейтіндіктері талданған. Сонымен бірге мақала 19-ғасырдың соңы мен 20-ғасырдың бас кезіндегі қазақ даласындағы жаңа өнеркәсіп орындарының пайдасы мен кен қорыту орындарының істері, табысы туралы мәліметтер береді.

Қазақ халқына пайданың, жаңа кәсіптің сырын ашады. Әр тиынды, теңгені санап, пайда табу, өнеркәсіп ісін үйретудің қажеттігін ұқтырады. Қырда күміс, қорғасын, мыстың кенін қорытуға ағаш жоқ болған себептен тас көмір жүріпті. Сол көмірді төрт жерден тасыған екен. Қызылтаудан, Талдықөлден, Майкөбеден һәм Қарағандыдан. Алдыңғы үш жер Баянауыл округында, одан көмір тасыған көпес Поповтар, Қарағанды – Ақмола, округында, одан көмір алып тұрған Рязановтың Соқыр заводы.

4. Сауданы үйрену.

«Баянауылдан» деп аталатын 1890 жылы №3 санында басылып, «С.М.Ш» деп қол қойылған. Сәдуақас Шормановтың мақаласы болуы керек. Мақалада Баянауылдағы халық жайы айтылады. Сонымен бірге үлгі ретінде орыс көпесі Сорокиннің жақсы істерін көріп, сауданы үйренген, сол арқылы өз ауқатын реттеген қазақтар туралы жазылады.

«А.Ф. Сорокин деген бай бірнеше жылдай саудамен жай салып, орнығып тұрғаннан бері қарай «келін келсе аяғынан, шопан келсе таяғынан» деп қазақтың мақалында бар тұрғаны жағымды болып, балдан тамады. Байдан жұғады, ғақыл әдіс, айбырыс, жұғыс дегендей аз ғана Баянауылымыздың қазақ, орыстары байып һәм біраз жылдан бері жәрмеңке болып, сол

жәрмеңкеден орыстар һәм жатақ болған нашар қазақтар пайдаланып жылдан-жылға көтеріліп келеді. Оның бер жағында, сол А.Ф. Сорокиннің өз байлығынан басқа өнері һәм болып машина өнерлерінің қай түрлері болса да баршасын ғылыммен үйреніп білген» [2, 110].

Сауданың бір тетігі – ғылым болса, екіншісі – еңбек, үшіншісі – талап қылу деген мақсатты ойларды насихат етеді. Сорокиннен тек сауда жасауды үйреніп қоймай, басқа да өнер түрлерін үйренгендігін айтады. Бұндағы мақаланың айтар түйіні – байлықты тек бір ғана іспен көбейту емес, шаруашылықты әр түрлі өнермен көбейте түсу.

Мақалада нарық қатынастары білім мен ғылымды үйрену, жаңалыққа күштарлық, өнердің бар түрлерінен хабар болу.

«Сағат істеу, тігін тігу, неше түрлі ағаштан, адам көрмеген нәрселерді жасау. Оны қатырып жасамақ та, бек аса орнына келтіріп жасайды. Осы күнде Баянауыл тауының ішіне әр жерге омарта қойып, бал арасын ұстаудың ғылымын әбден таза білетіндігі сонша, 1888-інші жылы аралары жұтап төрт омарта арасы қалған еді. Сонан 1889-ыншы жылда жеті омарта бал шығарып, баршасы он бір омарта болды. Әр омартадан екі пұттан бал алды. Балдың қадағы Баянауылда арзан болғанда 20 тиыннан сатылады. Асыл тұқымды мал басын көбейту, астықтың сұрыпын таңдай білу» [2, 110].

Өнер үйрену, қандай істі де тыңғылықты істеп дағдылану – адам баласына тек пайда әкеледі. Бұл пайда жаңа заман, жаңа талаптар үшін керек дейді.

5. Асыл тұқымды мал басын көбейту, астықтың сұрыпын таңдай білу. «Оны-мұны» деп аталатын мақала 1890 жылғы 30 санында граф Воронцов-Дашковтың Торғай, Қостанай жеріндегі жылқылы ауылдарды аралағаны айтылған, жылқы саны туралы деректер келтірген. Торғайда 4000 жылқы көрген, Қостанайда – 7000 жылқы бір отбасында болған. Осыған таң қалып келе жатқанда Жарасбай балаларының 11000 жылқысын көргендігін жазады. «...графқа осы жылқы аралағанының құрметіне ұмытпасқа деп жеті жасар күрең жорға айғыр тарту қылды. Жорғасы парымен деді. Граф старшындарға алтын сағаттар сыйлап, үш старшыңға күміс стакандар беріпті. Мәзкөр граф Воронцов-Дашков атымен көп шақырым жер жүріп, қырға барған. Жұмыс әдебі қазақтың жылқы бағуын білуге. Қазақ жылқыларын жақсы зор айғыр салып түзеткенде Россияның атты әскер кавалериясы мен артиллериясына

және жүк тартып орыс армиясына түпсіз байлық болатынына көзін жеткізді» [2, 144].

«Белағаштың даласында көп ағаштар болмаса да, кейбір жерлеріне астық жақсы шығады. Онда көбінесе егетіндері – бидай. Тәуір шыққанда бір жерден жүз пұт, жүз жиырма пұт, я жүз елу пұт шығады. Белағашта көбіне жақсы шығатын бидай – белетурка һәм черноколоска деген. Осыларға қарағанда егерде Белағашта тәуір су болғанда, әлдеқашан-ақ онда қала салынса керек еді. Осы күнде онда Семейдің орыс, ноғай көпестерінің һәм қазақтарының және сарттарының займкелері бөлек-бөлек» [2, 52]. Асыл тұқымды мал өсіру жайынан жазылған мақалалардың бірі – «Қазақ жылқысының жақсы тұқымы» деп аталады. Мақалада Абылайхан, Кенесары замандарында асыл тұқымды малдардың мол болғандығын, қазір құрып бара жатқандығы айтылады. Қазақ жылқысының асылдандыру, малдың қазақы тұқымдарын көбейту туралы ой тастайды.

6. Нарықтағы салық жайы.

Мақала авторы – Ә. Бөкейханов. 1900 жылғы №7 санында басылған. Бұдан бұрынғы бір санында қазақ халқының кедейленуіне өлген адамға ас беру дәстүрі себепкер деген Нұржановтың мақаласы басылады. Бөкейханов осы мақалаға қарсы қазақтың кедейленуіне дәстүрі кінәлі емес, салық кінәлі дегенді дәлелдейді.

1. Қазақ дәстүрінің артықшылығы талданады.

2. Ресей патшасына төлейтін түтін салығы қазақтың өз басына кететін қаржысынан 36 есе артық дегенді есептеп береді.

«Қапал оязында 20 мың үй, Қапал қазағы Қарқаралы қазағынан асты он қайтара көп берсе, бір жылға бір үлкен ас келеді. Қапал оязында бір жылғы сондай үлкен бір ас 3000 теңге болады. Нұржан баласының бағалауы бойынша, бір жылда қазынаға тартады, түтін земский деп үй басына 5 теңге 50 тиыннан. 3 мың теңгені ас расхоты 20 мың теңге үйге таратса, 15 тиыннан келеді. Сөйтіп аз расхотынан қазынаға төлейтін ақша үй басына 36 есе көп. Бір жылда 20 мың үй Қапал оязындағы қазынаға тартады түтін земский деп 110 мың теңге. Егерде осы ақшаның бәрін қазақ асқа ұстаса 3 мың теңгелік астан 36 ас, 1 мың теңгелік астан 110 ас бір жылда берер еді. Қапал оязының қазағы 36, яки 110 үлкен ас береді деп бір жылда бақсының да бір түйсіксізі айтар. Қазақта алым-шығын кедей қыла ма, оқушылар, ақылға салыңыздар?! Алым-шығын ақшасы 110 қайтара көп ас расхотынан» [2, 711].

Бөкейхановтың қаламынан шыққан мақалалардың көпшілігі «Қазақ» (1913-1918 ж.)

газетінде жарияланды. Газет аптасына бір рет (1915 жылдан бастап аптасына екі рет) төрт бет болып шығып тұрған. Басылым қоғамдық-саяси мәселелермен қатар әлеуметтік-экономикалық мәселелерді де терең талдаған. Газет алғашқы санында газеттің мақсаты мен міндеттері туралы айтқанда: «қазақтың бұрынғы және бүгінгі жайын жазу, күнелту, сауда, кәсіп, жер – су, егін – таран, мал шаруасы жайынан кеңесу» [3, 10], – деген пікірімен береді. Әлихан Бөкейхановтың «Қазақта» 250-дей мақаласы жарияланған. Соның көпшілігі шаруашылық-экономикалық тақырыптарға арналған.

Ә. Бөкейхановтың қазақ даласына Ресейдің еуропалық бөлігінен қоныстандырушылар легін реттеу, жалпы қоныс аудару саясатына байланысты «Жер жалдау жайынан», «Уақытта» «Қазақ жігітіне», «Үшінші дума және қазақ», «Төртінші дума және қазақ», «Дума және қазақ», «Сусағанның түсіне су кіреді» атты мақалалары газеттің 1913 жылғы сандарында басылып шықты. Бұл мақалаларда Әлихан думаның қазақтарға байланысты саясатын сынай отырып, қазаққа саясат арқылы экономиканы түсіндіреді.

Әлихан Бөкейхановтың мақалаларындағы басты түйін қайраткер саясат пен экономиканың біртұтас екендігін анықтап түсіндіреді. Патша саясаты арқылы оның экономикалық қысым және нарықтағы қазаққа деген қатынастары көрінеді. Немесе экономиканы жаңартуы арқылы, ел ішіне жаңа ережелер енгізу арқылы экономикамен саясатты қатар жүргізіп отырғандығын түсіндіреді.

Бірінші және екінші думада қазақ халқы әр облыстан бір депутат сайлағанын, ал кейінгі үшінші және төртінші думаларға өкімет шығарған заңға сәйкес қазақ халқының депутат сайлау құқығынан айырылуы, әсіресе, қазақ жерінің талапайға түсіп кетуіне ықпал етуі мүмкін деп қауіптенеді. Соның бір дәлелі ретінде «7 декабрьде 1911 жылда дума әлгі законды екінші рет қарастырды. ...Көптігіне сеніп, сөз тыңдаған 3 дума емес. Осылайша, Түркістан қазағына да Жетісу, Семей, Ақмола, Торғай және Орал қазағының кебі келді. Енді Түркістанда қазақ жерін алғанда закон деп алады» [3, 53].

Думадағы кейбір депутаттардың қазақ мүддесін жақтап сөйлегенмен, ештеңе шығара алмағанын жазады.

«1910 жылы бюджет прениясы болғанда қазаққа законнан тысқары зорлық қылуды әлі қойған жоқсындар деп депутат Дзюбинский сөйлеп еді, бұған үкімет мынадай жауап берді:

бес-алты қазақты қыстауынан көшіріп, елу алпыс мұжыққа жер берсек, «қазақ, қазақ» деп құлақтың мазасын алады, осы дума қазақтың думасы ма?!» [3, 64].

Қазақ газеттері ел шаруашылығында өнеркәсіптің маңыздылығына да мән береді. Оның өзге салалармен салыстырғанда алатын орнының үлкен екенін бағамдап жазады. «Қазақта» 1915 жылы жарық көрген «Жауап хат» мақаласы Хасен деген адамның газетте жарияланған хатына жауап ретінде жазылған.

Ә. Бөкейханов: «Завод ісі жұрттың жалпы шебер, көнбіс, ұста болуына байлаулы. Қазақ білетін атақты Зингер киім машинасы Америкадан келеді. Мұны біздің Россияда істеуге қызмет атқаратын жұрт шеберлігі кем. Завод ісі мәдениет дәрежесіне байлаулы. ... Біздің Россияда мәдениеті төмен. Жақсы нәрсе шығаратын завод, фабрика жоқ. Істеген ісі сарт шегесі, сарт бөзі сияқты. Жақсы киім, жақсы нәрсе ұстайтын адам бұларды Англия, Бельгия, Франция, Германиядан алғызады.

...Қарқаралы уезінде бос жатқан күмісті нан салатын пешке қорытып алып, дүрілдеген Попов қайда? Мұның заводы немен жоқ болған? Күмісті жерден қазып алуға ғылым, шеберлік керек. Бұлар бос жатқан күміске қызығып, келер күнді ойламай, қазу жайын қарамай өз топырағымен өз күмісін көмген. ... Күміспен бірге жүретін алтын шөгіп, жасырынып қала беретін. Күмістен айырған қорғасын жал-жал болып, міне 30 жыл далада жатыр. ...Бұл Попов заводы қасынан темір жол жүрсе, завод

басқарушы ғылым білсе, қызмет қылатын жігіт шебер болса, ол күміс кені қайта қозады» [3], – деген дәлелдер келтіреді. Еуропа елдерінің өнеркәсібі осыдан жүз жылдай бұрын Ресейден алда болса, бүгінде де алда. Техника мен технологиясы болсын, сапа жағынан болсын, Ресейден әлдеқайда алда. Экология, қалдықсыз өнім өндіру мәселелеріне қатысты осылай түйін жасауға болады. 19-ғасырдың соңындағы, 20-ғасырдың алғашқы он жылдығындағы айтылған ойлардың бүгінгі Ресейге ғана емес, Қазақстанға да қатысы бар.

Қорытынды

Қазақ басылымдарының алғашқылары қоғамның барлық саласын қамти алғаны белгілі. Сол кезеңдегі ұлт зиялыларының көтерген негізгі тақырыбы – оқу-ағартумен бірге еркіндік, теңдік, бостандық тақырыбы болғаны анық. Терең білім мен әлемдік дамуды елеп-екшеп өз пікір, ойларын білдіріп отырған қазақ зиялы қауымы тәуелсіздіктің басты сипаты – экономикалық еркіндік деп білді. Экономикалық тәуелсіздікті газет, журнал беттерінде насихаттап отырғандығын, нарық дамуына баға беріп, ұлтқа қажет тұстарды нақты анықтап берді. Алғашқы газет-журналдардағы экономикалық қатынастар қоғамның тұтастай нарықтық сипаттарын барынша дәл аша алуымен де маңызды болды.

Қорыта келгенде, қазақ басылымдарындағы алғашқы нарық қатынастары мен жарнама жұртшылықты сауда ісіне үйретіп, нарық, жаңа шаруашылық қатынастарға үйретті.

Әдебиеттер

1. «Айқап» журналы / Құрастырушылар: Ү. Субханбердина, С. Дәуітов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1995. – 368 б.
2. «Дала уәлаятының газеті» / Құрастырушы Ү. Субханбердина. – Алматы: Ғылым, 1994. – 787 б.
3. Қазақ журналистикасы: үш томдық / ред. Н.О. Омашев. – Алматы: Таймас, 2008. – Т. 3. – 352 б.
4. «Қазақ» газеті // Құрастырушылар: Ү. Субханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сахов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998. – 560 б.
5. «Жарнама әлемі» журналы // 1996. № 9-10. С.27.
6. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2003 ж. № 24, 174-құжат // Газетте: «Егемен Қазақстан» 2003 жылғы 26 желтоқсандағы № 332-333.
7. Оганесян А.А. Рекламная деятельность: Конспект лекций. – М.: ПРИОР, 2011. – 159 с.
8. Уэллс У., Бернет Д., Мориарти С. Реклама: принципы и практика / пер. с англ. Г.С. Божук. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 800 с.

References

1. «Aikap» zhurnali // Qurastyrushylar: SubkhanberdinaU., Dauitov C. – Almaty: QazaqencyclopaediasBasredakcyasi, 1995 – 368 b.
2. «Dala uallaiatinin gazetii» // Qurastyrushy: Subkhanberdina U. – Almaty: Gylym, 1994. – 787 b.
3. Qazaq zhournalistikasy: ush tomdyk : / red. N. O. Omashev. – Almaty: Taimas, 2008. – T. Z. – 352 b.

4. «Qazaq» gazetі // Qurastyrushylar: Subkhanberdina U., Dautov C., Sakhov K. – Almaty: Qazaq encyclopaediası Bas redakcyası, 1998. – 560 b.
5. «Zharnama alemi» zhouranali 1996. № 9-10. C.27.
6. Qazaqstan Respublikası Parlamentinın Zharshysı, 2003 zh., N 24, 174-kuzhat. // Gazette: «Egemen Qazaqstan» 2003 zhilgi 26 zheltoqsandagi N 332-333
7. Oganesian A.A. Reklamnaia deiatelnosti: Conspect lekcii. – M.: PRIOR, 2011. – 159 s.
8. UallsU., Bernet D., Moriarti C. Reklama: principi i practica; Per. s angl. G.C. Bozhuk. 5-e izd. – SPb.: Piter, 2009. – 800 s.

Велитченко С.Н.

**Формирование национальной
медиа­системы в цифровую
эпоху**

В данный исторический период приоритетным направлением государственной политики считается информационная стратегия. Это требует дальнейшей реализации социально-политических и экономических реформ, проводимых властью, а также профессионального и грамотного, системного и эффективного проведения информационной коммуникационной политики. В статье рассматриваются основные направления реализации государственных мер, позволяющих сформировать национальную медиасистему Республики Казахстан.

Ключевые слова: медиа, медиасистема, коммуникации, коммуникационная стратегия.

Velitchenko S.N.

**Formation of the national media
system in the digital age**

In this historical period, the priority direction of public policy is the information strategy. This requires further implementation of socio-political and economic reforms carried out by the authorities, as well as professional and competent, systematic and effective implementation of the information communication policy. The article examines the main directions for the implementation of state measures that allow the formation of a national media system of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Media, media system, communications, communication strategy.

Велитченко С.Н.

**Сандық дәуірде ұлттық
медиажүйені қалыптастыру**

Осы тарихи кезеңде мемлекеттік саясаттың басым бағыты ақпараттық стратегиясы болып саналады. Бұл одан әрі әлеуметтік-саяси және экономикалық реформаларды жүзеге асыруды, сондай-ақ кәсіби және құзыретті, ақпараттық коммуникациялық саясаттың тиімді жүйесін талап етеді. Мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық БАҚ жүйесін қалыптастыру мемлекеттік шараларының негізгі бағыттары қарастырылады.

Түйін сөздер: БАҚ, медиажүйесі, байланыс, коммуникациялық стратегия.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕДИАСИСТЕМЫ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Введение

В данный исторический период приоритетным направлением государственной политики считается информационная стратегия. Это требует дальнейшей реализации социально-политических и экономических реформ, проводимых властью, а также профессионального и грамотного, системного и эффективного проведения информационной коммуникационной политики. В связи с этим возникает необходимость в разработке коммуникационной стратегии, основанной на духовно-нравственных нормах, ориентированных на формирование общественного сознания гражданина интеллектуального общества. Разработка механизмов реализации коммуникационной стратегии в рамках государственной информационной политики Казахстана является залогом дальнейшей модернизации политических и гуманитарных коммуникационных процессов.

Основная часть

Как показывает опыт развитых стран, эффективная и действенная реализация гуманитарной коммуникации через каналы массовой информации обосновывает взаимоотношения государства и общества, их сложную и многогранную системную деятельность. Таким образом, совершенствование деталей коммуникации через СМИ является залогом дальнейшего развития общества.

Информационные процессы имеют глобальный характер, но вместе с тем связаны с национальной спецификой того государства, в котором они происходят. В России в 90-е годы прошлого столетия была проведена монополизация телекоммуникационного, вещательного сектора. Появление новых медиаорганизаций, частных, акционерных СМИ, телерадиокомпаний дало возможность быстрее и легче войти в медиарынок, который постоянно ощущает потребность в информационных ресурсах, в вещательном обмене. Информационное общество, атрибутом которого являются информационно-коммуникационные технологии, открывает для человека невиданные ранее возможности доступа к информации и знаниям, позволяет каждому человеку реализовать свой потенциал и улучшить качество жизни. В то же время информационное общество несет мно-

гочисленные риски и опасности. В условиях колоссальных объемов информации все труднее становится ориентироваться, получать и перерабатывать нужную информацию. Мощь современной информационной техники и технологии порождает опасность манипулирования сознанием и поведением человека, угрожает дегуманизацией. Поэтому в современный период все сильнее осознается необходимость решения проблемы – подготовить людей к новым условиям жизни и профессиональной деятельности в высокоавтоматизированной информационной среде, научить их эффективно использовать ее возможности, защищаться от негативных воздействий. И роль медиа здесь трудно переоценить.

Процессы демократизации и модернизации в обществе идут вместе с усилением роли отношений СМИ и государства, а также внедрением новых передовых технологий в области массовой коммуникации и государственным регулированием пространства массовой информации. Новые цифровые технологии, прежде всего цифровые ТВ-системы, формируют и новые дополнительные информационные среды, адаптироваться к которым приходится современным медиаресурсам. Системный анализ процессов, охвативших медийный рынок, представляется чрезвычайно актуальным, прежде всего потому, что субъективно-объектная деятельность средств массовой коммуникации как социального института тесно увязана с социальным развитием и коммуникативной практикой, процессами массовизации и глобализации, но главное – с модернизацией общества, его переходом на новый цивилизационный виток.

Как подчеркивает профессор МГУ Е.Л.Варганова, «несмотря на существование мощных интеграционных импульсов, как Европа в целом, так и европейские медиа остаются национально и культурно детерминированными. Неравномерность развития медиасистем в целом и отдельных секторов внутри национальных систем, а также сильная зависимость от национального экономического и финансового положения задерживают появление единого европейского медиарынка» [1].

М.Маклюэн уже в своих ранних работах рассматривал формы коммуникации как ведущий фактор культурной эволюции, относя к средствам коммуникации язык, деньги, дороги, печать, радиовещание, телевидение и компьютеры. В его концепции событие приобретает общественную значимость не само по себе, а в связи с переданными о нем посредством коммуникации

сообщениями. И переход от печатных к электронным средствам коммуникации формирует новый тип восприятия реальности, при котором человек оказывается включенным во все происходящее целостно. Исследователь называет этот период эпохой "глобальной деревни", для которой характерным является "детрадиционализация" – ослабление традиционных связей, иерархий, ценностей.

По его мнению, в обществе поочередно доминировали сперва – устный, затем – письменный и печатный, а сейчас – электрический и электронный типы коммуникации. Распространение электронных средств вновь возвращает общество к "племенному миру" с устными формами коммуникации, но при этом включенному в глобальную коммуникационную сеть. Происходит снятие координат "центра" и "периферии", и индивид может одновременно переживать состояние как близких к нему, так и отдаленных от него объектов. В этом смысле процесс глобализации напрямую зависит от технической эволюции СМИ.

Информационный глобализм, как полагает Л.М.Землянова, ознаменуется синтезом телетрансляционных трансграничных компьютерных и мегаспутниковых систем связи, существенными ингредиентами которых станут роботехника, голография и стекловолоконная оптика. Глобализации такого синтеза будет помогать его сопряженность с дальнейшим освоением космических пространств, солнечных и водных энергоресурсов, а также с развитием суперкорпоративных структур, адекватных требованиям современных направлений в науке, технике и производстве [2].

Вместе с тем распространение в мире глобальной связи может привести к угрозам автономии и жизнеспособности культур не только более слабых, зависимых обществ «третьего» мира, но и ряда передовых мировых обществ. По сути, это и есть информационный империализм, скрывающийся за теорией свободного потока информации, рассматривающей процессы коммерциализации СМИ и превращения создаваемых потоков новостей в товар, распространяющийся по принципам свободной рыночной торговли.

Например, телевидение больше не может рассматриваться как простой наблюдатель и информатор – оно становится неотъемлемой частью отражаемой действительности, что само по себе уже оспаривает один из центральных принципов западной журналистики, к постулатам которого относится то, что средства информации

должны быть вне предмета их сообщения, если хотят сохранить объективность, беспристрастность и нейтралитет. СМИ должны наблюдать факты, события, процессы и связывать их со зрителями как будто из перспективы, они всего лишь, по определению американских теоретиков СМИ, "глаз Бога". Однако эта норма обособленности рассыпается при первом же столкновении с реальностью: журналисты не могут высвободиться из социального контекста: всюду, где они появляются, они неизбежно становятся частью той окружающей среды, которую они наблюдают, и того события, о котором сообщают [3].

Глобализация всюду расставляет свои акценты. И быть может потому, по мнению критиков глобализации, «в постиндустриальный информационный век люди, исходя из того, что обеспечение полного доступа к любой информации может оказаться возможным, начинают все чаще спрашивать себя, а будет ли это еще и желательным» [4].

В бывших советских странах наблюдалась мобилизация процессов, касающихся методов отношений власти, СМИ, и масс. Сегодня перед казахстанскими средствами массовой коммуникации стоит задача идти в ногу с процессами развития гуманитарной коммуникации, использования гуманитарных технологий на глобальном и региональном уровне. В этой связи исследовательской группой разработана следующая концепция коммуникационной стратегии:

1) систематизация стратегических механизмов эффективной реализации гуманитарной коммуникации через каналы СМИ;

2) создание аналитических структур, в задачу которых входит сопровождение информационной политики Казахстана в рамках стратегии развития человеческого капитала и интеллектуального потенциала нации;

3) развитие коммуникационных процессов, воздействующих на дальнейшую модернизацию общества с помощью каналов массовой информации;

4) повышение оперативности сообщений и требований к объективности распространяемой информации; совершенствование информационной политики РК;

5) организация мероприятий по повышению мотивации казахстанских средств массовой информации, реализующих и участвующих в процессах формирования гражданина интеллектуального общества;

6) организация деятельности независимого

электронного посольства, совершенствующего электронный диалог между властью и массой, ценности демократии и усиливающий действенность проекта казахстанского электронного правительства;

7) формирование национальной политической системы, организующей и реализующей информационные общенародные кампании, направленные на развитие человеческого и интеллектуального капитала в Республике Казахстан;

8) развитие новых медиаплатформ для обсуждения и стратегии продвижения традиционных национальных ценностей в контексте формирования нового казахстанского патриотизма;

9) обеспечение равных условий доступа к информационным ресурсам для всех категорий населения Казахстана, возможность обсуждения новых парадигм общественного развития;

10) разработка информационно-коммуникативных технологий воздействия на общественность как механизма анализа, определения ближайшего будущего и эффективной реализации информационно-коммуникативных процессов в повышении интеллектуального потенциала и формировании интеллектуальной нации Казахстана.

Выводы

Для реализации данной коммуникационной стратегии необходимо разработать механизмы, обеспечивающие все меры, и их непрерывную реализацию, внедрение системы совершенствования процедур распространения государственной информационной политической позиции, повышения профессионального уровня информационной деятельности власти, предложение механизмов модернизации политики государственного информационного менеджмента. Также необходимо создание сети профессиональных медиаменеджеров, мобилизующей и регулирующей деятельность и информационную политику.

Планирование и организация мер в данном направлении находится в компетенции информационно-аналитического представительства. В качестве разработки позиций, совершенствующих установки казахстанских средств массовой информации на формирование интеллектуальной нации, механизмов их реализации рассматриваются поддержка медиатехнологических методов (медиаестирование, медиамониторинг,

промо-акции, высокий рейтинг по индексу стабильности СМИ, информационные кампании, направленные на открытие деятельности распространения общественных сообщений), привлечение правительственных, национальных и международных пресс-служб, холдингов масс-медиа и национальных корпораций; использование возможностей и достижений информационных технологий в усилении эффективности и действенности указанной деятельности, нахождение путей диалога и интерактивной деятельности (база сведений и данных, информационный и консультативный портал, специальные медиамероприятия независимого представительства, диалог с общественностью, и т.д.).

Механизмы, направленные на реализацию концепции, следующие:

В рамках концепции координация и проведение указанной деятельности будет проводиться в рамках государственных программ при поддержке казахстанских СМИ.

Независимое информационно-консультативное представительство определяет и координирует все политическо-идеологические задачи данного направления.

В результате:

1) будут усовершенствованы механизмы профессионального, оперативного, объективного сбора информации, и ее обработки, распространения, опубликования;

2) увеличится влияние отечественных СМИ в качестве гражданского института;

3) профессиональное развитие сфер менеджмента и маркетинга СМИ;

4) активизируется развитие интеллектуального капитала;

5) будут развиваться гуманитарные технологии, направленные на формирование нового глобального взаимодействия между людьми;

6) повысится профессиональный уровень информационно-коммуникативной деятельности власти;

7) повысится политическое сознание, политическая культура и политическая активность граждан;

8) усилится стабильность и согласие в обществе.

Организация деятельности в рамках указанных позиций предусматривает координацию комплексных мер, воздействующих на развитие информационной политики государства, установление устойчивого диалога власти с массой, профессионального развития средств массовой коммуникации, развития гуманитарных технологий.

Меры в данном направлении должны обсуждаться, анализироваться в институтах власти, гражданского общества и масс-медиа и выполняться по согласию всех сторон.

В результате данная концепция должна служить основой сохранения демократических ценностей, влияющих на процессы дальнейшей модернизации Казахстана, формирование национальной медиасистемы и устойчивого человеческого развития.

Принятие многочисленных информационных потоков и их анализ человеческим интеллектом является сложным процессом. Поиск правильной дороги и верное направление духовного компаса общества – это задачи власти и научного сообщества.

Литература

Вартанова Е. Л. Теория СМИ. Актуальные вопросы. – М., 2014. – С.34.

Землянова Л.М. Глобализм и антиглобализм в эпоху формирования информационного общества//[Электронный ресурс]

Режим доступа: <http://hjournalfive.narod.ru>

Туманов Д.В. Информационное общество в эпоху глобализации// [[Электронный ресурс] Режим доступа: <http://kpfu.ru>

Туманов Д.В. Информационное общество в эпоху глобализации// [[Электронный ресурс] Режим доступа: <http://kpfu.ru>

References

1. Vartanova E.. L. Teoriya SMI. Aktual'nye voprosy. – M., 2014. – S.34

2. Zemlyanova L.M. Globalizm i antiglobalizm v ehposhu formirovaniya informacionnogo obshchestva//[EHlektronnyj resurc] Rezhim dostupa: <http://hjournalfive.narod.ru>

3. Tumanov D.V. Informacionnoe obshchestvo v ehposhu globalizacii// [[EHlektronnyj resurc] Rezhim dostupa: <http://kpfu.ru>

4. Tumanov D.V. Informacionnoe obshchestvo v ehposhu globalizacii// [[EHlektronnyj resurc] Rezhim dostupa: <http://kpfu.ru>

ru

Асқаров Н.Ә., Асқарова А.Ш.,
Садуақасов А.А.

**Қазақстандағы постсоветтік
кезең және оны кезеңдеу
мәселелері**

Мақалада гуманитарлық ғылым салаларының, оның ішінде БАҚ саласының Қазақстан жағдайындағы постсоветтік кезеңін кезеңдеу мәселелері қарастырылған. Авторлар «постсоветтік кезең» деген ұғымға анықтама бере отырып, оған тән белгілер тізбесін әзірлеген. Сондай-ақ, постсоветтік кезеңді іштей микрокезеңдеуде пайдаланылатын өлшемдер (критерийлер) жүйесі жасалған. Соның негізінде аталған кезең үш белеске бөліне отырып, оларға тән сипаттар көрсетілген.

Түйін сөздер: постсоветтік кезең, кезеңдеу, кезеңдеу өлшемдері, фактор, белес, үрдіс, тренд, жағдай, цикл, кезеңдеудің өлшемдер жүйесі, БАҚ жүйесі.

Askarov N.A., Askarova A.Sh.,
Saduakasov A.A.

**The microperiodization of the
history of the development of the
Mass-media system in the post-
Soviet period of Kazakhstan**

In this article the problems of the humanitarian sciences of periodization of the post-Soviet period, in particular in the sphere of mass-media in the conditions of Kazakhstani realities are considered. The authors have tried to give a definition to the concept of «post-Soviet period» and have also developed the list of the main features inherent in them. Thus the system of criteria were worked out which can be used in the process of microperiodization of post-Soviet period. On the basis of criteria of periodization the post-Soviet period are divided into the three stages on their characteristic features.

Key words: post-Soviet period, periodization, factor, stage, tendency, trend, condition, cycle, system of parameters of periodization, system of Mass Media.

Асқаров Н.Ә., Асқарова А.Ш.,
Садуақасов А.А.

**Постсоветский период
Казахстана и проблемы его
периодизации**

В статье рассмотрены проблемы периодизации постсоветского периода гуманитарной науки, в частности сферы СМИ в условиях казахстанской действительности. Авторы попытались дать определения понятия «постсоветский период», также разработали перечень основных признаков, присущих им. При этом разработана система критериев, которые могут использоваться в процессе микропериодизации в постсоветский период. На основании критериев периодизаций постсоветский период делят на три этапа по характерным им признакам.

Ключевые слова: постсоветский период, периодизация, фактор, этап, тенденция, тренд, условие, цикл, система параметров периодизации, система СМИ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОСТСОВЕТТІК КЕЗЕҢ ЖӘНЕ ОНЫ КЕЗЕҢДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Совет Одағы ыдыраған 90-жылдардан кейінгі кезеңді ғылыми әдебиеттерде және жалпы қолданыста «постсоветтік кезең» (постсоветский период) ретінде атау орныққан. Алайда оған тән нақты сипаттар мен белгілер, оның ғылыми тұжырымдалған анықтамасы, атап айтқанда кезең ішіндегі белестер (этапы), оның аяқталу нысаны әлі күнге нақтыланбаған. Сондай-ақ, осы кезеңді микрокезеңдеу (микропериодизация) мәселесі де толыққанды шешімін тапқан жоқ. Арада өткен ширек ғасырлық уақыт осы кезеңге талдау жасап, оның негізгі ерекшеліктерін ажыратып, сипаттарын сараптауға мүмкіндік береді деп есептейміз. Бұл мәселені ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастыру келесі кезеңге өтуге және келесі кезеңнің даму бағытын дұрыс бағдарлауға жол ашпақ. Сонымен бірге мұның гуманитарлық бағыттағы ғылым салаларының да осы кезең ішіндегі даму жолдары мен негізгі сипаттарын барынша толыққанды зерттеп-зерделеуге септігі тиеді.

Бұл ретте зерттеу барысында мынадай екі мәселеге назар аудару керек. Біріншіден, Советтер Одағына кірген елдердің (одақтас 15 республика) постсоветтік кезеңі мен Совет Одағы ықпалындағы елдердің (Шығыс Еуропа елдері: Польша, ГДР, Болгария; Америка елдері: Куба, Азия елдері: Моңғолия, Африка елдері) постсоветтік кезеңіндегі жағдайлар біркелкі емес. Тіпті 15 (он бес) одақтас елдің де әрқайсысының постсоветтік кезеңі әркелкі сипатта. Ресейдің постсоветтік кезеңі мен қалған 14 (он төрт) республиканың постсоветтік кезеңінде де ұқсас жақтарымен қатар, елеулі айырмашылықтары бар. Ресей федеративтік республика болса, басқа одақтас елдердің басым бөлігі унитарлық республикалар. Олардың даму бағыттары мен болашақ мемлекеттік құрылымын қалыптау әдістері де, алға қойған мақсаттары мен мұраттары да өзіндік ерекшеліктерге толы.

Екіншіден, кезеңдеу мәселесін қарастыру барысында қолданылатын ұғымдар мен ғылыми атаулар жүйесін біріздендіру, терминдік дәлдікте пайдалану мәселесін шешу де өзекті. Айталық, кезеңдеу аясында дәуір (эпоха), кезең (период), белес (этап), шақ (фаза), мезет (миг), цикл, т.б. секілді мағыналық ауқымы әртүрлі атаулар бар. Бұл ұғымдар кезеңдеудің уақыттық жағын (қабатын) қамтиды. Сонымен

қатар кезеңдеудің мазмұндық жағын (қабатын) қамтитын ұғымдар қатарына үрдіс, фактор, тренд, жағдай, құндылықтар жүйесі, т.б. атауларды жатқызамыз. Осынау ұғымдық атауларды өз мәніне сай тиісінше орнымен қолданудың маңызы зор. Келтірілген ұғымдардың қос қабатының негізінде кезеңдеудің өлшемдер жүйесін қалыптастыруға қол жеткізіледі.

Сондықтан ғылыми зерттеу барысында, жалпы қолданыс арасында әртүрлі түсінушілікті болдырмас үшін аталмыш терминдер мен атаулар жүйесінің орнымен қолданылу тәртібін, ұғымдық мәнін нақтылап алған орынды деп білеміз. Сонымен біз осы мақалада «кезең» (период) ұғымын белгілі бір әлеуметтік процесс жүзеге асатын, қалыптасатын және логикалық түйініне жететін ауқымды мерзімді қамтитын уақыт аралығы ретінде түсінеміз. Ал жоғарыда келтірілген атаулардың мәнін мәтінде қолданылу кезінде пысықтаймыз.

Осында айтылғандарды ескере отырып, біз осы мақалада мынадай нақты сауалдарға жауап іздейміз.

1. Постсоветтік кезең дегеніміз не?

2. Постсоветтік кезеңнің жалпы белгілері қандай?

3. Қазақстанның постсоветтік кезеңіндегі БАҚ жүйесінің даму тарихын микрокезеңдеу мәселелері.

Постсоветтік кезең дегеніміз не?

Викисөздікте «постсоветтік» ұғымы: «1) относящийся ко времени после упразднения советской власти на территории бывшего СССР; 2) относящийся к территории бывшего СССР» [1] түрінде анықталады. Көріп отырғанымыздай, бұдан аталған ұғымның екі түрлі түсінікте: уақыттық және географиялық тұрғыда қолданылатыны аңғарылады. Аталған ұғым түрлі әдебиеттерде, бұқаралық ақпарат құралдарында да осындай мәнде жиі қолданыс табады. Алайда, оның көп жағдайда уақыттық тұрғыдағы мазмұны басымдық танытатынын байқаймыз. Ұғымның нақты мәндік шекарасы, мазмұндық қалпы және қамту ауқымы нақты айқындалмағандықтан, оның жалпылама тұрғыда Советтік елге қатысы бар дүниелердің барлығына бірдей талғаусыз теліне беретіні жиі ұшырасады. Бұл өз кезегінде трансформациялық процестердің қарқынын тежеуге, ұғымның өз орнына сай дұрыс қолданылмауына, басқа сапалық сипатқа ауысудың бәсеңдеуіне, советтік менталитеттен бойды аулақ салу үрдісіне ықпал етуі мүмкін. Сондықтан, «постсоветтік» ұғымының мазмұндық қамту шегін белгілеп,

оған жан-жақты, толымды анықтама берудің өзектілігі айқын.

Әлбетте, бір қоғамдық-саяси құрылымнан басқа құрылымға ауысудың едәуір көлемді уақыт алатыны және оның әртүрлі тосқауылдармен қатар жүретіні түсінікті жағдай. Осы жағынан алғанда «постсоветтік» ұғымына өткіншілік, аралық, ауыспалық белгілері тән. Жиынтықтай келгенде, бұл өтпелі сипат әр елде әр түрлі қалыпта жүреді және әр түрлі уақыттық кезеңді қамтиды. Бұған түрлі факторлар әсер етеді. Біз сөз етіп отырған ұғымның уақыттық белгісінің басымдығын ескере отырып, оны постсоветтік кезең ретінде қарастырамыз. Енді ұғымға тән негізгі сипаттар мен белгілерді тұтас қамти отырып, «постсоветтік кезең» ұғымын былайша тұжырымдаймыз.

Постсоветтік кезең – КСРО құрамындағы және оның ықпалындағы елдердің КСРО ыдырағаннан кейін жаңа жүйелік даму құрылымына ауысу (формациялық-өркениеттік ауысым) үрдісімен қатар жүргізілген советтік қоғамдық құрылымға тән белгілер мен қасиеттерден, жүйелік құрылымнан арылу процесінің толық аяқталғанға дейінгі сәтін қамтитын өтпелі кезең.

Енді басты ұғымға берілген осы анықтаманы Қазақстан мысалында, оның ішінде ұлттық БАҚ жүйесінің қалыптасып, даму барысы аясында тарқатып, оған тән белгілерді айқындау, негізгі қозғаушы күштері мен әсер етуші факторларын белгілеу, содан туындайтын үрдістер мен трендтерді көрсету арқылы дәлелдеуге тырысайық.

Яғни, жоғарыда айтқанымыздай, кезең – үздіксіз, шексіз жалғаса беретін процесс емес, оның басталуы, жүруі және аяқталуы бар өзіндік сипаттарға ие орташа ұзақ мерзімді уақыт үзгі. Олай болса, ол – статикалық емес, динамикалық құбылыс. Демек, бұл айтылғандар постсоветтік кезең құбылысына тән. Сонымен, мұны тарихи контексте ретроспективті түрде қарастырып көрелік.

Постсоветтік кезеңнің жалпы белгілері

Постсоветтік кезеңнің алғышарты 1986 жылғы қайта құру дәуірінен бастап қалана бастады. М.С. Горбачевтің Компартия басшылығына келу сәтінен бастап елде «жариялылық», «қайта құру» науқандары қауырт жүргізілді. Советтік жүйелік құрылымның негізгі ұстынын құрайтын коммунистік құндылықтардың іргетасына сына қағыла келіп, ол 1991 жылы алып империя – КСРО-нің біржола күйреуіне алып келді. Соның нәтижесінде КСРО құрамындағы одақтас республикалар дербестік алып, тәуелсіз

елдер ретінде жаңа даму жолына түсті. Дегенмен жаңа даму жолын бағдарлау, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани тұрғыда басқа бағыт таңдау, соған сәйкес реформаларды іске асыру әр елде әртүрлі сипатта жүрді. Жаңа мемлекеттік құрылымды жасақтаумен бірге ескі советтік жүйеге тән белгілерден арылу процесі де қатар қолға алынды. Осынау ауқымды да қарқынды трансформациялық процестердің жүру қарқыны мен алған уақыты, мәні мен мазмұны әр елде әртүрлі сипатқа ие болды. Балтық жағалауындағы елдер бірден еуропалық-батыстық жолға түсіп, либералдық құндылықтарды алға шығару арқылы советтік жүйеден жылдам бойларын аулақ сала алса, Орта Азия елдерінде бұл процесс баяулау жүрді. Сол секілді бұған тарихи, географиялық, демографиялық, ұлттық, әлеуметтік, тілдік, психологиялық, саяси, мәдени факторлар да өз әсерін тигізбей қалмады.

Сонымен «постсоветтік кезең» қандай басты сипаттарымен және белгілерімен ерекшеленетінін Қазақстан мысалында қарастырайық. Біздіңше, оған мынадай ортақ белгілер мен сипаттар тән, оларды былайша жіктеп көрсетуге болады:

I. Жалпы белгілер мен сипаттар

- ◆ трансформациялық үдерістердің (экономика, саясат, қоғам, мәдениет, ғылым т.б. салаларда) қарқынды жүруі;

- ◆ советтік ойлау жүйесі мен өмір сүру дағдысының әлі де инерциясының байқалуы;

- ◆ нарықтық қатынастардың толыққанды қызмет етпеуі, ішінара жұмыс істеуі;

- ◆ бұрынғы орталықтан толықтай құрық үзіп кетпеу (ТМД, Кедендік одақ, Еуразиялық экономикалық Одақ, ОДҚДБ, т.б.);

- ◆ қарқынды ізденіс, үйрену мәселесіне көңіл бөлу, өз жолын табуға ұмтылу;

- ◆ насихаттық, идеологиялық басымдықтардан толыққанды арылмау (советтік шаралар мен мейрамдардың әлі күнге бейресми түрде өткізілуі: сенбіліктер, Жаңа жылдық шырша, 1 Май, 9 Май, 23 февраль, парадтар, т.б.)

- ◆ Ресейдің ақпараттық, саяси, әскери, экономикалық ықпалының әлі де басымдығы;

- ◆ ұлттық бірегейлену (национальная идентичность) процесінің қарқынды жүруі;

- ◆ ұлттық идея іздеушілік үрдісінің бел алуы;

- ◆ аралас экономика белгілерінің көрініс табуы;

- ◆ жаңа тәуелсіз мемлекет құру процесінің жүруі;

- ◆ ұлттық тарих пен төлтума мәдени құндылықтар бойынша ізденіс;

- ◆ еуропалық құндылықтардың дендеп енуі;
- ◆ мемлекеттік меншікті жекешелендірудің жүргізілуі және жеке меншік құқығына ерік беру;

- ◆ діни сенім-наным бостандығына жол ашу (түрлі діни ағымдар мен бағыттардың, секталардың көбеюі);

- ◆ халықаралық байланыстарға жол ашу;

- ◆ үкіметтік емес ұйымдардың (үшінші сектор) қалыптасуы мен ықпалының артуы;

- ◆ азаматтық қоғам белгілерінің қалыптасуына алғышарттардың жасалуы;

- ◆ этнодемографиялық үдерістердің қарқынды жүруі (өзге ұлт өкілдерінің өз тарихи отандарына кете бастауы және шетелдегі қазақтардың атажұртына оралуы);

- ◆ халықаралық ұйымдарға мүше болу және жетекшілік ету (Ислам одағы, Еуропа қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы);

- ◆ ұлттық қаржы жүйесінің қалыптасып, төл ұлттық валютаның айналымға шығарылуы;

- ◆ вертикалдық басқару жүйесінің әлсіреп, горизонталдық басқару жүйесіне көшу туралы бастамалардың артуы;

- ◆ аралас менталитеттің қалыптасуы;

- ◆ «Болашақ» бағдарламасы арқылы студенттерді шетелдердің үздік білім ордаларында оқыту, тәжірибе алмасу;

- ◆ бір партиялық жүйеден көп партиялық жүйеге көшу;

- ◆ коммунистік партия әдіс-тәсілдерінің ішінара әлі де қолданылуы;

- ◆ сайлау жүйесінің енгізілуі;

- ◆ кәсіпқой Парламенттің пайда болып, қалыптасуы;

- ◆ Қазақстанның билік органдарының (Парламент, Үкімет, Сот) және олардың жетекшілері мен лауазымды тұлғаларының әлі де мемлекеттік тілде іс жүргізбеуі, өз халқымен орыс тілінде тіл қатысуы. Соның салдарынан билік пен халықтың ортақ тіл табысуда үйлесімділікке қол жеткізілмеуі, яғни билік орыс тілді, ал халықтың басым бөлігі қазақ тілді;

- ◆ оппозицияның пайда болуы және қанатын кеңейтуі;

- ◆ нарықтық мәдениет алғышарттарының бой көрсетуі;

- ◆ құндылықтарды қайта қарау және бағалау (переоценка ценности и смена парадигмы) үрдісінің қарқын алуы;

- ◆ орыс тілінің үстемдігі бәсеңдегенімен, толықтай өз позициясын жоғалтпауы. Қос тілді (орыс және қазақ) параллельді әлемнің пайда болуы;

◆ Қазақстанның өз мемлекеттік тілін дамытуы (осы бағытта үш мемлекеттік бағдарламаның қабылдануы);

◆ Қазақстан халқы ассамблеясының құрылуы және Ассамблея мүшелері – өзге ұлт өкілдеріне депутат болуға квота беру – совет кезеңіндегі ұлттар палатасы, интернационалдық қарым-қатынас деген секілді тәсілдердің пайдаланылуы;

◆ патерналистік қарым-қатынастан толық арылмау («өкімет өлтірмейді» принципінен арылмаушылық. Яғни советтік адам мемлекетті пір тұтып, жекеменшік атаулыға үрке, жатырқай қарайды. Тек мемлекеттік деген ғана сенімді, тұрақты деп қарайды);

◆ заңдардың толыққанды орындала бермеуі;

◆ жемқорлық құбылысының етек алуы;

◆ ксенофобия;

◆ адам өмірінің әлі де күнсыздығы. Өйткені совет кезеңінде мемлекет – адамнан, қоғамдық мүдде – жеке адам мүддесінен биік болды. Демек, адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам үшін, адамның игілігі үшін қызмет ететін күрделі құрылым;

◆ Батысты жаратпаушылық белгілерінің әлі де көрініс беруі, сол секілді жалпы жаңалық атаулыны жатсына, жатырқай, жақтырмай қабылдау;

◆ заңға мойынсұнбаушылық, құқықбұзуға бейімдік. Өйткені советтік адамдар заң – басқа, ал нақты өмір – басқа деген ұғымда. Мұндай мінездің пайда болуына совет кезеңіндегі БАҚ-тың бірыңғай үгіт-насихатқа бейімделіп, шынайы өмір мен насихат әлеміндегі өмір екеуінің бір-бірімен қабыспайтын алшақтығынан туындады. Осындай параллельді екі түрлі әлемді көріп өскендіктен, осындай қос стандартты мінез пайда болды;

◆ ұрлауға бейімділік. Совет кезеңінде жеке меншіктің болмауы және ортақ, мемлекеттік меншік үстемдік құрғандықтан, әрбір адам абстракті «қожайыннан» нені болса да білдіртпей алып кетуге бейім болды. Сол мінез әлі де жабысып қалмай келеді. Қазіргі кезде мемлекеттік деңгейде жаппай етек алған жемқорлықтың бір тамыры осында жатыр;

◆ жан-жағына агрессивті, тұрпайы, дөрекі қарым-қатынастан әлі де толық арылмау;

◆ өзара көмек беруге ұмтылушылық, отаншылдық, үлкенге құрмет сезімдерінің үстемдігі;

◆ индигенизация [2] процесі белгілерінің көрініс беруі және т.б.

II. Бұқаралық ақпараттық коммуникация саласындағы белгілер

◆ ақпараттық қоғамға көшу алғышарттарының жасалуы;

◆ «саржағал» басылымдардың пайда болуы;

◆ түрлі-түсті басылымдардың пайда болуы;

◆ шетелдік БАҚ өнімдерінің елге кіруі (кинолар, сериалдар (бразилия) «Просто Мария», «Богатые тоже плачут», т.б.); түрік, үнді, корей, орыс сериалдары;

◆ цензураның жойылуы;

◆ сөз бостандығы және пікір алуандығына кеңшілік жасау;

◆ сөз бостандығын қорғау ұйымдарының пайда болуы («Әділ сөз», Адам құқығы жөніндегі комиссия, т.б.);

◆ баспасөз қызметтерінің пайда болуы;

◆ баспасөз орталықтарының пайда болуы;

◆ БАҚ функциясының трансформациялануы;

◆ телеарналарда батыстық форматтағы хабарлардың көбеюі (ток-шоулар);

◆ Қазақстан ақпарат кеңістігінде әлі де ресейлік баспасөз өнімдерінің басымдық танытуы;

◆ Қазақстан ақпараттық кеңістігінде қос тілді (қазақ және орыс тілді) әлемнің пайда болуы;

◆ биліктің бұқаралық ақпарат құралдарына ықпал ету тетіктерінің әлі де басымдығы;

◆ биліктің БАҚ-қа деген түсінігінде құралдық сипаттың (инструментальный подход) басымдық танытуы;

◆ елдегі этникалық топтардың ана тілдерінде мерзімді басылымдардың шыға бастауы және т.б.

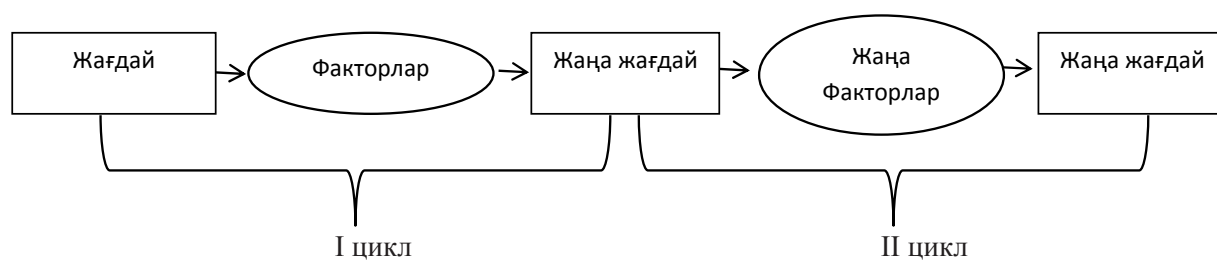
Жоғарыда аталған постсоветтік кезеңге тән жалпы белгілерге қарасақ, олардың негізінен үш түрлі: советтік, ұлттық және жаһандық мегафакторлар әсерінен туындап жатқанын байқаймыз. Осынау үш басты мегафактор өз кезегінде мета және субфакторларды туындатып, олар жаңа жағдайлардың (condition) қалыптасуына алғышарт қалап отыр. Әр кезеңде аталған факторлардың бірде бәсең, бірде қарқынды ықпал етіп, соған сәйкес жаңа өмірлік ситуациялардың да әркелкі қалыптасу деңгейін көреміз.

Енді осынау жалпы белгілер мен сипаттарға сүйене отырып, Қазақстанның постсоветтік кезеңіндегі БАҚ жүйесінің даму тарихын жүйелеуге және кезеңдеуге тырысып көрелік.

Егер де біз тарихи даму процесін тек хронологиялық тәртіппен қарайтын болсақ, онда толыққанды ақиқатқа жете алмауымыз мүмкін. Осыны ескергендіктен де біз өзгерістер табиғатын түсіндіріп, оны кезеңдеуде циклдық даму концепциясын басшылыққа аламыз.

Сонымен, жағдай мен факторлардың өзара әрекет етуін төмендегі сұлба түрінде көрсетуге болады (қараңыз. № 1 сұлба).

1-сұлба. Жағдай мен фактордың өзара әсер ету механизмі

Осы формуланы кезеңдеуге қатысты пайдалануға болады. «Жағдай-фактор қарым-қатынасы» диалектиканың себеп пен салдар заңына сай әрекет етеді.

Сонымен, біз кезеңдеу қағидаттары мен тәсілдерін қалыптастыруда циклдық тәсілді қолдану ұтымды болмақ деп есептейміз. Өйткені өмірлік даму бағыты, көп жағдайда, циклды түрде өрбіп отырады.

Кезеңдеу – өзгерістерді байқау, бағалау және оны ерекшелік алумен тұрады. Демек, кезеңдеу – өзгерістердің басталуын, жүру барысын және аяқталып, тиянақталуын қамтитын құбылыс.

Біз жоғарыда постсоветтік кезеңге тән жалпы белгілерді, негізгі факторларды келтірдік. Соларға сүйене отырып, Қазақстан БАҚ жүйесінің постсоветтік кезеңін 1991-2015 жылдармен қорытындылап, оны мынадай үш белеске бөлеміз:

I. Өтпелі-өзгерістер белесі. Өтпелі үрдістерді қалыптау (1991-1998);

II. Қалыптасып-орнығу белесі (1999-2010);

III. Ізденіс-мұрат белгілеу белесі (2011-2015).

Қазақстанда БАҚ туралы екі заң қабылданғаны белгілі. Алғашқысы 1991 жылы және екіншісі 1999 жылы. Содан кейінгі кезеңде аталған заңға ауық-ауық өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп келеді.

Сол секілді, БАҚ жүйесі қоғамдық өмірге, экономикалық жағдайларға тікелей байланысты болғандықтан, дағдарыстардың да әсерінен айналып өте алмайды. Әдетте экономикалық дағдарыстар бір кезеңді тұйықтап, жаңа кезеңдерге жол ашып жатады. 1998 жылғы көрші елдердегі дағдарыстардың салқыны, сол секілді 2007 жылы басталған қаржы дағдарысы және 2015 жылғы дағдарыс белгілі деңгейде белестерді белгілейді.

Жаңа белеске бастайтын тағы бір маңызды қадам – ел өміріне қатысты саяси шешімдердің қабылдануы. 1997 жылы Елбасы

Н. Назарбаевтың халыққа алғашқы Жолдауы жарияланып, онда «Қазақстан-2030» стратегиясы қабылданды. Сол жылы ел астанасы Алматы қаласынан Ақмола қаласына ауыстырылды. Мемлекеттік мүлікті жекешелендірудің бірінші толқыны қорытындыланды. Бұл тәуелсіз даму арнасындағы бір белестің аяқталып, екінші жаңа белеске көшудің белгісі еді.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің бәсекеге қабілеттілігін дамыту тұжырымдамасының, «Ақпараттық Қазақстан – 2020» мемлекеттік бағдарламасының қабылдануы екінші кезеңнің аяқталып, үшінші кезеңге аяқ басуға алғышарт қалыптастырды. Ол 2015 жылға дейінгі кезеңге дейін ұласты.

Біздің көзқарасымызша, постсоветтік кезең Қазақстанда 2015 жылы аяқталып, 2016 жылы жаңа кезеңге жол ашылды. Бір жағынан, осы кезеңде Қазақстанда бір ұрпақ ауысып үлгерді. Ресми демографиялық деректер бойынша, қазіргі Қазақстан халқының 45% 1991 жылдан кейін туғандар құрайды [3].

Жалпы, Қазақстанда постсоветтік кезеңнің аяқталып, жаңа кезеңге аяқ басуының мынадай белгілерін атап өтуге болады:

– Совет идеологиясынан тыс бір ұрпақ ауысты. Олардың санасы, ойлау жүйесі мен өмір сүру дағдысы мүлдем бөлек;

– азаматтық қоғамның басты белгілері: демократия, сөз және пікір еркіндігі, көп партиялық жүйе, үкіметтік емес ұйымдардың көбеюі, тәуелсіз БАҚ, т.б. қалыптасуы үстінде;

– Қазақстанның дербес даму стратегиясы анықталып, іске асырылуы үстінде (Қазақстан-2050, «Мәңгілік ел» ұлт мұраты, «Ұлы Дала елі» стратегиясы, бес институционалдық реформа);

– елде мемлекет құраушы ұлт – қазақтардың үлес салмағының артуы, орта мектепте мемлекеттік тілде білім алушылардың үлес салмағының басымдыққа ие болып, 82 пайызға жетуі;

– жаһандану үрдісінің күшеюі;
– аймақтану (регионализация) немесе интеграциялану процесінің қарқын алуы (ТМД-дан бастау алып Кедендік одаққа, одан кейін Еуразиялық экономикалық одаққа ұласты. Яғни мұндағы негізгі қағидат елдердің біртұтас аймақтар бойынша немесе ықпалдас елдер арасында экономикалық интеграциялануы. Континенттер бойынша интеграциялану үрдісі қазіргі кезде әлемде кеңінен таралған тренд болып отыр. Мысалға айтсақ, Еуропалық Одақ, ШНГ, БРИКС, НАФТА, АТЭС, САЭЕ, ОПЕК, САДК, т.б.);

– 2015 жылы 28 желтоқсанда Президент Жарлығымен «Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайту және дамыту тұжырымдамасы» бекітілді. Бұл құжатта Қазақстанның бірегейлік

пен бірліктің жаңа сапалы белесіне аяқ басқаны айтылып, жаңа белестің басты мақсаты – болашағы бұртұтас ұлт қалыптастыру деп белгіленді;

– 2016 жылы латын әліпбиіне көшу жөнінде мемлекеттік комиссия құрылды;

– білім жүйесіндегі реформалар қолға алынып, үш тұғырлы тілге негізделген білім жүйесін құру бағдарламасы әзірленуде.

Сонымен 2016 жылдан бастап постсоветтік кезең аяқталып (қарқыны бәсеңдеп), Қазақстанның жаңа дәуірі басталды деуге негіз бар.

Қорыта келгенде, Қазақстанның постсоветтік кезеңі ұлттық, советтік және жаһандық мегафакторлардың аясында жүрді. Осынау факторлардың ықпалының артуы, кему қалыптарына қарай үш белеске бөлінді.

Әдебиеттер

1. <https://ru.wiktionary.org/wiki/постсоветский> (қаралған күні: 15.01.2017).
2. Қараңыз: «Индицизация (букв. «отуземливание») – термин теоретической антропологии, обозначает локальные тенденции на культурное обособление цивилизационную независимость. Индицизация противоположна таким интегральным процессам как ассимиляция, глобализация, вестернизация, прозелитизм и пр. Исторически является постоянным спутником растущих и разрушающихся империй и государств» // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1506132>. (Қаралған күні: 07.02.2017).
3. <http://www.bankfax.ru/razgovor/100480/> (қаралған уақыты: 23.12.2016).

References

1. <https://ru.wiktionary.org/wiki/postsovetskij> (қаралған күні: 15.01.2017).
2. Қараңыз: «Indigenizacija (bukv. «otuzemlivanie») – termin teoreticheskoj antropologii, oznaczaet lokal'nye tendencii na kul'turnoe obosoblenie civilizacionnuju nezavisimost'. Indigenizacija protivopozhna takim integral'nyim processam kak assimiljacija, globalizacija, vesternizacija, prozelitizm i pr. Istoricheski javljaetsja postojannym sputnikom rastushhih i razrushajushhihsja imperij i gosudarstv» // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1506132>. (Қаралған күні: 07.02.2017).
3. <http://www.bankfax.ru/razgovor/100480/> (қаралған уақыты: 23.12.2016).

Әлім Ә.А., Нұржанова Ш.С.

Қазақ тілін баспасөз материалдарында сауатты қолдана білу машығы

Мақала авторлары қазіргі қазақ журналистикасының тілі мен стилін талдайды. Сондай-ақ қазақ тіліндегі шығармалардың мәтін контентін және методологиясын, құрылымын зерттейді. Публицистер мен жазушылардың шығармаларының стиліндегі өзгешеліктер мен тілдік ерекшелік қарастырылады. Авторлардың пікірінше, әдеби және публицистикалық шығармалардың мәтіні қайталанбайтын, айрықша, мазмұнды, түсінікті болумен қатар, автордың өзіндік әдіс-тәсілдерін құрауы мүмкін. Мақала авторлары жазушы стилінің эксклюзивті және оның басқа стилден айырмашылығы тақырыптық мағынасын, мазмұнының тереңдігін, шығармашылық тәсілдерінің ерекшелігін, және оның жанрлық ауқымын жетілдіруді көздейді.

Түйін сөздер: стиль, қақтығыс, образ, шығарма, шығармашылық ойлау, автор, кәсіби машық.

Alim A.A., Nurzhanova Sh. S.

Competent and competent application of Kazakh in the press

Authors of article analyze language and style of modern Kazakh journalism. Also the structure, methodology and content of texts of creative works in Kazakh is investigated. Rassmatrena language features and uniqueness of style of works of writers and publicists. According to authors the text of the literary and publicistic work has to be unique, original, substantial, clear, clear, and also may contain specific receptions and the author's methods. Authors note that style of the writer is exclusive and his difference from other style consists in the importance of thematic sense, depth of development of contents, originality of creative receptions, perfection of a form of the work.

Key words: style, conflict, image, work, creative plan, author, professional skills.

Алим А.А., Нұржанова Ш.С.

Компетентное и грамотное применение казахского языка в печати

Авторы статьи анализируют язык и стиль современной казахской журналистики. Также исследуется структура, методология и контент текстов творческих произведений на казахском языке. Рассмотрены языковые особенности и уникальность стиля произведений писателей и публицистов. По мнению авторов, текст литературного и публицистического произведений должен быть неповторимым, оригинальным, содержательным, ясным, понятным, а также может содержать специфические приемы и методы автора. Авторы отмечают, что стиль писателя эксклюзивен и его отличие от другого стиля состоит в значимости тематического смысла, глубине разработки содержания, оригинальности творческих приемов, совершенстве формы произведения.

Ключевые слова: стиль, конфликт, образ, произведение, творческий замысел, автор, профессиональные навыки.

**ҚАЗАҚ ТІЛІН
БАСПАСӨЗ
МАТЕРИАЛДАРЫНДА
САУАТТЫ ҚОЛДАНА
БІЛУ МАШЫҒЫ****Кіріспе**

Белгілі жазушы Ғабит Мүсірепов әйгілі «Авгейдің атқорасынан бастайық» деген мақаласында: «Көркем әдебиетте әрбір сөздің өз тұрпаты сақталуы тиіс. Тілге бай, тілі жақсы дегенде ешбір жазушы жаңадан сөз тауып, сонысымен сөздің бай мағыналығына, көркемдігіне жетпейді. Халқының тіл байлығында бар сөздерді дұрыс тұрпатымен пайдаланып, сол қордан алынған сөздерден жаңа теңеулер, бейнелеулер қолдану арқылы тілге бай, шебер адам екен деп атайды» дейді.

Ахмет Байтұрсынұлы «Сөз талғау атты мақаласында»: «Шығарма сөз өнді, ұнамды болуы үшін талғаудың қоятын өз шарттары бар: сөз дұрыстығы, сөз дұрыс айтылуы деп әр сөздің, сөйлемнің дұрыс күйінде жұмсалуды, яғни:

а) сөздердің тұлғасын, мағынасын өзгертетін түрлі жалғау, жұрнақ, жалғаулықты біліп, әрқайсысын өз орнына тұтыну.

ә) сөйлем ішіндегі сөзді дұрыс септеп, көптеп, ымыраластыра білу.

б) сөйлемдерді бір-біріне дұрыс орайластырып, құрмаластырып орналастыра білуге дағдылану.

Тіл тазалығы, ана тілдің сөзін басқа тілдің сөзімен шұбарламау, басқа тілден сөз тұтыну қажет болса, жұртқа сіңіп, құлақтарына үйір болған, мағынасы халыққа түсінікті сөздерді алу, орыс жазушыларын мысалға алсақ, олар өз шығармаларында ескірген, жергілікті, яғни бір жерде айтылып, бір жерде айтылмайтын сөздерге жоламаған, өз тілінде бар сөздің орнына басқа тілден сөз алудан қашқан» дейді. Осы тұрғыдан алғанда, Сапар Байжановтың публицистикалық шығармаларында халықтың бай тіл қоры жинақталған, ол оны қай тақырыпты қаузап отырғанына қарай орнымен, ретімен қолданып отырған. Мәселен, ол белгілі суретші Ә. Ысмайылов туралы «Туған жердің мен де бір бозторғайы» атты очеркінде «Ез болып ғұмыр кешкенше, ер болып өлген артық», «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің», «Екі кеме құйрығын ұста, жетсе – бұйрығың», «Үй маңында төбе болса, ерттеулі атпен тең, ауылыңда қартың болса, жазып қойған хатпен тең», «Жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар», «Көш жүре түзеледі», «Адам айдаса барман, дәм айдаса қалман» деген мақал-мәтелдермен қатар, «Беу соққан желдей, аққан судай тоқтамайтын, зымыран дүние!...» деген бейнелі сөздерді молынан пайдаланған.

«Мақал-мәтелдер, қанатты сөздер, бейнелі ұғымдар аз сөзбен көп мағына береді. Әрине, оларды қолданудың орны мен шегін білу қажет», – дейді бұл туралы ғалым Д.Э. Розенталь.

С. Байжанов аудармаға келгенде де мұқият болу керектігін ескертеді, оның сәтті тапқан аудармасы; бадминтон ойыны туралы, бадминтон добын, яғни орысша айтқанда «воланды» – «ақ қанат құс» деп көркем аударса, орыс тілінен тікелей «у нее красивые глаза как у верблюжонка» дегенін «көзі ботаның көзіндей әдемі», «қыз Жамал талтаңдайды бесті атандай» дегенді «девушка Жамал шагает хорошо, как пятилетний верблюдо-мерин» деп аударылатын қателіктерге ол қарсылығын білдірді, өйткені оның пікірінше бұл сөздер өз көркемдігін жоғалтқан, еш мағына бермейтін, сен тұр мен атайын сөздер.

Журналист «Арғымақ аттың белгісі – аз оттар да көп жортар» сияқты халық мақал-мәтелдерін ой түйінін айтуда қолданумен қатар, тақырыптың мәнін ашуда да пайдаланды. Мәселен, «Үйде батыр, түзде пақыр», «Адасқанда жол тапқан озбақ», «Басшы оңалмай, қосшы оңалмайды», «Биік мансап – биік жартас», «Алтын сырға», «Өз қотырымызды ғана қасып қалмайық», «Жүйріктен жүйрік озар жарысқанда».

В.Г. Белинский осы тұрғыда: «сөз өнері өзінің әдебиеттік шын дәрежесіне жеткенше сөзді көп талғамайды, жаман сөз, жақсы сөз мәтінге кіре береді де, сол күйі есте сақталып, жалпы сөздіктен орын алады».

Бұл – барлық ауыз әдебиетіне тән нәрсе, Абайға дейінгі әдебиетіміздегі сөйлемге тікелей қатынасы жоқ сөздердің кездесулерінің негізгі себебі осы деп білуіміз керек. Мұны Абай көре де, ұға да білді:

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол ақынның білімсіз бейшарасы.

Тіл ұстанудағы сөйлемдерде ойға қатынаспайтын сөз қолданушылыққа аяусыз күрес жүргізу керек, шын мәніндегі көркем шығарма – өмірдің құр ғана сырт бейнесі ғана емес, суретті сөз арқылы берілген ішкі мазмұны, журналист мақала мазмұнын айқын, ашық, жинақы, жанды етіп беру үшін сөз дәлдігін, анықтылығын, орындылығын, мағыналылығын пайдаланады.

Қай елдің классик жазушыларын алсақ та, олар да осы әдісті қолданады, өз халқының тілінің рухына үйлеспейтін, кездейсоқ сөздерге жол берілмей, оларға қарсы күрес жүргізу арқылы дәлдігі, анықтығы жағынан құнды сөздерді

тілдік қорға кіргізу әдебиет тілін жасайды. Бұл дүниежүзіндегі классик әдебиетінің бәріне тән, қазақ жағдайында Абай да осыны берік ұстанған шын мәніндегі классик Абайдың:

Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

дейтін сөздері әдебиет тілін жасауда өзінің тарих алдындағы міндетін толық ақтаған, өз тілінде ғана көркем, өз тілінде ғана мағынасы түсінікті, басқа тілге аударылмайтын идеомалық сөздер болады. Олардың мәні де, қасиеті де тек сол өз тілінде ғана: «Ұры тісі ішінде», «Қырық қазанның құлағын тістеген», «Тас қалауы сыртында», «Сайда саны, құмда ізі жоқ», «Ит мініп, ирек қамшылап», «Семіздің аяғы сегіз», «Қыры кеткен ит қырын жүгіреді», «Құр табаққа бата жүрмейді», тағы басқа осы тәріздес сөздер қазақ тілінде көп кездесетін, басқа тілге аударылмайтын, аударылса да, тап өз тіліндегідей жанды болып шықпайтыны уақытпен дәлелденген [1].

Негізгі бөлім

Интернет-басылымдардың сауаттылығына келсек, ондағы ерсі көрінетін, белең алған, барлығына ортақ қалыптасқан тенденция мәтін сөйлемдерінің шорт кесілген болып келетіні, осындайда еріксіз ойға қаласың, сөйлем аяқталмаған, яғни ой да аяқсыз қалған. Мәселен, «Қазақстанда жұмыссыздық артып келеді» деген сөйлемді сол қалпында қалдыруға болмайды, оған ол қандай көрсеткішпен салыстырғанда артып келеді, соңғы жылмен немесе соңғы бес жылмен салыстырғанда ма, бұл беталыс қалай байқалуда, бұл ақпаратқа қалай қол жеткіздің, – сияқты сұрақтар жауапсыз қалмауы керек. Аудитория сенің «жұмыссыздық артып келеді» деген жалаң сөйлеміңнен дерек, факті және ақпарат ала алмайды.

Бизнес құрылымдарда көп кездесетін жағдай жалданған анонимдік ақпарат беруші адамның болуы, Батыс журналистикасының тәжірибесі анонимдік ақпараттан алыс жүруді пайымдайды, өйткені ондай ақпарат шынайы болмайды, көп жағдайда қателікке ұрындырады, өйткені дәлел аз, айғақ жоқ.

Мәселен, интерфакстан Үкіметтің белгілі бір мұнай кенішін игеріп жатқан компаниямен келісім-шарт үзілді деген ақпарат келсе, журналистің алғашқы реакциясы ақпараттың дұ-

рыстығын Үкіметтен, компанияның баспасөз қызметінен жалма-жан тексеру, соның өзінде де оған ешкім де бірден сұрағына жауап қайтармайды, өйткені ондай жағдайда, баспасөз қызметінің телефондары бос емес болады, иә болмаса телефон тұтқасын ешкім көтермей қояды, мұндайда тілші бейшара кейпін кешеді, ең құрығанда ол компания басшылығынан: бізде ондай ақпарат жоқ, жауап беруі тиіс адам жұмысқа келген жоқ деген жауап алады, бірақ аса маңызды оқиғалар болған кезде анонимдік мәліметтің болуы біреудің өмірін сақтап қалуы немесе үміт сыйлауы мүмкін.

Мәселен, «ҚазАқпарат» ақпараттың маңыздылығына қарай, шұғыл дария етілетін «қысқа хабар» амалын қолданады, мұндай амалды «ИнтерФакс Қазақстан» агенттігі жиі пайдаланады, аса маңызды тың жаңалықтарды ести салысымен аталмыш агент тілшілері оны бір сөйлеммен ғана редакцияларға, сайтқа хабарлайды, жаңалық дереу таралады, оның артынша 5-10, 15 минутта сол жаңалықтың толық нұсқасы беріледі. Бұл тұрақты тұтынушыларды – оқиғаның мән-жайын еріксіз сол агенттіктен күттіруге мәжбүрлейді және бұл агенттіктердің өзіне жіпсіз байлап қою тактикасы.

Мәселен, «Үкімет алдағы тоқсанда шалғай ауыл тұрғындарын кешенді медициналық тексеруден өткізу туралы шешім қабылдады. Премьер-министр Бақытжан Сағынтаев бұл туралы қарашаның 10-ы күнгі Үкімет отырысында мәлім етті. Үкімет басшысының айтуынша, осы мақсатқа бюджеттен 1 миллиард теңгеге жуық қаржы бөлінетін болды, деп хабарлайды ҚазАқпарат агенттігі Астанадан».

Ақпарат агенттігінде қоғам мен мемлекет үшін елеулі оқиғалардан, алқалы мәжілістерден жедел хабарлар берудің бір жолы – сондай үлкен оқиғаларға кемінде екі тілшіні жіберу, өйткені мәжілісте маңызы бір-бірінен артық болмаса, кем болмайтын әр түрлі мәселелер талқыға түсетіндіктен, жалғыз тілші оның бәріне үлгері алмайды. Мәселен, қоғам қайраткерінің аузымен экономикаға қатысты тың ұсыныстар айтылды делік, осы ақпаратты тілші құрғақ күйінде ғана хабарлап қоймай, оған дәмдеуіштер, яғни осы мәселеге қатысты салалық мамандар мен сарапшылардың ой-пікірлерін қосып, кеңейтілген жаңалық немесе комментарий-түсініктеме ретінде материал дайындайды, бұл әдіс-тұтынушы үшін жаңалыққа байланысты тиісті мамандардың қандай көзқараста екенін білуі үшін қажет.

Қорытынды

Л.Н. Толстой сөз суреткерлерінің шеберлігін: «Бірден-бір керекті сөзді тауып қолданып, оны дұрыс орналастыра білуде» деп таниды.

Сөйлем құруда сөзді орнымен орналастыруды шеберлік деп танысақ, сөздерді орын тәртібімен дұрыс орналастыру үшін қазақ тілінің ережелерін білу керек, қазақ тілінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі тұрақты болып келеді, орыс тілінде еркіндік принципі басымдау.

А.С. Пушкин өз шығармаларында жиырма бір мың сөз қолданған екен, соның он жеті мыңы қайталанылмаған сөздер, ол сол сөздердің естілуі анық болуын жіті қадағалаған, бүгінгі күні журналистің өз мәтініндегі сөздердің анық болуына көп мән бөлуі керек:

1. Жалғаулықты сөздерді дұрыс қолдану, жалғаулық шылаулар бірыңғай мүшелердің немесе салалас құрмалас сөйлемдерді әр түрлі мағыналық қатынаста байланыстырып, ыңғайластық, қарсылықты, талғаулықты, себеп-салдар, шарттық болып бөлінеді.

Жалғаулық шылаулардың септеуліктермен ұқсастығы, екеуі де сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді байланыстырады, ерекшелігі, септеуліктер бір сөзді екінші сөзге бағындыра, сөз тіркесін құрауға немесе бағыныңқы сөйлем мен басыңқы сөйлемді байланыстырып, сабақ-тас құрмалас сөйлем құруға негіз болса, жалғаулықтар екі сөзді тең дәрежеде байланыстырып, сөйлемнің бірыңғай мүшелерін құруға немесе жай сөйлемдерді салаластыра байланыстырып, салалас құрмалас сөйлем жасауға негіз болады. Тек шарттық қатынасты білдіретін жалғаулықтар ғана бағыныңқы сөйлем мен басыңқы сөйлемдерді байланыстырады.

2. Демеулік сөздерді дұрыс қолдану, олар тіркескен сөздеріне қосымша мағына, реңк келтіріп, сөйлемге эмоционалды өн бере отырып, іштей: сұраулық, күшейтпелі, нақтылық, шектік, күмәндік, болымсыздық түрлеріне бөлінеді.

3. Алыстан орағытып, түсіндіремін демей, айтайын деген ойды дәл жеткізу.

4. Екіұшты мағыналы сөздерді қолданбау, тілдегі сөздер көркем әдебиетте қолданылу тәсіліне қарай өзіндік ерекшеліктер қабылдап отырады. Сөз мағыналарының ішіндегі ауыспалы мағыналарды қолдану тәсілдері болады.

Сөздің ауыспалы мағыналы қолданылуы, көркем әдебиетте индивидуалдық, дербестік сипат қабылдап, әрбір журналистің өзіндік сөз саптау ерекшелігіне айналып отырады, ал ауыспалы мағына – ол тек жалпыхалықтық

тілге тән сипат. Көркем әдебиетте сөздің ауыспалы қолданылуы – жалпыхалықтық тілдегі сөздердің ауыспалы мағынасына сүйене отырып жасалғанда ғана орынды болып шығады.

Сөздердің көркем әдебиетте, әсіресе, поэтикалық жанрда ерекше мағыналық өзгерістерге ұшырауы әрбір ақын-жазушының сөз мағыналарын саралай білу қабілетімен байланысты. Поэтикалық сарын тек поэзияда ғана емес, кейбір поэтикалық сарында жазылған проза жанрларында да кезеседі: «Абай жолы», «Оянған өлке», «Шұғаның белгісі» сияқты прозалық еңбектердің тілінде поэтикалық сарынды элементтер көптеп кездеседі.

«Абай жолы» эпопеясында бір «кеуде» деген сөзге байланысты көптеген метафоралық қолданыстарды кездестіруге болады: көр кеуде, қиянат кеуделі, бөрі кеуде, бітеу кеуде.

Журналистік мәтінде көп мағыналы сөздер контекст арқылы ажыратылып, айқындалып отырады. Тілде сөздердің ауыспалы мағынаға ие болуы бір келкі, бір текті болмайды, кейде екі зат пен құбылыстың түрі, көлемі жағынан бір-біріне ұқсастығы негізінде ауыспалы мағына пайда болса, кейде екі зат пен құбылыстың өзара қызметтестігі, іргелестігі арқылы бірінің мағынасы екіншісінің атауын білдіріп жатады.

Сөз мағыналарының осындай өзіндік ерекшеліктеріне қарай полисемияны метафора, метонимия, синекдоха деп бөлуге болады. Мәселен, метафора бір зат пен құбылыс атауларының түрі, сырт көрінісі, жай-жапсары

жағынан басқа зат пен құбылысқа ұқсас болуы арқылы жасалады.

Метафорада бір зат немесе құбылыс басқасына ұқсастырылады да, оның «образдылығы» әр кезде әртүрлі құбылып отырады. Мәселен, «қудалау» сөзі әуелде малға айтылып келсе, кейін келе бұл сөз біреудің соңына түсу, аңду тәрізді ауыспалы мағынаға ие болды.

5. Сөздердің орыс тіліндегі «мужской, женский, средний род» деп аталатын мәтіндерін ажыратып, дұрыс қолдана білу керек.

6. Әңгіме көп адам не бір адам туралы ма, соны аңғартатын сан есім жалғауларына сақ болу керек.

Жас журналистерді дайындау барысында ақпарат, жедел хабардың қалыбы қандай болуы керектігін журналистиканың жанрлары дәрісінен үйретіп келеміз.

Студенттер материалды жазғанда жаңалықтың сонысын, мәйегін текстің ең басына қоятын «төңкерілген пирамида» немесе «лид» тәсілін меңгеруде. Мәселен, ақпарат агенттігі тілші даярлаған мәтінді интернет желісіне шығару үшін тез арада, бас аяғы 15-20 минуттан аспайтын және ең маңыздысын ғана екшелеп, аудиторияның дерек пен оқиғаны тез қабылдауына септігін тигізетін қарапайым тілмен қысқа да нұсқа жазуды, әрі журналистің бойындағы энциклопедиялық деңгейдегі саясат, құқық, экономика, спорт, туризм салаларын, ағымдағы реформаларды жетік білу қабілеті болуы маңызды.

Әдебиеттер

1. <http://www.adebiportal.kz/news/-azhym-zh-maliev-abay-a-dey-ng-aza-poeziyasyn-zh-ne-abay-poeziyasyny-t-l/>

Байгожина Д.Ө., Қалым Ж.,
Мамырова К.С.

**Қайырымдылық пен
демеушіліктің PR-дағы рөлі**

Мақалада демеушілік пен қайырымдылықтың PR-дағы рөлі, қазіргі ахуалы, қайырымдылық пен демеушіліктің ерекшеліктері, ұқсас факторлары сипатталады.

Түйін сөздер: PR, маркетинг, демеушілік, қайырымдылық, спонсоринг, коммерция.

Baigozhina D.O., Kalym Zh.,
Mamirova K.S.

**The role of philanthropy and
sponsorship in PR**

The article describes the role of philanthropy and sponsorship PR, especially charity and sponsorship, as well as factors interact.

Key words: PR, marketing, sponsortvo, charity, sponsoring, commerce.

Байгожина Д.О., Қалым Ж.,
Мамырова К.С.

**Роль благотворительности и
спонсорства в PR**

В статье описываются роль и особенности развития и функционирования благотворительности и спонсорства в PR, изучаются формы и факторы их взаимодействия.

Ключевые слова: PR, маркетинг, спонсорство, благотворительность, спонсоринг, коммерция.

**ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ
ПЕН ДЕМЕУШІЛІКТІҢ
PR-ДАҒЫ РӨЛІ**

Бүгінгі күні демеушілік пен қайырымдылық – екі ұғым маркетингтік қызметтің негізгі бөлігі ретінде қарастырылып, бедел қалыптастырушы құралдар болып саналады. PR саласының көп түрлі құралдарының ішінде олардың рөлі айрықша. Олар кез келген жеке тұлғаның немесе кәсіпорын мен мекеменің қоғамдағы беделін қалыптастыруда аса табысты және ең басты болып тұр. Қазақстандағы қоғаммен байланыс – PR саласы басқа елдермен салыстырғанда кейінгі жылдары ғана дами бастағанын есепке алсақ, PR-технологиялары тұрғысынан демеушілік пен қайырымдылықты зерттеу әлі де өз жалғасын таба береді. Демеушілік қызметінің аясы үнемі ұлғаю үстінде екені де әлемге белгілі. Демеушілік те қайырымдылық сияқты PR-технологиялар тұрғысынан тиімді болуы үшін көптеген мәселелерді назарда ұстаған жөн. Компанияда орын алатын сәтсіздіктер туралы сөз қозғасақ, онда жұмысты өз дәрежесінде істемеу, өз тұтынушыларының сұранысын қанағаттандыра алмау – сәтсіздік орын алуының басты себебі. Сәйкесінше, жобаның сәтті болуы шараны нақты әрі дұрыс жоспарлаудың, алдын ала ойластырылған қадамдардың, демеуші компанияның жобаға қатысуға ынта білдіруінің және сауатты қызметкерлердің арқасында жүзеге асады.

С.И. Ожеговтың сөздігінде қайырымдылық сөзі былай деп түсіндіріледі: «Буржуазиялық қоғамда кедейлерге жеке тұлғалар тарапынан мейіріммен берілетін материалдық көмек». PR классигі С. Блэк демеушілікті «демеушінің өз бас пайдасын көздейтін, сонымен қатар өзі көмектесетін қандай да жеке немесе заңды тұлғаға да пайдасы бар кәсіпкерлік қызметтің бір түрі», – деп сипаттайды.

PR саласының білікті маманы Е.В. Ромат басқа да көптеген осы мамандары сияқты демеушілік болмысында қайырымдылықтың да көрінісі бар, бірақ бұл түсініктерді біріктірмейді деп санайды. Сонымен бірге, көптеген мамандардың пікірінше, демеушілік – маркетингтік байланыстардың жинақтама әдісі болып табылады. Бұрынғы кездері демеушілікпен (филантропия, меценаттық) «өнерге қолдау көрсететін» монархтар мен аксүйектер айналысқан еді. Біздің заманымызда ірі өндірістік орталар заманауи спорт пен өнерге жиі демеушілік жасауда. Филантропия демеушілікке дейін пайда

болған, алайда демеушіліктің аясы одан да ауқымды. Демеушілік жасаудың коммерциялық пайдасы оған жұмсалған еңбек пен қаржылық ресурстың көлеміне байланысты. Демеушілік жарнамаға кеткен шығын мөлшерімен жүзеге асса да, PR маманы Е.В. Роматтың пікірінше, маркетингтің жеке элементі болып табылады. Демеушіліктің келесі бір қыры фандрайзинг болып саналады, ал нақтырақ айтсақ өз жобасына инвестиция іздеу, яғни демеушілер іздеу қызметі. Қызметтің бұл түрін зерттеу демеушілікті екінші бір қырынан көруге мүмкіндік береді [1]. Демеушілік қызметі өз ішіне демеушіліктің негізі мен салынған қаржы нәтижелерін, сонымен қатар шығындар жөнінде есепті құрастыруды қамтиды. Сондықтан да демеушілік қызметі пайда табуды көздейді. Алайда пайда табу көп жағдайда қаржылық пайда табуға негізделмейді. Егер демеушілікті PR-дың тиімді құралы ретінде қарастырар болсақ, оны жарнамаға төленген ақы деуге болар еді, мұндай жағдайда демеушіліктің негізгі мақсаты жарнамалық тиімділікті арттыру болып саналады [2]. Демеушіліктен күтілетін нәтижелерге жұртшылықтың әр түрлі топтары алдындағы фирма және оның басшыларының жағымды имиджін қалыптастыру; істің сәтті болуына әсер ететін түрлі әсер ету топтарымен сенімді қарым-қатынастар орнату; фирма қызметі жөнінде жұртшылық пікірін қалыптастыруға көмектесу; БАҚ және билік органдарымен тұрақты қарым-қатынас орнату жатады. Демеушілік тиімділігінің маңыздылығы артып тұрғаны соншалық, бүгінгі күні компаниялар тіпті пайдасы қыруар және көлемді жобаларға демеушілік жасау құқығы үшін күресуге дайын. Ұсақ жобаларды қаржыландыруға қарағанда, ірі әрі танымал жобаларды қаржыландыру кезіндегі демеушілік қызметтің жарнамалық тиімділігі әлдеқайда маңызды. Демеушілік қажетті нәтижелерге қол жеткізуі үшін, оның тиімділігін қамтамасыз ететін арнайы технологиялар жасап шығарады.

Бұл тұста мекеме беделін қалыптастыруда арнайы спонсоринг (sponsoring) ұғымына тоқталып кеткен жөн сияқты. Спонсоринг болашақ демеушінің тапсырысы бойынша демеушілік пакетті жасап шығару, шараны ұйымдастыру және/немесе нақты бір шараның аясындағы демеуші жарнама компаниясын ұйымдастыру және бақылау деген мағынаны білдіреді [1,1].

Осылайша, спонсоринг – бұл шараны/оқиғаны таңдаудан бастап, PR бақылау орнату мен жүргізу, есеп беру қағаздарын жасауға

дейін атқарылатын демеушілік қызметті ұйымдастыру технологиясы болып саналады. Спонсоринг демеушілік қызметті демеушінің қызығушылықтарын сақтай отырып жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Демеушілікпен қайырымдылық көп жағдайда бір ұғым ретінде қарастырылады. Қайырымдылық дегеніміз – азаматтардың немесе заңды тұлғалардың өз еркімен, ақысыз басқа тұлғаларға өз дүние-мүлкін, ақшалай және де өзге көмектер көрсету. Қайырымдылық туралы анықтамада қайырымдылық мынадай сипат алған: «қайырымдылық дегеніміз қоғамдық игілікке бағытталған, арам ойсыз ақша және өзге де заттарды ұсынуды білдіретін өз еркімен жүзеге асатын қызмет». Қайырымдылық ешқандай мақсаттарды көздемейді. Ешқандай пайда табуды алдына міндет етіп қоймайды. Алайда, демеушілік сияқты қайырымдылық та мекемелер мен жеке тұлғалар үшін таптырмас жарнама болып саналады. PR технологиялар тұрғысынан қарастырғанда демеушілік пен қайырымдылықтың арасындағы басты айырмашылық: демеушілік жарнама компанияларының қолындағы ресми құрал – PR. Демеушілердің жобаға салған салымы жарнамаға төлеген ақысы ретінде қарастырылады, ал демеуші шын мәнінде жарнама беруші немесе жарнама таратушы болып саналады. Көптеген оқу құралдарында демеушілік қайырымдылықтың негізгі құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Қайырымдылықтың бірнеше түрі мен пішінін бөлуге болады. Біріншіден мұндай қызметтің субъектісі мен объектісі кім екендігін анықтап алайық. Қайырымдылықтың субъектілері: коммерциялық немесе коммерциялық емес тұлғалар, мемлекеттік құрылымдар. Қайырымдылықтың объектілері: тұлғалар, делдалдар (қайырымдылық ұйымдары). Қайырымдылық – қолдан қолға берілетін көмек. PR тұрғысынан мұндай әрекеттің жақсы тұстары сөзсіз көп. Қайырымдылықтың бұл түрінің тиімділігі, көмек берушінің жақсы ісінің нақты дәлелі. Егер заңды тұлға екінші бір заңды тұлғаға көмек көрсетіп жатса, тура қайырымдылық салықтық жеңілдікке ие болуы керек. Бұл қайырымдылық түрінің кемшілігі деп оның жүйесіз сипатын айтуға болады [3].

Қайырымдылықтың да, демеушіліктің де мотивацияларының ішінде, PR тұрғысынан қарағанда негізгі болып айтулы әлеуметтік маңызы бар жобаларды жасауға қатысумен байланысты сенімді бедел қалыптастыру, өз жұмыс істеу қабілеттілігінді, яғни әлеуметтік маңызынды көрсету алға шығады. Демеушіліктің

компания беделін жақсартудағы тиімділігі тура жарнаманың әсерінен де мықты болады. Демеушілік қызмет ұйым имиджін жасау мен қолдауға мүмкіндік береді. Сондықтан да бұл қызмет түрі күннен-күнге аса маңызды болып саналады. Демеушілік үшін спорттық шаралар аса танымал болып саналады. Бұл спорт маңызының біздің елде ғана емес, бүкіл әлемде артып тұрғанының белгісі. Шын мәнінде мемлекеттік саяси беделімен байланысты болып отыр. Спорттық іс-шараларға демеушілік көрсету кезінде қол жеткізуге болатын қоғаммен байланыстың тиімділігі аса жоғары болады. Спорттық шаралар ұйымдастырушылары демеушілік пакеттерін сауатты жасай алады. Бұл жобаға болашақ демеушілерді тартудың қосымша факторы болып саналады [4].

Демеушіліктің басты бағыттарының бірі – сыйақылық. Демеушілік әсіресе ғылым, білім беру, спорттық және өнер салаларында кең тараған. Түрлі салалардағы жемісті қызметі үшін сыйақылар тағайындау. Егер компанияның мақсаты кәсіби мақсатты аудиторияның назарын аудару болса, онда конференцияларды, семинарларды қаржыландыру демеуші үшін ең жақсы шешім болар еді. Компания қызметіне қызығушылық танытқан аудиторияның назарына өзіне аудару үшін, компания қызметіне жақын жобаларға демеушілік еткен жөн. Демеушіліктің сипаты көбінесе PR емес, коммерциялық сипатта болады. Кинотуындыларға демеушілік жасау, өкінішке орай біздің елде дамымай жатыр, бұл елдегі киноиндустрияның сапасының төмен болуына қатысты [5].

Егер демеушілікті маркетингтік байланыстың қалыптасуы ретінде қарастырар болсақ, демеушілік – өз ішіне коммерциялық насихат, жарнама және өтімді реттеу секілді элементтерін қамтитын тәсілдер мен шаралардың күрделі жиынтығы. Негізгі мақсатты аудиторияның типіне байланысты мекеменің спонсоринг бойынша барлық коммуникативті қызметінің үш басты бағыты бар. Біріншісі – демеуші мекеме мен мақсатты нарық арасындағы маркетингтік байланысты қалыптастыру. Екіншісі – жағымды қоғамдық пікір қалыптастыру демеушілік қызметіндегі PR тәсіл ретінде маңызды. Үшіншісі – мекеменің жеке қызметкерлеріне бағытталған байланыстар коммерциялық мақсатта да, сондай-ақ әлеумет арасында мекеменің жағымды беделін қалыптастыруда да маңызы зор. Бұл бөлініс шартты болып табылады және олардың арасында айқын шекара жоқ. Демеушінің жағымды беделін қалыптастыру

қалай болғанда да мақсатты клиенттік нарыққа әсерін тигізеді және өз қызметкерлерінің еңбек уәждеріне жақсы әсерін тигізеді. Бірінші кезекте тұтынушылар қызығушылығын көксейтін спонсоринг негізінен байланыс міндеттерін шешуге ден қояды. Спонсорингтің ауқымды қоғамдық пікір қалыптастыруға бағытталған негізгі коммуникативтік міндетіне «жұртшылық» алдында жақсы бедел жасау жатады. Бұл үшін демеуші мекеме қоғамға өз қызметінің әлеуметтік аспектілерін көрсете алады. Мәселен, медициналық мекемеге көмек беру, яғни қайырымдылық жасау секілді. Қызметкерлермен байланыс орнатуға бағытталған демеушілік келесі міндеттерді алдына қояды: қызметкер еңбегін бағалау; мекеме өткізетін шараларды атқаруды ең жақсы қызметкерлерге табыстау; қызметкердің санасында мекеменің жағымды беделін тудыру; демеушілік жасайтын мекемемен жұмыс жасайтын анағұрлым дарынды, қабілетті, іскер адамдарды тарту [6].

Демеушіліктің келесі бір қыры – фандрайзинг. Фандрайзинг (ағыл. fundraising) – мекеменің (коммерциялық емес мекемеге басымдық беріледі) белгілі бір әлеуметтік жобасын жүзеге асыру мақсатында ақшалай қаражат пен басқа да ресурстарды тарту үдерісі. Шараны өткізуге дайындалған кезде шараны құрайтын жарнамалық компанияны жасап шығару және өткізу қажет. Мұнымен атқарылатын жұмыстар азаймайды. Дайындық кезінде демеушілерді қызықтыратын мүмкіндіктер ресурсын анықтау, демеушіліктің құрылымын жасап шығару, демеушілердің болашақ ортасын айқындау, демеушілердің әрқайсысы үшін жеке демеушілік пакетін жасап, демеушілерге шара біткеннен соң берілетін есептерді дайындау қажет болады. Атқарылатын жұмыстармен қатар, болашақ демеушіге демеушілікті қажет ететін жобаға бейімделуге мүмкіндік беретін жүйе де жұмыс жасап тұру қажет. Демеуші оның маркетингтік қызығушылықтарын қанағаттандыратын жобалар тізімін тез алып отыруы керек және сол жоба туралы кәсіби кеңес алу мүмкіндігіне ие болуы қажет. Фандрайзинг қызметінің нәтижелері: ақшалай қаражат; еріктілердің бос уақыты, тауарлар, қызметтер бағасын төмендету. Қазақстанға тән қаржыландыру көзі жеке немесе мемлекеттік кәсіпкерліктер тарапынан ұсынылатын қайырымдылық шаралары; шетел қорларының гранттары, мемлекеттік бюджеттен бөлінген қаржы; жеке коммерциялық қызметтерден түскен түсімдер; қайырымдылық шаралардан түскен қаржы; жеке тұлғалардың

жәрдемі. Фандрайзинг өз ішіне жәрдем сұрау мақсатындағы өтініштерді (хат түрінде немесе келіссөздер жүргізу арқылы) қамтиды. Кездесулер кезінде көмек беруші тарапқа көмекке зәру жобалар көрсетіліп, олардың болашағы мен күтілген нәтижелері жөнінде сөз қозғалады. Осы келіссөздер барысында ол демеуші болуға не келісім алады, не ол келіспейді. Келісім алынған кезде ұзақ уақытты серіктес болу болашағы қарастырылып, баға беріледі. Сәтті фандрайзинг үлкен білімділікті қажет етеді. Және кейде аса сезімтал түйсікті де қажет етеді. Маманның сараптамалық қабілеті де аса маңызды. Ұтымды стратегия құра білетін, қандай да бір жағдайларда демеуші болам деп, қызығушылық танытқан компанияларды айнытпай тани алатын маманды да таңдау керек. Шараларды дайындау кезінде мекеменің өз қызметіне арналған жарнамалық кампанияны жасап, оны өткізу қажет, сонымен қатар демеушілерді қызықтыратын мүмкіндіктер ресурсын анықтап оларға көрсетуді де ұмытпаған жөн [7].

Медиажоспарға аса ұқыптылықпен және сақтықпен қараған жөн және мүмкіндігінше оларды тексеріп отыруы керек. Қандай жағдай болмасын, шараны өткізбес бұрын медиажоспар негізінде демеуші келесі жайттарды бағалауы қажет:

√ Демеушілік өзі демеушілік ететін объектінің қандай мақсатты аудитория екендігін және ол компанияның мақсатты аудиториясымен қаншалықты сәйкестігін, компанияның мақсатты аудиториясының қанша өкілі шараға қатысатындығын;

√ Өткізілетін шараның компанияның мақсатты аудиториясына беретін әсері;

√ Шараны ұйымдастырушылар сенімге ие ме, компанияның беделі ұйымдастырушылық кезіндегі қолайсыздықтардан зардап шекпей ме?

√ Шараны қандай БАҚ-тың жариялауы және бұл БАҚ-тың мақсатты аудиториясы компанияның мақсатты аудиториясымен қаншалықты сәйкес келуі;

√ Шараның жалпы демеушісі қанша және олардың ішінде берілген мекеменің тауары немесе қызметі қаншалықты дараланады;

√ 1000 адамды ақпараттандыру үшін кеткен шығын күтілген нәтижемен қаншалықты сәйкес келеді (бұл деректерді дәстүрлі жарнамалық шарамен сәйкестендіру).

Тиімділік туралы мәселе – есептер мен бақылаулар, оқиға нәтижелері. Көп жағдайда мәселенің түйіні дәл осы дәйектер мен дәлелдердің аздығынан, тәуелділіктің көп

болуынан туындайды. «Сондықтан да мұндай интерпретация зияткерлік талпыныстың салмақты ісі, айтарлықтай кең көзқарастар мен білімді қажет ететін іс. Ұйымға демеушілік пен қайырымдылық көмек көрсету кей жағдайда демеушілік құралдар демеушінің балалары немесе отбасы, болмаса басқа да туыстарына айрықша жағдайлар жасайды. Сондықтан да демеушілік туыстарының жеке жобаларын жүзеге асыруға кетеді. «Өз адамдарына көмек беру» бастамасы. Тағы да бір кең тараған ұсыныс мекемедегі қаражаттың жарты бөлігін, еш қайтарымыз өзге жобаларды қаржыландыруға жұмсау, бұл уәж салық қызметшілерінің «артық ықыластарынан» арылу мақсатында жасалынатын көмектер. Толыққанды, классикалық демеушіліктің ұсыныс-талаптары тіпті басқа, ал демеушінің жариялылығы анықтама ретінде айқындалады. Мұндай жағдайда демеушілік қызметтің PR-тиімділігін қарастырады. Демеушіліктің рөлін Қазақстанда жіті түсіне бермейді, өзге біреудің жобасына ақшанды салу жақсы нәрсеге апармайды деп ойлайды олар. Саналы түрде, әр қадамын бағамдап жүзеге асырылған демеушілік арзан әрі тиімді түрде мақсатты аудиторияның назарын өзіне аударуға мүмкіндік алады. Демеушілік жасауға келісім беру немесе бермеу мәселесін маркетинг бөлімі шешеді. Кәсіпкерліктің әр саласында және әрбір мекеменің өзінің қалауы болады. Мүмкін, шараның барлық тиімділігі тек PR ғана шығар, және мұндай мақсатты көздейтін жобалар жетерлік.

Көптеген шаралар осы пиар саласындағы жетістікке жетуді көздейді. Ақпараттық материалдарды тарату жиіліктері, кестесі және тізімін келісіп отырып шешу деген сияқты. Кез келген демеушілік жобада демеуші логотипінің суреті тұруы қажет. БАҚ-тағы жарияланымдар үшін PR-менеджерлерге иллюстрациялар, брэнд суреттерін ұсынуға болады. Ал фотосуреттерге болып жатқан оқиғалар жайында дұрыс пікірлер жазып қойған жөн. Жарнамалық шараны сауатты жоспарлау және демеушілерді тарту үшін мақсатты аудиторияны нақты айқындап алу керек. Ал бұл өз кезегінде жеке зерттеулер жүргізуді қажет ететін іс. Демеушілік пен қайырымдылықтың тартымдылығы олардың бір уақытта бірнеше маңызды мақсаттарға жетуге септігін тигізетіндігінде. Олардың негізгілері бұл жарнамалық шаралар мен PR. Спонсоринг жарнамалар мен PR-арналарды қолдануға шектеу қойылған тауарларды өткізудің ең бір қажетті механизмдерінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Ольшевского А. Антикризисный PR и консалтинг / под ред. – СПб: Питер, 2003. – 432 с. – 23-26 бб.
2. Мирошниченко В. Поможем! Спонсорство на службе у PR. // PR в Россия, 2001. – № 5. – 14–18 бб.
3. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов. – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2005. – 624. 135-138 бб.
4. Ачкасовой В.А. Володиной Л.В. Связи с общественностью как социальная инженерия. – СПб: Речь, 2005. – 336 б. 52 б.
5. Туркин С. Почему они такие добрые //Советник. – 2003. – 624 б. – 44 б.
6. Шишкина М.А. Связи с общественностью в системе социального управления. – СПб.: изд-во спбгу, 1999. – 314 б. – 18 б.
7. Международный центр спонсорства...//Интернет сайты. (db.projectharmony.ru). – Москва. – 2012.

References

1. Olszewski. Anti-crisis PR and consulting. Edited by – SPb: Piter. – 2003. – 432 p. – OO 23-26.
2. In. Miroshnichenko. Help! Sponsorship at the service of the PR. // PR in Russia. – 2001. – № 5. – 14–18 OO.
3. G. Pochepstov.G. Public relations professionals. M.: "Refl-book", K.: "Vakler", 2005. – 624. OO 135-138.
4. In Achkasovo.. L. Volodya.In. Public relations as social engineering. – St. Petersburg: Speech. – 2005. – 336 p. B 52.
5. With. Turkin. Why are they so good // Counselor. – 2003. – 624 p. – 44 b.
6. M. Shishkin.. Public relations in system of social management. – SPB.: Izd-vo SPbGU, 1999. – 314 S. – S. 18.
7. The international centre sponsorship// Internet site. (db.projectharmony.ru). – Moscow. – 2012.

Негизбаева М.О.,
Ерниязова А.

**Молодежные организации
Казахстана в условиях
устойчивого развития**

В статье говорится о молодежных организациях как о приоритетном направлении в деятельности страны. На современном этапе необходимо исследовать и обобщить опыт Казахстана в реализации успешного, планомерного и созидательного движения в условиях устойчивого развития.

Ключевые слова: молодежные организации, устойчивое развитие, идентичность, студенчество.

Negizbayeva M.O.,
Erniyazov A.

**The youth organizations of
Kazakhstan in the context of
sustainable development**

The article refers to youth organizations as a priority direction in the activity of the country. At the present stage it is necessary to explore and summarize the experience of Kazakhstan in the implementation of successful, systematic and creative movement in the context of sustainable development.

Key words: youth organizations, sustainable development, identity, students.

Негизбаева М.О.,
Ерниязова А.

**Қазақстан жастар
ұйымдарының қарқынды
түрде дамуы**

Мақалада ел қызметіндегі жастар ұйымдарының басты бағыт ретінде қаралатындығы жайлы айтылады. Қазіргі кезеңде тұрақты даму жағдайындағы Қазақстан тәжірибесін міндетті түрде табысты, жүйелі түрде дамыту және шығармашылық қозғалысты жүзеге асыру.

Түйін сөздер: жастар ұйымдары, қарқынды даму, бірегейлік, студенттік шақ.

**МОЛОДЕЖНЫЕ
ОРГАНИЗАЦИИ
КАЗАХСТАНА
В УСЛОВИЯХ
УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ****Введение**

Молодежная политика в рамках устойчивого развития – это обучение бережному отношению к окружающей среде, достижению взаимопонимания и социальной стабильности. Одним словом, это инновационные программы в направлении социальных, экологических, экономических знаний и перспектив; формирование навыков и ценностей, требующихся в рамках устойчивого развития.

На современном этапе необходимо исследовать и обобщить богатый опыт Казахстана в реализации успешного, планомерного и созидательного движения вперед. Казахстан, как, все мировое сообщество, находится в высокоактивной стадии трансформации, что обуславливает необходимость научного осмысления проблем социокультурной идентификации личности в условиях социальных перемен. В программной статье Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» прямо ставится вопрос: Есть ли риски модернизационному процессу? Да, и серьезным барьером на пути социальной модернизации является такое распространенное явление, как социальный инфантилизм. Ясно, что успешная социальная модернизация в Казахстане будет проведена в случае преодоления социального инфантилизма, достижения такого состояния, при котором каждый казахстанец должен осознать свое место и роль в обществе.

Казахстан прошел сложный путь социально-политического, духовного развития, экономического кризиса, вероятности межэтнических столкновений, народ обрел независимость и имеет свою уникальную модель межэтнического единства. Следуя наиболее приемлемым формам и методам управления, Казахстан сегодня имеет крепкую государственность, сильного лидера и единую нацию [1].

Основная часть

В академической среде преобладает представление о молодежи как единой и целостной общности. Такое представление не только вводит в заблуждение общественность, но и создает трудности при формировании государственной политики по

проблемам молодежи, образования и т.д. В современном мире люди одновременно объединяются интегрируются, и в то же время стремятся разъединиться, обособляются. Все это проецируется и на молодежь, которая, формально представляя собой единое целое, различается по своим целям, ценностям и другим признакам.

Студенчество, представляя собой большую социально-демографическую группу структуры населения нашей страны и являясь главнейшим агентом социальных перемен, обладает значительным инновационным потенциалом, который можно эффективно использовать на благо всего общества. Казахстанское общество переживает кризис идентичности, который становится одним из факторов усиления социальной и межэтнической напряженности в обществе. Кризис идентичности обусловлен, прежде всего, уходящей в прошлое единой советской системой ценностей, девальвацией их в глазах молодого поколения и порождением массового феномена «поиска идентичности». Наиболее значимым следствием является также процесс переструктурирования идентичностей. Глобализация способствует размыванию сакральных ценностей, лежащих в основе этнокультурных идентичностей, создавая однородный прагматизированный и рационализированный контекст, лишенный сакрального измерения, чем провоцирует актуализацию протестных движений в защиту этнокультурной идентичности. В то же время благодаря глобализации происходит структурное усложнение и содержательное обогащение идентичностей, их гибридизация, в результате чего идентичность становится многослойной, соединяя в единой структуре этнокультурный и глобальный уровни.

На кризис идентичности значимым влиянием оказывает социальный контекст современной модернизации: реформы политических и экономических структур, усложнение стратификационной системы общества, нарастание информационных потоков, а также серьезное обновление ценностной шкалы и моделей социального, экономического, политического поведения [2].

Эти, по сути, глобальные факторы обуславливают нестабильность идентичности, аморфной социокультурной среды, в которой вынуждена находиться и адаптироваться казахстанская молодежь. Утрата духовных ценностей, неспособность отождествить себя в национально-государственном плане рождает чувство неполноценности, ощущение незащищенности, провоцирует агрессию по отношению к представителям других этносов и культур, которая становится спо-

собом самозащиты, деструктивным механизмом общественной консолидации.

Пока в данных условиях социокультурная идентификация личности приобретает преимущественно адаптивный характер, когда индивид испытывает затруднение в выборе идентификационных ориентиров, что проявляется не только в «поиске идентичности», но и в структуризации идентификационной иерархии и поисках механизма формирования социальной идентичности.

Государственная молодежная политика является одним из приоритетных направлений в деятельности многих стран. Основным нормативным правовым документом, регулирующим сферу отношений государства и молодежи в Республике Казахстан, является Закон «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» № 581 от 7 июля 2004 года, в котором определены его цели, задачи, направления, а также механизмы государственной поддержки молодежи, ее социальные и политические права.

Среди важнейших вопросов развития Казахстана в период Независимости особое место занимает молодежное направление. Это подчеркивает и молодость казахстанского государства, и значимость молодого поколения в его жизни. Более шести миллионов казахстанцев родились в годы Независимости. Выдвинув перед народом республики масштабные задачи в Послании «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Президент Республики Казахстан – Лидер нации Н.А. Назарбаев справедливо выделил в качестве двигателя нового курса молодежь [3].

Государственная молодежная политика проводится, прежде всего, государственными институтами. Поэтому данная политика, ее темпы и эффективность зависят от возможностей государства. Но, с другой стороны, без молодежи не будет развития самого государства, что обуславливает опережающий характер политики в отношении молодежи, ее лидирующее положение среди других направлений деятельности государства.

Комитет молодежных организаций координирует все студенческие организации университета. Основная деятельность КМО направлена на повышение гражданской активности студенчества, укрепления деятельности общеуниверситетской структуры студенческого самоуправления на факультетах, создание сильной эффективной команды единомышленников, усилению взаимодействия Ректората со студентами. Приоритетным направлением деятельности КМО является улучшение эффективности идео-

логической работы со студентами, организацию информационной и аналитической работы студенческого самоуправления. Основной задачей является, во-первых, стать условием для реализации творческой активности в учебно-познавательном, научно-профессиональном и культурном отношениях. Во-вторых, стать реальной формой студенческой демократии с соответствующими правами, возможностями и ответственностью. В-третьих стать средством социально-правовой самозащиты студентов.

В Казахстане за период независимости было сформировано достаточное количество молодежных движений и организаций. Среди них: «Жас Отан», «Ассоциация юных лидеров», «Молодежный парламент Казахстана», «Молодежный медиа-союз Казахстана», «Кайсар», «Кахар», «Союз патриотической молодежи Казахстана», «Абырой» и др. Одни из них выдержали испытание временем, другие распались.

В том же программном обращении Президента Казахстана отмечается декларативность Закона «О государственной молодежной политике», принятого в 2004 году. «Мы не можем оставить ситуацию с молодежью на самотек», – подчеркивает Н.А. Назарбаев. В системе образования в целом задействовано около трети населения Казахстана [4]. И самое главное здесь то, что именно в системе образования растут, формируются и взрослеют наши дети. Часть молодежи легко становится «добычей» религиозных сект, экстремистов, наркоманствующих и криминальных групп. Главная причина все-

го этого – социальный инфантилизм, неумение стать взрослым и зрелым гражданином, который сам отвечает за свою жизнь и благосостояние своей семьи. Необходимо модернизировать закон о государственной молодежной политике.

Выводы

Важно казахстанскому студенчеству не забывать о своей культурной, религиозной, этнической и языковой идентификации. Необходимо сохранить национальные корни и модернизировать свое национальное государство, поддерживая равновесие между принципами глобализации и основами социокультурной идентичности казахстанской молодежи. С другой стороны, создание единого образовательного пространства (в рамках подписания Болонской конвенции) предполагает трансформацию идентификационных оснований студентов по направлению унификации. Эти новые факторы могут по-разному отразиться в культурной идентичности студентов мегаполисов и городов масштаба областных центров. Выявление этих различий весьма актуально не только в теоретическом, но и в практическом отношении и требует специального детального социологического анализа. Успешность развития нашего государства в значительной мере зависит от того, признают ли её собственные молодые граждане – причисляют ли они себя к гражданам этой страны, ощущают ли свою связанность с ней, чувствуют ли ответственность за происходящее, гордятся ли её успехами, преемником которой она является.

Литература

1. Негизбаева М.О. Дудинова Е.И. Задачи и принципы реализации информационной поддержки феномена «Казахстанский путь» // Мат. сб. III Респуб. Нач.-практич. конф. «Судьбоносные решения Первого Президента РК Н.А. Назарбаева по формированию нового Казахстана». Караганда. Изд.: Кар.Технич универ. С. 391-394
2. Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер. М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МО-ДЕК», 2008. – 272 с.
3. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050» новый политический курс состоявшегося государства: [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL.: <http://www.akorda.kz>. (14.12. 2012.)
4. Концепция государственной молодежной политики до 2020 года: [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL.: stat.gov.kz/getImage?id=WC16200033689

References

1. Negizbaeva Dudinova M. O. E. I. problems and principles of information support of realization of the phenomenon of "Kazakhstan way" // Mat. proceedings of the III Republic. Nach.-practical. Conf. "Fateful decisions of First President of RK N. Nazarbayev on formation of new Kazakhstan". Karaganda. Ed.: CT. The technical uni. S. 391-394
2. Identity: A Reader / Sost. L. B. Schneider. M.: publishing house of Moscow psychological and social Institute; Voronezh: Publishing house NPO "MO-deck", 2008. – 272.
3. The message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation. Nazarbayev to People of Kazakhstan Strategy "Kazakhstan-2050": new political course of the established state: [Electron. resource]. – 2015. – URL.: <http://www.akorda.kz>. (14.12. 2012.)
4. The concept of state youth policy until 2020: [Electron. resource]. – 2015. – URL.: stat.gov.kz/getImage?id=WC16200033689

Есенгүл Кәпқызы
**Ақпараттың шынайылығын
қалай тексереміз?**

Бұл мақалада автор қазіргі қазақ журналистикасында аса өзекті мәселелердің бірі болып отырған ақпаратты алу және оны тексеру жолдары мен амалдарын ұсынады. Ақпараттың шынайылығын тексеру – бүгінгі қазақ журналистикасында басты проблемаға айналып отыр. Күн сайын, сағат сайын көбейіп отырған ақпараттық сайттар мен онлайн журналистиканың қазіргі қоғамдық пікірді туғызудағы ықпалы күшейіп келеді. Бірақ соған қарамастан, сапалы журналистиканың негізі – сараптама жасау, ақпараттарды сүзгіден өткізу, мәліметтермен жұмыс істеу және ақпаратқа қол жеткізу секілді мәселелер ақсап жатыр. Сол себепті де болашақ журналистердің қаперіне ақпаратты алу, оны өңдеу және оның қандай қайнар көздерден алынғанын тексеру жайында аздаған мағлұмат беріледі. Әрине, мақалада ұсынылатын кейбір ресурстар арқылы қазақ тіліндегі мәліметтерді тексеру мүмкіндігі төмен болар. Алайда, қазақ қоғамы қазір жаһандық ақпараттар тасқынында өмір сүріп отырғандықтан, әлемдегі геосаяси мәселелерден тыс қала алмайтын болғандықтан, журналистер бірнеше тілдегі ресурстармен жұмыс істеу дағдысына үйреніп келеді. Бірақ, өзге тілдегі ресурстардың барлығы бірдей шынайы ақпарат ұсынбайтындығын бүгінге дейін біраз дүние дәлелдеп берді. Ал мақалада сол ресурстар ұсынған ақпараттарды шайнамай, қорытпай, шынайылығын тексермей қолдануға болмайтындығы біраз нақты фактілермен дәлелденеді. 2015 жылы қабылданған «Ақпаратқа қол жетімділік» туралы заңның ақпаратты алуға және оның шынайылығын тексеруге біраз жеңілдіктер жасайтындығына арнайы тоқталады.

Түйін сөздер: ақпаратқа қол жетімділік, сараптама, ақпараттың шынайылығын тексеру, қазақ журналистикасы.

Ysengul Kapkyzy
**How to check veracity of the
information?**

In this article the author considers access and verification of information as an important problem of journalism. Today verification of information on authenticity is one of the main problems of the Kazakh journalism. Influence on creation of public opinion of the information websites and online journalism increases day after day, hour after an hour. But, despite it, fundamentals of high-quality journalism is analysis, development, development and access to information remain undecided. Therefore in attention of future journalists information on methods of collection and check of resources of news is provided. Of course, it will be difficult to determine by some sources on authenticity texts in Kazakh. Nevertheless, as the Kazakh society lives in globalization times, journalists are able to work in several languages. But there are many proofs that not all resources in other languages can provide true information. This article allocates several facts that it is impossible to use these websites without having considered, not analysis, and without having understood essence of information. Also article considers «The law on access to information» which was adopted in 2015.

Key words: access to information, analysis, check to authenticity of information, Kazakh journalism.

Есенгүл Капқызы
**Как проверить достоверность
информации?**

В данной статье автор рассматривает доступ к информации и проверку достоверности информации как одну из важных проблем журналистики. На сегодняшний день проверка достоверности информации на подлинность является одной из главных проблем казахской журналистики. Влияние на общественное мнение информационных сайтов и онлайн журналистики увеличивается день за днем, час за часом. Но, несмотря на это, основа качественной журналистики – анализ, разработка, выработка и доступ к информации остаются под вопросом. Поэтому вниманию будущих журналистов предоставляется информация по методам сбора и проверки ресурсов новостей. Конечно, по некоторым источникам будет сложно определить на подлинность тексты на казахском языке. Тем не менее, так как казахское общество живет во времена глобализации, журналисты могут себе позволить работать на нескольких языках. Но существует немало доказательств, что не все ресурсы на иных языках могут предоставить достоверную информацию. Данная статья выделяет несколько фактов о том, что нельзя использовать данные сайты не проверяя, не анализируя, и не поняв сущность информации. Так же статья рассматривает «Закон о доступе к информации», который был принят в 2015 году.

Ключевые слова: доступ к информации, анализ, проверка на подлинность информации, казахская журналистика.

АҚПАРАТТЫҢ ШЫНАЙЫЛЫҒЫН ҚАЛАЙ ТЕКСЕРЕМІЗ?

Біздің қазіргі журналистиканың ең басты кемшілігінің бірі ақпараттың шынайылығын тексеруге салғырт қарауында. Ақпараттың шынайылығын тексере білмеуінде және оны қажет деп таппауында. Біздің бұл еңбегімізде «ақпараттың шынайылығы дегеніміз не? Оны қандай жолдармен тексеруге болады?» деген сауалдарға жауап ізделді.

Жалпы бүкіл әлемде ақпарат құралдары ресми және сарыжағал деп екіге бөлінеді. Ресми басылымдарда ақпараттың қайнар көзіне сілтеме жасалып, оны қайдан алғандығын тәптіштеп айтуға тырысушылық байқалса, сарыжағал басылымдар көбіне өсек тереді. Жұрттың жеке өмірімен айналысады. Әрі өздері тапқан өсектерінің шынайылығын тексеруді мұрат тұтпайды. Өкінішке қарай, Қазақстандағы ақпарат құралдарының дені қазір осы үрдісті жөн санай бастады. Жалған ақпарат таратуға қатысты арнайы жауапқа тарту көзделгеніне қарамастан, ақпаратты тексеруге құлықтылық әлі арта қойған жоқ.

Мәселен, осыдан бір-екі жыл бұрын Қазақстанның ақпарат құралдарында үш әкімнің саунада театр труппасының концертін жалаңаш тамашалағаны туралы мақала жарық көрді.

Мақала әуелі www.matrica.kz[1]сайтында «Акимов трех областей в сауне развлекала целая театральная труппа» деген атпен жарық көреді де, кейіннен біраз ақпараттық сайтқа азық болады. Олардың барлығында тек қана ақпаратты ұсынушы Дәулет Қуанышпаевтың фейсбук парақшасындағы жазбасы ғана келтірілген. Ақпаратты таратушы «Матрица» да, «Трибуна» да, «Информ» да, «Радиоточка» да, www.i-news.kz[2] пен www.uralweek.kz [3] те ақпараттың шынайылығын тексеруге ұмтылмайды. Тек, www.inform.kz [4] сайтында өзгелерден өзгешелігі Ақмола облыстық Көкшетау театрының басшылығымен байланысқа шығуға талпынуы және театр басшысы Марал Жакупованың бұл ақпаратқа қатысты пікірін ұсынуын айтуға болады. Бұның өзі ақпараттың шынайылығын тексеруге деген талпыныстың айғағы. Ал қалған сайттар ақпарат шыққаннан кейін бірнеше күн өткеннен соң ғана, театр басшылығы мен әкімдердің баспасөз қызметімен байланысқа шықты. Ақырында жалған ақпарат таратқаны үшін Дәулет Қуанышпаевтың қылмыстық жауапкершілікке тартылу қаупі туындап отыр. Дәл осы мәселе орыс сайттарынан қазақ сайт-

тарына көшіріліп, дәлірек айтылғанда сөзбе сөз аударылып басылды. Қазақ сайттары да орыстiлдi әрiптестерiнiң iзiмен ақпараттың шынайылығын тексеруге талаптанбады. Мәселен, www.qamshy.kz [5] сайтындағы «Театр труппасы үш облыстың әкiмдерiнiң көңiлiн көтеру үшiн саунада өнер көрсеткен» деген мақалада журналист тек www.matrica.kz пен www.tribuna.kz сайттарына сiлтеме жасай отырып, тура сол ақпараттарды қайталаған. Демек, бiздiң журналистерде ақпараттың шынайылығын тексеруге

деген талпыныс әлi де аз. Фейсбуктi ақпарат көзi ретiнде қабылдаудың арты омындырар өкiнiшке соқтырарын ешкiм ойламайды. Жақында белгiлi блогерлер фейсбуктегi қазақстандық белгiлi саясаттанушы Әзiмбай Ғалидың парақшасындағы «Iздеу саламыз, маньяк полицей» [6] деген фотоның Қазақстанда мамыр айында өткен «Жер реформасы» жөнiндегi шерулерге ешқандай қатысы жоқ екенiн айтып, ғалымның тексерiлмеген ақпаратты жариялағанын ескертiп жатты.

Сол секiлдi, «Жер реформасы» жөнiндегi комиссияның мүшесi, ақын, қоғам және мемлекет қайраткерi Мұхтар Шахановтың 24 мың қазақ қызының Қытайға күйеуге тиюi туралы мәлiметiне де күмән келтiрiп, ол жерде де ақпараттың шынайылығын тексеруге қатысты пiкiрлер айтылды. Мәселен, журналист Абай Отар өз парақшасында: «Ең әуелi Қазақстандағы статистикаға назар аударайық. 1988 жылы 3,5 мың қазақ қызы, 4,3 мың қазақ жiгiтi басқа ұлтпен шаңырақ көтерген. 2010-да 5090 еркек, 4246 әйел, 2014-те 5318 еркек, 4526 әйел басқа ұлтқа тұрмысқа шыққан. Бүкiл жылдарды есептеп, бәрiн қосып шығуға уақыт тапшы.

Сондықтан жыл сайын шамамен төрт мыңға жуық қазақ жiгiтi және сол шамадағы қыз басқа ұлтқа тұрмысқа шығады дегуге келетiн шығар. Сонда, шамамен 120-130 мың жiгiт және сол шамадағы қыз басқа ұлт өкiлiне тұрмысқа шыққан болып есептеледi. (Бұл қарабайыр есептеу ғой. Бұдан аз болуы да мүмкiн). Ендi осылардың қаншауы қытайға тидi? Елена Садовская деген азаматшаның China and Eurasia Forum Quarterly журналының 2007 жылғы №4 басылымына сүйенсек, 1991-2007 жыл аралығында қытайға шыққан 74 неке тiркелiптi. Сонда қалған 9 жылдың iшiнде 23926 қазақ қызы қытайға тиген бола ма? Тым күмәндi» [7] деп жазады.

Осы ретте белгілі журналист Руслан Меделбектің фейсбук парақшасындағы «Редакциядан бірде-бір сарапшыға телефон шалмай, орысша сайттардағы спикерлердің комментін калька аударма жасап, әлеуметтік желідегі посттарды цитата етіп беретін, инстаграмды дереккөз етіп, министрліктерге запрос жіберу түсінігінен ада, жаңалық пен репортажды, стори мен посттардың барлығын «мақала» деп қабылдайтын, журналистикада тек осы мақала жанры бар деп есептейтін сайттар түзелмесе қазақ журналистикасы Алматы мен Қапшағай арасындағы жол сияқты түкке жарамай оқырманын апатқа ұшыратады» деген жолдарға назар аудара кеткенді жөн көрдік. Бұл журналистиканың қайнаған ортасында жүрген журналистің бүгінгі қазақ журналистикасы жайлы жан айқайы.

Журналистикадағы басты мақсат ақпаратқа қол жеткізумен қатар, сол ақпараттың шындыққа жанасымдылығын зерттей білу. Біз ақпаратты тексеруді қажет етпейтін және тексерілуі тиіс деп екіге бөлеміз. Бірінші ақпаратқа, ресми түрде жарияланған, деректері айқын фактілер жатады. Мәселен, Саин және Рысқұлов көшелерінің қиылысындағы құрылысы аяқталмаған көпірдің

құлап қалуы. Бұл біздің көз алдымызда болған оқиға. Ол ақпаратты беру үшін оған дәлел іздеудің қажеті жоқ. Бірақ, көпірдің құлауынан зардап шеккендер жайлы ақпарат тексеруді қажет етеді. Кейбір дерек көздері 1 адамның қайтыс болғанын және ондаған адамның түрлі жарақат алғанын айтады. Бірақ, ресми ақпарат көзі бұл мәліметті әлі растаған жоқ. Сіз не істеуіңіз керек? Әрине, құзырлы органдардан мәлімет алуға тырысасыз. Өзгелердің берген ақпаратын көшіріп бергеннен гөрі, өзі ізденген адам, өзгеден өзгешеленіп тұратын ақпаратты міндетті түрде табады. Бұл ретте, «сарапшылардың пікіріне жүгінсек», «статистикалық мәліметтерге қарағанда» секілді жалаң сөйлемді пайдалануға болмайды. Нақты қай сарапшының пікірі, нақты қандай статистикалық мәліметтерге жүгініп отырғаныңыз анық болуы тиіс. Біздің журналистерге тән үрдістің бірі осы. Нақты сарапшылардың пікіріне жүгінуді қажет санамайды. Алайда, жауапкершілікті де өз мойнына алғысы келмейді. «Сарапшылар айтып жатыр ғой» дегенмен құтылғанды жөн санайды. Алайда бұл ақпараттың қайнар көзі болып саналмайды. Сол себепті де, нақты кімнің, қашан, қайда, не айтқанын жіпке тізе білген абзал.

Қазір мемлекеттік органдардың журналистерге ақпарат беруден бас тартуы – заң жүзінде жазаланатын деңгейге қол жеткізіп отырғандықтан, ақпаратты мейлінше алуға талпына білу керек. Егер, сіз қандай да бір лауазым иесі туралы ақпаратты көзіңіз шалса, міндетті түрде сол адамның өзінен ақпараттың қаншалықты рас екендігін білуге тырысыңыз. Егер, әкімге немесе министрге қол жеткізу қиын болса, оның баспасөз қызметіне хабарласуды ұмытпаңыз. Кез келген ресми органның баспасөз қызметінің өкілі және оның баспасөзге берген пікірі сол лауазым иесінің ресми жауабы болып есептелінеді. Ал біздің журналистер шулы ақпараттарды көзі шалысымен оны алғашқылардың бірі болып жариялауға ұмтылады. Ақпаратты бірінші болып ұсынған жақсы. Алайда ол шынайы және сапалы ақпарат болуы шарт. Жұрттың алдын ораймын деп жалған ақпаратқа ұрынсаңыз, нағыз опық жеуіңіз мүмкін. Сол себепті ақпараттың шынайылығына көз жеткізбей тұрып, оны жариялауға асықпаңыз!

Сонымен, ақпараттың шынайылығын қалай тексеруге болады? Шынайы ақпарат дегеніміз не? Медиа теоретик педагогика ғылымдарының кандидаты, Ресей Білім академиясының білім берудің мазмұны мен әдістері институты Медиа білім беру лабораториясының аға ғылыми қызметкері Екатерина Якушина [8] шынайы ақпараттың ең алғашқы сипаты ретінде, сілтеме жасауды көрсетеді. Алайда, сілтеме берілген ақпарат көзіне сене салуға да болмайды. Бұл ретте мен өз басымнан өткен бір жайтты айтып өткім келеді. Қазіргі www.zonakz.net, бұрынғы www.navigator.kz сайтында Ермек Сағынтай деген автордың «Как получается казахское я» атты мақаласы жарық көрді. Мен осы мақалаға сілтеме жасай отырып, тіркелмеген «Алға» партиясының жетекшісі, оппозиционер Асылбек Қожахметовке ауыр айып тағамын. Ермек Сағынтайдың сөзімен келтірер болсақ, «На избираемость акимов надо идти во что ни стало, и угроза сепаратизма здесь не проблема. Демократия Казахстана настолько святая вещь, что можно поступиться и 1-2 северными областями в пользу России» [9] деген жолдарына шүйлігіп, оны сепаратистік пиғыл танытқаны үшін айыптаймын. Алайда, бұл жерде мен ескермеген екі жағдай бар. Біріншісі, сол «Алға» партиясының жетекшісі Асылбек Қожахметовтің өзінен пікір сұрамағаным, екіншіден Ермек Сағынтай Асылбек Қожахметовтің пікірін мына жерден алдым деп 1999 жылғы «Казахская правда» газетін көрсетеді. Мен осы алғашқы ақпарат көзін

тексеруді де қажетсінбеймін. Сөйтіп, жалған ақпарат таратушы ретінде Асылбек Қожахметов менің үстімнен сотқа шағымданды. Нәтижесінде, мен газет бетінде кешірім сұрауға мәжбүр болдым. Демек, ақпаратқа берілген сілтемеге көз жұмып сене салу да жөн емес.

Екатерина Якушина, сондай-ақ, сілтеме берілген ақпарат көздерінің қаншалықты сенімді екендігіне көз жеткізуді ұсынады әрі Интернеттің Ресейде ресми ақпарат құралы ретінде тіркелмейтіндігін көлденең тарта отырып, оның ресми ақпарат көзі бола алмайтындығын айтады. Қазақстанда да ресми интернет ресурстарының арасында БАҚ ретінде тіркелген ақпарат құралдары өте аз. Сол себепті де, интернет сайттарының барлығын ақпарат көзіне жатқыза алмаймыз. Әрине, Қазақстандағы заңдарға сүйенсек, интернеттегі барлық ақпарат құралдары БАҚ-қа теңестірілген [10], бірақ бұл оны ресми ақпарат көзіне теңестірілді дегенді білдірмейді. Сенімді ақпарат көзі ретінде, ресми органдардың сайттары мен ресми түрде тіркелген ақпарат агенттіктерінің сайттары ұсынылады. Медиа практик David Brewer «Как проверять факты – советы для журналистов» [11] мақаласында қазіргі қағида бойынша ақпаратты екі сенімді ақпарат көзінен тексеру қажеттігін айтады. Double checking – қай қашаннан бері ақпаратты тексерудің классикалық үлгісіне айналғаны мәлім. Сіз тапқан ақпаратыңызды тағы бір сенімді ақпарат көзі арқылы тексеруіңіз қажет. David Brewer кейбір этикалық және заңнамалық шектеулерге байланысты кей ақпарат көздерінің аты-жөнін жарияламауын өтінетіні болатындығын жаза отырып, оған сенімді болған жағдайда ғана ақпаратты жариялай аласыз дейді. Қазақстан Республикасының «БАҚ туралы» заңының 20 бабы бойынша, ақпараттың қайнар көзін көрсету міндетті емес немесе жасырып қалуға құқы бар. Алайда, сот талап еткен жағдайда оны айтуға және жарыққа шығаруға міндетті [12]. Яғни, сізге анонимді ақпарат көзінен алған мәліметіңізді жариялауға ешкім кедергі келтірмейді. Бірақ сол ақпаратты растайтын құжат сіздің қолыңызда болуы тиіс. Қазақстанда жала жабу және қорлау фактісі бойынша, www.gulzhan.org сайтының үстінен қозғалған істе сайт иесі Гүлжан Ерғалиевадан прокурордың әйелінің Дубайдағы қаржысы туралы мәлідемесін растайтын құжатты сұратады әрі ақпаратты қайдан алғанын айтуды талап етеді. Бірақ Гүлжан Ерғалиева ақпаратты берген адамды айтудан бас тартады. Сол себепті де, айыппұлды ақпаратты берген аноним емес,

Гүлжан Ерғалиева өзі төлеуге мәжбүр болады. Гүлжан Ерғалиеваның қолындағы кіріс декларациясы мен прокурордың әйелінің ұсынып отырған кіріс декларациясының сай келмейтіндігі себебінен, Гүлжан Ерғалиева жалған ақпарат таратушы ретінде айыпталады. Демек, аноним ақпарат көзін пайдаланған жөн. Алайда, сіздің қолыңызда оны дәлелдейтін бұлтартпас дәлелдер болуы тиіс.

Американдық саясаттанушы ғалым, журналист Таяу Шығыстағы Халықаралық Америка консулының президенті Dr. Majid Rafizadeh ақпараттың [13] шынайылығын тексерудің бірнеше жолын ұсынады: Бірінші, ақпаратты ұсынушы, негізгі автор. «Негізгі автор – шынайы ресурс бола ала ма?» деген сұрақ қойған ол, оған мүлдем сене салуға болмайтындығын айтады. Ақпараттың шынайы екеніне әрмен қарай көз жеткізе түсу үшін осы саламен айналысып жүрген бірнеше сарапшының пікірі сұралғаны жөн дейді ол. Дегенмен, сарапшылардың өзі сізге ақпараттың шынайылығын дәлелдеуге кепіл бола алмайды. Жеме жемге келгенде, сарапшылардың өзі тайқып шығуы да ғажап емес. Сол үшін де ол адамнан да сіз бұлтартпас дәлел келтіруін талап етуіңіз қажет.

Dr. Majid Rafizadeh сондай-ақ, кейбір кітапханаларда сіз тапқан дәлелдің өзге де ақпарат көздері арқылы дәлелденгенін ұсынатын қызметтердің барын айтады. Сондай-ақ, ағылшын тілді ресурстарда Politifact және FactCheck деген арнайы ақпаратты тексеру қызметтері ұсынылатынын айтады ол. Бізде ақпараттың шынайылығын тексеру үшін google-дің кейбір қызметтерін пайдалануға болатындығын өз тарапымыздан айтып өткіміз келеді. Соның ішінде Truth Goggles қосымшасының пайдасы аса зор. Егер, сіз пайдаланып отырған мәтіннің ешқандай өзгеріске түспегендігін дәлелдегіңіз келсе, оны аталған қосымша арқылы тексеруіңізге болады.

Жоғарыда атап өткен www.politifact.com сайты ақпаратты тексерудің 7 жолын ұсынады [14]. Біріншіден, ақпаратты кім ұсынды сол адамның өзінен оның шынайылығын дәлелдеуді сұрау. Ақпарат ұсынушы адам жайдан-жай айта салмайды ғой. Оның қандай да бір уәждері болуы мүмкін. Екіншіден, сізден өзге де ақпаратты тексерушілер қандай мәлімет тапқанын іздеу. Әрине, ақпаратты алғашқы болып беруге бәріміз ұмтыламыз. Алайда, бұл үнемі мүмкін бола бермейді. Үшіншіден, Google-ден іздеу және оны қайта іздестіру ресурстары арқылы тексеру. Google-дің іздеу қызметінің негізгі ресурс екені анық. Сонымен

қатар, Google тек іздестіру жүйесін ұсынып қана қоймайды, сіз іздеген фактінің қашан, қайда жарық көргенін де қарастыра алады. Іздеген фактіңізді бір немесе екі ресурстан ғана қарастырып қоя салмаңыз. Көптеген ресурстарды салыстырыңыз. Төртіншіден, тереңдетілген web-іздеу. Тереңдетілген web-іздеу дегеніміз – Интернеттегі жабық ақпарат көздері. Яғни, кейбір ақпарат көздері ақпараттарын ақылы түрде ұсынады. Мәселен, Қазақстанның электронды үкіметінде көптеген ақпараттарды тегін қарауға болады. Алайда, кейбір мәліметтерді ақылы ұсынады. Сондай-ақ, Статистика агенттігі сайтынан да көптеген деректерді табуға болады. Осы ақылы мәліметтерде сіз іздеген шындық жасырынып жатуы мүмкін. Politifact сайты ескірген ақпараттарды және комментарийлерді Lexis Nexis және CQ ресурстарынан, теле ақпараттарды Critical Mention мәліметтер қорынан қарастыратынын айтады. Қазақ тілінде дәл осындай мәліметтер қорын кездестіру мүмкін болмаса да, орыстілді кейбір сайттардың ақпаратты тексеруге мүмкіндік беретінін айтуға болады. Мәселен, әлемнің бірнеше тілінде ақпарат тарататын www.stopfake.org сайты Украинадағы жағдайларға байланысты жарияланған қате ақпараттардың жалған екендігін әшкерелейді. Осы сайтта орыс тілінде ақпараттарды табуға болады. Ақылы ақпараттарға қол жеткізу үшін жергілікті жердегі кітапханалар қызметіне жүгінуге болады. Politifact сайты Dr. Majid Rafizadeh секілді әртүрлі көзқарастағы сарапшылардың пікіріне құлақ асқан жөн деген пікірді ұстанады. Ол сарапшылар сіздің зерттеп жүрген, алайда жауап таппай жүрген дүниеңіздің жауабын білуі мүмкін. Сол үшін оларды әңгімеге тартқан абзал. Әрі осы мәселені зерттеп жүрген өзге сарапшыларды білу мақсатында «Сіздің пікіріңізді қолдамайтын иә қолдайтын өзге қандай сарапшыны атап едіңіз деп» анықтап алуыңызға болады.

Politifact сайты алтыншы ресурс ретінде іздеген дүниеңізді кітап арқылы табуға болатындығын айтады. Amazon сайты сіз қалам тербегелі отырған тақырыпқа қатысты авторларды тауып бере алады делінген онда. Бізде ондай ресурс болмаса да, онлайн ресурстар арқылы сіздің тақырыбыңызды кім зерттеп жүргенін табуыңыз бек мүмкін.

Ақпаратты тексерудің жетінші жолы дейді Politifact жоғарыдағы жолдың бәрінен өткеннен кейін сенің қолыңда біраз ақпарат пен дерек жинақталды. Бұл сенің тағы да ізденуіңе жол ашады. Өлі де қалып қойған ақпараттық ресурстар бар ма, жоқ па деген ойға жетелейді. Осыдан

кейін ғана, сен ақпараттың шынайылығына сене аласың делінген онда.

Қазір көп жағдайда әлеуметтік желі ақпарат көзіне айналуға бастады. Әсіресе, қазақ журналистері арасында кеңірек таралған Facebook пен Instagram желісіндегі ақпараттар тексерілмей, сол қалпында пайдаланылып келеді. Фейсбуктен ақпаратты тапқан және алған дұрыс, алайда оның шынайылығына кім кепілдік береді. Қазір әлеуметтік желілердің өзі БАҚ-қа теңестіріліп, ол арқылы жалған ақпарат таратушыларды қылмыстық жауапқа тарту тәжірибесі іс жүзінде қолданыла бастады. Дегенмен, ресми медиа

ретінде тіркелмегендіктен, ондағы ақпараттың бәріне көз жұмып сене беруге болмайды. Ол үшін арнайы тексерілген ақпараттың шынайылығын тексеріп алған абзал. Есесіне, оқырман сіздің ақпаратыңыздың шынайы екендігіне көз жеткізе бастайды және рейтингіңіз өседі.

Қорыта келгенде, «Ақпаратқа қол жетімділік» туралы заңның қабылдануы біздің ақпарат алуымыз және кез келген күдікті ақпаратты растауымызды жеңілдетіп отыр. Тек соған ұмтыла білу қажет. Шынайы ақпарат, шынайы журналистиканы қалыптастырады. Оқырманның сенімін оятады!

Әдебиеттер

1. <http://www.matritca.kz/news/25197-gostey-akima-sergeya-kulagina-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa.html>
2. <http://tribunakz.com/today/101-akimov-treh-oblastey-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa.html>
3. https://i-news.kz/news/2015/09/08/8117381-akimov_treh_oblastei_v_saune_razvlekala.html
4. <http://www.uralskweek.kz/2015/09/08/gostej-akima-akmolinskoj-oblasti-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa/>
5. <http://qamshy.kz/home/show/1291>
6. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1296202413742213&set=a.291516640877467.87325.100000573995191&type=3&theater>
7. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1069961036398131&set=a.295704810490428.65790.100001527352761&type=3&theater>
8. Якушина Екатерина. Как проверить достоверность информации в Интернете? [Электронный ресурс] // <http://mediaeducation.ru/>
9. Есенгүл Кәпқызы. Сөздің шыны // Мақалалар жинағы, «Ел шежіре»,
10. David Brewer «Как проверять факты – советы для журналистов» [Электронный ресурс] // IJNet - Media Helping Media (МНМ)
11. Закон о СМИ РК [Электронный ресурс] // <http://old.internews.kz/rus/law/law/>
12. Dr. Majid Rafizadeh. The Challenge and Dilemma: Fact Checking in Journalism and Research. http://www.huffingtonpost.com/majid-rafizadeh/the-challenge-and-dilemma_b_4806347.html
13. www.politifact.com

References

1. <http://www.matritca.kz/news/25197-gostey-akima-sergeya-kulagina-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa.html>
2. <http://tribunakz.com/today/101-akimov-treh-oblastey-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa.html>
3. https://i-news.kz/news/2015/09/08/8117381-akimov_treh_oblastei_v_saune_razvlekala.html
4. <http://www.uralskweek.kz/2015/09/08/gostej-akima-akmolinskoj-oblasti-v-saune-razvlekala-celaya-teatrnaya-truppa/>
5. <http://qamshy.kz/home/show/1291>
6. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1296202413742213&set=a.291516640877467.87325.100000573995191&type=3&theater>
7. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1069961036398131&set=a.295704810490428.65790.100001527352761&type=3&theater>
8. Yakushina Ekaterina. Kak proverit dostovernost informatsii v Internetе? [Elektronnyiy resurs]
9. Yesengul Kapkyzy. Sozdning shyny // Maqalalar jinagi, ‘El shejire’, 2007
10. David Brewer «Kak proveriyat faktyi – sovetyi dlya zhurnalistov» [Elektronnyiy resurs] // IJNet - Media Helping Media (МНМ)
11. Zakon o SMI RK [Elektronnyiy resurs] // <http://old.internews.kz/rus/law/law/>
12. Dr. Majid Rafizadeh. The Challenge and Dilemma: Fact Checking i
13. n Journalism and Research. http://www.huffingtonpost.com/majid-rafizadeh/the-challenge-and-dilemma_b_4806347.html
14. www.politifact.com

Ниязгулова А. Ақпанбетова А.

**Орталық Азияның медиа-
кеңістігіндегі мәселелер:
жаңа медианың ақпарат
таратудағы қызметі**

Niyazgulova A.,
Aqpanbetova A.

**Issues on Central Asian
media sphere:
the Information distribution
activity of new media**

Ниязгулова А.,
Ақпанбетова А.

**Проблемы медиасферы
Центральной Азии:
роль новых медиа в распреде-
лении информации**

Мақалада Орталық Азиядағы жаңа медианың дамуы, дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдары және жаңа медианың маңызы, көршілес елдердің ақпарат алмасудағы өзара байланыстары, сонымен қатар ақпараттардың аудиторияға тікелей әсері қарастырылады.

Түйін сөздер: жаңа медиа, онлайн журналистика, әлеуметтік желілер, заманауи технологиялар.

In this article considered the development of new media in Central Asia, the importance of traditional media and new media, also a direct impact the information on the audience.

Key words: new media, online journalism, , social networks and modern technologies.

В статье рассматривается история развития и практика новых медиа Центральной Азии, изучается важность традиционных СМИ, непосредственное влияние новых медиа на информационную картину и аудиторию.

Ключевые слова: новые медиа, интернет-журналистика, социальные сети и новые технологии.

**ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ
МЕДИА-КЕҢІСТІГІНДЕГІ
МӘСЕЛЕЛЕР:
ЖАҢА МЕДИАНЫҢ
АҚПАРАТ ТАРАТУДАҒЫ
ҚЫЗМЕТІ**

Орталық Азияның медиа саласы мемлекеттер ішінде саяси, экономикалық немесе ақпараттық қызмет сияқты функцияны атқаратын дәстүрлі ақпарат құралдарындағы мәліметтерді жаңа медианың өнімі – интернет арқылы тұтынатын аудиторияның қалыптасуы нәтижесінде дамып келеді. Медиа кеңістікте интернет ақпарат алмасатын бірден-бір тиімді орта болғандықтан, бұл өз кезегінде медианарыққа белгілі дәрежеде әсер-ықпалын тигізбей қоймайды.

Орталық Азияның медиа-кеңістігіндегі бұқаралық ақпарат құралдары бір-бірімен тығыз байланыста осы елдердің демократиялық жолын айқындап, әлеуметтік қоғам және мүдделес мемлекеттермен байланысын нығайтуға салмақты үлес қосуда. Орталық Азияның медиа саласы да өз ішіне қамтитын аудиториясын деректі ақпараттармен, басылымдардағы әр елдің дәстүрі және ұлттық құндылықтарын насихаттайтын мақалалармен, сандық телевизияның көмегімен халыққа жылдам жететін радио және телевидение бағдарламаларымен көркемделіп, кері байланыс арқылы оқырман немесе көрермендердің өзіндік пікірімен де үйлесімді бағыт ұстануда. Жаһандық ортада интернеттің үздіксіз таралуы және әлеуметтік желілердегі контенттердің әртүрлі форматта кеңінен белең алуы, жалпы қазіргі заманда контентті реттеу мәселесі де медиа саласының алдында тұрған басты міндеттердің бірі.

Интернеттің әсерімен дамитын жаңа медиа өнімдерінде орасан зор ауқымды медиа ағынның өзіндік мәдени немесе ұлттық ерекшеліктері көрініс табады. Орталық Азия елдеріндегі бұқаралық ақпарат құралдары өзіндік ерекшеліктерге ие болумен қатар, даму тұрғысынан бір-біріне белгілі дәрежеде әсер етеді. Сондықтан Орталық Азияның медиа саласының дамуы бір мемлекеттің бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы тұрғысынан ғана емес, керісінше, осы елдер медиасының жалпы дамуы тұрғысынан талдап, жүйелі зерттеп қарастырған жөн. Алайда жалпы көрсеткіштер немесе жетістіктер жеке бір мемлекет ақпарат құралдарының қызметінен жинақталатынын ескерсек, Орталық Азия елдеріндегі медиа мәселесіне жеке талдау арқылы жалпы түйін жасаған жөн.

Өзбекстандағы ЮНЕСКО өкілі Майкл Барри Лейннің айтуынша, аймақты ортақ түсінік, ортақ тіл, ортақ тарихи-

мәдени өмір, ортақ сауда жолдары біріктіреді. Тәуелсіздік бұл елдерге экономикалық қалпына келу мен тарихи байланыстарды қайта орнату арқылы аймақтық интеграция мен ынтымақтасу үшін үлкен мүмкіндік беріп отыр [1].

Тәжікстандағы медиа саласының дамуы туралы айтқанда, халықтың көпшілігі үшін радио және теледидардағы ақпарат ең маңызды ақпарат көзі болып табылады. БАҚ-тың қызметіне орай, 2006 жылдан елде алты мемлекеттік және 18 жеке телевидение стансалары пайдаланыла бастады. Мемлекеттік заң коммерциялық БАҚ-тардың хабар таратуында тіркеуді талап еткенімен, аймақта кейбір лицензиясыз стансалары да жұмыс істейді. Тәжікстанда мемлекеттік тілмен қатар дамыған парсы, орыс, тәжік, және өзбек тіліндегі радиостансалар да хабар таратады.

Тәжікстанда ең көп оқылатын газеттер арасында “Jumhuriyat”, “Халқ овози”, “Kurer Tadjhikistana”, “Sadoi mardum”, “[Tojikiston](#)” басылымдары ақпарат алаңында басым мәнге ие. Ал мұнда төрт отандық ақпараттық агенттіктер және бір орыс агенттігі (РИА Новости) жұмыс істейді. Тәжікстанда жалпы 16 радиостанса жұмыс істегенімен, он радиостансаның ғана хабар тарату қызметі жоғары. 2012 жылдан 24 лицензияланған теледидар хабар тарату стансалары өз қызметін бастаған, алайда соның 15-і ғана хабар таратуда белсендірек. Елде интернет пайдаланушылардың саны баяу өсті. Дегенмен техниканың дамуына байланысты тәжікстандық интернет пайдаланушылары саны күн сайын артып келеді. Тәжікстанның ғаламтордағы ел коды .tj болып табылады [2].

Тәжікстан медиа нарықтың өзінің қалыптасу сатысында тұр және негізінен ол баспа бұқаралық ақпарат құралдары арқылы көрініс тапты. Олардың санының өсуі жалғасқанымен халықтың сатып алу деңгейімен сәйкес келмейді, бұл өз кезегінде газеттің жазылымына өз әсерін тигізеді. Соңғы жылдары басылымдардың саны артып келеді, бұған дәлел ретінде елдегі үш жүзден астам газет-журналдарды айтуға болады. Дегенмен отызға жуық газеттер ғана мемлекеттік және коммерциялық нарықта басым. Бұқаралық ақпарат құралдарын қалыптастыру – елдің нарықтық-экономикалық жағдайларына байланысты.

Соңғы жылдары бұрынғы Кеңес Одағы құрамында болған елдер арасынан Қазақстаннан басқа мемлекеттер ақпараттық қауіпсіздікке қатты мән бере бастады. Түркіменстан, Өзбекстан, Тәжікстан ресейлік газет-журналдардың жергілікті өкілдерін жауып, орыс теле-

радиоарналардың ретрансляциясына шек қойып отыр. Тәжікстан болса, Ресейден таралатын арналарды түгелдей жауып, тек орыс тілінде бір ғана телеарнаны қалдырып отыр. Оның телехабарларын тәжік журналистері өздері дайындайды екен [3].

Өзбекстан медиасы да тәуелсіздік жылдарында өзінің дербес жолын тауып, бағыты мен бағдары өзгеріп, жаңа қырымен танылып келеді. Өзбек журналистикасын жан-жақты дамытуды көздейтін Ұлттық Баспасөз Орталығы, Өзбекстан Журналистер шығармашылық ассоциациясы, Тәуелсіз БАҚ-ты қолдап-қуаттайтын Қоғамдық Қор және Өзбекстан Ақпараттық Агенттігі, Электрондық БАҚ Ұлттық Ассоциациясы елдегі медиа саласының рөлін күшейтуге, оның болашағы мен бағытын айқындауға, ақпараттық қоғамдағы медианың мүмкіншіліктерін жетілдіруге басым мән береді. Мемлекетте Журналистік қызмет пен кең ауқымды медианың дамуына арналған “Бұқаралық ақпарат құралдары туралы”, “Журналистік қызметті қорғау туралы”, “Жарнама туралы” тағы басқа да заңдардың негізінде баспасөз бостандығы мен ақпарат тарату қызметін күшейту, журналистік қызметті қолдап-қуаттау мәселелерін іс жүзіне асыру мақсаты айқындалған.

Өзбекстан медиасын өңірдегі баспасөз, телевидение және радио саласындағы жүйелі жұмыстармен, сонымен қатар интернет журналистикасының, сайттар мен блог-тұғырлардың, әлеуметтік желілердің кең аудиторияға ақпарат таратуымен жан-жақты түсіндіруге болады. “Халқ сузи”, “Марьяфат”, “Правда Востока”, “Узбекстан овози”, “Народное слово” сонымен қатар, қазақ тілінде “Нұрлы жол”, тәжік тілінде “Овози тожик”, ағылшын тілінде “Uzbekistan Today” тағы басқа газеттері арқылы халыққа елдегі немесе елден тыс жүзеге асырылып жатқан жұмыстар жайлы ақпарат таратылады. Телевидениесі туралы сөз болғанда, аймақта “Узбекстан”, “Ешлар”, “Спорт”, “Тошкент” телеарналары маңызды саналады. “ӨЗА”, “Туркистон-пресс” және “Жахон” ақпараттық агенттіктері жұмыс істейді. Республикалық “Узбекстан”, “Машғал” “Ешлар”, “Ташкент” радиолары үздіксіз хабар таратады. Радиоканалдарда орыс, тәжік, қазақ, ұйғыр, қырғыз, татар, тағы басқа тілдерде хабарларды тарату жақсы жолға қойылған. [4].

Соңғы кезде Орталық Азияда интернет-пайдаланушылар санының өсуіне байланысты интернет басылымдардың саны көбеюде. Олардың басым көпшілігі қоғамдық-саяси бағытқа

қарағанда, ақпараттық, ойын-сауықтық бағытты ұстанады. Орталық Азия және одан тысқары жерлердегі жағдай туралы талдамалық материалдар және жаңалықтарды жинап, таратумен айналысатын интернет-ресурстардың танымалдығы үдей түсті. Осыған байланысты аймақта танымал блогерлер қатарының көбейгенін де көруге болады.

Геоаймақта беделі мықты, медиа кеңістікте маңызды ақпарат тарататын ел Қазақстанда үш мыңнан астам бұқаралық ақпарат құралдары жұмыс істейді. Медианарықта үлесі басым 200-ден астам электронды ақпарат құралдарының қызметі күшейген. Масс-медиа негізінен ірі қалаларда – Астанада, Алматыда және облыс орталықтарында жинақталған. Қазақстандағы медианарықты қыздыратын меншік иелері – коммерциялық корпорациялар, қаржылық-өндірістік топтар, ал аймақтарда – ірі және орта деңгейдегі кәсіпкерлер. Медиа-холдингтерге мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдары да біріккен (“Арна медиа” холдингі – “Хабар”, “Ел арна”, “Қазақстан”, CaspioNet телеарналары, “Қазақ радиосы”, “Хабар”, “Шалқар” радиостансалары, “Егемен Қазақстан” “Қазақстанская правда” газеттері, “Қазинформ” ақпараттық агенттігі және басқалар) және “Нұр Отан” партиясы иелік ететін БАҚ бар. (“Астана” телеарнасы, NS және РДВ радиостансалары, “Айқын”, “Түркістан”, т.б). [5].

Қазіргі таңда Орталық Азиядағы медианарықта, баспасөз қызметінде интернет желісін тиімді пайдалануда. Өйткені Орталық Азия медиасындағы басым аудитория Республикалық деңгейдегі телеарналардың өнімдерімен де, таралымы кең газеттердің PDF нұсқаларымен де ғаламдық желі арқылы танысу мүмкіндігіне ие болуда. Мемлекеттерде телеарналар немесе газеттердің де өз веб-сайттары ақпаратты ғаламтор арқылы қабылдаушылардың назарында. Бүгінде Орталық Азиядағы медианың дамуында баспагерлер мен редакторлардың жаһандық желіні тиімді пайдалана білуі аса маңызды, өйткені қай кезде болмасын оқырманның сұранысы бойынша, қажетті әрі сапалы ақпаратты бере білу – оқырманды сақтап қалудың жалғыз амалы. Оған қоса, он-лайн жазылу жалақысы да жоғары емес, журналистер қауымының қосымша табыс көзіне де айналуына мүмкіндік бар.

Орталық Азия медиасында маңызды Түрікменстандық бұқаралық ақпарат құралдары сол елдің мемлекеттік бақылауында. Түрікменстан 7 қоғамдық телеарналар арқылы

хабар таратады, олардың барлығы Түркімен тілінде. “AltynAsyr” – елдің басты арнасы. “Yashlyk” – жастарға арналған, “Miras” түркімен халқының мәдениеті мен мұрасы туралы арна, “Türkmenistan” – жеті тілде хабар таратады. Сонымен қатар “TürkmenOwazy”, “Ashgabat”, “Turkmenistan Sport” телеарналары жұмыс істейді. Бағдарламаларының мазмұны мен сапасында ұқсастық мол. Телеарналарда ұлттық өндірілген, ақпараттық және ойын-сауықтық бағдарламалар мен фильмдер, түрікмен спортшылардың қатысуымен өткен спорттық іс-шаралар көрсетіледі. Республикада төрт радиостанса бар, елде ешқандай жергілікті немесе аймақтық радиостансалар жоқ. Түрікменстанда мемлекет бақылайтын медиа және байланыс жүйелерінің мониторингі қалыптасқан [6].

Қырғызстан аймақтағы көрші елдермен салыстырғанда, медиа бостандығымен тәжірибесі үлкен. Таулы аймақ болғанына қарамастан Қырғыз мемлекеттік телерадиокешені барлық арналардан жоғары деңгейлі хабар жүргізеді. «1 арна» бағдарламаларында жаңалықтар, әртүрлі хабарлар, сондай-ақ, үкіметтік болғанына қарамастан сыни ток-шоулар да беріліп тұрады. Ал халықаралық хабарлардың деңгейі аз. Бағдарламаның 70 пайызы қырғыз тілінде. Елде сонымен қатар “Пятый канал”, “Пирамида”, “Kyrgyz Public” сияқты коммерциялық телеарналар жұмыс істейді. Радиобағдарламалар 5 каналдан беріледі. Негізгі радиоканал «Радио-1» жоғары деңгейдегі кәсіпкерлікке ие. «Радио Пирамида» – жекеменшік радиостанса. Жергілікті жердің жаңалықтары беріледі. Кәсіпкерлік деңгейі өте жоғары дамыған. Радио ЮНЕСКО-ның грантын да иелеген. «Алмаз Радио» – жекеменшік радиостансасында халықаралық жаңалықтар беріледі. [7].

Орталық Азия елдері әлі буыны қатаймаған, толық жетілмеген, әлі күнге өз даму жолын іздеу үстіндегі жас мемлекеттер болып саналады. Қазіргі кезеңде бұл елдер жаһандану кезеңінде түрлі қауіп-қатерлерге бірлесіп жауап беруге мүдделі. Бұл елдер интеграциясының мақсаты бірлесіп, күшейіп, өзге мәдени және этникалық топтарға қарсы шығу емес, керісінше, қазіргі күрделі ғаламдық жағдайда өзінің болмысын, мәдениетін, тілін сақтап қалу үшін ортақ мәдени-ақпараттық кеңестік құру.

Ортақ ақпараттық кеңестіктің жоқтығы себепті, Орталық Азия халықтары бір-бірінен алыстап бара жатыр. Осыған орай, елдегі халықтар мен мемлекеттерін біріктіретін ортақ идеологиялық, тарихи, мәдени және

философиялық негіздерді анықтау арқылы қалыптасу қажет [8].

Қазіргі таңда Орталық Азиядағы медиа саласының дамуында, журналистикасында әлі жан-жақты зерттеуді қажет ететін, шешімін күтіп тұрған түйінді мәселелерді талдау, сол бағытта ғылыми еңбектер жазу біздің ғылыми-зерттеу жұмысымыздың негізгі нысанасына айналды. Аймақтардағы жерсеріктік

арналар арқылы аудиторияға тәулік бойы таралатын ақпарат, жаңалықтардың үздіксіздігі, қамтылатын тақырыптар мен мәселелердің күрделілігі, жаһандану әсері сияқты мәселелер алдағы ғылыми жұмысымызға негіз бола алады. Әйтсе де, Орталық Азия журналистикасының жаһандық дамуға септігі мол ғаламтор желісінде түрлі веб-сайттар, әлеуметтік желілер арқылы аудиторияға ықпал ету үрдісі жалғаса береді.

Әдебиеттер

1. Орталық Азия түркітілдес республикаларының экономикалық қарым-қатынастарындағы кейбір мәселелер/ Жүніс Қ.Ә// ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. №4(77) 2015.
2. Central Asia: Censorship and Control of the Internet and Other New Media/<http://www.hurights.org.jp/archives/focus/section2/2012/03/>
3. Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздік мәселесі: бүгінгі жағдайы және даму болашағы/ Д.Баймолда// ҚазҰУ Хабаршысы-Вестник. Журналистика сериясы. №1. (31). 2012 ж. 131 б.
4. Журналистика независимого Узбекистана / Ю.Хамдамов// Вестник Казну.Серия журналистика. №1(31). 2012. 28-31 стр.
5. “Қазақстанның экономикалық дамуындағы медиамәтіннің рөлі” / С.Құлтаева // “Ізденіс-Поиск”. Халықаралық ғылыми журнал-қосымшасы. №4. 2015 ж. 88-90 бб.
6. The EU’s approach to the development of mass media in Central Asia/ Gulnura Toralieva// <http://aei.pitt.edu/11480/1/1879.pdf>
7. The media in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan/ Erik Johnson with Martha Olcott and Robert Horvits.April 1994
8. Түркітілдес республикалардың экономикалық және интеграциялық ынтымақтастығы. / Жүніс Қ.Ә. // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. №2(77) 2016.

References

1. Turkic-speaking Central Asian republics economic relations selected problems/ G. Zhunis.A// the Bulletin of KazNU. Series of Oriental studies. No. 4(77) 2015.
2. Central Asia: Censorship of the Internet and Other New Media and Control/ <http://www.hurights.org.jp/archives/focus/section2/2012/03/>
3. Information security in Kazakhstan: status and prospects/ D. Baimolda// ASU Habercisi-Herald. Series Journalism. No. 1. (31). 2012 131.
4. Uzbekistan independent journalism / U. Khamdamov// Vestnik KazNU.Journalism series. №1(31). 2012. 28-31 page
5. “Mediaman role in the economic development of Kazakhstan”./ S. Itaev//“Pursuit-The Search”. International research journal of. no.4. 2015 GS 88-90.
6. The EU’s approach to the development of mass media in Central Asia/ Gulnura Toralieva// <http://aei.pitt.edu/11480/1/1879.pdf>
7. Central Asia in The media: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan/ Erik and Robert Johnson with Martha Olcott Horvits.April 1994
8. Economic integration of the Turkic republics. / G. Zhunis.Wives.// The Bulletin of KazNU. Series of Oriental studies. No. 2(77) 2016.

3-бөлім
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КӨРКЕМСӨЗ

Раздел 3
ЛИТЕРАТУРА И ПУБЛИЦИСТИКА

Section 3
LITERATURE AND JOURNALISM

Медеубекұлы С.
**Шешенсөз айтындары және
оның түрлері**

Автор шешенсөзге (устная публицистика) қатысты аталымдар мен атаулардың мағынасы мен мәнін аша отырып, оларға тән ерекшеліктерді нақты мысалдармен айқындап, қазақ фольклорында, ауызша әдебиетінде айтылып жүрсе де ғылыми айналымға бұрын түспеген атауларды қолданысқа енгізеді.

Еуропа тілінен келген кейбір атаулардың қазақша баламасын терминжасам, сөзжасам амалдарын пайдалана отырып, өз ұсынысын ғылыми тұжырымдайды, дәлелдейді. Радиоайтылымдарда қолданылған оқиғаны талдай отырып негізгі ойын дәйектейді.

Түйін сөздер: ауызша публицистика, фольклор, басқа тілден енген сөздер, репортаж, радиохабар.

Medeubekuly S.
**Types and form of public
speaking**

The article deals with the content and meaning of the terms and definitions of oral publicism, their features and specificities are confirmed by specific examples. These terms have a place in the Kazakh folklore, oral tradition, but they have not been previously used in the scientific circle.

By relying on the term formation and word formation, the author defines and justifies the Kazakh version of borrowed European words. After analyzing the reports (okigat) in radio programs, the author proves his main idea.

Key words: oral publicism, folklore, borrowed vocabulary, reportage, radio broadcast.

Медеубекұлы С.
**Виды и формы публичных
выступлений**

В статье рассматриваются содержание и значение терминов и определений в шешенсөз (устной публицистике), особенности и специфика которых подтверждена конкретными примерами. Данные термины имеют место в казахском фольклоре, устном творчестве, однако в научном обороте не были ранее использованы. Автор, опираясь на терминообразование и словообразование, определяет и научно обосновывает казахскую версию заимствованных европейских слов. Проанализировав репортажи (оқиғат) в радиопередачах, доказывает свою основную идею.

Ключевые слова: устная публицистика, фольклор, заимствованная лексика, репортаж, радиопередача.

ШЕШЕНСӨЗ АЙТЫНДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Шешенсөз иелері, яғни қоғамдық сананы оятушылар ақпаратты екі түрлі сипатта айтып, таратты. а) ырғақты-екпінді айтын түрінде (проза); ә) әуенді-сазды айтын түрінде.

Айтын деп отырғанымыз не?

Махмұт Қашқаридың «Түрк сөздігінде» «айтынды» деген сөз бар. Аудармашы оны «сұранды» деп аударыпты. Біздіңше осы аударма дәл мағынасын беріп тұрмаған секілді. Өйткені, «айт» тұлғалы етістік көне түрк тілінде де, парсы тілінде де дәл қазіргі «ойыңа келген пікірді ауызша жеткіз» деген мағынасында қолданылған («сұран» мағынасында емес). Екіншіден, дәл сол сөздікте, дәл сол бетте, дәл сол сөздің алдында «айтылды» деген сөз сөзбе-сөз сол қалпы «айтылды» болып (Sөz аjтылды – сөз айтылды) аударылған. Демек, «айтынды» сөзі де дәл солай сол «айтынды» қалпында аударылуға тиіс еді.

Мына мысалдарға назар аударыңыз: «Бүгін емес қашаннан, *айтынып* жүрмін әр жерде..» «Үйде отырып айқайлап: – Не сұрайсың, – *айтынба*». Ақтан Керейұлы. Диалектол. сөздік. Алматы: Арыс, 2007, 34-бет.

Мұнда «сұранып» деген мағына жоқ.

Тегінде «айтын» сөзі «алқа топ алдына шығып, өз еркіңмен пікір айт, ой қозға» деген мағынада қолданылған. Яғни, «айтын» етістігі «не істе?», «қайт?», «кәй(і)т?» деген сұрақтарға жауап берген. Бүгінде ол тілімізде етістік ретінде қолданылмайды. Тілдік қолданыстан шығып қалған.

Осы қолданыстан шығып қалған көне сөзді біз енді зат есім ретінде кәдеге жаратпақпыз. Біз осы тұлғаны етістік емес зат есім ретінде пайдаланбақпыз.

Айтын – белгілі бір мақсатта, белгілі бір мазмұнда, белгілі бір пішінде айтыла-айтыла бұқара санасында орныққан сөз қалыбы.

Айтын – ауызша айтылып кеткен ойдың сөздік нұсқасы.

Айтын – бұқараға ой айтудың қалыптасқан пішімі (форматы).

Айтын – қоғамдық санаға ықпал ету үшін ауызша айтылған сөз түрлерінің жиынтық атауы.

Неге біз айтынды жанрдың дәл баламасы ретінде алмаймыз? Өйткені шешенсөздің жанрлары дәл көсемсөздегідей әлі анықталып, зерттеліп, айқындалып болған жоқ. Біз алғаш рет

ауызша айту арқылы орындалатын ақпарат беру, ой қозғау түрлерін түгендеп қана отырмыз. Мұның өзі алғы бастама болған соң әлі де екшелетін, еленетін кезі келеді деп түсінеміз. Сондықтан, бірден жанрлық сипаттарын айту асығыстық болады.

Айтындар мазмұндық-пішіндік сипаттарына, атқаратын қызметіне қарай:

– хабарлаушы, (жаңалық, хабар, сүйінші, оқиғат)

– іске бастаушы, (аттан, ант, серт, уәде)

– жігерлендіруші, (ұран, лепес, тілек, бата, мадақ, желдірме, сын)

– насихаттаушы, (оқиғат, әңгіме, аңыз, сыр-ашар, аңғарат, ғұмырат)

– ойқозғаушы, (наз, уәж, ақыл, кеңес, пікір, шешендік сөз, тақпақ, терме, толғау, өлең)

– көңілдендіруші (алғыс, ән, өтірік, мазақ, әзіл, кекесін, қағытпа)

– күйретуші (сын, мін, қарғыс, сөгіс, ұрыс, балағат) болып бірнеше салаға бөлінеді.

Айтындар адам аузынан екі түрлі сипатта шығады. Қара сөз үлгісінде және өлең үлгісінде.

Қара сөз үлгісінде шығатын түрлерін ақпаратты-ырғақты айтындар деп атадық. Олар: аңғарат, оқиғат, әңгіме, тұлғат, табұлғат, ғұмырат, естегі, ұран, аттан, хабар, лепес, сырашар, дарағат, қосағат т.б.

Оқиғат (репортаж)

Шешенсөз айтындарының бірі – оқиғат. Аталым «оқиға туралы ұлғат» немесе «оқиға туралы ақпарат» деген мағына береді. (Оқиға+ақпарат+ұлғат=оқиғат).

Бір адам болып жатқан оқиға туралы екінші адамға немесе алқа топқа баяндайды. Яғни оқиға туралы ауызша ақпарат береді. Өз көзімен көріп, не болып жатқанын, қалай болып жатқанын айтады. Оның айтымында қолданылатын етістік – «болады», «болған» немесе «болды» емес, «болып жатыр». Айтушы, баяндаушы оқиғаның уақытын, мекенін, ондағы іс-әрекетті, ол іс-әрекеттер кім арқылы жүзеге асып жатқанын, қандай жағдайда, қалай өрбіп жатқанын, нақты дәл суреттеп береді. Сөз өнерін ерекше бағалаған қазақ қоғамында оқиғаны бұрмалап айту болмаған. Өйткені, оқиға ортасында адам бар. Ол көргенді басқа да көрді. Ол айтқанды оқиғаның басы-қасында болған немесе соның бел ортасында жүрген келесі адам да айтатыны хақ. Сондықтан да оқиға жайында өтірік айту шешенсөз иелеріне жат. Айтушыларға болғанды болғандай етіп баяндап беру – үлкен сын болған. Оқиғат шынайлығымен құнды. Айтушы оқиғаны мүмкіндігінше боямасыз, қоспасыз, әсірелеусіз, астарлаусыз жеткізуге

тырысады. Айтушы шешен, ділмар болса, тілдік көркемдеуіш-бейнелеуіш құралдарды ұтымды дұрыс қолданса, оқиғаттың тілі көркем шығады. Әрине оқиғаттың тілінің көркем болуы басты шарт емес. Басты мәселе ақпараттың дәл, анық, дұрыс және оқиға өтіп жатқан уақыттан кешіктірілмей жеткізілуінде. Оқиғат сонысымен құнды. Оқиғаттың журналистік-сөзгерлік кәсіптегі қалыптасқан шеттілдік баламасы – репортаж.

Иә, халықаралық аталымдарды қашан, қайдан енгеніне қарамастан бірден батыл аудару керек. Бір сөздің пішіндік сипатына, мазмұндық-мағыналық болмысына, атқарар қызметіне қарай аударып, бірнеше балама жасап, бұқараға ұсыну абзал. Оларды ұсынатын да, қолданатын да бұқаралық ақпарат құралдары өкілдері. Солар тілдік қолданысқа әуелі тәжірибе ретінде енгізіп көрсе, айтыла-айтыла, жазыла-жазыла сөйлеу және жазу машығының тезінен өткендері сөздік қорға енеді, өтпегендері қалады. Тек соған ең әуелі біздердің, яғни «елдің көзі, құлағы хәм тілі» болып отырған жорналшылардың ынта-ықыласы, елгезектігі, ұлттық-патриоттық жауапкершілігі қажет.

Қазақ тіліне «ат» деген жалғаудың қай елдің тілінен қашан енгенін дөп басып айту мүмкін емес. Ежелгі латын, грек тілдерінде жазу, сызуға қатысты айтылған сыңайлы. (*Пастулат*, реферат, трактат, т.б.) Бұл араб, парсы тілдерінен енген сөздерде де бар жалғау. «Ол араб тіліндегі көптік көрсеткіші» (Ш.Қ. Терминологиялық хабаршы, №4, 2009, 35-бет) (Жамағат, парасат, ғадауат, махаббат, рисалат, мағлұмат, т.б.) Орыс тіліндегі «ат» жалғауы көптік мағына береді: акимат, депутат. Қазақ тілінде де «ат» жалғауымен аяқталатын сөздер жоқ емес (жаманат, жақсат, аманат, т.б.). Осы бір үрдіс біздің журналистика саласына да етене. Бір ғана «ақпарат» деген сөз бүкіл бір саланың аталымдарына бағыт беріп тұрғандай. Шындығында, журналистика кәсібіне, өнеріне, ғылымына қатысты аталымдардың қазақша баламасын жасағанда осы жалғау тілге орамды, құлаққа жатық естіледі. Осы жалғау жалғанған сөздер әсіресе журналистикаға, замансөзге, бұқаралық ақпарат құралдарына тән аталымдар болып қалыптасса несі бар?!.. Айталық, «ақпарат», «нақпарат», «аңғарат», «қабырғат» ...

Енді осылардың қатарына «оқиғат» деген аталымды «репортаж» дегеннің қазақша баламасы ретінде ұсынамыз.

Оқиғат – журналистикада оқиға болған жерден сол оқиға туралы берілетін ақпарат. Немесе болған оқиға туралы сол сәтте айтылған

лұғат (сөз), Журналистикада, әсіресе телерадио журналистикасында тілші жедел барып оқиғаның ортасында тұрып, дәл сол сәтте оқиғаның ортасынан тікелей сөз қозғай алады.

Мысалы, «Қайырлы таң, қазақ елі!» айтылымының барысында берілген мына оқиғатқа назар аударайық. – Ассалаумағалейкүм, жігіті сұңқар, жылқысы тұлпар, көк бөріден тараған көк түріктің ұрпағы. Көк туы көгінде желбіреп, қыраны қиясында самғаған қайырлы таң қазақ деген қайсар елім. Бүгінгі күн сейсенбі қазанның бесі. Таңмен таласа тұрып, Алладан тілеген дұғаларыңыз қабыл болсын ағайын! Тұлпары дүбірлі, мекені тұғырлы, досына адал, жауына тажал, көңілі дархан, айбыны қалқан болған қазақ жұртын әлдилеп оятатын «Қайырлы таң» бағдарламасын бастаймыз. Бағдарламаны әсем әнмен әрлейтін Әйгерім Әлібекқызы, ал таңғы тізгінді қолына ұстайтын Жандос Жұмабек.

Ойым астам жолдардан соқпағы көп,
Қалың келді өмірдің оттары боп.
Құдіретті Отаным деп білемін,
Жалын атып кеудемде сокса жүрек.

деп ақын Р. Өтегенов жырлағандай туған жерімізде туымызды тік ұстап, намысымызды таптатпай, елдігімізді жоқтатпай, отанымызды ойлап, тыныштығымызды тойлап, таңнан таңға жайлап жүре берейік деген ниетпен бағдарламамыздың басын Қ. Бегмановтың өлеңіне жазылған Ө. Мұсағұловтың «Туған жер» әнімен ашамыз. Орындайтын Дана Мұсағұлова (ән)

Көкжиектен келе жатыр күн шығып
Жер дүниені оятуға құлшынып,
Жаңа таңды қарсы алындар, бауырлар,
Көзін ашты сәбидей пәк тіршілік!

Қайырлы таң қазақ елі!

Құрметті радиотыңдаушы ағайын, «Қайырлы таң, қазақ елі» бағдарламасының журналистері «Таңғы серуен» айдарымен қаламыздағы тіршіліктің қайнаған ортасынан арнайы репортаждар жасап келеді.

«Бүгін таңғы серуеннің тізгіні әріптесім Айжан Жұмабекқызында. – Айжан, қаланың қай бұрышында тұрсындар? Сөз кезегі өзінде.

– Қайырлы таң, Жандос. Қайырлы таң, радио тыңдаушылар. Мен қазір Фурманов Желтоқсан көшесінде орналасқан тұңғыш президенттің қорының аумағындағы саябақта тұрмын. Бұл жер сондай керемет десе болады. Таза ауа мұрныңды қытықтайды. Жаңа ғана жаттығу жасап, өзімді сондай сергек сезініп тұрмын.

Негізі мен ғана емес, осы саябаққа келіп, күнде таңертең жүгіріп, жаттығу жасауды өмір салтына айналдырған адамдар да бар мұнда. Ол кісілерді денсаулығын үкілеп ұстайтын адамдар десек те болады. Солардың бірі қазір Ахмет ағаға сөз кезегін берсем деп отырмын.

– **Аға, осы денсаулығыңызға жаттығу жасаудың пайдасы жөнінде өзіңіз айтып берсеңіз. Жалпы салауатты өмір жайында.**

– Рахмет, айналайын. Өмір деген қозғауыш күш қой. Өмір деген өзі бір сәтке де тоқтамайды ғой. Сондықтан адам денсаулығын күтетін болса, өзіне де қоғамға да көп пайда келтіреді. Өзім күніге осы саябаққа келіп, жаттығулар жасаймын. Радио тыңдаушылардың бәріне осындай тілек айтар едім. Күніге жаттығу жасаңыздар, сонда өзіңізге де, көпшілікке де көп пайда келтіресіздер. Рахмет.

– *Рахмет, аға.*

Енді тағы да осы жерде бір кісі тұр. «Қазақстан» телеарнасында ұзақ жылдар еңбек еткен дәулескер күйші Жаулыбай Иманали атаны да осы жерден күніге кездестіруге болады.

– **Ата, менің білуімше сіз күніге таңертең осы саябаққа келесіз. Негізі зейнет демалысына шыққаннан кейінгі дағдыңыз ба, әлде жастайынан күніге жүгіресіз бе.**

– Негізі бала кезімнен қалыптасқан әдетім еді. Жас кезімізде бәріміз де спортсмен болдық қой. Жүгірдік. Мен жеңіл атлетикамен, футболмен де, гимнастикамен де шұғылданғанмын. Фигурное катаниемен де әуестенгенмін. Ал енді зейнеткер болғаныма бес жылдан асты. Жас кезімде тұрақты жүгіретінмін. Алты, жеті кезінде. Ал енді жас келген соң жүрекке ауыр сала ма деп күніге таңертең келіп жүремін. Күніге таңертең осы саябаққа келемін. Өзі бір шақырып тұратын сияқты. Жарты сағат, бір сағатқа күніге келем. Машинаның даусы да естілмейді, ауасы да таза, жұмақтың бір бағы сияқты. Осы саябаққа адамдардың көбі келіп, демалады. Әдетке айналдырғанын байқауға болады. Барлығыңызға денсаулық тілеймін. Денсаулық – ең үлкен байлық.

– Рахмет, ата. Көп көп рахмет. Алла сізге қуат берсін. Адамдардың бірі таңертең жаттығу жасаса, ал біреулері серуендеп, тыныстауды ұнатады. Ал кейбіреулеріне таң атпастан жұмыс басталады. Мәселен осы бақтың бағбаншылары, жұмыскерлері жөнінде айтуға болады. Айта кетейік, осы саябақтың тазалығында бір де бір мін жоқ. Тап-таза, жанға жайлы, отыратын орындықтардың өзі қай уақытта келсеңіз жалтырап тұрады. Содан-ақ тазалығын байқауға

болады. Осылардың бәрі бағбаншылардың, тазалық сақшылардың еңбегі. Айта кетейік, бұл аумаққа жыл сайын өтіп жатқан тендерді жеңіп алған мекемелер күтім жасайды. Осы үрдістен осы жылы «Жасыл жер» жеке шаруашылық серіктестігінің жолы болған екен. Мұнда бас аяғы он жеті адам жұмыс жасайды. Таңертең жұмыс жетіде басталады. Қазір адамдардың барлығы қызу тіршілікке кірісіп кеткен. Сонымен бірге бұл саябақта мың бес жүз қырық екі түп ағаш бар. Сондай-ақ алты жүз раушан гүл шоғыры өсірілген. Әдемі субұрқақтар – айналадағы өнер туындылары. Яғни мұнда көптеген жан жануарлардың мүсіндері бар. Қарасаңыз көз тоймайды. Және бір айта кететіні – мұнда таңертең келушілер өз алдына, сағат он бірден бастап, екінтіге дейін *балалар ойнайды. Некесін қиған жастар да серуендеп келеді. Сондайда бақтың іші ғашықтардың махаббатына куә болған бір ғажайып сүйіспеншілік мекеніне ұқсап кетеді. Арнайы қайырлы таң қазақ елі бағдарламасы үшін Айжан Жұмабек қызы».*

Келтірілген мысалдан біз радиооқиғаттың әуе толқынынан тікелей берілгенін ойша біліп, айтушының баяндау, сипаттау, суреттеулері арқылы, сонымен бірге айтушы мен айтарманның дауыс ырғағы, тыныс-демсі, бұлардың тусыртынан естілетін қосымша табиғат дыбыстарынан (құстардың үні, жапырақтардың сыбдыры, самалдың үлі, т.б.) көз алдымызға елестетеміз. Көз алдымызға әуелгі елестейтіні – айтушы қыз. Оны танитындар, әрине бет-бейнесін, түртұлғасын, қас-қабағын бірден есіне түсіреді. Келесі елестету айтушы қыздың дауысының үнреңі (тон), ұнажары (тембр) арқылы жүзеге асады. Айтушының Айжан Жұмабекқызы екенін тыңдаушы оның сөз саптасынан және сөздік қорынан да аңғарады.

Енді біз осы оқиғатты тарқатып көрелік.

А) Б а с т а м а с ы.

Оқиға бірден басталмайды, алдымен айташының, яғни студияда «Қайырлы таң, қазақ елі!» бағдарламасының тізгінін ұстап отырған журналистің таңғы бақта жүрген айтушымен екеуара сөйлесуінен, басқаша айтсақ, айташы мен айтушының ортасында болған қосағаттан (диалогтан) басталады. Айташы:

– **Айжан, қаланың қай бұрышында тұрсыңдар? Сөз кезегі өзінде.**

Айтушы:

– **Қайырлы таң, Жандос.**

Ә) Ұ с ы н б а с ы.

Одан кейінгі оқиға айтушы Айжанның тыңдармандармен амандасуынан («Қайырлы таң,

радио тыңдаушылар!») кейін айтушының ұсынбасымен жалғасады: «Мен қазір Фурманов – Желтоқсан көшесінде орналасқан тұңғыш президент қорының аумағындағы саябақта тұрмын. Бұл жер сондай керемет десе болады. Таза ауа мұрныңды қытықтайды. Жаңа ғана жаттығу жасап, өзімді сондай сергек сезініп тұрмын. Негізі, мен ғана емес, осы саябаққа келіп, күнде таңертең жүгіріп, жаттығу жасауды өмір салтына айналдырған адамдар да бар мұнда. Ол кісілерді денсаулығын үкілеп ұстайтын адамдар десек те болады...»

Б) М а з м ұ н д а м а с ы.

Ұсынбадан кейін айтушы тыңдарманды оқиға ортасына алып келеді. Оқиға кейіпкермен кездескен сәттен өрбиді:

«Солардың бірі қазір Ахмет ағаға сөз кезегін берсем деп отырмын.

– **Аға, осы денсаулығыңызға жаттығу жасаудың пайдасы жөнінде өзіңіз айтып берсеңіз. Жалпы салауатты өмір жайында.**

– Рахмет, айналайын. Өмір деген қозғауыш күш қой. Өмір деген өзі бір сәтке де тоқтамайды ғой. Сондықтан адам денсаулығын күтетін болса, өзіне де қоғамға да көп пайда келтіреді. Өзім күніге осы саябаққа келіп, жаттығулар жасаймын. Радио тыңдаушылардың бәріне осындай тілек айтар едім. Күніге жаттығу жасаңыздар, сонда өзіңізге де, көпшілікке де көп пайда келтіресіздер. Рахмет.

– Рахмет, аға.»

Тыңдарманның көз алдында енді бақ ішінде жүрген Айжан ғана емес, ол кездескен Ахмет деген азамат та бар. Оқиғаның шынайы болып жатқанын құлағы естіген Ахметтің дауысы, айтқан сөздері, сөйлегендегі демі, қозғалғандағы тынысы арқылы біліп илана бастайды. Айтушы бір ғана айтарманмен шектелсе, оқиға жанданбас еді. Бұлардың арасындағы қосағаттан кейін тағы бір әрекет болуы керек. Ахмет әрі бері қозғалып дене қимылдарын жасайды. Айтушы микрофонды Ахметтің кеудесіне іліп қойғандықтан айтарман-Ахметтің әр қимыл-қозғалысының сыбдыры, қозғалған сайынғы дыбысы, дем алысы, ыңқылы анық естіледі. Арасындағы үнтыным (пауза) да білінеді. Сол арқылы тыңдаушы Ахметтің не жасап жатқанын ойша көз алдына елестетеді. Оқиғаттың толыққанды әрі тартымды болуы үшін тағы басқа да қарекеттер керек еді.

В) Қ ы з д ы р м а с ы.

Айжан-айтушы енді келесі өзге адамдармен кездесуге барады. Бұл кездесу оқиғаны одан

сайын қыздыра түседі. Тындаушы «енді не болар екен» деп құлақ түреді.

Айтушы:

«...Енді тағы да осы жерде бір кісі тұр. «Қазақстан» телеарнасында ұзақ жылдар еңбек еткен дәулескер күйші Жаулыбай Иманали атаны да осы жерден күніге кездестіруге болады.

– Ата, менің білуімше сіз күніге таңертең осы саябаққа келесіз. Негізі зейнет демалысына шыққаннан кейінгі дағдыңыз ба, әлде жастайынан күніге жүгіресіз бе?

Айтарман:

– Негізі... бала кезімнен қалыптасқан әдетім еді. Жас кезімізде бәріміз де спортсмен болдық қой. Жүгірдік. Мен жеңіл атлетикамен, футболмен де, гимнастикамен де шұғылданғанмын. Фигурное катаниемен де әуестенгенмін. Ал енді зейнеткер болғаныма бес жылдан асты. Жас кезімде тұрақты жүгіретінмін. Алты, жеті кезінде. Ал енді жас келген соң... жүрекке ауыр сала ма деп... күніге таңертең келіп жүремін. Күніге таңертең осы саябаққа келемін. Өзі бір... шақырып тұратын сияқты. Жарты сағат, бір сағатқа күніге келем. Машинаның даусы да естілмейді..., ауасы да таза..., жұмақтың бір бағы сияқты. Осы саябаққа адамдардың көбі келіп, демалады. Әдетке айналдырғанын байқауға болады. Барлығыңызға денсаулық тілеймін. Денсаулық – ең үлкен байлық.»

Айтарман-Жаулыбай алғашқы айтарман-Ахметтің айтқандарын одан сайын айқындапқырап, бақ ішіндегі адамдардың серуендеуінің негізгі мақсатын одан сайын анықтапқырап, өзінің де не үшін келетіндігін түсіндіріпкіреп сөйлейді. Бұл саябаққа «адамдардың көбі келіп, демалады... Әдетке айналдырғанын байқауға болады» – деп тындаушыны да қызықтыра кетеді. Адамдардың да, өзінің де неге келе беретіндігінің басты бір себебін «машинаның даусы да естілмейді..., ауасы да таза..., жұмақтың бір бағы сияқты» деген бағасымен дәлелдеп береді. Естіп отырған тындаушы сол саябаққа ертең-ақ баруға бел буатындай әсер тудырғаннан кейін айтушы оқиғатты қорытындылауға көшеді.

Г) Қ о р ы т п а с ы.

– Рахмет, ата. Көп-көп рахмет. Алла сізге қуат берсін.

Адамдардың бірі таңертең жаттығу жасаса, ал біреулері серуендеп, тыныстауды ұнатады. Ал кейбіреулеріне таң атпастан жұмыс басталады. Мәселен осы бақтың бағбаншылары, жұмыскерлері жөнінде айтуға болады. Айта кетейік, осы саябақтың тазалығында бір де бір мін жоқ. Тап-таза, жанға жайлы, отыратын орын-

дықтардың өзі қай уақытта келсеңіз жалтырап тұрады. Содан-ақ тазалығын байқауға болады. Осылардың бәрі – бағбаншылардың, тазалық сақшыларының еңбегі. Айта кетейік, бұл аумаққа жыл сайын өтіп жатқан тендерді жеңіп алған мекемелер күтім жасайды. Осы үрдісте бұл жылы «Жасыл жер» жеке шаруашылық серіктестігінің жолы болған екен. Мұнда бас аяғы он жеті адам жұмыс жасайды. Таңертең жұмыс жетіде басталады. Қазір адамдардың барлығы қызу тіршілікке кірісіп кеткен. Сонымен бірге бұл саябақта мың бес жүз қырық екі түп ағаш бар. Сондай – ақ алты жүз раушан гүл шоғыры өсірілген. Әдемі субұрқақтар – айналадағы өнер туындылары. Яғни мұнда көптеген жан жануарлардың мүсіндері бар. Қарасаңыз көз тоймайды. Және бір айта кететіні – мұнда таңертең келушілер өз алдына, сағат он бірден бастап, екінтіге дейін балалар ойнайды. *Некесін* қиған жастар да серуендеп келеді. Сондайда бақтың іші ғашықтардың махаббатына куә болған бір ғажайып сүйіспеншілік мекеніне ұқсап кетеді...

Арнайы «Қайырлы таң, қазақ елі!» бағдарламасы үшін Айжан Жұмабекқызы.

Оқиғаттың мазмұны ең алдымен айтушы таңдаған тақырып және оның түпкі идеясымен бағамдалады. Айтушы таңдаған тақырып не? Бүгінгі күннің өзекті мәселесі ме? Тындаушыға қажет нәрсе ме? Тындаушысын тарта ала ма? Тартымды болса бұл тақырыпты айтушы не үшін таңдады және не мақсатпен таңғы саябаққа барып оқиғат жүргізді? Егер осы сұрақтар төңірегінде ойланып көрсек, шындығында табылған жауапқа көңіл көншітіндей.

Тақырып.

Таңғы саябақтан жүргізілген оқиғатқа таңдалған тақырып не? Бәлкім, тақырып – сонда жүрген Ахмет пен Жаулыбай Иманалиев шығар. Шындығында, айташы – Айжан саябақта жүрген басқаны емес, осы екі адамды таңдап алып сөйлетеді. Сөйлету арқылы соларды жұртқа насихаттап тұрғандай. Оны біз Жаулыбайға берген анықтамасынан байқап қаламыз («Қазақстан» телеарнасында ұзақ жылдар еңбек еткен дәулескер күйші Жаулыбай Иманали атаны да осы жерден күніге кездестіруге болады.») Бірақ, бұған асықпалық. Оқиғатта тағы бір тақырыптың басы көрінеді. Ол – «Жасыл жер» жеке шаруашылық серіктестігі». Айтушы бұл серіктестік жөнінде де айта кетуді ұмытпайды. Бұл ұжым осы саябақты күтіп-баптауды тендер арқылы жеңіп алған. «Мұнда бас-аяғы он жеті адам жұмыс жасайды». Айтушы саябақты абат-

тандырған, гүлдендірген осы серіктестікті де мақтап өтеді. Жөн делік. Мүмкін осылар арқылы айтпақ әңгімеге арқау болар тақырып – денсаулық шығар. Өйткені айтушы Айжан адамдардың өзін-өзі қалай күтіп жүргенін дәріптейді ғой. Ахмет айтарман айтады: «...адам денсаулығын күтетін болса, өзіне де қоғамға да көп пайда келтіреді. Өзім күніге осы саябаққа келіп, жаттығулар жасаймын...», – деп. Соған қарағанда денсаулық тақырыбы да ел ішінде өзекті болған соң таңдап алуға әбден лайық. Бірақ... Оқиғатта сөзге тартылған екі айтарман да, «Жасыл жер» серіктестігі де, Ахметтің денсаулығы да – басты тақырыпқа дәнекер тақырыпшалар. Айтылымға таңдап алынған негізгі тақырып – саябақ. Негізгі нысан да – осы саябақ. Оқиғат жүргізілген орта да осы саябақ. Айтушы сол саябақты суреттеді, сипаттады. Тыңдаушыны соның табиғатымен қызықтырды. Айтармандармен сол жерде сөйлесіп, соларға саябақ жөніндегі пікірін айтқызды. Сол саябақта таң бозында серуендеушілер (Ахмет пен Жаулыбай), еңбек етушілер («Жасыл жер» серіктестігі бағбаншылары), ойнаушылар («...сағат он бірден бастап, екінтіге дейін балалар ойнайды...»), салтанаттаушылар («Некесін қиған жастар...»), сонымен бірге саябақтағы көркемдік-безендік нысандар («мың бес жүз қырық екі түп ағаш .., алты жүз раушан гүл шоғыры, әдемі субұрқақтар, көптеген жан жануарлардың мүсіндері...») – мұның бәрі негізгі тақырыпқа ұстын болған нысанның болмысын ашу үшін қажетті құрамдаттар (компоненттер). Айтушы Айжан оқиғат жүргізген 5 минутта саябақтың бар екеніне, оның барып көруге тұратындығына тыңдаушының көзін жеткізді. Демек, «Таңғы серуен» айдарының тақырыбы ашылған.

Идея.

«Таңғы серуен» айдарымен берілген айтушы Айжан саябақтан тікелей эфирде жүргізген оқиғаттың идеясы не? Саябақтағы Ахметтер мен Жаулыбайларды елге үлгі етіп көрсету ме? Мүмкін. Қала адамдарының түнде де, күндіз де алты керегенің ортасында омыртқасы омырылғанша қамалып отырғанынан гөрі таңғы таза ауада бір сәт баққа барып серуендегені аса пайдалы екендігін сол екі кейіпкердің тірлігі арқылы айтпақ болған. Негізгі идея осы да болмауы мүмкін. Өйткені айтушы бұл екі кейіпкердің дем алуына жағдай жасап жүрген бағбаншыларды, сол бағбаншылар еңбек ете-

тін «Жасыл жер» серіктестігін насихаттау арқылы республикамыздағы өзге де жекеменшік ұжымдарды іскерлікке шақыру, осылар секілді істің көзін тауып халыққа, мемлекетке қызмет етуге үндеу шығар. Бұл да қисынға келеді. Дегенмен, таңғы он бірден бастап кешкі төртке дейін ойнайтын балаларды айту арқылы қала балаларын осы саябаққа шақыру ниетінің де бар екенін жоққа шығара алмайсыз. Бұған қоса жаңа үйленіп, некесі қиылған жас жұбайлар некелік серуенін осы саябақта өткізсе жөн болар еді» деген де ойы жоқ емес.

Сонымен радиодан берілген оқиғаттың идеясы салауаты өмір салтын қалыптастыруға тыңдармандардың ықыласын аудару.

Шешенсөздің халықтық нұсқасының болмысында ешкім болып жатқан оқиғаның қасында тұрып бұқараға баяндап жатпайды. Оның дауысы алыстағыға жетпейді. Қасындағыны өзі де көріп тұр. Оған түсіндірудің, сипаттаудың, баяндаудың қажеті жоқ. Ал халықтық оқиғат өмірге мынадай жолмен келеді. Болған оқиғаның басы-қасында жүріп, өз көзімен көрген адам көрмеген адамға ізін суытпай, оқиғадан соң көп кешіктірмей баяндап береді. Баяндаушының айтқанына естуші я тыңдаушы қанағаттанбаса оқиғаны көзімен көрген басқа адамнан сұрайды. Оған да иланбаса үшінші адамнан сұрайды. Айттылардың ақиқатына сөйтіп барып көз жеткізеді. Әрине оқиғаның нағыз шындығын қажетсінген жан болмаса алғашқы алған ақпараттына қанағат қылады. Сол айтылған жайларға байланысты ой түйеді. Болған жайдың көпке ортақ тұсы көп болса мұның өзі «бәлен жерде мынадай оқиға болыпты» деп келесі кездескен адамға айтады. Сөйтіп, болған оқиға туралы ақпарат бірден бірге тарайды. Әуелде бір жерде болған және сол тұста айтылған оқиға туралы ақпараттың кеңістігі сөйтіп кеңейе береді. Бірақ уақыт өткен сайын оның оқиғаттық сипаты кеми береді. Әр естуші өз тарапынан сөз қосып, жандандырып қайта айтқанда кейбір деректер мен мағұлыматтар түсіп қалады немесе алғашқы нұсқасынан көнере бастайды, көмескілене түседі. Оқиғаның ортасында болған адамдарды танымаса, естуші аса мән бермейтіндей сәт те болады. Кейіпкерлер туралы мәліметтен гөрі орын алған оқиғаның мәні мен маңызына баса назар аударады да сол төңіректе өзінше ой қорытады. Оқиғат оқиға өтіп кеткен соң айтыла-айтыла, шешенсөздің басқа айтыны – қара әңгіме болып өзгере бастайды.

Әдебиеттер

1. Ахмет Байтұрсынов. Шығармалары. – Алматы: «Жазушы», 1989.
2. Ахметов З. Ақын. Кітапта: Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996.
3. Омашев Н. Ақпарат әлемі. – Алматы: Қазығұрт, 2000.
4. Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы.(емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000.

References

1. Akhmet Baitursynov. Works. – Almaty: «Zhazushy», 1989,
2. Z. Akhmetov. Poet. In the book: a Glossary of Literary studies. – Almaty: Ana tili, 1996.
3. Omashev N. The world of information. Almaty: Kazygurt, 2000.
4. Syzdyk R. Handbook of the Kazakh language.(spelling, punctuation, words, melody). – Astana: Elorda, 2000.

Қамзин К.К., Желдибаева Д.М.

**Қазақ көсемсөзі: ХХ ғасырдың
90-жылдарындағы сыншыл
реализм тренді**

Бұл мақалада сыншыл реализмнің тек әдебиетте ғана емес, сондай-ақ публицистикада кеңінен көрініс табатындығы жан-жақты талданады. Әсіресе, кешегі ақын, жыраулардың би-болыстарға, бұқараға қарата айтқан жырларының өзінде публицистиканың элементтері тұнып тұр. Ал, публицистика бар жерде, сыншыл реализмнің де болуы заңдылық. Біз талдауға алған қазақ көсемсөзіндегі ХХ ғасырдың 90-жылдарындағы сыншыл реализм тренді бұрын-соңды зерттеле қоймаған тақырып. Әсіресе, Тәуелсіздік алған жылдардағы қазақ басылымдарындағы аға буын публицистердің қоғамдық түйткілдерді билік пен елге шырылдай жеткізген мақалалары дәлел ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: публицистика, сыншыл реализм, көсемсөз, журналистика, шешендік сөз.

Kamzin K.K., Zheldibayeva D.M.

**Kazakh journalism: the trend of
critical realism in the 1990s of
the twentieth century**

In this article, the trend critical realism in 1990 years of the XX century will be discussed in general. The critical realism exists not only in literature, it is in publicistic genres of journalism. Lawfully the fact that where there is a journalism there takes place and critical realism. The trend of critical realism chosen by us as the Kazakh journalism 1990 years of the XX century earlier not studied subject. For example, in oral to literature the critical realism played a big role. When there were no newspapers and magazines to a zhyra and akyns always told the word of the people. And in it there are elements of critical realism. Especially, when Kazakhstan became the independent state, the Kazakh journalism generally wrote materials and articles with elements of critical realism.

As the proof the main publications of the Kazakh publishing houses written to independence arrival times were considered.

Key words: journalism, public, critical realism

Қамзин К.К., Желдибаева Д.М.

**Казахская публицистика:
тренд критического реализма
90-х годов ХХ века**

В данной статье исследуется тренд критического реализма 90-х годов ХХ века. Критический реализм существует не только в литературе, он есть в публицистических жанрах журналистики. Законно то, что где есть публицистика, там имеет место и критический реализм. Тренд критического реализма в публицистике 90-х годов ХХ века ранее не изучался. Например, в устной литературе критический реализм сыграл большую роль. Когда не было газет и журналов, жырау и акыны рассказывали народу правду. И в этом есть элементы критического реализма. Особенно, когда Казахстан стал независимым государством, казахская публицистика в основном писала материалы и статьи с элементами критического реализма. Как доказательство авторы рассматривают главные публикации казахских издательств, написанные во времена обретения независимости.

Ключевые слова: публицистика, журналистика, критический реализм, ораторское искусство.

**ҚАЗАҚ КӨСЕМСӨЗІ:
XX ҒАСЫРДЫҢ
90-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ
СЫНШЫЛ РЕАЛИЗМ
ТРЕНДІ**

Бүгінгі таңдағы жан-жақты дамыған публицистика осы күйінде екі аяғынан тең түскен жоқ. Публицистиканың тууының өзі ертедегі адамдардың бір-бірімен ақпарат алмасуынан басталып, ақпараттың қажеттілігінен пайда болды. Осылайша, әуелі публицистиканың ауызша түрі дамыды. Публицистиканың қоғамдағы рөлі орасан зор. Ол кез келген мәселеге үн қатып, қоғамдық пікір қалыптастыру арқылы қоғамдық санаға ықпал етеді. Қалың бұқараға қаратып айтылатын, көтерілген мәселе туралы пікірді иландырып, ұйытып, әсерлі жеткізетін публицистика кеше де, бүгін де өз міндетінен жаңылған жоқ. Ал өз кезегінде қоғамдық сана сол замандағы қоғам субъектілерін ырықанда ұстайтынын өмір дәлелдеумен келеді. Алысқа бармай-ақ, оған бір ғана мысалмен көз жеткізуге болады. XX ғасыр басындағы Алаш публицистерінің қазақ қамы үшін жанұшыра еткен ерен еңбектері көсемсөз арқылы көрініс тапты. Сол кездегі баспасөз жарияланымдарының қаймана қазақ санасына әсер еткені соншалық қалың ұйқыдан жұлқып оятып, көкірек көзін ашып, тұла бойын тоқ соққандай сілкіндіріп, қоғамдық өмірде үлкен серпіліс туғызды. Ұлы Абай жолын жалғастырған Алаш азаматтарының еңбегі еш кеткен жоқ. Жастар ағалар ісін іліп әкетіп, білім-ғылым, өнер жолына лап қойды. Өшуге айналған қазақ рухы қайта жанданды. Ой-сана сілкінісі қазақ қоғамының тұла бойына қан жүгіртіп, кемінде елу жыл ілгері озуына себепші болды. Бұл үрдіс Тәуелсіздік алған жылдардағы баспасөзге де серпін берді. Кешегі ақын-жыраулардың, Алаш зиялыларының сынға толы жырлары мен мақалалары егемен елдің журналистикасында да көрініс тапты. Әсіресе, бодандықтың бұғауынан құтылып, Тәуелсіз мемлекет атанған Қазақстанның барлық асыл мұратына қол жеткізуі үшін қай салада да сыннан нәтиже шығаруға күш салды. «Сын түзелмей, мін түзелмейді» демекші, нәтижесінде қазақ қоғамы көшке ілесіп, саясат сахнасында да биік белестерді бағындырып келеді.

Демек, «сыншыл реализм» қазақ әдебиетімен қоса, қазақ публицистикасында да бой көрсетіп жатады. Жыраулардың қоғам олқылықтары, әлеуметтік теңсіздікке айтқан жырларының өзінде сыншыл реализмнің элементтері жеткілікті. Яғни, публицистика – жыраулар поэзиясында да тұнып тұр

деген сөз. Бұл тақырыптың өзектілігі сол, XX ғасырдың 90-жылдарындағы публицистикада сынның көрініс табуында. Ал, бәзбіреулер сынды тек әдебиетте ғана кездеседі деуі мүмкін. Алайда, публицистикада тілге тиек еткен немесе қаламға арқау болған проблемалық мақаланың астарында сыншыл реализм анық байқалады.

Журналистика кеңістігінде осы күнге дейін бұл тақырып терең де қопарыла зерттелген емес. Байқап отырсақ, қазақ көсемсөзіндегі «сыншыл реализм» деген ұғым да қалыптаспаған. Сондықтан біздің мақсатымыз – ғылыми айналымға қазақ көсемсөзі мен журналистикасындағы сыншыл реализм әдісінің айқын көрінісін баянды ету.

Публицистикадағы сыншыл реализм бүгін пайда болған жоқ. Бұл қаншама ғасыр бұрынғы ақын-жыраулардың шешендік өнерінен де, одан бертіндегі Алаш көсемдері шығарған басылымның сарғайған парақтарынан да анық көрінеді. Демек, қай заманның публицистикасын алып қарасаңыз да, сыншыл реализмнің белгілерін байқауға болады. Ал ең алдымен бұл кешегі өткен заманның ұлттық көсемсөз кеңістігінде де бар. Қазақтың ауызекі публицистикасы, оның ішінде шешендік өнердің пайда болуы – публицистикаға негіз болған екінші бір құрылыс болып саналады.

«Адамзат дамуында жазудың пайда болуы мен дамуы – қазіргі публицистиканың пайда болуына ықпал ететін үшінші құбылыс болып саналады. Қоғамдық маңызды мәселелерді қозғайтын публицистика – бірнеше ғасырлардағы адамзат ақыл-ойының жемісі екендігіне дәріс кезінде көз жеткізіледі.

«Ахмет Байтұрсыновтың «Көсемсөз – шешенсөз сияқты әлеуметке айтқанын істету мақсатымен шығарылатын сөз. Шешенсөзден мұның айырылатын жері – шешенсөз ауызша айтылады, көсемсөз жазумен айтылады» деген анықтамасы бар. Ахаң зерттеу еңбегінде әуелі шешенсөзді айтып барып, содан соң, көсемсөзді соған ұқсата анықтайды. Оның басты себебі – көсемсөз, яғни, «әлеуметке айтқанын істету мақсатында шығарылған сөздің» жазбаша түрі қоғамдық ой айту құралдары – газет, журнал шығарыла бастағаннан соң ғана пайда болды. Ал қазақ ортасына газет, журнал XIX ғасырда ғана келді. Оған дейін қазақ даласындағы қоғамдық ойдың бәрі ауызша айтылды, ауызша таратылды. Оны Ахаң шешенсөз деп атап, көсемсөзден бұрын ауызға алып отырғаны сондықтан. Екеуі егіз ұғым. Екеуінің анықтамасын қосқанда, бүгінгі біз айтып жүрген «публицистика» ұғымы

шығады. Қоғамдық пікір тудырушы, қоғамдық ойды алға жетелеуші, әрі сол пікір мен ойдың жүзеге асуына ықпал етуші өнерді ұлт көсемі екі түрге бөлген: әуелгісі – шешенсөз, кейінгісі – көсемсөз».

Пікір мен ойдың жүзеге асуына ықпал етуші өнердің осы екі түріне ортақ атау – публицистика деген сөзге құлақ та, тіл де үйреніп қалғандай көрінеді» [1].

«Біз бүгінге дейін Ахаңның анықтамасын біржақты қолданып, соған сүйеніп, зерттеу жүргізіп келдік. Яғни, «әлеуметке айтқанын істету мақсатымен» жазумен шығарылатын сөзді, яки, көсемсөзді ғана сөз етіп жүрдік те, газет, журнал шығарылғанға дейін сайын далада әлеумет болмағандай, болса ол әлеумет басқарылмағандай, басқару үшін сөз айтылмағандай, «әлеуметке айтқанын істету мақсатымен» ауызша айтылатын сөзді, яки, шешенсөзді назардан тыс қалдырдық. Сол шешенсөзді ескерусіз қалдыру арқылы ұлттымыздың сан ғасырлық ауызша айту өнерін, яғни, қоғамдық пікірді ауызша жеткізу машығын, қоғамдық сананы қозғайтын ойды ауызша айту шеберлігін, сонымен бірге, бабаларымыздың қоғамды басқару үшін айтылған асыл ойлары мен пікірлерін отарлаушылармен бірге аяққа таптап келдік. Соның зардабын бүгін көріп отырмыз. Орысша ойлап, ағылшынша сөйлегіміз келеді. Өз пікірін ауызша пәрменді де, әсерлі айту дәстүрінен айырылып қалдық» [2].

Қазақ публицистикасының қалыптасуы мен дамуын арнайы зерттеген ғалым Бауыржан Жақып өз пайымдауларында жазу өмірге енгенге дейін де замансөз болғандығына шәк келтірмейді. «Зерттеу барысында публицистиканың табиғаты айқындалып, оның жалпы адамзат дамуының алғашқы дәуірлеріндегі екі түрі болғандығы анықталды. Оның бірі – халық ұрпақтан ұрпаққа ауызша жеткізген ауызекі публицистика. Екіншісі – жазу, сызу пайда болғаннан кейін қолданысқа енген жазба публицистика. Қазақ халқының тарихында екеуі де әр алуан деңгейде көрініс тапты» [3].

Демек, жазу пайда болғанға дейін көсемсөздің ауызша түрі, яғни, шешенсөз өмір сүрген. XX ғасырда өткен ақындар айтысын зерделей отырып андағанымыз заман бедері мен қоғам тынысының сипаты мол уақыттағы рухани шығармашылықта боямасыз көрініс тауып отырған. Қоғамдық пікір туғызып, халық зердесіне жылт еткен жақсылықты ұялата білген айтыс өнері, қай қоғамда болмасын руханият көшін бастаушылар қатарында болды. Жыраулар

поэзиясындағы басты публицистикалық белгі – оның мемлекетті басқару құралына айналғандығы болып табылады. Жыраулар хан сарайы төңірегінде қызмет етті, көпшілігі әскери жорықтарға бірге шығып өз көзімен көрген батырлар ерлігін, хандар хахармандығын, жеңістер мен жеңілістерді, қанды шайқастарды суреттеп жырлады, дәуір үнін замана шындығын жеткізді.

Ал қазақ әдебиетінде жыраулар поэзиясында қоғамға деген сыни көзқарас, халықтың арман-мұратын ел билеушілерден қаймықтастан жыр өрнектерімен жеткізу негізгі сарынды құрады. Бұқараның мұңын жоқтап, билеуші топтың елге жасаған әділетсіздігін әшкерелей жырлау қазақ әдебиеті дамуының басты бағытына айналды. Сыншыл реализм әдісі жыраулар поэзиясы мен әлем классиктері дәстүрлерін үлгі-өнеге тұтқан Абай шығармаларында берік орын алды. XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінде өмір құбылыстарын көркем бейнелеудің бір тәсілі ретінде сыншыл сарын А. Байтұрсынов, М. Дулатов, С. Торайғыров, тағы басқа шығармаларында өрісті арна болды.

Халық шығармашылығының үлкен бір арнасы қазақтың бай ауыз әдебиеті болса, айтыс өнері сол саладағы ең маңызды рухани мұра. Елбасы Н. Назарбаев «Тарих толқынында» атты еңбегінде қазақтың суырыпсалмалық өнеріне мынадай маңызды пікірлер келтіреді: «Тіпті қазақ даласы топонимикасының өзі де тұнып тұрған поэзия, тарихи драма мен өткір сықақ, әжуа. Қазақ сөзінің суырыпсалма жыр шығаруға деген сан ғасырлық тамаша дәстүрі де біздің халқымыздың толып жатқан тамаша қасиеттері туралы, оның жан дүниесінің тереңдігі мен кемеңгерлігі туралы мол мағлұмат бере алады» [4, 124 б.]. Демек, ауызекі шешендік өнерде айтыс өнерінің де алатын орны ерек.

Халқымыздың қилы замандарындағы даму кезеңдерінде ел арасынан шыққан көрнекті тұлғалардың тапқыр да ұшқыр, нандырып, сендіріп айтқан өміршең сөздері бүгінгі күнге дейін ұрпақ жадында. Бұл тұрғыда Ахмет Байтұрсынұлының тұжырымдамасы қазір де өз мәнін жоя қойған жоқ.

«Біріншіден, қара сөздер тыңдаушылардың ақыл-ойына тікелей әсер етіп, оларды белгілі бір қимылға шақырады, іс-әрекетке үндейді. Екіншіден, тыңдаушылар үшін қара сөз анағұрлым түсінікті болады. Үшіншіден, публицистикалық баяндау тәсілі қолданылады, сөз қайталаушылық көп кездеспейді. Мұның өзі ауызша айтқандықтан болса

керек. Төртіншіден, батырлар мен басқа да кейіпкерлер өмірінде болған адам екендігі де жырдағы публицистикалық сарынды күшейтеді. Бесіншіден, қазірге дейін сақталған жер-су, тау аттары кездеседі. Алтыншыдан, қазақ халқының бүгінгі күнде сақталған әдет-ғұрып, салт-дәстүр, діни наным-сенімдердің нақтылы көріністері орын алады. Жетіншіден, белгілі бір нақты тарихи кезеңде болған саяси оқиғалар тізбегі кездеседі. Сегізіншіден, тыңдаушылардың күш-жігерін негізгі айтылатын әлеуметтік ойға бағындырып, оларды белсенді іс-қимылға біріктіріп, қатаң бақылауға алып, реттеп отыру байқалады [5].

Міне, ауызекі шешендік сөзден бастау алған публицистикада да сыншыл реализмнің элементтері кездеседі. Себебі, публицистика қашанда сол кездегі ең өзекті мәселелерге үн қатуы керек. Бүгінгі публицист өз ойын газет бетіне жайып салса, кешегі ақын-жырау қазақтың көзін ашып, көкірегін ояту үшін аянбай тер төкті. Екеуі де өз пікірін батыл білдіріп қана қоймайды, өз ұсыныстарын айтумен бірге, басқа да азаматтарды маңызды бір мәселе төңірегінде толғануға шақырады.

Ал көсемсөздегі сыншыл реализм дегеніміз не? Әрине, әдебиетте сыншыл реализм бар. Бұны біз көсемсөзден де кездестіреміз. Сыншыл реализм – әдебиеттегі көркемдік әдіс. Өмірді сан қырынан зерттеп, қоғамның адамзаттық нормаларға қайшы келетін кемшіліктерін сынға алады. Типтік жағдайда типтік образдар жасау арқылы өмірді неғұрлым шынайы суреттеуге ұмтылып, адамдар тағдырын, олардың мінез-бітімін, қоғамдағы қайшылықтарды сынайды. Адам мен қоғам арақатынасын, адамзаттың қоғамдағы жасампаздық, белсенділік қызметін, олардың ғасырлар бойы қалыптасқан адамгершілік қалыптарын сақтай отырып, бақытты өмір сүру жолындағы ұмтылысын, күресін бейнелейді. Қоғамдық дамудың дұрыс жолды тандауында сынның рөлі қаншалықты болса, Сыншыл реализм де өнер құдіретімен өмірдің көлеңкелі тұстарын шынайы бейнелеуге ұмтылып, оны жою мен әділетті қоғам орнатуға үндейді. Қоғамда белең алған кемшіліктер мен әділетсіздікті сынап, оны болдырмауға шақыру Сыншыл реализмнің басты сипаты саналады.

Реализм (латынша *relis* – заттылық, шындық) – әдебиет пен өмірдегі кең қанат жайған, өмір құбылыстарын бар қалпында, нақтылық, сипат белгілерін сақтай отырып, жинақтап, тұжырымдап, шыншылдықпен бейнелеуді мақсат ететін көркемдік әдіс. Реализм әдісі

суреткерден өмір құбылыстарын, маңызды қоғамды мәселелерді, күнделікті тұрмыстағы, сан алуан жайларды мейілінше кең қамтып, әлеуметтік өмірдің қайшылықтарын терең ашып көрсетуді, қарапайым адамдардың бейнесін сипаттауға жете назар аударуды талап етеді. Реализм айналадағы нақты өмір құбылыстарын толық көрсету қажеттігін мойындайды. Реализм өмірде болатын, үнемі кездесетін нақтылы іс-жағдайларды, адамның іс-әрекеттерін бейнелеуді басты мақсат санайды.

Сыншыл реализм елді аузына қаратып, қоғамның мәселесін жырға қосқан ақын-жыраулар өлеңдерінен де, Алаш баспасөзіндегі халықтың көзін ашуға бағытталған мақалалардан да, бергісі Тәуелсіздік алған жылдары ұлт, тіл, дін, діл мәселелеріне батыл қалам тербеген баспасөздегі жарияланымдардан да көзге жиі ұшырасады.

Мәселен, Тәуелсіздік алған жылдары редакторлық, журналистік қырымен танылған белгілі жазушы-қаламгер Шерхан Мұртаза заманды жалаң суреттеп, оқиғаны тізіп шығушы емес, елдің тіршілік, қам-қарекетімен етене араласа отырып, әрбір жағдаятты әр қырынан үңіле зерттеп, танымдық сарын қоғамның мәнін терең ашып көрсетуді мұрат тұтады. Ш. Мұртаза өзінің журналистік қырын әрбір мәселе объективті тұрғыда қарап, шын бағасын бере отырып, кемшілігін дәл көрсете білгендігімен ерекшеленеді. «Қоғамда, өндіріс салаларында орын алған кемшілікті қаламмен тілгілеп өткендей әсерде қаласың. «Обком секретары шахтаға бір түскен жоқ», «Кемшілікті мойындау оңай-ау, бірақ», «Күн тәртібінен

түспейтін мәселе», «Әділетті болу керек», «Асығыс іс ақаулы», «Елеусіз қалған ет» сынды корреспонденциялары мен «Қылдырықтай қызылша», «Тойған кім, тоңған кім?» атты фельетондары жеке бір объектідегі кемшіліктер негізінде жазылып, олардың орын алу себептері, салдарлары, жоюдың жолдары көрсетіліп, нақты бір науқандарға, белгілі бір кезеңде қойылып, күн тәртібіндегі тұрған мәселелерге негізделеді» [6].

Корреспонденция – талдамалы публицистикалық жанр. Публицистиканың өміріндегі туындап отырған күрделі мәселелердің түйінін дәл шешуі мен тура қорытынды жасау мүмкіндігін көрсететін газет жанры. «Ал қазақ журналистикасының өркендеп, дамып, қанат жаюына үлкен үлес қосып, ұлттық публицистика үнін анық та айқын танытып жүрген талантты да талғамды суреткер Камал Смайылов ғылымтанымдық мақалаларымен, публицистикалық туындыларымен, мақала-хаттарымен қазақ журналистикасында өзіндік келбетімен танылған бірегей қаламгер. Смайыловтың ұлттық мүддеге деген көзқарас-пайымы 90-шы жылдардан кейінгі барлық мақалаларда дерлік көрініс тауып отырды. Бұл қазақ журналистикасының тақырыптық жағынан да, жанрлық жағынан да жедел дамыған кезеңі. Камалдың 90-шы жылдардан кейінгі публицистиканың қоғамдық-саяси сипаты жағынан да жедел дамыған кезеңі» [7].

Сөзімізді түйіндер болсақ, сыншыл реализм Тәуелсіздік алған 90-жылдары қазақ публицистикасында кеңінен өріс ала бастады. Бұған мысалдар жетерлік. Біз сол кездегі көсемсөздің тізгінін ұстаған редактор-публицистердің бірлі-екісіне ғана тоқталдық.

Әдебиеттер

1. Жақып Б.Ө. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. – Алматы: Білім, 2004. – 148-бет.
2. Жақып Б.Ө. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. – 347-бет.
3. Жақып Б.Ө. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. – 348-бет.
4. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 бет.
5. Жақып Б.Ө. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. – Алматы: Білім, 2004. – 67-68 бет.
6. Жақсылықбаева Римма. Ш. Мұртаза – публицист, редактор. – Алматы, 2002. – 23 бет.
7. Сердалі Бекжігіт. Камал Смайылов – публицист. – Алматы, 1999. – 6 бет.

References

1. Zhahip B. «Kazakh publisistikasynyn qalyptasu, damu zholdary» Almaty «Bilim» baspasi, 2004, 148 bet
2. Zhahip B. «Kazakh publisistikasynyn qalyptasu, damu zholdary» Almaty «Bilim» baspasi, 2004,347 bet
3. Zhahip B. «Kazakh publisistikasynyn qalyptasu, damu zholdary» Almaty «Bilim» baspasi, 2004, 348 bet
4. Nazarbayev N Tarich tolkynynda.- Almaty.Atamura, 1999. – 296 bet
5. Zhahip B. «Kazakh publisistikasynyn qalyptasu, damu zholdary» Almaty «Bilim» baspasi, 2004, 148 bet
6. Zhaqsilikbayeva R. Sherchan Murtaza – publicist, redactor. – Almaty, 2002. – 23 bet
7. Serdali B.K.Kamal Smailov – publicist. Almaty, 1999, – 6 bet

Козыбаев С.К.
**Таланты к талантам
тянутся**

Автор представляет рецензию-эссе, посвященное новой книге известного казахстанского писателя, члена Академии журналистики Казахстана, редактора «Казахстанской правды» Александра Таракова. «Казахстанский характер» - книга очерков, приуроченная к юбилею независимости страны, включает три главы «Целинная гвардия», «Возращение к героям», «Профессионалы» и представляет собой сборник очерков о современных героях, борцах, способных преломить роковые обстоятельства, истинных патриотах, формирующих квинтэссенцию понятия «казахстанский характер».

Ключевые слова: публицистика, литература, Александр Тараков, сборник «Казахстанский характер».

Kozybayev S.K.
Talents reach for talents

The author submits the review essay, devoted to the new book of the famous Kazakhstan writer, member of Academy of journalism of Kazakhstan, the editor of «The Kazakhstan truth» Alexander Tarakov. «The Kazakhstan character» - the book of sketches dated for anniversary of independence of the country includes three chapters «Virgin guard», «Voz-rashcheniye to heroes», «Professionals» also represents the collection of sketches about the modern heroes, fighters capable to refract fatal circumstances, the true patriots forming a quintessence of the concept «Kazakhstan character».

Key words: journalism, literature, Alexander Tarakov, collection «Kazakhstan Character».

Козыбаев С.К.
**Таланттар таланттарға
ұмтылады**

Автор ел тәуелсіздігіне арналған, атақты Қазақстан жазушысы, Қазақстан журналистер Академиясының мүшесі, «Казахстанская правда» газетінің редакторы Александр Тараковтың «Целинная гвардия», «Возращение к героям», «Профессионалы» секілді үш тараудан тұратын, қазіргі заманның қиын жағдайларға төтеп бере алатын батырлары, «қазақстандық мінез» квинтэссенциясын қалыптастыратын шынайы патриоттар туралы очерктер жинағына рецензия-эссе ұсынады.

Түйін сөздер: публицистика, әдебиет, Александр Тараков, «Қазақстандық мінез» жинағы.

ТАЛАНТЫ К ТАЛАНТАМ ТЯНУТСЯ

Питаю особое уважение к журналистским династиям. Есть среди них очень известные. Так к примеру, Михайловы (дед, сын, дочь, внучка), Барманкулов (дед, сын, внук), Степановы, Жданов. А в семье Тараковых отец и все три сына нашли себя в журналистике, причем руководили и руководят, как отец в свое время, республиканскими СМИ. У меня как коллеги и наставника особые тесные связи со всеми с ними. Слежу, радуюсь, дружу. В журналистском цехе имя Александра Таракова на особом счету. Он академик Академии журналистики Казахстана, долгие годы руководил «Казахстанской правдой». Не первый раз имел честь напутствовать, выступив автором предисловий к его книгам. Так случилось нынче с 13-ой по счету его книгой «Казахстанский характер», посвященной юбилею Независимости страны.

Одно из произведений новой книги очерков и бесед-размышлений Александра Таракова называется «По абермитовскому счету» и это неспроста. Понятие «бороться по гамбургскому счету меркнет и перед трудовым подвигом нескгибаемого немца Владимира Абермита, и перед волей вершителя собственной судьбы Оразбая Нургожина, и перед фантастической усидчивостью и скрупулезностью Юрия Поминова, выдавшего в свет пять полновесных томов летописи страны. Не говоря уже о каждодневном стоицизме и преодолении фантомной боли «казахстанским Маресьевым» Леонидом Картаузовым и неиссякаемом оптимизме девятидесятилетнего журналиста Моисея Гольдберга, остающегося мобильным репортером и боевым пером.

И другие герои сборника под стать: волевые, сильные личности, много сделавшие для страны, своими достижениями и поступками снискавшие в обществе заслуженный авторитет. О каждом из них можно сказать: истинный профессионал, а также: настоящий характер. Казахстанский – уточняет автор, вынося эту мысль в заглавие книги.

Что показательно, название это убедительно подтверждается как во всех трех главах сборника («Целинная гвардия», «Возращение к героям», «Профессионалы»), так и в каждом очерке индивидуально. Люди, о которых пишет мастер портретного очерка, - не «гвозди», не титаны, но по складу натур – борцы, не теряющиеся ни в каких ситуациях и способные преломить ро-

ковые обстоятельства. Этот человеческий материал, образно говоря – «порода высокого содержания», как емко и «технологически» точно высказался автор о герое-металлурге – президенте АО «ТНК «Казхром». Неординарное интервью с элементами эссеистики дается, казалось бы, под стандартным заглавием «Горизонты Виктора Тиля». Но здесь имеем дело не с журналистским штампом, а с очередной творческой находкой. Руководитель уникального производства последовательно, снизу доверху прошел все геологические и карьерные горизонты горнодобывающего комплекса.

Подняться до своей вершины, до пика возможностей – такая самозаданность присуща всем главным действующим лицам «Казахстанского характера». А дойдя до заветных высот, они не останавливаются, ставя новые цели и продолжая оставаться маяками для других.

Говорят, незаменимых нет. Но это – не о них, обеспечивающих успех, каждый в своем деле. «На сватах земля держится» - назван цикл из трех произведений в главе «Профессионалы». Уникальный случай: породнившиеся люди являются столпами в избранных сферах деятельности – сельскохозяйственном производстве, строительстве и архитектуре. А может быть объяснение просто: таланты к талантам тянутся. Вот, пожалуй, еще один фактор, объединяющий всех героев книги: наличие творческого начала, неординарный подход к решаемым задачам или же возникающим проблемам. И есть резон этому у них поучиться. Ведь не спасовали перед трудностями, все преодолели. Автор – свидетель благих перемен и дальнейших преобразований, поскольку следует классическому журналист-

скому правилу возвращаться к героям публикаций. Чтобы зафиксировать новые достижения, сверить часы с лидерами развития и просто поддержать своих друзей и кумиров добрым словом. Как устным, так и печатным.

Откройте сборник «Казахстанский характер» на любой странице, и книга наверняка вас увлечет, потому что написана с душой и страстью, стилистически отточенным литературным слогом. При этом ощущается подкупающая искренняя «включенность» автора в происходящее, проявляется его активная гражданская позиция. Все эти качества вкупе обеспечивают высокую публицистичность подаваемого материала, убедительность изложения. Читаешь очередные очерки Александра Таракова и вновь убеждаешься, что он – большой мастер документальной прозы, которая зачастую – чистотой и яркостью языка – восходит до изящной беллетристики.

Старики и ровесники автора охотно приобщатся к этой книге. Но особенно рекомендуем прочесть ее молодежи, размышляющей «сделать бы жизнь с кого». Здесь есть весьма подходящие примеры. Причем большинство героев тараковских очерков в свое время по достоинству оценил сам Нурсултан Назарбаев, Лидер нации и тоже великий труженик. О судьбоносных встречах людей, обладающих казахстанским характером, с Главой государства автор книги, конечно же, подробно рассказывает.

Впрочем, достаточно деталей и подробностей, надо хотя бы частично сохранить интригу. В добрый путь по страницам интереснейших и неповторимых человеческих судеб. Приятного чтения.

Дәрібайұлы С., Мұсалы А.,
Керімбекова Б.

Қазақ әдебиеті сабағындағы шығармашылық жаттығулар

Бұл мақалада қазақ әдебиеті сабағында студенттермен жүргізілетін әдеби-шығармашылық жаттығулардың ерекшеліктері туралы баяндалады. Көркем шығарманың табиғатын терең түсінуге талпындыратын тиімді әдістер әдеби жаттығулар арқылы жүзеге асады. Әсіресе, кітап оқу дағдысы азайған уақытта қаламгердің жазу стиліне, көркем туындыдағы образдар жүйесінің сомдауына, сюжеттерді байланыстыру шеберлігіне талдау жасау үлкен ізденісті және жауапкершілікті талап етеді. Бұл мақсатқа жетуде студенттердің өздерімен жүргізілетін әдеби жаттығулардың да маңызы зор. Әдеби шығармашылық жаттығулар көркем шығарма оқуға қызықтырып, дағдыландыру бағытында оң нәтиже берері анық. Әдеби жаттығулардың студентке шығармаға жан-жақты, түрлі бағытта талдау жасауды үйренуіне бағыт беріп, қызығушылығын арттырары сөзсіз. Шығармашылық жаттығуларды пән мұғалімі өзінің ой-қиялының ұшқырлығына орай сан түрлі етіп қолдана алады. Мақалада әдебиет сабағында берілетін кейбір жаттығу үлгілері және студенттердің осы жаттығулар негізінде жазған шығармашылық жұмыстары ұсынылып отыр.

Түйін сөздер: жаттығу, кітап, шығармашылық, дағды, көркем туынды, үлгі.

Daribaiuly S., Mussaly L.,
Kerimbekova B.

Creative exercises on the Kazakh literature lessons

This article describes the features of the literary and creative exercises for students who apply to the Kazakh literature classes. Effective methods facilitated the understanding of the nature of art, made by a literary exercises. During the decline of books reading, the writer of style analysis, description of the image of the system in the works, intertwining plots requires considerable skill quest and responsibility. In order to achieve this goal the role of literary exercises with students. It is obvious that art exercises will give positive results in instilling reading habits. Of course, the literary exercises will give direction to students in the comprehensive analysis of the product and increase interest in reading. The teacher can use creative exercises in different directions depending on the swiftness of his thoughts. The article also presents some examples of exercises and creative work of the students, prepared on the basis of these.

Key words: exercise, book, creative, skill, art work, a sample.

Дарибайұлы С., Мұсалы А.,
Керімбекова Б.

Творческие упражнения на уроках казахской литературы

В данной статье изложены особенности литературно-творческих упражнений для студентов, которые применяются на занятиях казахской литературы. Эффективные методы, способствующие глубокому пониманию природы художественного произведения, осуществляются посредством литературных упражнений. Во время снижения навыков чтения книг, анализ стиля писателя, описания системы образов в произведениях, мастерства сплетения сюжетов требует значительных поисков и ответственности. В достижении этой цели очень важна роль литературных упражнений со студентами. Очевидно, что художественные упражнения дадут положительные результаты в привитии навыков чтения. Безусловно, что литературные упражнения дадут направление студентам в части разностороннего анализа произведения и повышения интереса к чтению. Учитель может применять творческие упражнения в разных направлениях в зависимости от стремительности своих мыслей. В статье также представлены образцы некоторых упражнений и творческие работы студентов, подготовленные на основе данных упражнений.

Ключевые слова: упражнение, книга, творческий, навык, художественная произведение, образец.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТИ САБАҒЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖАТТЫҒУЛАР

XX ғасырдың аяғы тасқа басылған сөзге деген қызығушылықтың азаюымен алға шықты. Яғни, көркем әдебиетке деген қызығушылық барынша дербес, прагматикалық, ақпараттық, атүсті бола бастады.

Әдеби шығарманы авторлық дүниетаным идеясы тұрғысынан түсіну, түсіндіру – оңай емес. Қаламгердің ойын анық түсіну үшін оның кейіпкерлер әлеміне, олардың іс-әрекеттері мен ойларының жасырын қоймаларына кіру керек. Студенттің (оқушының) образ тілін тануға, символ тілін түсінуге үйрету – қиын, алайда қажет міндет. Физика, химия, биология сабақтарында балалар қоршаған ортаның заңдылықтарын таниды, тәжірибелер жасайды. Сол сияқты, әдебиет сабағында да студенттер (оқушылар) жазушының шығармашылық лабораториясының құпияларын ашуы тиіс. Онсыз әдебиет сабағы іш пыстырарлық пәнге айналады. Әдебиет сабағын қалай қызықты етуге болады? Осал сұрақ емес. Осындай сұрақпен, біз, ұстаздар, күнделікті бетпе-бет келеміз.

Әдебиет сабағында оқушыларды көркем шығарманың табиғатын терең түсінуге талпындыратын тиімді әдістер шығармашылық жаттығулар арқылы жүзеге асады. Әсіресе, кітап оқу дағдысы азайған уақытта көркем туындыдағы образдар жүйесінің сомдалуына, қаламгер стиліне, сюжеттерді байланыстыру шеберлігіне түрлі шығармашылық жаттығулар арқылы қызықтыру пән мұғалімінен үлкен жауапкершілікті талап етеді. Студенттер әртүрлі жанрадағы шығарма жазуға дағдылануы қажет. Мұндай ұсақ жанрадағы шығармаға: қолжазба-күнделік, репортаж, интервью, рецензия, газет-журналға мақала беру, эссе т.б. жатады. Күрделі шығарма жазудан бұрын осы сатылардан өтіп алғаны жөн. Шығарма жазуға алдын ала ойтүрткі (мотивация) жасай білу көп жағдайда оқушы толғанысына себепші болады. Ол үшін шығармашылық ситуациялар тудыра білу керек. Кейде қарапайым нәрседен ой қозғау да шығарма жазудың арқауына айналып кетеді. Ой қозғауға арналған материалдарға: қарама-қарсы пікір айту, қиялға еру, ішкі түйсікке ерік беру, оны өзге заттармен салыстыру, іштегі пікірді түрлі әдіспен бейнелеу, көзге елестету, ол туралы өзіндік пікір қозғау, қорытынды айту, өз шешімін білдіру, т.б.

Оқушыны шығарма жазу барысында не айтқым келеді және оны қалай жүзеге асырам деген сауал қызықтыруы керек. Шығарма тақырыбын таңдарда мұғалім балалардың тілек-қызығушылығымен санасып, олардың жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеруі де аса маңызды.

Шығармашылыққа баулудың, өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері өте көп. Мысалы: тірек сөздер беру арқылы әңгіме құрастыру, өлең құрастыру, мысалдарды, ертегілерді сахналау, ертегі мазмұны бойынша сурет салу, т.б. Төменде беріліп отырған әдеби жаттығуда студенттерге Қайрақ, биік ғимарат, сызат, атамекен, адам, топырақ, боран, сағыныш деген тірек сөздер бойынша еркін тақырыпта әңгіме жазу тапсырылған. Бұл тапсырма студенттердің шығармашылық дағдысын қалыптастыруға, өз ойын көркем жеткізуге үйретуге бағытталған. Сонымен бірге сюжет құрастырып, оны белгілі бір проблеманың төңірегінде дамытуға және өзіндік стилін қалыптастыруға жаттығады. Әңгіме тақырыбын да студенттің өзі қояды. Осы тапсырма бойынша жазылған шығармашылық жұмыстардың бірекеуіне назар аударайық:

Сезімдер шатқалында...

Сұрлануын-ай! Соншама сұрлануын-ай, шіркіннің! Көңілімді баса алмассың, баса алмассың бәрібір. Сағынышымды, жаным-ау, саған деген сап-сары сағынышымды сұрланып сейілдіре алмассың! Іңкәрімді, Құдай-ау, саған деген құштарымды қалай ғана қандырсам екен?! Көңілімнің еркіне салсам бір сені құшағыма қысып, қысып, тіпті қатты қысып аймалар едім, амал нешік. Адамға ақылды аямай берген де, құшақ жағынан тарылтып қойыпты-ау, жарықтық. Атамекенім-ай, сен менің Атамның мекенісің-ау. Иіскейін бе? Мұрнымды төсеп тастап иіскейін бе? Атамның жұпарын қойныңда тығып жатқан боларсың... Сол иісті қуалап, желіңе қарсы жүгіріп, сүрініп, соғылып, білмеймін аспанға ұшып, құлдилап жерге түсіп, білмеймін, Құдай-ау, білмеймін бір сені қойныма сыйдырып құшақтағым келіп тұрғаны-ай. Қалай ғана дәті барды екен, қалай ғана аузы барды екен, олай айтуға?! Апау, сені Дәнеш пен Қайрат жұтаң деді-ау, сортаң деді-ау, тұзы аспанға ұшқан топырақ, топырақтың кімге керегі бар дейді-ау! Бетіңді оймалап, жүзіңді жұлмалап жаңа ғимарат, биік ғимарат тұрғызу керек деді-ау. Сол кез дымсыз кеп тығырыққа тірелдім де үннен қалдым... Отаным, туған аймағым-ау, мен сені ол жамандыққа қалай ғана қия алармын?! Жанына сызат түсіреді-ау!

Олар біле алмас, жүзіңдегі әр бір әжімнің сырын түсіне алмас, ерке желіңнің сен туралы ысқыра салған әндерін сезіне алмас, тіпті де есіте алмас. Кереңдер ғой, артық айтқаным болмас, көкіректері меңіреу, мылқаулар ғой. Құлағыңның түбінен сыбырлап салған, еркелеп, сылдырап салған, жан қылыңды үзіп, маржанды тізіп салған сырларды мақұлық болмаса ұғар еді (адам да жүрген бір мақұлық екенін ұмытып кеткендеймін).

Сен де мені сағынар едің... Ақ бораныңмен орап ап аймалап, қытықтап, шымшылап, итімді шығарып ойнап, сонсоң жөніме қоя берер едің де, томсырап жатып алар едің. Ал, мен сол бір кез аспанға секіреді едім, ой, аспанға бір кеп секіреді едім. Топырағыңа аунап, асыр сап еркелер едім... Бұл да өтті, кетті. Қайта айналып құйрығын да ұстатпас енді. Енді көтермесің менің сол сотқарлығымды. Сен көтерерсің-ау, сен тіпті түйені де ауырсынбай көтергенсің ғой, бірақ...

Сенің жаныңды олар түсінбес, сырынды сораптап та оқи алмас. Бірақ мен, құлының Жарасбек тырысамын ғой, әр әжімді аялай сүйіп, қорған болуға.

Жаңа ғимарат... Биік ғимарат... Бұның бәрі жақсы ғой, тіпті керемет! Бірақ, неге ғана қимайды екем, ой, шіркін-ай, неге сонша жанымды қинайды екем. Қолымды бір-ақ сілтемеймін бе бәріне?! Жо-жоқ, сілтемеймін!!! Сен менің емшімсің ғой, жанымның, сағынышымның дәрігерісің ғой сен менің. Сол үшін де мен сені алып, жанымның қабығына орап, тіпті жүрегімнің түкпіріне салып, сақтап, тығып қойайыншы. Түш... Бірақ, мұны ешкім білмесін..

Тұрапқали Дина

Әрине, шығармашылық тапсырмаларды белгілі бір сөз тізбегі немесе сөз тіркестерінің аясында шектеп қоюға да болмайды. Жоғарыдағы тапсырмалар студенттерді жалпы шығармашылық ойлау, оны көркем жеткізу дағдысын қалыптастырады. Берілген тапсырмаларды дамыта отырып, студенттерге белгілі бір проблеманы (мысалы экологиялық, қоғамдық-әлеуметтік, ұлттық т.б.) ғана тақырып ретінде ұсынуға болады. Төменде ұсынылып отырған студенттердің шағын әңгімелері де осындай қоғамдық мәселелерден сыр шерткен.

Бетперде

Жаһандық мәселелер жайында Үлкен Әлемді толғандырған мәселелер менің кішкентай Әлемімді аса ойландыра қоймапты. Селқостық деп сөксеніз де мейліңіз. Алайда Үлкен әлемді құраушы Адамдардың пенделіктері хақында

пайымым бөлек-ті. Мен үшін ең алапат апаттар жасандылыққа ұрынған рухани тажалға таянған Адамдықта қазір.

Алаңсыз отырған мен оның жақындағанын сездім. Бұрылып қараймын дегенше қасыма отыра кетті. Саудырлап жатқан сары жапырақты қолына алып ұзақ үнсіз отырды да:

– Сенің сүйікті мезгілің, – деді.

– *Иә. Әсте күз көңілсіз емес қой*, – дедім оған үңіліп.

– *Білмеймін...*

– *Неге жабырқаусың?*

– *Сенен шаршадым. Қашанға дейін бұйығы өмір сүрмекпін. Менің бұл дүниеде бар екенімнен тіпті күллі адамзат беймәлім ғой.*

– *Неге? Сені мен білемін*, – дей беріп едім, сөзімді аяқтатпады.

– *Иә, сен. Сен бірақ маған өмір сүруге мүмкіндік бермейсің. Білесің бе, өмір сүргім келеді, өмір сүргім келеді!* – оның соңғы сөздері тым қатты естілді.

– *Сүре бер!* Алайда мен сенің сұрықсыз өміріңді сүргім келмейді. Маған өз әлемім қызық, – өз дауысымның тым бәсең шыққанын ұқтым.

– *Қашанға дейін жасанды әлемінде жүрмексің, жалықпадың ба?* – оны одан артық тыңдағым келмей орнымнан тұра жүгірдім. Ол қуа жөнелген жоқ, сол жерде отыра берді. Мен әлі жүгіріп келем. Өз-өзімнен, иә, өзімнен қашып келем.

*****

– *Бетперденіңді алуыңызды өтінемін!* – Жомарт жақын маңнан шыққан дауысқа елең ете қалды. Оның қасына кіп-кішкене сүйкімді қыз еш ескертусіз, рұқсатсыз келіп отыра кетті.

– *Сіз маған айттыңыз ба?* – деді Жомарт бар ықыласын қызға аудара.

– *Әрине*, сізге. Және «сіз» деменіңші маған. Тұрпайы жасандылық, – қыз кескін-кейпін өзгерте тыжырынып алды, – Сіз жаман адамсыз, – деді содан соң.

– *Оны қайдан білдің?* – деді Жомарт жылы жымыып.

Жаман адамның бетпердесін киген жақсы адам немесе керісінше, – деп қыз жеңіл ғана күрсініп қойды.

– *Бала күнімде менің ата-анамнан артық жақсы адамдар жоқ шығар* деп ойлайтынмын.

– *Сөйтсең* олар жаман адамдар болып шықты ма?

– *Жоқ, олардан да басқа жақсы адамдар жер бетінде көп екен.* Ал менің ата-анам өзге де жұмырбасты пенделер секілді бетперде киген тіршілік иелері. Артықшылықтары – олар

менің ата-анам. Сіз де кішкене кезіңізде қағаздан ойыншық ұшақ жасаған боларсыз?

– *Иә.*

– *Өткенде мен бір кісіге ұшақ сыйладым. Кәдімгі қатты қағаздан жасалған ойыншық ұшақ. Ауыр жұмыстан шаршап-шалдыққан оған үйіңізге жетіп алыңыз дедім. Ертеңінде «ұшақпен қалай жеттіңіз» деп сұрағанымда, «Рахмет! Өте жақсы ұшады екен. Бүгін үйімнің қасындағы автотұраққа қойып кеттім» деді. Білесіз бе, сол адамды қатты жақсы көріп кеттім. Кішкентай армандарға үлкен қанат бітіретін сондай жандар өмірде көп болса ғой! Мүмкін сізге, бұл әңгіме бес жасар баланың былдырлағы сынды шығар. Бірақ менің айтпағым тіптен бөлек. Біз өзіміз жамандыққа құштармыз. Ақ парактан қара нүктені оңай аңғарғанымыздай, дариядай жақсылықтан тамшыдай жамандықты да жылдам таба қоямыз.*

– *Тоңбадың ба?*

– *Жоқ, мүлдем.* Ал өзіңіз мынадай қақаған аязда жападан-жалғыз не себепті отыр едіңіз?

– *Жалғыз емеспін.* Қасымда сен барсың.

– *Иә, мен. Мен қазір кетемін*, – деп қыз көз ілестірмес жылдамдықпен орнынан тұрды.

– *Қорықпаңыз*, сіз жалғыз қалмайсыз. Мына жеріңізде, – деп оның жүрек тұсын нұсқады, – Жүрегіңізде Жаратқаныңыз бар. Оны жоғалта көрменіз. Бетперде киген қоғам мүшелерінен де алыстамай-ақ қойыңыз. Ешкімге сенуге болмайды, алайда Адамға сену керек!

Кенжеқожаева Ақбота

Жазушының шығармашылық лабораториясын даралай түсетін қасиеті оның кейіпкерлер әлемін оқырманға қалай танытуымен де көрініс табады. Көркем шығармаларда образдарды айшықтап, кейіпкерлерді даралап тұратын ерекшеліктердің бірі – олардың бет-бейнесі, сыртқы келбеті, мінез-құлқы. Қаламгердің жазу шеберлігі, тіл байлығы да осы кейіпкерлер арқылы танылады. Төмендегі тапсырмада студенттер кейіпкерлердің портретін шығармашылық жұмыс арқылы дамытқан.

Шығармашылық тапсырма үлгісі: Берілген сөйлемдерге 3-4 сөйлем қоса отырып, кейіпкерлердің портретін жасаңыз:

Асығыс келе жатқан Айдардың ендігі бар үміті Жарқынбекте ғана. Тай құлындай тебісіп бірге өспесе де екеуі бір өңірдің тумасы, бір-бірін сырттай жақсы білетін.

Хатшы қыздан рұқсат сұрай кірген Айдарды құшақ жая қарсы алғандай болғанымен, Жарқынбектің сөзінен салқындық сезілді. Дегенмен сыр алдырар емес...

Студенттердің шығармашылық жұмыстары:

Асығыс келе жатқан ұзынша бойлы, жиырма бес жас шамасындағы, ақсары өңді серіппелі көк темірдей жауырынды Айдардың ендігі бар үміті – Жарқынбекте ғана. Жарқынбек – тығыршықтай денелі, тапал қаратай құлындай тебісіп өспесе де, екеуі бір өңірдің тумасы, бірін-бірі жақсы білетін. Есіктің алдында отырған сұлу денелі хатшы қыздан рұқсат сұрап кірген Айдарды құшақ жая қарсы алғандай болғанымен, көзін сығырайта томсырайған Жарқынбектің сөзінен салқындық сезілді. Дегенмен, сыр алдырар емес.

Қармысова Ләззат

*****

Асығыс келе жатқан Айдардың ендігі бар үміті Жарқынбекте ғана. Тай құлындай тебісіп, бірге өспесе де екеуі бір өңірдің тумасы. Бір-бірін жақсы біледі. Бұл күнде Айдардың жанары жас күніндегідей емес, көздері шүңірейе, өткен уақыт жүзіне із қалдырған, қиындықтар жүдеткен. Ақ көңіл жігіттің киген қара жейдесі тіпті арық көрсетіп, келбеті абыржығанынан сыр береді. Он жыл бұрын қайыра қоятын қайратты шаштарына да ақ түсе бастаған. Тағдырдың сан соқпағында адам не көрмейді. Қапелінде қашанда арам ойсыз ер есегінен емес тұлпарынан жсығылған соң сенгені бір Жарқынбек болып еді. Екеуі қатар болғанымен жасынан Жарқынбек өзін үлкен кісілерше ұстайтын. Кез келген жағдайда да қалыпты мінезі көңіл күйіндегі ешбір өзгеріс бетінде біліне қоймасты. Көк көзі қадалғанда алдындағы жан өзінен ыңғайсызданып, именердей тік қарасы, әлде бір белгісіз үрей тудыратын. Жүзіндегі болмашы жымыс анда-санда пайда болса да мейірімді етіп көрсетпес еді. Бойын қашанда тік ұстап, қақпақтай жауырыны қағып кетсе оңдырмастай тұлғалы жігіттің болмысы жұмбақ. Хатшыдан рұқсат сұрай кірген Айдарды құшақ жая қарсы алғандай болғанымен Жарқынбектің сөзінен салқындық сезілді. Дегенмен сыр алдырар емес.

Керімхан Мереке

Шығармашылық жаттығулардың тағы бір түрі диалогтарды баяндау түріндегі әңгімеге айналдыра отырып, кейіпкерлердің портретін беруге арналған. Тапсырма үлгісіне назар аударайық:

– Ассалаумағалейкум, ата!

– Уағалайкумасслам. Амансың ба, балам!

– Ата, мұнда келіп отыра тұрасыз ба... андағы орындықтарды тазалап алсам деп едім.

– А, айтқаның болсын, балам. Жұмысыңа

бөгет болмайын... Қарағым, бұрын көрмеген баласың зой?

– Иә, ата, бұл жұмысқа жаңа тұрдым.

– Ауылдан келдің бе?

– Иә.

– Жұмыстың жаманы жоқ, балам. Еңбек еткен адам ғана өз мақсатына жетеді. Дегенмен де жас екенсің, жоғары оқу орнына түсуге талпынбадың ба?

– Ондай жоспар бар, ата. Арманым орындалып, жоғары оқу орнына түссем деп жүрмін. Ауылда қарт әке-шешем бар. Бұйыртса биыл оқуға құжатымды тапсырып көрем, ата.

– А, шырағым, дұрыс екен. Тілегіңе жет.

Студенттер бұл жаттығуды төмендегіше орындап шықты:

Түс ауғаннан бері есік алдында отырған орта бойлы, қалың ақ шашты, қою қара қабақты қарт атаның көгілдір көздері бұрын өзі көрмеген жас балаға түсіп отыр. Өзі бет пішіні ақ сұр, қысыңқылау қой көзді, жазық маңдай, ерінді келген келбетті жігіт екен. Бірақ шөлден бе, еріндері шыт-шыт тілініп кетіпті. Жас адамға қол емес дәл осы бір жұмысты неге таңдаған екен?! Оқыса болмады ма деген ойлар қарияға маза берер емес. Бір мезетте жас жігіт атаның отырған орындығын тазалауға көшті. Қол-аяғы серейген ұзын бала үлкен алақанымен қоқыстарды бір-ақ жинап салды. Жаңадан бері өзіне тесіліп қарап отырған қарияның ойын оқығандай, жас бала:

– Ата, не ойлап отырғаныңызды білемін. Жоғары оқу орнына түссем деп жүрмін. Ауылда қарт әке-шешем бар. Бұйыртса, биыл оқуға құжаттарымды тапсырып көремін. Сол бір-екі тиын жинасам деген оймен уақытша осы жұмысты істеп жүрген себебім бар.

– А-а, шырағым, дұрыс қой, тілегіңе жет, – деп мазалаған сұрағына жауап алғанына дән риза болған қария, есікті қиқылдатып үйіне кіріп кетті.

Тәжібек Гүлбану

*****

Қарттар үйінде жетінші көктемін қарсы алып жатқан қарт әкей ауладағы көп орындықтың біріне жайғасып, жастық шағын, мәрт кезін көз алдынан елестетіп отырғалы бірер сағат уақыт болды. Жас күнінде ақкөңіл, қабағына қақ тұрмайтын ойнақы, жомарт мінезді алғыр бала еді. Әкесі мұның он төртінде қайтқан соң, шешесінің қас қабағына қарап өскен жас жігіт ана жүрегін онан әрі езгілеп алмайын деп қос бауырына бас-көз болып, ішінде бір тамыры үзілсе де, сыртқа сыр бермей жадырап жүруші еді...

Бала күнінен бастап күні кешегі аяулы жары қайтқан күннен соң келінінің жанарына сия алмаған әкейдің осы үйді алдағы өмірінің естеліктері қалар мекен еткеніне дейінгі өмірі көз алдынан толассыз сырғып, қозғалыстағы пойыз терезесіне үңілгендегі көріністей өтіп жатты. Қарттың жүзінде өкініш жоқ, бірақ, Өз өміріне разы. Өз өзіне риза. Осы сәтті басынан кешіп, жүрегінің сезінері үшін керегі – осы мекен болғаны да..

Ауылда қалған қарт әке-шешесіне өз қажетін тауып болсын көмек болайын деген ниетпен екі қолға бір күрек іздеп келіп, осы қарттар үйіне тазалық жұмыстарын жүргізуші болып жаңадан орналасқан Мақсат әжім басқан қабағы жапқан көздерінен от шашып, ойға шомып отырған қартқа қарап қалыпты. Қолындағы шелегі мен су шүберегін алып өзіне қарап тұрған сұңғақ бойлы, қыр мұрын, қоңыр көзді қара баланы әкей оң жағына көз тастағанда байқаған еді. Манадан бері қарттың отырысына сүйсінген баланың, мүсіні өз алдына, қартқа жақын келіп амандасқан қоңыр үні көз алдына елес болып келетін жастық шағын қарсы алдына әкелгендей. Бұрын бұл маңнан байқамаған бұл баланы бірден жақын тартып, екеуі біраз әңгіме құрды. Баланың ауылда қарт әке-шешесінің барын, мұнда жұмыс іздей келгенін білген әкей бұл ісіне қарап сүйсінгенімен, алдыменен айтқаны – жас балаға бұл жұмыстың қол емес екені, оқуға барғанын құп көретіні. Маңайдағы орындықтарды тазалап болған бала әкейге сыпайы ғана өтініш білдіреді: орындығын тазалап алмақшы. Шелегіне қол созып жатып, әңгімесін жалғазған жас бала биыл оқуға құжат тапсырарын айтып жымиды. Ойлы жас. Атына заты сай Мақсаттың мақсатына жетеріне сенімі мол қарт әкей оған өз батасын берді. Бұл сәт өз балалығы мен қарттығының кездесу сәті іспетті.

Оспаналы Мәдина

*****

Әдебиеттер

- 1 Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 320 б.
- 2 Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 1997. – 288 б.
- 3 Жұмажанова Т. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 1997. – 288 б.

References

- 1 Baitursunov A. Composing. – Almaty: Zhazyshi, 1989. – 320 p.
- 2 Bitibaeva K. Methods of teaching literature. – Almaty: Rauan, 1997. – 288 p.
- 3 Zhumazhanova T. Methods of teaching literature. – Almaty: Bilim, 2009. – 288 p.

Мақаш шал күндегі әдетімен үйінің қарсы бетіндегі шайханаға келіп, терезе жақтағы үйреншікті орнына келіп жайғасты. Қарт кісінің әлі тазаланбаған үстелге отырғанын байқаған жас даяшы жігіт жанына келіп оның басқа үстелге ауысып отыруын өтінді. Күндегі келіп тұратын үйреншікті орны болғандықтан Мақаш бұл шайханадағы даяшылардың бәрін танитын. Мына келген жас жігітті танымағандықтан біраз әңгімеге тартып жөн сұрасқысы келді. Сырттай қарағанда өзі бір тартымды жігіт екен. Сыпайылығы өзінің ақсары келген, нұрлы жүзіне жарасым тауып-ақ тұр. Жүзіне тіктей қарасаң, көзі бір жалынды байқататындай. Қарт кісі біраз әңгіме айтып отырып баланың ауылдан келгенін білді. Жылы жүзді, мейірімді қарт кісіге жас жігіттің де іші жылы түсті. Мақаш шал бетіне әжімдері қаптаған, кәрі қарт болғанмен, оның түсіңкі қабағының астынан жылтырап көрініп тұратын әдемі көзі, қыр мұрны жас кезінде өте сымбатты болғанын айтпай-ақ жеткізіп тұрғандай еді. Сыры кетсе де, сыны кетпеген бұл қарт кісіге жас жігіт өз жайын біраз баяндап берді. Өзінің оқуға құжаттарын тапсыру үшін келгенін, ауылда қалған әке-шешесі барын айтты. Мақаш бұл жігіттің бойынан мұқалмас бір ерік-жігер мен от көргендей болып, батасын берді.

Жанақова Ұлданай

Қорыта айтқанда, әдеби жаттығулардың студентке (оқушыға) шығармаға бір жақты ғана емес, жан-жақты, түрлі бағытта талдау жасауды үйренуіне бағыт беріп, қызығушылығын арттырады деп тұжырым жасауға болады. Әрине, жаттығуларды пән мұғалімі өзінің ой-қиялының ұшқырлығына орай сан түрлі етіп қолдана алады. Жазушының шығармашылық лабораториясы, қаламгердің сөз саптауы мен теориялық мәселелерді түсіндіруде оқушыға әдеби жаттығулар жазғызудың нәтижелі болары сөзсіз.

Мухамадиева Л.И.,
Дудинова Е.И.
**Андре Моруа: публицистика
в литературном дискурсе**

Статья посвящена изучению влияния публицистики на произведения французского писателя, литературного критика Андре Моруа. Творческое наследие писателя является достоянием мировой литературы. Произведения Андре Моруа отличаются тонким психологизмом, четким этическим кодексом, гуманистическими ориентирами, публицистическим пафосом. Его взгляды называют «искусством жизни», «искусством любви», «гимнастикой счастья». По мнению писателя, красота лечит человека, умиротворяет его мятушуюся душу, воспитывает, развивает разум и чувства, преображает мир. Авторы рассматривают произведения писателя в аспекте взаимодействия публицистики и литературы. Литературный дискурс выявляет философские, эстетические и жанровые предпочтения одного из самых ярких представителей французской литературы XX века.

Ключевые слова: публицистика, дискурс, литература, публицистические формы, художественная публицистика, биографический роман, эссе, очерк, гражданская позиция.

Mukhamadiyeva L.I.,
Dudinova E.I.
**Andre Maurois: journalism in a
literary discourse**

The article is devoted to the study of the influence of journalism on the works of the French writer, literary critic Andre Maurois. Creative heritage of the writer is the pride of world literature. Works by Andre Maurois differ in subtle psychological insights, a clear code of ethics, a humanistic orientation, a journalistic pathos. His views called «art of life», «the art of love», «and gymnastics of happiness.» According to the writer, beauty treats, soothes the restless soul, educates and develops the mind and the senses, transforms the world.

The authors examine the works of the writer in the aspect of the interaction of journalism and literature. Literary discourse reveals the philosophical, aesthetic, and genre preferences of one of the brightest representatives of the French literature of the twentieth century.

Key words: essay, discourse, literature, journalistic forms, art journalism, biographical novel, essay, citizenship.

Мухамадиева Л.И.,
Дудинова Е.И.
**Андре Моруа: әдеби
дискурстағы публицистика**

Мақала француз жазушысы, әдеби сыншы Андре Моруа шығармаларын зерттеуге арналған. Жазушының шығармашылық әдеби мұрасы әлемдік әдебиет саласының мақтанышы болып табылады. Андре Моруаның шығармашылық жұмыстары нәзік психологиялық ерекшелігімен, нақты этикалық кодексімен, гуманистік бағыттағы публицистикалық шеберлігімен айрықшалаынады. Оның өмірлік көзқарасын «өмір сүру өнері», «махаббат өнері», «бақыт гимнастикасы» деп атайды. Жазушының ойынша сұлулық адамдарды емдейді, адам жанын тыныштандырады, тәрбиелейді, адамның ой-сезімдерін дамытады, әлемді өзгертеді.

Авторлар жазушының шығармаларын зерттеуді публицистика мен әдебиет арасындағы байланыстық аспектіде қарастырады. Әдеби дискурс XX ғасырдағы француз әдебиетінің ең көрнекті өкілдерінің бірінің философиялық, эстетикалық және жанрлық ерекшеліктерін анықтайды.

Түйін сөздер: публицистика, дискурс, әдебиет, публицистикалық нысандар, көркем публицистика, өмірбаяндық роман, эссе, очерк, азаматтық көзқарас.

**АНДРЕ МОРУА:
ПУБЛИЦИСТИКА
В ЛИТЕРАТУРНОМ
ДИСКУРСЕ****Введение**

Литература каждого народа уникальна. Французская литература в этом ряду занимает особое место. Она буквально соткана из противоречий, таинственных превращений, вроде бы банальных, но очень оригинальных жизненных историй. Это всегда сочетание несочетаемого: изящество и утонченная вульгарность, легкость и точный расчет, натурализм и курьезы, поиски утраченного времени и «синица в руках...». Андре Моруа – мудрый и всепонимающий, один из самых известных представителей французской литературы и художественной публицистики XX века. Его перу подвластны любые темы: от музыки, театра, кино до любви и ненависти, тайн супружества и относительности несчастий.

«Итог знаний и воспоминаний, накопленных поколениями, – вот что такое наша цивилизация. Стать ее гражданином можно лишь при одном условии – познакомившись с мыслями поколений, живших до нас. И есть только одно средство стать культурным человеком – чтение» [5]. Эти пророческие слова принадлежат Андре Моруа.

На Западе творчество А.Моруа стали изучать с 1930-х годов. Это труды М. Руайя [1], А. Филлона [2], Р. Вио [3], Ориана [4]. Исследователей интересовала, прежде всего, гуманистическая направленность творчества писателя.

Андре Моруа – благодарный ученик, преемник своих литературных предшественников, известных мастеров слова. Не случайно Гюго, Дюма, Бальзак, Жорж Санд, Марсель Пруст стали героями его биографических книг. Тонкий, ироничный талант мастера создал прекрасные литературные произведения, которые с удовольствием до сих пор читают во всем мире. Безусловно, это не была величина, подобная Байрону или Бальзаку. XX век рождал писателей другого уровня. Он требовал от них полной отдачи, прежде всего, в общественно-полезном смысле, активного участия во всех событиях, гражданской позиции.

Он родился 26 июля 1885 года в местечке Эльбеф близ Руана в зажиточной семье. Настоящее имя писателя – Эмиль Эрзог. Отец владел текстильной фабрикой. Семья его происходила из обратившихся в католицизм евреев из Эльзаса, выбравших после 1871 года французское подданство и переселившихся-

ся в Нормандию. Литературные способности у мальчика проявлялись уже с детства. Он внимательно наблюдал за жизнью окружающих, сочинял стихи, придумывал сказки. Но родители надеялись видеть своего сына бизнесменом. Андре тем не менее окончил Руанский лицей имени Корнеля с литературным уклоном. Его любимый учитель, преподаватель философии Эмиль Шартье, обучил своего воспитанника первым навыкам искусства мыслить. Дружбу с ним он сохранит на всю жизнь. По окончании лицея будущий писатель работал некоторое время одним из руководителей фабрики отца. Но жизнь показала, что настоящим его призванием была литература.

Имя, данное при рождении, никогда не нравилось писателю. Псевдоним Андре Моруа постепенно стал его настоящим именем, неуклюжий Эмиль Эрзог остался в прошлом.

Основная часть

Когда началась Первая мировая война, Андре Моруа стал переводчиком в Британском экспедиционном корпусе, что дало материал для его первого романа – «Молчание полковника Брэмбла». Роман имел успех во Франции, Англии, а также в США. После войны работал сотрудником редакции журнала «Круа-де-фё», где его публицистический талант раскрылся во всей полноте. Затем был Каннский университет. 23 июня 1938 года был избран во французскую академию.

Английская тема очень интересовала писателя. Он реализовал ее в ряде художественных и публицистических произведений. В 20-30-е гг. выходит трилогия: «Ариэль, или Жизнь Шелли», «Жизнь Дизраэли» и «Байрон», которая позднее была издана под общим названием «Романтическая Англия». Позже вышли романы: «Бернар Кене», «Превратности любви», «Семейный круг» и др.

В период Второй мировой войны 54-летний писатель записался добровольцем в действующую армию. Андре Моруа – участник французского Сопротивления. Участие в двух мировых войнах закалило его характер и сформировало писательский кругозор.

После поражения Франции он оказался в США, где много и плодотворно работает как публицист. Вернувшись на родину, издает сборник публицистических эссе, книги о Жорж Санд, Гюго, Дюма. Последний биографический труд «Прометей, или Жизнь Бальзака» был издан в год 80-летия Моруа. Это была его лебединая песня.

Моруа по праву считается мастером биографического жанра. Об этом свидетель-

ствуют исследования литературоведов Ф.С. Наркирьера [6], С.В. Джимбинова [7], К. Андреева [8], К.Л. Зониной [9], Т.Е. Комаровской [10], А.Ф. Строева [11], Н.В. Елисеевой [12]. В творческом наследии писателя биографии занимают особое место. Об их успехе говорят огромные тиражи и многочисленные награды. Как полагает автор диссертации о творчестве писателя А.В. Попова: «...в зарубежном, и в отечественном литературоведении объектом исследования чаще всего оказывался творческий метод Моруа, единая система взглядов французского писателя на политику, мораль, искусство. Во-вторых, отечественные исследователи видят в А. Моруа прежде всего биографом...» [13]. Критики и литературоведы, говоря о биографических книгах Моруа, оперируют различными понятиями: художественная биография, биографический роман, романизованная и даже беллетризованная биография. Последнее определение писатель решительно отвергал, утверждая, что в своих работах он опирается только на факты; документ становится у него необходимой, органической частью книги. Не случайно исследователи Ф.С. Наркирьер и А.Ф. Строев считали, что творчество писателя по сути «публицистический диалог с читателем» и посвятили этому вопросу отдельную работу «Андре Моруа – публицист», которая была опубликована с эссе «Во что я верю», книгой «Трагедия Франции», статьями «Надежды и воспоминания» и др. «Андре Моруа вошел в историю литературы не только как автор биографических произведений, но и как выдающийся публицист. В художественной публицистике Моруа сплавлены воедино элементы биографического жанра, журналистики, мемуаров, философского диалога, полемики с воображаемым или реальным противником. И в этом – ее своеобразие» [14].

Герой биографии Моруа – человек-творец, кузнец своей судьбы. Он сам создает свою жизнь. Такими писатель рисует Шелли и Байрона, Дизраэли и Гюго, Санд и Дюма. Его биографии пронизаны публицистическим духом, заражают неподдельной верой в человека, его безграничные возможности. Они отличаются от занимательных биографий С. Цвейга большей фактологичностью, реализмом и стремлением соединить поэзию и правду жизни.

По мнению писателя, биография в эстетическом плане имеет определенные преимущества перед романом: «Когда мы читаем биографию знаменитого человека, мы заранее знаем

главные перипетии и исход событий... Мы как бы прогуливаемся по знакомой местности, оживляя свои воспоминания и дополняя их... Спокойствие духа, с которым мы совершаем эту прогулку, лишённую неожиданностей, благоприятствует эстетической установке» [15]. Это позволяет читателю сопереживать без лишних треволнений.

Ни у кого не хватит личного опыта, чтобы по-настоящему понять других людей, да и себя самого. Мы все ощущаем свое одиночество перед лицом огромного и недоступного мира. Мы маемся этим одиночеством. Нас удручают несправедливость судьбы и тяготы жизни. Жизнеописания открывают нам, что другие люди, пусть даже более умные, терпели такие же беды и жаждали того же, чего жаждем мы. Биографии – это двери, распахнутые в чужие души, ворота, ведущие к другим народам; благодаря таким историям мы вырываемся из замкнутого мира нашей собственной личности и ускользаем из-под гнета бесплодных раздумий о самих себе. «Вечер, проведенный за чтением великих произведений, для души значит столько же, сколько для тела – отдых в горах: человек спускается с этих вершин обновленным, его легкие, его мозг словно отмыты от копоти; и он храбро шагает навстречу испытаниям, которые ждут его на равнинах обыденной жизни» [16].

«Письма незнакомке» считают лучшим в творческом наследии Моруа. Этот сборник был очень популярен в Советском Союзе. Книгу передавали из рук в руки, зачитывали до дыр. Мысли писателя были созвучны мыслям многих читателей. Они примиряли человека с действительностью, которая порой была ужасна, непонятна и невыносима.

Это письма, адресованные женщине, которую писатель когда-то встретил в театре. Не на сцене – в зале. «С тех пор вы обрели глаза и губы, голос и статью, но, как и подobaет, по-прежнему, остались Незнакомкой» [17].

Незнакомка сидела впереди, закутавшись в песцовые меха, и, как во времена Мюссе, перед взором автора покачивалась подобранная «черная коса на дивной гибкой шее». В антракте она спросила свою подругу: «Как стать любимой?» В тот день в театре ставили Мольера и один из его героев мог бы ответить ей: «Чтобы понравиться другим, нужно говорить с ними о том, что приятно им и что занимает их, уклоняться от споров о предметах маловажных, редко задавать вопросы и ни в коем случае не дать им заподозрить, что можно быть разумней, чем

они». Автор останавливается на каждом тезисе Мольера и подробно иллюстрирует его.

Что занимает других людей? Они же сами. «Мы никогда не наскучим женщине, коль станем говорить с нею о ее нраве и красоте. Коль станем расспрашивать ее о детстве, о вкусах, о том, что ее печалит. Вы также никогда не наскучите мужчине. Если попросите рассказать его о себе самом». Почти каждая фраза письма может стать крылатой: «Амазонок обожают, но не обожают» или «никогда не говорите о себе ничего дурного. Это сделают ваши друзья», «Больше всего любят тех женщин, которых редко видят». Быть убедительным автору писем помогают мудрые учителя: Спиноза, Паскаль, Мериме.

Моруа интересуется человек как Личность. Он много размышляет на эту тему, выделяя прежде всего духовное развитие личности, история выступает здесь только как фон в той мере, в какой она необходима для понимания этого развития. Ему интересно проследить, как постепенно формируется характер в соприкосновении с людьми и событиями. Какой выбор делает человек. Кто он – вещь или личность?

В письме, озаглавленном «Об относительности несчастий», рассказывается, как женщина, к которой автор очень привязан, порвала свое бархатное платье. Беда казалась ей непоправимой, утешения не принимались и тогда писатель прибегает к тезису об относительности такого горя. «У вас порвалось платье? Примите заверения в моем глубоком сочувствии, но подумайте о том, что у вас мог быть пропорот живот или искромсано лицо во время автомобильной аварии; подумайте о том, что вы могли подхватить воспаление легких или отравиться... может разразиться война и тогда вас могут задержать, бросить в тюрьму, выслать, убить, испепелить». Как резюмирует автор послания, люди умирают, бархат рвется. Несчастья бывают разного рода. «Не ставьте на одну доску подгоревший пирог, прохуdivшиеся чулки, гонения ни в чем не повинных людей и цивилизацию, оказавшуюся под угрозой».

Все письма заканчиваются суровым «Прощайте». И кажется, что продолжения не будет. Автор все сказал и даже попрощался. Но появляется новая тема и создается новое письмо, невыразимо прекрасное, тонкое и очаровательное, философское и лиричное. Трудно разобраться, что тому виной. Аналитический ум автора или его преклонение перед загадочной Незнакомкой, его рыцарское отношение к ней? Эти письма растапливают замерзшие глыбы в душах читателей. Ты

вглядываешься в собственную жизнь и видишь ее совсем другими глазами. Дети, родители, мужчины твоей жизни, работа, здоровье, друзья, враги – вдруг оживают в совершенно ином измерении. Они смотрят на тебя, слышат тебя. Жизнь видится как некий осмысленный процесс, в котором ясны причины и следствия. Ты начинаешь уважать себя, понимать потаенные движения своей души, движение мысли, которая была так непонятна ранее. Ты взрослеешь и страдаешь, потому что не победил, но понял уроки, которые преподавала тебе жизнь.

Выводы

Творчество Моруа – 200 книг, более тысячи статей и очерков. Его перу принадлежат романы и новеллы, критические статьи и философские эссе: литературные мемуары и исторические труды. Столь богатое наследие возможно оставить только при непрестанном труде. Секрет долголетия и творческого азарта писателя в понимании истины, что жизнь – это постоянное изменение. Стоит движению замедлиться – человек стареет. Когда движение вообще прекращается, наступает смерть.

«Если бы ты летел в пропасть», – говорил мне на войне один из моих товарищей, – то, наверное, считал бы, что дно ее устлано стегаными одеялами, и был бы относительно спокоен до тех пор, пока не ударился» [18]. Это цитата из письма Незнакомке об оптимизме. Автору, конечно, ведомы страшные стороны и тяготы жизни. Он не был ими обделен, но это не дало ему оснований считать жизнь ужасной. Она сложна, противоречива и принимать ее надо с мужеством. Позиция настоящего публициста.

«Правда, что мы вращаемся на комочке грязи в бесконечном пространстве, не слишком понимая для чего, правда, что мы непременно умрем»

[Там же]. Но, по мнению писателя, очень многое зависит от человека, от его желания исправить несправедливый миропорядок, улучшить не только собственную жизнь, но и жизнь рода человеческого. Вера в людей, в жизнь и есть мудрость.

Андре Моруа – неисправимый оптимист, для него «стакан всегда наполовину полон». Несмотря на то, что он за свою жизнь испытал немало жестоких разочарований. В особенности за время, отмеченное ужасами нацизма, изгнанием, арестом близких, разграблением дома, предательством друзей. Но ничего из этого не смогло изменить его веру в совершенство мира. Это не вера вольтеровского героя в этот лучший из миров, это вера в способность человека влиять на события. Хотя, как признается писатель, «я всегда знал, что есть скверные люди (как правило, это глупцы или неудачники); я всегда знал, что в минуту бедствий толпа может сделаться свирепой и тупой. Мой оптимизм вот в чем: я верю, что мы способны в известной мере влиять на события и что, если даже, несмотря на все наши усилия, нам придется пережить беду, мы можем восторжествовать над нею, если достойно ее перенесем...»

Любить окружающих меня хороших людей, избегать дурных, радоваться добру, достойно сносить зло, уметь забывать – вот в чем мой оптимизм. Он помог мне в жизни. Да поможет он также и вам» [18].

Писатель каждым своим поступком, каждым своим словом говорил о радости жизни, он верил в величие души человека, ему помогали сохранять это светлое мироощущение близкие и друзья. Андре Моруа прожил 82 года, прошел две войны, видел жизнь и смерть. Как и его герои, он любил и ненавидел, радовался и страдал. Его мысли, чувства, озарения остались в его книгах, в которых увековечена История жизни.

Литература

1. Royas M [Maurice Toesca J Andre Maurois – P.1934 – 128 p.
2. Fillon A Andre Maurois romancier – P, 1937 – 259 p.
3. Vio R I eionnent d'Odile de «Climais» – P.1937 – 48 p.
4. Aunant Un eenvain original M Andre Maurois P, 1941.
5. Моруа А. Библиотека // Химия и жизнь. 1977. № 12.
6. Наркирьер Ф. С. Андре Моруа. Жизнеописания Гюго и Бальзака // Наркирьер Ф. С. От Роллана до Моруа. – М., 1990. – С. 233-261
7. Джамбинов С.В. Три Байрона // Моруа А Дон Жуан, или Жизнь Байрона. – М., 2000. – С. 5-14.
8. Андреев К Три Дюма и Андре Моруа // Моруа А Три Дюма Литературные портреты – Кишинев, 1974 – С. 5-13.
9. Зонина Л Предисловие // Моруа А Превратности любви Семейный круг Романы-Йошкар-Ола, 1990 – С. 5-12.
10. Комаровская Т.Е. Вступительная статья // Моруа А Байрон -Минск, 1990. – С 5-11.
11. Наркирьер Ф С, Строев А Ф Мир рассказов Андре Моруа // Моруа А Новеллы -Минск, 1987. – С. 3-14.

12. Елисеева И В Употребление времен в новеллах А Моруа в связи с их композицией // Ленинградский университет Ученые записки Сер филол науки. – Л 1982 -Вып75(№350). – С. 26-30.
13. Попова Александра Витальевна. Жанр литературного портрета в творчестве Андре Моруа: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 Москва, 2006 201 с. РГБ ОД, 61:07-10/486
14. Наркнрър Ф С, Строев А Ф Андре Моруа-публицист // Моруа А Надежды и воспоминания. Художественная публицистика. Пер. с фр – М.1983 -С 5-20
15. natapa.msk.ru/stati/biografiya-...
16. vivovoco.astronet.ru/VV/MISC/1/.
17. Моруа А Письма незнакомке, – М., 2010.
18. Моруа А Об оптимизме. Письма незнакомке, – М., 2010. – С. 18.

References

1. Royam [Maurice Toesca] Andre Maurois – P. 1934-128 p.
2. Fillon A Andre Maurois romancier – P. 1937-259 p.
3. Vior ego eionnentd"Odilede"Climais" – P. 1937. – 48 p.
4. Aunant Un eenvain original M Andre Maurois P_1941.
5. Morua A. Biblioteka // Himiya i jizn. 1977. № 12.
6. Narknr'er F S Andre Morua zhizneopisanija Gyugo i Bal'zaka // Narkir'er F S Ot Rollana do Morua – М , 1990 – S 233-261
7. Dzhnmbinov S.V. Tri Bairona // Morua A Don Zhuan, ili Zhizn' Bairona – М., 2000. – S. 5-14.
8. Andreev K Tri Dyuma i Andre Morua // Morua A Tri Dyuma Literaturnye portrety – Kishinev, 1974 – S 5-13
9. Zonina L Predislovie // Morua A Prevratnosti lyubvi Semeinyi krug Romany -Ioshkar-Ola, 1990 – S 5-12
10. Komarovskaja T.E. Vstupitel'naja stat'ja // Morua A Bairon – Minsk, 1990 – S. 5-11.
11. Narkir'er F S, Stroeв A F Mir rasskazov Andre Morua // Morua A Novelly-Minsk, 1987. – S. 3.
12. Eliseeva I V Uptreblenie vremen v novellah A Morua v svjazi s ih kompoziciej // Leningradskii universitet Uchenye zapiski Ser filol nauki – L 1982 -Vyp75(№350). – S. 26-30.
13. Popova Aleksandra Vital'evna. Zhanr literaturnogo portreta v tvorchestve Andre Morua : dis. ... kand. filol. nauk : 10.01.03 Moskva, 2006 201 s. RGB OD, 61:07-10/486
14. .Narknr'er F S, Stroeв A F Andre Morua-publicist // Morua A Nadezhdy i vospominanija. Hudozhestvennaja publicistika Per s fr – М.1983 -S 5-20
15. natapa.msk.ru/stati/biografiya-..
16. vivovoco.astronet.ru/VV/MISC/1/.
17. Morua A Pis'ma neznakomke, – М., 2010.
18. Morua A Ob optimizme. Pis'ma neznakomke, – М., 2010. – S. 18.

Әміров Ә.Ж., Досанов Б.И.,
Бісембаев А.Қ.,

**Қазақ терминологиясының
көкейкесті мәселелері**

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болған уақыттан кейін терминология мәселесіне ерекше көңіл бөліне бастағаны және көптеген терминдердің қазақ тілінде жасалып, қалыптаса бастағаны мәлім. Бұл тұрғыда кейбір терминдерге қазақ тілінде балама табылып, сәтті терминдер қатарынан орын алғаны, ал бірқатар терминдер қазақ тілінің дыбыстық ерекшеліктеріне икемделе отырып жасалғаны тағы да белгілі. Дәй тұрғанмен кірме терминдерді тіліміздің дыбыстық-құрылымдық ерекшелігіне бейімдеу мәселесінде әлі де болса қарастыруды қажет ететін тұстар кездесетіні анық. Мақалада осы сияқты өзекті мәселені қарастыру барысында кейбір ғалымдарымыздың айтқан орынды пікірлері қарастырылады. Кезіндегі алаш қайраткерлерінің ғасырға жуық уақыт бұрынғы ұлт мүддесін көздеген әрекеттерінің бүгінде сол деңгейде күн тәртібіне қайта қойылып отырғаны да айтылады.

Сонымен қатар бүгінгі күні қажеттілігі дау тудырмайтын терминологияны қалыптастыру барысында қазақ тіл білімі мамандарының әлемдік тіл білімі кеңістігіне шығуы, тәжірибе алмасуы қажеттігі сөз болады.

Түйін сөздер: қазақ терминологиясы, термин жасау ісі, термин шығармашылығы, сөзжасам тәсілдері, дыбыстық-құрылымдық ерекшеліктер.

Amyrov.A.GH., Dosanov.B.I.,
Bysembaev.A.K.

**Actual problems of kazakh
terminology**

It is obvious that Kazakh terminology questions, its formation and becoming one of the major problems since the moment when Kazakh language has acquired the status of state. Since that moment some terms have found alternative option in Kazakh language, and others have been adapted under the phonetic system of Kazakh language. But still there are questions demanding considerations in adaptation of terms from the sound-structural system point of view. The article is devoted on consideration of scientific figures different views on solutions of the problems stated above. And also these questions become urgent among the Kazakh intellectuals last century, finding reflection in scientific views today.

And also such tasks as necessity of formations of Kazakh language terminological database today, which will work for that specialists linguists who will have an opportunity to go out into the world space and freely exchanged experience will be defined in the article.

Key words: Kazakh terminology, term formation, term creativity, word formation methods, sound-structural feature.

Амиров А.Ж., Досанов Б.И.,
Бісембаев А.К.

**Актуальные проблемы
казахской терминологии**

Очевидно, что вопросы терминологии казахского языка, ее формирование и становление стали одной из важнейших проблем с того момента, как казахский язык обрел статус государственного. С того момента некоторые термины начали находить альтернативный вариант на казахском языке, а другие были адаптированы под фонетический строй казахского языка. Но все еще существуют вопросы, требующие рассмотрения в приспособливании терминов с точки зрения фонеморфологического строя. В статье рассматриваются различные взгляды научных деятелей на решение проблем, указанных выше. А также возрождаются вопросы, ставшие актуальными среди казахской интеллигенции еще в прошлом веке, находящие отражение в научных взглядах сегодня.

А также будут определены такие задачи, как необходимость формирования терминологической базы казахского языка на сегодняшний день, которая будет работать на то, чтобы специалисты-языковеды имели возможность выйти в мировое пространство и свободно обменивались опытом.

Ключевые слова: казахская терминология, терминообразование, терминотворчество, методы словообразования, звуковая структурная особенность.

**ҚАЗАҚ
ТЕРМИНОЛОГИЯ-
СЫНЫҢ КӨКЕЙКЕСТІ
МӘСЕЛелЕРІ**

Бүгінгі термин жасау ісінде ұлттық сөзжасам үлгілерін мүмкіндігінше мол пайдалануға негізделген бағыт пен термин шығармашылығы бойынша шындық өмірде қалыптасқан ахуалға қатысты күрделі мәселелер туындайды.

Күрделі мәселелердің негізгі себебі – белгілі ғалымдарымыздың мойындауынан бастап, мемлекеттік терминологиялық жұмыс тұжырымдамасында бекітілсе де, бүкіл терминологиямыздың басым бөлігін құрап отырған кірме терминдерді тіліміздің дыбыстық-құрылымдық ерекшелігіне бейімдеу мәселесінің шешімін таппауы. Бұл жұмыстың ауқымдылығы, тым үлкен ғылыми-қаржылық әлеуетті, уақытты керек етуі мәселені «мойындау» деңгейінен әрі асырмай отыр. Осы себепті бұл өзекті мәселеге қозғау салып, талқылаған ғалымдарымыздың саны шектеулі. Олардың басында ф.ғ.д., профессор С. Мырзабеков тұр деп айтуға болады. Ғалым мәселені төтесінен қояды: «Қазақ тілінің тыныс, тіршілігі, болашағы терминге тіреліп отыр. Мұндағы зор түйткіл мәні халықаралық, әні (дыбысталуы) орыстық сөздерге байланысты. Түбір тұрғысынан қарағанда қазақ тілі орыс тіліне кірме күйде. Алда екі жол: 1) Осы қалыппен зырлай береміз, жырлай береміз. Ақыры – құрдым. 2) Қазақ тілі өз дыбыстық жүйесіне келеді. 28 әріп дыбыспен барша сөзін қайта сөйлетеді. Орыс сөздерінің омыртқасын омырып, қабырғасын қаусатып дыбыстық жақтан қайта игереді. Өзінің тілдік иммунитетін қалыптастырады. Бұл тілдің болашағы үшін керек. Қазіргілер үшін мұндай әрекет құбыжық болып көрінетініне күмән жоқ.

Мен «құдай бере салған» мың-мың орыстық сөздерді құртуға мүлде қарсымын және оның бәріне балама табамын деу де қиял. 31 томдық термин сөздігінде 16 мың орыс сөзі қайталанып жүр. Сыға келгенде 10 мыңнан асады. Бір-ақ жол бар: осыларды, жаңадан еніп жатқан сөздерді дыбыстық заңға бағындырмай болмайды. ...Басы артық әріптер, жат сөздер тілді күйретіп болды, ұлт иммунитетінен айырды. Иммунитетсіз тілдің болашағы бұлдыр. Орыстар Отан, Олжас, Оспанды айта алмайтыны иммунитеті күшті» [1,47].

Бүгінгі қазақ терминологиясында қалыптасқан күрделі жағдайдың түбі болуы мүмкін екенін 20-жылдары алаш зиялыларының аңғарғанын атап айту керек. Мәселен, 24-ж.

қазақ білімпаздары съезінде баяндама жасаған Е. Омарұлы: «... жат сөздерді алғанда, – оны тіліміздің заңына келтіріп, өзгертіп алу керек. Өйткені жат сөздің асыл түрін бұзбай алсақ, ондай сөзге қазақтың тілі келмейтін болады. Жаңа қазақ тілінің заңына келмеген сөзді оған қазақша жұрнақ, жалғаулар жалғап өзгертуге де болмайды. Ондай сөз қазақ тіліне қазақтың өз сөзіндей болып сіңісе де алмайды – бір түрлі ерсі сөз болып қалады. ...Тілдің заңына келмейтін жат сөздер көбейіп кетсе, тіл бұзылады, тілдің негізгі қасиеттері, тұрлаулы заңдары бұзылады. Олай болғанда да жақсы болмайды», – деп жазады [2,17]. Осыған байланысты зерттеуші Ш. Құрманбайұлы: «Біз жат сөздерді қалың бұқараның жат қалпында бұлжытпай айтуы үшін, әліпбиімізді, жазу ережелерімізді, термин қабылдау, қалыптастыру тәртібімізді бәрін де икемдедік. Сол икемделген жолмен ұзақ мерзім бойы жүргендіктен, қазір соның «жемісін» жеп отырмыз. Жат сөздерді ... жұртшылықтың санасына құйғанымызбен, тіліміздің заңдылықтарын сақтап, ұлт тіліндегі термин шығармашылығын дамытуға дәрменіміз жетпей отыр. Елдестің осыдан сексен жылдан астам бұрын дұрыс айтылған «жақсы болмайдысының» тілдің тағдырын ойлап, біліп айтылған алаңдаушылық екендігіне бүгін көзіміз тағы жетіп отыр», – дейді [2, 252-253]. Маманның бұл пікірінен қазіргі уақытта терминологиялық салаларымыздың барлығында орныққан, тұлғасы орыс тілі табиғатынан ғана хабар беретін арнаулы лексиканы қаншалықты өз байлығымыз деп есептей аламыз дейтін алаңдаушылықты және ұлттың барлық әлеуметтік топтарының басын біріктіретін, олардың ортақ қажеттілігіне қызмет ететін шынайы терминқор, мазмұны ұлттық немесе ұлттық тәсілдерге сай рәсімделген терминдерімізді қалыптастырғанда ғана мүмкін болатынына меңзеуді көреміз.

Өткен ғасыр басында қолға алынып аяқсыз қалған ұлттық терминологияны қалыптастыру мәселесінің бүгінгі күні өзектілігі артпаса, кеміген жоқ. Алайда жоғарыда атап өткендей, мәселе еліміз тәуелсіздігін алып, өзінің ішкі және сыртқы саясатын, оның ішінде тіл саясатын дербес жүргізу құқығына ие болуымен байланысты толық жаңғыру негізінде бастапқы қалпында қолға алынбай, басы ашық мәселе күйінде қалып отыр. Бұл мәселені түпкілікті шешу онымен байланысты барлық мәселелер кешенін шешуді талап етеді.

Олардың негізгісі – бүгінгі күні терминдерді төл сөздік қор немесе сөзжасам тәсілдері

негізінде қалыптастыру қағидаттары мен жолдарын белгілеу. Бұл міндет өз кезегінде жанжақты ойластыруды қажет ететін өзге сұрақтарды тудырады: бүгінде міндет ретінде көрсетіліп, алдағы уақытта жүзеге асыру көзделіп отырған төл немесе қазақ тілінің дыбыстық-құрылымдық ерекшелігін ескеріп қалыптастырылатын тегі кірме терминдеріміз орыс тілінің ерекшелігіне ғана негізделген он мыңдаған «ескі» терминдермен қатар өмір сүре бере ме, өмір сүрсе – бұл терминологияны тұтас бір жүйе деп есептеп, оны стандарттау мен біріздендіру сияқты теориялық, сондай-ақ қолданбалы тұрғыдан ақпараттық-ізвестіру, машиналық аударма ісіне қатысты терминдерді үлгілеу мәселелерін шешуде, жалпы терминтануды өзіндік зерттеу тәсілдері, объектісі мен ішкі құрылымы айқындалған дербес ғылым саласы деп тануда қиындықтар тудырмай ма (бұл арада қазақ тілінің дыбыстық-құрылымдық ерекшелігін ескеріп қалыптастырылатын кірме терминдер мен орыс тілінің ерекшелігіне негізделген қолданыстағы 70-80 % терминдеріміздің бір нәрсе екенін атап айтқымыз келеді, біздің оларды бөліп көрсетуіміз мәселенің бүгінгі қойылысына байланысты болды); тіпті болмашы ықтималдықпен десек те, жаңа талаптар 30-жылдардан бері қалыптасқан бүкіл терминология жүйесіне қойылып жатқандай болса, бұл іске ғылыми әлеуетті дайындау, шараны мемлекеттік қолдау, сондай-ақ ғылыми-техникалық қатынас құралының маңызды компоненттерінің, ұғым атауларының тиісті ғылыми-мамани және көпшілік ортасында іркіліссіз және түсіністікпен ауысуы қалай іске асады?

Көрсетілген міндеттер терминологияның басты мәселесін құрайды, өйткені барлық терминологиялық үрдістер мен үдерістер оған тікелей немесе жанама түрде қатысты болады, одан тыс тұра алмайды. Дәл бүгінгі күні негізгі мәселеге қатысты біржақты шешім айтпасақ та, түбі оған ғалымдарымыз ортақ бір жауап табуға тиіс болады дей аламыз. Мұның себебі болашақта терминқорға алатын шетел атауларын төл дыбыстық-құрылымдық заңдарымызға бағындырып алайық деген қағидаттың өміршендігі белгілі болып отырғандығы және оның терминші ғалымдар арасында орнығып үлгеруі.

Аталған мәселенің күн тәртібіне қойылуы оның біржақты шешімін табуына тікелей байланып кезекте тұрған өзге де сұрақтар тізімінің бар екенінен, мәселен, терминдерді тіларалық және халықаралық сәйкестендіру шеңберінде әр сала ұғымдарының санатын, жіктемесін жасау мен оны төл тілдік құралдар көмегімен

рәсімдеу сияқты рет-ретімен атқарылатын көптеген шаралар жайынан хабар береді. Бұдан сөз болып отырған мәселенің өз алдына оқшау тұрмағанын, оның тілдегі басқадай кешенді мәселелермен бірлікте қаралуы керектігін көреміз. Мәселен, өткен ғасырдың басында сөз болған және біз жоғарыда атап өткен әліпбиді ауыстыру мәселесі ғылым тілін қалай қалыптастыратынымызға тікелей тәуелді болып отырғанын тағы да көрсетіп кетуге болады. Тіпті жақын болашақта демесек те, түбінде әліпби ауысқан жағдайда әріптеріміздің санын қалай белгілейтінімізге терминдерімізді қандай қағидаттармен, амал-тәсілдермен қалыптастыратынымыз негіз болады. Бұлай дегенде мәселеге жұмысты логикаға сай, оңтайлы ұйымдастыру тұрғысынан келетінімізді ескерте кету керек. Солай болғандықтан да әліпбиді бүгінгі қолда бар терминологияға негіздеп алып, соның салдарынан терминологияға болашақта түпкілікті өзгерістер жүргізілуі мүмкін болғандай жағдай үшін оның қайта түзетілу ықтималдығын қарастырып отырған жоқпыз.

Сөз болып отырған жайт тілдің өзге мәселелерінің шешілуіне ықпал етеді десек, термин тұлғаларының сөзді әр қырынан қарастыратын фонетика, морфология мен синтаксис сияқты негізгі тіл салаларының зерттеу нысандарына да қатысы барлығын айтамыз. Мысалы, терминдерді қазақ тілінің дыбыстық-құрылымдық ерекшелігіне бейімдеу қағидатын іске асыратын болсақ кірме сөздер құрамында ғана ұшырасатын, бүгінгі әліпбидегі 42 әріп санын толықтырып тұрған в, ф, х тәрізді әріптерді қысқартуға тура келер еді. Осыған орай, фонетикада дыбыстардың жіктелісіне де өзгеріс енгізу қажеттілігі туар еді.

Терминологияның басты мәселесі жайында белгілі терминолог ғалымдарымыз түгел дерлік пікірін білдіріп өтсе, бұл мәселенің өз кезегінде басқа мәселелермен байланыстылығы және бүгінгі қарастырылу деңгейі жайында сөз қозғап жүрген мамандар көп емес. Солардың ішінде С. Ақаевты айтар едік, автордың айтуынша: «Термин, оның дұрыс-бұрыстығы ... арнайы айналысусыз, кездейсоқ жасалып, анықталуының өзі бұл істің кәсіби тұрғыда емес, көңіл-күй қалауымен жүргізілетіндігінің көрінісі». ...Осы ретте, тіл ғылымы саласында да термин жасауға қатысты әдістемелік жұмыстар жүргізілмегенін айтуымыз керек», – деп [3,61] мәселені жұмыстың ұйымдастырылуы жағынан атап өтеді. Ол сондай-ақ мәселені терминографиялық тұрғыдан қарастыра отырып, 31 томдық сөздіктердің

түсіндірме сөздіктерінде де терминологиялық тұжырымдама принциптері ескеріле алмайтынын айтады да: «Мәселен, ондағы бірінші принцип – «қазақ тілінің лексикалық байлығын сарка пайдалану» үшін қандай еңбектер тобы қаралуы тиістілігі айтылғанымен, ондай еңбектерді қалай қарау керектігі нақты мысалдармен көрсетіліп, жазылып, насихатталып, тіл ғылымынан бей-хабар, бірақ термин жасаушы мамандар зердесіне жеткізілмегендіктен, «жергілікті ерекшеліктерге жататын», «байырғы әдеби мұраларда (эпостық жырларда, ақын-жыраулар шығармаларында т.б.) кездесетін, қазіргі кезде қолдана бермейтін көне сөздерді былай қойып, әртүрлі сала бойынша ғасыр басынан бері жазылған әдебиеттердің беті ашылмай, алғашқы үлгілерді Ахмет Байтұрсынұлы бастаған қазақ зиялылары қолымен жасалған мол тәжірибе, сөз байлығы назарға ілікпей келеді. Туыстас түркі тілдеріндегі тәжірибені пайдалануды қалай жүзеге асыру керектігі де белгісіз», – дейді [3, 61-62]. Автор біз бұған дейін айтып кеткен негізгі терминологиялық қағидаттардың жоқтығына орай: «Ал аударылмай алынатын шетел сөздерін тілдің дыбыстық жүйесіне сай айтып, қабылдау қажеттілігіне байланысты қай сөзді, қандай сөздер тобын қалай икемдеу қажеттілігі де, қандай шетел сөздерінің аударылмайтыны да әлі күнге белгісіз», – деп, одан туындайтын ішкі мәселелер жайында былай дейді: «Мұнан басқа ... терминдердегі шетелдік сөздердің үлесі қай мөлшерден аспау керектігі, термин жасау кезіндегі түрлі қиындықтар, оларды еңсеру (преодоление) жолдары, терминдерді қазақшалау барысында тіл табиғатының бұзылмай, түзелуін қамтамасыз ету жолдары, атау сөз бен қолданыстық сөздің айырмасы, тілдегі сөз тудырушы түрлі журналдардың мағыналық реңктері, күрделі сөз жасау жолдары, сөз тіркестерін аударудағы қателіктер сияқты көптеген мәселелер де әлі күнге қарастырылмай отыр» [3, 62].

Қалай дегенмен дау тудырмайтын нәрсе – ғасырлар бойы қалыптасқан, ұлт тарихындағы ұрпақтар сабақтастығының бір дерегі болып отырған төл сөздік қорымызды негіз ететін яки, кем дегенде, дыбыстық-құрылымдық сипаты жағынан ұлттық тілдік ерекшелігімізді таныта алатын терминологиямызды қалыптастыруға байланысты атқарылатын жұмыстардың аса ауқымдылығы. Осы ауқымды жұмыстардың құрамына кіретін міндеттер – әр алуан, жұмыстың маңыздылығына байланысты белгілі болғандай, тілдің барлық саласына қатысты. Ол өз кезегінде терминологияның барлық басты-

басты мәселелерін қайта сүзгіден өткізуді, оларға өзгертулер мен толықтырулар енгізуді талап етеді.

Ал терминология мәселесін барынша кең ауқымда қарастыру, бір сөзбен айтқанда, қалыптасқан халықаралық терминдерді термин жасаудың ұлттық негіздеріне кіріктіру мәселесі жан-жақты ойлануды, осы саладағы мамандық иелерінің оған тікелей не жанама қатысты барлық мәселелерді таразылап, салмақты шешім шығаруын талап етеді. Өз тарапымыздан осы мәселеге қатысты айқындамамызды білдірер болсақ, біз тек тіл ғылымында ғана емес, сонымен бірге тарихи, қоғамдық-саяси жаңғыруымызда да бүгінгі ұрпаққа үлгі боларлық Алаш қайраткерлерінің ғасырға жуық уақыт бұрынғы ұлт мүддесін көздеген әрекеттерінің бүгінде сол деңгейде күн тәртібіне қайта қойылуы дұрыс тәрізді. Терминологияға қатысты оның төмендегідей алғышарттары бар деп есептейміз:

– бүгінгі күні қажеттілігі дау тудырмайтын терминологияны қалыптастырудың ұлттық қағидаты негізінде жасалатын терминдердің болашақта бұған дейін қалыптасқан орыс тілінің терминологиялық үлгісіндегі терминдермен бірге қолданылуы тіл ғылымында, бірінші кезекте, терминтанудың өзінде теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да бірқатар қиыншылықтар туғызады;

– жат үлгідегі терминдер барлық ғылым салаларында қалыптасып, терминқордың басым

бөлігін құрап отырғанымен, мемлекеттік тілдің қолданыс аясының шектеулі болып отырғанына орай, олардың практикада белсенді қолданысқа түсіп, ғылыми-кәсіби ортада орныққан бөлігі көп емес. Мұның себебі салалық терминдер ең көп кездесетін ғылыми, ғылыми-техникалық әдебиеттерді аудару ісінде аударма материалдар әзірше тиісті сала мамандарының тұтынуы үшін емес, негізінен тиісті органдарға есеп беру мақсатында ғана жасалып отыр. Бұл болашақта термин тұтынушыларының тілдік аппаратында түбегейлі емес, ішінара ауыстырулар жүргізумен шектелуге болатындығын көрсетеді. Жалпы алғанда жағымсыз сипаттағы бұл құбылыстың аталған мәселеге біз қарастырып отырған тұрғыдан игі ықпалын тигізетінін мойындау керек;

– терминологияның басты мәселесі әліпби реформасы тәрізді тілдің басқа бір көкейкесті мәселесімен тиімді үйлесіп жатыр;

– болашақта қазақ тілінің әлемнің кең тараған тілдерімен түрлі деңгейдегі қарым-қатынасының артуына орай, орыс тілінің терминологиялық және жалпы тілдік ықпалының төмендеу ықтималдығы. Басқаша айтсақ, қазақ тіл білімі мамандарының әлемдік тіл білімі кеңістігіне шығуы, тәжірибе алмасуы бүгінгі орыс тіл білімі жетістіктері шеңберімен шектеліп отырған қазақ тіл ғылымы үшін өзге де тілдік бағдарларды анықтауды қажет ететін болады.

Әдебиеттер

1. Мырзабеков С. Тіл терминге телміріп тұр // Терминологиялық Хабаршы. – Астана, 2003. – №3(5).
2. Терминология мәселелері. 1 кітап. – Астана: «ІС-Сервис» ЖШС, 2006. 288 б.
3. Ақаев С.Т. Терминнің тілдік және танымдық сипаты: докторлық диссертация. – Алматы, 2002. – 291 б.

References

1. Mirzabekov S. Til terminge telmirip tur // Terminologialik Habarshi. – Astana, 2003. №3(5).
2. Terminologia maseleleri. 1 kitap. – Astana: «IS-Servis» JChS, 2006. 288 b.
3. Akaev S.T. Terminyn tildyk zhane tanymdik sipaty. Doctorlyk dissertacia. – Almaty, 2002. 291 b.

Әшірбекова Г.Ш.
**Қази Данабай очерктерінің
көркемдік сипаты**

Мақалада Сыр өңірі журналистикасында ерекше қолтаңбасымен танымал Қази Данабайдың журналистік қызметі мен очерктерінің көркемдік сипаты жайлы сөз етіледі. Қ. Данабайдың «Сыр бойы» газетіндегі шығармашылық жолына шолу жасай отырып, аймақтың өзекті мәселелерін көтерудегі өткірлігін, табандылығын көрсететін мысалдар келтіреді. Автор Қази Данабайдың бірнеше портреттік очерктерінде кейіпкер образын жасау, психологиялық мінездеме беру, оқиға мен деректі баяндау шеберлігіне тоқталады. Қ. Данабай журналистикада ғана емес, көркем әдебиетте де даралығын танытқан тұлға. Оның көркем әдебиеттегі қаламгерлік шеберлігі алдымен публицистикада айқын көрінді. Мақала авторы публицист шығармашылығындағы осы ерекшелікке аса мән береді. Сонымен бірге жазушының шығармашылық жолына қысқаша шолу жасалады.

Қ. Данабайдың білім беру, мемлекеттік тіл, экономика саласында жазған мақалаларының маңызы ашылады. Публицистің зерттеушілік, талдаушылық, бағалаушылық қырларына тоқталады. Қ. Данабайдың журналистік жазбаларының басты ерекшеліктері анықталады.

Түйін сөздер: журналист, публицист, очерк, дерек, оқиға, жанр.

Ashirbekova G.Sh.
**Artistic originality essays Qazi
Danabay**

The article refers to the creative work of the famous journalist of the Syr country Qazi Danabay and has been analyzed artistic originality of his essays.

The author reviews K.Danabay's articles which were published in the newspaper «Syr Boyi». The article notes the relevance of the journalists articles, as the author points out the skill of the journalist in the creation of portraits, images of his heroes, the ability to describe events, presenting the facts. K.Danabay is known not only as a publicist but as a writer of fiction. His artistic skills initially manifested in the genre of journalism.

The article discusses the career of a writer. Particular attention is drawn to the article in which the author raises issues of education, the economy, the state language status. The author notes that K.Danabay has the ability on research, analytical work. The article points out the main features of the works of journalist K.Danabay.

Key words: journalist, writer, essay, facts, events, genre.

Аширбекова Г.Ш.
**Художественное своеобразие
очерков К. Данабая**

В статье исследуются творческая деятельность и художественное своеобразие очерков известного журналиста Кази Данабая. Проводится обзор авторских материалов журналиста, опубликованных в газете «Сыр бойы», выявляются актуальность и мастерство в создании портретов и образов героев. К. Данабай известен не только как публицист, но и как автор художественных произведений. Особое внимание уделено публикациям К.Данабая, посвященным темам образования, экономики, статуса государственного языка. Автор статьи отмечает, что К. Данабая отличают способности к исследовательской, аналитической и творческой деятельности. Изучаются авторские находки и конкретные произведения журналиста.

Ключевые слова: журналист, публицист, очерк, факт, событие, жанр.

ҚАЗИ ДАНАБАЙ ОЧЕРКТЕРІНІҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

Кіріспе

Сыр өңірі журналистикасының тарихы 1925 жылдан бастау алады. Қызылорда астана болған жылдары республикалық басылымдардың сол кездегі басшылары мен бірқатар қаламгерлер осында қоныс аударып, баспасөз ісімен айналысқан. Олардың қатарында С. Сейфуллин, С. Мұқанов, Б. Майлин секілді ірі тұлғалар да бар. Бұл туралы т.ғ.к., доцент С. Тайман «Сыр өңірі журналистикасы: тарихы, қалыптасуы мен даму кезеңдері» атты ғылыми жобада кеңінен тоқталған. Бірнеше республикалық басылымдардың келуі жергілікті халықтың рухани дамуына оң ықпалын тигізді. Қазақтың ғана маңдайына біткен арыстардың табаны тиген киелі топырақта одан кейін де талай таланттар дүниеге келген. Олардың көпшілігі облыстық «Сыр бойы» газетінің шығармашылық қазанында қайнап, үлкен әдебиетке жолдама алған. Әсіресе Ә. Қоңыратбаев, А. Тоқмағамбетов, З. Шүкіров, Ә. Нұрпейісов, Д. Досжанов, Қ. Сүйеніш, А. Кіребаев, Ж. Рахматулла, Қ. Данабаевтардың есімін ерекше атауға болады. Сыр өңірінен шыққан қаламгерлердің көпшілігі дерлік алғашқы жазбаларын облыстық газетке жариялағанын білеміз.

Облыстық «Сыр бойы» газеті 1929 жылы 1 шілдеде жарық көрді. Сол уақыттан бері үздіксіз жарық көріп келе жатқан өңірлік басылым бүгінде өзіндік дәстүрі қалыптасқан шығармашылық мектепке айналды. Басылымнан қазақ әдебиетіне танымал бірқатар атақты ақын-жазушылар мен журналистердің тәрбиеленуі осы ойымыздың дәлелі. «Сыр бойы» газетінің тарихына байланысты дерек профессор Т. Қожакеевтің еңбегінде айтылады. Бұл туралы ғалым «Сыр бойының» тұңғыш нөмірі 1 шілдеде жарыққа шықты. Алғаш ол Қызылорда окурттік партия, кеңес комитеттері мен кәсіпшілер одағы бюросының газеті делініп, аптасына екі реттен шықты. Қыркүйектен Қызылорда, Шиелі, Тереңөзек, Қармақшы, Қазалы, Аламесек аудандарының партия, кеңес комитеттері мен кәсіпшілер одағы бюроларының органына айналдырылды.

«Сыр бойы» шаруалар газеті болғандықтан, шаруа жайын, егіншілік мәселесін, мал қамын көп жазды. Ауыл тіршілігіне көбірек араласты. 1930 жылғы 19 қаңтардағы нөмірінде:

«Сыр бойы» – шаруа қамқоры,
Жар салады, жатпайды.

Шаруалар алып оқындар,
 Үмітіңді ақтайды.
 Тілегіңді орындап,
 Мұқтажыңды жоқтайды, –

деп жазды [1,104].

«Сыр бойы» газеті өзінің тағылымды тарихи жолында аймақтың айнасына айналды. Ел өміріндегі тарихи жылдарда жұртына жөн сілтеп, оқырманын ақпаратпен қамтамасыз етуде басты рөл атқарған да осы басылым болатын.

Ақпарат құралы – жаңалық жаршысы. Журналист жұмысының мәні елдің тыныс-тіршілігінен хабардар етіп отыруында. Билікпен халық арасындағы байланыс орнатушы ғана емес, ел дамуының өзекті мәселелерін сөз ете отырып, оның оң шешім табуына ықпал етеді. Түркі дүниесіне ортақ Қорқыт атаның киелі мекені атанған, сүлейлер отаны Сыр өңірі бүгінгі таңда қарышты қадаммен дамудың даңғыл жолына түскен.

Журналистика жайлы сөз еткенде ақпарат туралы түсінік қатарласа жүреді. Ол журналистің ақпаратпен жұмыс жасайтындығын айқындап қана қоймайды, журналист қызметіндегі ақпараттың да маңызын арттыра түседі. Ақпаратқа деген қажеттілік адамзат пайда болғалы бері жасасып келе жатқандығын бірқатар ғалымдар дәлелдеген. Белгілі ғалым, ф.ғ.д., профессор Б. Жақып «Қоғамдық дамудың әр түрлі сатысында хабар таратудың әдісі мен тәсілдері, құралы әр түрлі болды. Алаңға немесе биік міндерге шығып халықтың алдында патшаның әмірін оқыған жаршылар, көрші мемлекеттерге көш түзеген елшілер мен жорық жайлы, қорғаныс, біріккен шабуыл жоспарының мән-жайын жеткізген жаушылар, жартастарға қашалып жазылған жазулар, үңгірлер қабырғасындағы суреттер мен белгілер, қазақ ішіндегі «ұзынкұлақ», т.б. бәрі-бәрі ақпаратты жаһанға жария етудің қарапайым жолдары, өмірдің өзі тудырған көріністері еді. Көне түркілерден қалған «Қашық жердің хабарын керуен келтірер» деген мәтелдің өзегінде де ақпарат таратудың қарабайыр түрі көрініс береді»[2,23], – дей келіп, адамзат өркениетіндегі ақпарат таратудың жаңа тәсілдері дамығанын жазады.

Негізгі бөлім

Журналист өзі өмір сүрген қоғамнан тыс өмір сүре алмайды. Ол өзі куә болған болмыс, құбылыстағы әрбір оқиғаны жіті бақылап, қоғамның жүрек дүрсілін тыңдаушы. Қ. Данабайдың журналистік шығармашылығы

Қызылорда облыстық радиосында, кейіннен «Сыр бойы» газетінде қалыптасып, жемісін берді. Өңірлік мәселелердің барлығы дерлік мемлекеттік саясаттан тыс қалған емес. Мемлекеттік бағдарлама бойынша атқарылуға тиіс жұмыстар, Елбасы жолдауларында белгіленген міндеттердің орындалуына байланысты өңірдің барлық саладағы тіршілігінен хабардар етіп, өзекті тақырыпты тамыршыдай тап басып айту – аймақ журналистерінің басты міндеті. Бұл орайда Қ. Данабай – міндетіне адал, туған жерінің нағыз патриоты ретінде абыройлы еңбек еткен қаламгер.

Қ. Данабайдың шығармашылығында аймақтағы келелі мәселелердің барлығы дерлік көрініс тапты. Атап айтар болсақ, білім беру, өнердің сан саласы, мәдениет, әдебиет, сәулет өнер және қоғамдағы түрлі әлеуметтік мәселелер Қазидың журналистік шығармашылығының мазмұнын арттыра түседі.

Қази Соңғыбайұлы Данабайдың журналистік шығармашылығы облыстық «Сыр бойы» газетінде өтті десек қателеспейміз. 1989 жылдың соңына қарай қызметке қабылданған Қази Данабай да белсенді түрде тәуелсіз елдің келешектегі тағдырын, мемлекеттің ертеңгі күніне зәру тақырыптарды жаза бастады. Мамандығы мұғалім болғандықтан шығар, оның үнемі зерттеп отыратын саласы – тарих, білім беру, тіл, дін, діл.

Қ. Данабайдың негізгі мамандығы – мұғалім. Қазақ журналистикасының тарихында ұстаздықты меңгеріп, журналистік шығармашылықта кәсіби шеберлігін таныта білген публицистер аз емес. Мәселен, Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынұлы, Қ. Жапанов, О. Әлжанов, А. Құрманбаев, М. Әуезовтер алғашқы тырнақалды туындылары мен оқу ағарту саласындағы проблемалық мақалаларын мерзімді баспасөзде жариялап, баспасөз арқылы елге жеткізді. Қ. Данабайдың да әу баста меңгерген мамандығы мұғалім болса да, қоғамның кез келген мәселесіне бей-жай қарай алмайтын сергек ойлы журналист. Ол білім беру саласындағы мәселелерді үнемі жіті бақылауында ұстаған. Осы тақырыпқа арналған бірнеше мақалаларын оқығанымызда, оқушылардың білім көрсеткішіне аса мән беретіндігін байқадық. Мәселен, «Қала балаларының білімі таяз ба?», «Жетістігіміз қандай, кемшілігіміз қайсы?», «Тестіден тиімді тәсіл бар ма?», «Сынақта техникалық өзгеріс бар» атты мақалаларында тек қана Ұлттық бірыңғай тестілеу нәтижесі талқыланады. Жас ұрпақтың білім нәтижелерінің көңіл көншітпейтіні неде,

техникалық ақау неден кетті секілді нақты сауалдарға журналист жауап табуға тырысады.

Қази Данабай экономика мәселесіне де батыл барады. Әсіресе аймақтағы мұнай игеру шетелдіктердің қолына өтіп жатқан тұста газетте бірінші боп мақала жазған. Облыстық газет күнделікті аймақ жаңалықтары мен әкімшілік нұсқауларды көбірек орындайтынына қарамастан, Қази Данабай жүрегі қалаған, көңілі соққан мәселені ғана жазған.

Өңірлік баспасөздің дамуында өзіндік қолтаңбасы бар Қ. Данабайдың журналистік қыры тақырыпты, өзекті мәселені өткір қоя білуімен ерекше. Қ. Данабай қай мәселені жазса да, тыңғылықты, терең зерттеп барып жазатыны – өз ісіне деген жауапкершілігінің молдығынан. Оның тың идеясы мен өзгелерге ұқсамайтын тұсы – авторлық позициясының айқындығы. Қ. Данабайдың қаламынан туған проблемалық мақалалары, жанды мен жансызға өзіндік айшық бере отырып суреттеген публицистік туындылары оқырманның қызығып оқитын шығармаларына айналған.

Журналист шығармашылығы жайлы жазушы, халықаралық «Алаш» сыйлығының лауреаты Қ. Жиенбай «Ақ жайлау», «Қазанбай», «Азалы күн» әңгімелерінің жұлыны түгелдей Қарақұм адамдарының тыныс-тіршілігіне арналған. Кейініректе жазылған «Шөнтөбе, Шотай, Балдәурен» повесі дәстүрлі «Жалын» бәйгесінің жүлдегері», – дей келіп, «Қазидың суреткерлік талғамы тым биік болатын. Өзіне қатаң талап қоя білетін Қази өзгерлерінен де сондай биіктікті талап ететін. Көп оқып, көп ізденетін»[3], – деп жазады.

Қ. Данабайдың әдебиеттегі дара қолтаңбасы публицистикада шындалды десек қателеспейміз. Әсіресе көркем публицистика жанларында жиі қалам тербеген Қази кейіпкер бейнесін жасаудың хас шеберіне айналды. Ол очерктің портреттік түріне өте көп жазған. Ал портретті бейнелеу – ең алдымен образ жасаудың, персонажға психологиялық мінездеме берудің тәсілі болып табылатынын ескерсек, қаламгер шығармашылығында бұл шарт шеберлікпен орындалады. Аталған очерктердің әрқайсысының айтар ойы бөлек көркем дүниелер. Кезінде оқырман көңілінен орын алған бұл туындылар Қази Данабайдың журналистік қабілеті мен талантын танытқан.

Сөз басында Қази Данабайдың жете меңгерген жанры очерк деген едік. «Арқауы алтын шаңырақ», «Өнердің өзеніндегі Жеңіс», «Қоңыр кешті қоңыраулатқан», «Тұлпардың

тұяғы», «Аты аңызға айналған Жапекең», «Азамат, сені сақтадым...», «Адамгершіліктің асқар шыңы», «Жетісудың жампозы», «Нұрғожаның өлмес өнегесі», «Қаламгерлер қадір тұтқан Нұрекең», «Қыл қаламға қонған періштелер», «Ұлы ақын ұлағаты», «Арманда кеткен азамат», «Шаңырақта жанған шырағдан» атты очерктері Сыр өңіріне ғана емес, бүкіл қазаққа есімдері мәлім тұлғаларға арналады.

Қази Данабайдың қаламынан туған очерктерінде деректілік басым. Мәселен, «Осы арада бізге мәлім емес, бір факт бар. Академияда бір-ақ жыл оқыған Сұлтанғали 1931 жылы Алматыға келіп, Түрксіб құрылыс басқармасына товаровед болып қызметке орналасады. Оқудан «бай-қулактың баласы» атанып шықты ма, әлде Түрксіб науқандық жұмысына оқыған кадр керек болды ма, әйтеуір, Сұлтанғалидың сабақ үлгерімі жағынан ешқандай кінәрат болмағаны анық. Сыр бойының түлегі талант иесі екенін тағы бір дәлелдеп, 1931 жылы Мәскеу алтын және түсті металдар институтына оқуға түседі. Осы кезде Сұлтанғалидың тағдыр жолы қазақтың біртуар перзенті Дінмұхаммед Қонаевпен тоғысқан еді» [4], – дей келіп, Сұлтанғали Жақыпбековтің өміріне байланысты кейбір деректерді анықтауға ден қояды. Оның айғағын осы материалдарын үйлесімді етіп беруінен көреміз. Мұндай мысалдарды одан ары қарай жалғастыра беруге болады. Бір байқағанымыз, очеркист өзі кейіпкер етіп алған жерлері, адамдары турасында көп деректер жинаған. Онымен қоса, бұл мәліметтер бұрын-соңды еш жерде жарияланбағандығымен құнды.

Журналист қоғамның жүрек дүрсілін тыңдаушы десек, оның бұл қағиданы барлық материалдарында дерлік ұстанғандығы байқалады. Бір қызығы, журналист даярлаған сауалдардан гөрі, сұхбаттасу кезінде өзін қызықтырған, таң қалдырған нәрселерін сұрайды. Онысы әңгіме барысында публицист қаламымен сәтті байланысып, сюжеттік желіге айналып отырады. Келесі айтылар ой мен алдыңғы ойдың тігісін жатқызып, тартымды баяндалады. Оқырманын жалықтырмайды. Ендігі бір баяндаулар қызықты оқиғадан хабардар етіп отырады. Табиғатты да, адамды да әсерлі суреттеу басым. Мысалы: «Аса құрметті оқырман, ғарышкер, КСРО Батыры, «Халық қаһарманы», депутат, ғалым деп бір айтқан әңгімені мың қайтара шиырлап, Сізді де, өзгені де қинамайын. Біздің бүгінгі кейіпкеріміз әмбе қазаққа аян Тоқтар Әубәкіров. Біз білгенді Сіз де білесіз, себебі қазақта саусақпен санағанда екі-ақ ғарышкер бар. Тоқаң – соның тұңғышы. Пәлі деп бір қойыңыз...

...Жүрегіңізге қолыңызды қойып тұрып айтыңызшы, біздің Тоқаң халықтың мүддесіне қайшы келетін бірде-бір заң, бірде-бір ұсынысты қолдады ма? Қазақ тілін қадірлеуден бастап, ақиқаттың ақ жолынан тайған жоқ. Құдайшылығын айтты. Себебі, тоқсан сайын елге келіп, халықты аралап, отбасы жай-күйімен ортасында отырып танысатын қарапайым депутатты көргенім осы. Оның қарапайымдылығы – оның қазақтығы, ұлт жандылығы» [5]. Токтар Әубәкіров жайлы жазылған очеркте кейіпкердің образы барынша қарапайым тілмен суреттеледі.

Журналист Қ. Данабай бірде есімі танымал тұлға туралы жазса, енді бірде көп адамның көзіне түспеген, бірақ бітірген ісі мен жетістігі кез келгенді таң қалдыратын тұлғаларды іздеп жүріп тауып алады. Солардың бірі – Исрайлова Қарлығаш. Ол қандай жетістікке жетіпті дейсіз ғой, қол күрестен талайды тізе бүктірген қазақ қызы Сыр өңірінің тумасы болып шығады.

«Студент, кәдімгі қатардағы жас. Оның таңқаларлық ештеңесі жоқ. Бір жағдайға қайран қаласың: Қарлығаш университетте би өнерін қалап алған жоқ, жүзу бассейіне де бармады. Қол күресінің секциясына жазылды. Отыз жігіттің ішінде – жалғыз өзі. Алдында жігіттер әзіл-шыны аралас:

– Не қып жүрсің? – деген. Кейін сол жігіттердің өзімен біршама байқасып көрді. Біреуін жеңді, жеңілгені некен-саяқ болды.

..Гаувахти қаласында Азия чемпионаты өтті. Қол күресі үнді халқы үшін – ұлттық спорт секілді. Бәстескенде басындағы үйін тігіп жібереді, бар ақшасын ортаға салады. Жарыс сәуірдің 16 жұлдызында шымылдығын ашты. Қыздар арасындағы алғашқы сайыс сол қолмен күресуден басталды. Қазақ қызы ешқандай армреслинг маманының есебінде жоқ екен. Қарлығаш алдында келгеннің бәрін «жайпап» ақтық бәсекеде үнділік атлетті бір минутқа жеткізбей қағып тастағанда, бәрі есінен танып қалды. Үнділер қалпағын жерге ұрды. Жапондар үнсіз қалды. Бұл біздің сүйегімізге басылған дақ деді жарыс басында жүрген мамандар. Енді төрешілер Қарлығашқа қарсы күрескендей болды. Ережелерін өзгертіп келесі күні, сол емес оң қолмен күрестіруді атап көрсетті. Сол қолмен алтын алқа таққан қызына қалайда тосқауыл керек болды.

Қарлығаш Жапон қызын жеңді. Арада 50 минут өткенде корей келіншегі келді, Қарлығаш ұзақ тартыспен оны тізе бүктірді. Қары талып қалды. 10 минут үзіліс әлі жоқ. Енді 40 секундтан

кейін қытай атлетімен күш сынасты. Тағы жеңіс! Екінші алтынға қарай енді екі қадам керек. Осы кезеңде жарты минутқа жетпей үнді атлетіне қарсы қойды. Текетірес ұзаққа созылды. Қарлығаш техникамен ғана текетіресіп отыр. Жаттықтырушы М. Асанов қазылар алқасына қарсылық жазуда. Демалыссыз күрес – ережеге сай емес. Тыңдайтын құлақ жоқ. Бес мыңдық спорт залын көтерген үнділіктерде үн жоқ. Аренаға қарай пента, қалпақ лақтыруда. Ақыры Қарлығашты күллі Индия жабылып ерең жеңгендей болды. Америка газеттері Қарлығаш жайлы жарысып жаза бастады. Үйлеріне қонаққа шақырды. Алайда, әлем білген қызды өзіміз, туған елі білмей қалды. Біз чемпион атанған қызымызға үш айдан соң барып қуандық. Байқамай қалыппыз» [6]. Очеркте кейіпкердің жеңіске қаншалықты қиындықпен жеткендігі көзбен көргендей әсерлі баяндалады. Автор кейіпкер образын ашуда суреттеу, бейнелеу секілді көп нәрсеге ұрынбай-ақ болған оқиғаны баяндау тілімен жеткізеді.

Қорытынды

Қ. Данабайдың портреттік очерктерінде кейіпкердің өмір жолы мен шығармашылығын, қызметін насихаттап қана қоймайды. Оның шығармашылығының қыр-сырына үңіліп, оқырманға беймәлім дүниелерді жазуға тырысады.

Қ. Данабай қай тақырыпты қозғаса да, оны терең зерттеп, әбден көз жеткізгеннен кейін қолға алады. Ол бұл тұрғыдан келгенде Шоқан, Мұхтар, Сауытбек аталары мен ағаларының жолын жалғады десек, қателеспейміз. Ол оқырманға қызықты оқиғаларды үнемі іздестіріп жүреді. Деректі өз жанынан-ақ табады. Сансыз сауалдардың жетегінде қалғанда да оған өзі жауап табады.

Қ. Данабайдың басты мақсаты – оқырманына шынайы ақпарат жеткізу. Алынған деректің нақтылығына көз жеткізу үшін журналист көпшіліктің де, көзкөргеннің де пікірімен санасуды да ұмытпайды. Шындықты айту, кемшілікті сынау журналистің басты мақсаты болғандықтан, әрқашан да нақты дерекке сүйеніп, шындықты бұрмаламауы тиіс. Журналист қоғамдық пікірді тудырып, қалыптастырушы болғандықтан, ақиқаттан алшақ кетпеуі абзал. Замана шындығын дәлме-дәл көрсетуші ретінде журналист уақыт пен дәуір талабынан шығуы тиіс. Кез келген журналист аудиториямен қарым-қатынас орнатуда, өз білімін толықтыруда, кеңес беруде, бағыт-бағдар көрсетіп, ойларын талқыға

салуда жаңа, жетілген деректерді ұсынғаны жөн. Осы қағиданы берік ұстанған Қ. Данабай жазбалары шынайылығымен ерекшеленеді.

Публицистің шебер тілі қалаған сәтінде пейзаж, картина, образ, характер, диалог, сәтті деректер, штрихтар жасауға қызмет етеді. Қ. Данабайдың тілі қою, сөйлемдерінің бас-аяғы ықшам, тегіс те жұмыр келетіндігін оқырмандар қауымы тегіс аңғарса керек. Оның қаламынан туындаған шығармалар жеңіл де қызықты оқылады. Бұған себеп те – публицист тілінің қарапайымдылығы, түсініктілігі. Өз шығармаларының желісінде Қ. Данабай диалогты шебер құрады. Мүмкін кейіпкерлерінің көп ретте сирек кездесетін мамандық иелері мен ірі қоғам қайраткерлері, әдебиет өкілдері болғандықтан шығар, адамдар арасындағы диалог-әңгімелер

өте бір табиғи көрініске ие. Мәселен, «тұлпардың тұяғы» деп баға берген Мәди Құрманұлы Кереев, аңыз адам Жаппасбай, өнегесі өлмес Нұрқожа, адамгершіліктің асқар шыңына теңеген Исатай Әбдікәромтермен болған әңгімені очерктерінде жиі қолданады. Әңгіменің қаншалықты шынайы өрілгендігін диалогты оқып отырып-ақ сезінуге болады.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Қазі Данабай туындыларының арқауы – нақты деректер. Оның талай жердің топырағын басып, талай елдің дәмін татқаны белгілі. Сондай өмір жорықтарында түртіп жүргені – ақиқат. Сол ізденгіштігінің, еңбекқорлығының нәтижесі – тарихи деректі туындары халқының қуанышына, рухани қазынасына айналды.

Әдебиеттер

1. Қожакеев Т. Жыл құстары. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 240 б.
2. Жақып Б. Публицистикалық шығармашылық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 486 б.
3. Жиенбай Қ. Қарақұмдағы іздер /<http://infoportal.kz>.
4. Данабаев Қ. Арманда кеткен азамат // Сыр бойы газеті, 21 қараша, 2004.
5. Данабаев Қ. Азамат, сені сақтадым...// Сыр бойы газеті, 12 қаңтар, 2002.
6. Данабаев Қ. Қос қолы алтын Қарлығаш // Сыр бойы газеті, 16 тамыз, 2003.

References

1. Kozhakeev T. Zhyl kustari. –Almaty: Kazakhstan, 1991. – 240.
2. Zhakyp B. Publysitikalik shygarmashilik negizderi. – Almaty: Kazakh university, 2007. – 486.
3. Zhienbai K. Karakumdagi izder /<http://infoportal.kz>.
4. Danabaev K. Armanda ketken azamat // Syr Boyigazeti, 21 karasha, 2004.
5. Danabaev K. Azamat, seni saktadim // Syr Boyigazeti, 12 kantar, 2002.
6. Danabaev K. Kos koli altyn Karligash // Syr Boyigazeti, 16 tamiz, 2003.

4-бөлім
**ЭЛЕКТРОНДЫ АҚПАРАТ
ҚҰРАЛДАРЫ**

Раздел 4
**ЭЛЕКТРОННЫЕ СРЕДСТВА
ИНФОРМАЦИИ**

Section 4
**ELECTRONIC MASS-
MEDIA**

Gubasheva D.T.
**The modern TV audience in
Kazakhstan**

In this article the author considers the impact of television on the modern TV viewer. The author defines factors that affect the change in the psychology of modern television audience and the major changes that occur in the psychology of the recipient. Also the author considers such problems as reduced concentration of attention, violation of clear thinking and change processes of remembering.

Key words: TV viewer, attention, globalization, modern TV viewer, TV audience, recipient, visual memory.

Губашева Д.Т.
**Қазақстандағы заманауи
телекөрсетім**

Мақалада автор қазіргі теледидардың телекөрсетімге әсерін зерттейді. Реципиент психологиясында болып жатқан негізгі өзгерістер және заманауи телеаудитория психологиясындағы өзгерістерге әсерінің факторын анықтайды. Есте сақтау және дұрыс ойлау қабілетінің бұзылуы, зейін қою қабілетінің төмендеуі сияқты мәселелер қарастырылады.

Түйін сөздер: психология, телекөрсетім, зейін, жаһандану, заманауи телекөрсетім, телеаудитория, реципиент, көру қабілеті.

Губашева Д.Т.
**Современный телезритель
Казахстана**

В статье автор исследует влияние телевидения на современного телезрителя. Определяются факторы, которые влияют на изменение психологии современной телеаудитории и основные изменения, которые происходят в психологии реципиента. Также рассматриваются такие проблемы, как снижение концентрации внимания, нарушение ясности мышления и изменение процессов запоминания.

Ключевые слова: психология телезрителя, внимание, глобализация, современный телезритель, телеаудитория, реципиент, зрительная память.

THE MODERN TV AUDIENCE IN KAZAKHSTAN

Introduction

Recent happening global changes have radically changed spectator audience of TV channels. New technical opportunities allow and even force people to be the TV viewer nearly 24 hours per day, being at work, at home or having a rest. In any case, people don't search information, though information finds people. New cultural features not only change TV viewer's demand, but also make influence on the formation of totally new audience. A variety of media, a large number of information sources, and their convergence TV causes big changes in viewers' audience.

To be competitive the TV channels must have a good knowledge of the psychology of its audience. The assessment of the TV viewers is necessary for future growth of television.

It is obvious that globalization has the most powerful impact on psychology of the recipient. People's participation in the global changes is implemented beyond their control. Therefore the humankind starts living in the world without any borders with virtualization of all information processes. In a word, people constantly face innovation necessarily.

During this process, a person's tastes, interests, not only expanding demand, as well as his mental condition will also be changed. And these changes conduct to change of human needs, motives and values and contribute to the change in the world to receive information about the system. The modern spectator audience demands from mass media changes joint with it. That is why television has to change together with the viewer [1].

The most important changes in perception of television are connected with development of technical capabilities. The difference between previous century TV viewer and present century TV viewer is great. If in the last century TV was considered as a luxury, in the new century it is only one of the mass media tools. Today we notice that television starts to work in the background. Spectators leave the TV on, and do other things. Thanks to the Internet today's audience doesn't afraid to miss their favorite programs, so it doesn't pay a special attention and time to the TV. The viewer even watches some programs at the same time changing 2-3 or more channels [2].

Main body

There are lots of several available channels nowadays. Increasing of their quantity also influences on a change of audience's demands and tastes. About ten years ago people watched only 3-4 domestic channels, but today in Kazakhstan there are set of specialized TV channels. For example, «Балапан», «Спорт.kz», «Білім және Мәдениет», musical channels like «Muzzone», «ХитTV», «Гэжкү». It means that TV viewer has a big opportunity to choose any channel relying on the tastes and requirements. That is the reason it is possible to win in competition of TV channels only being guided by psychology of the viewer.

In the modern prompt world human mentality appears under pressure of many factors. These factors are so influential that modern people change lifestyle, its purposes and values. The television as a unique type of communication may change people's personal position, direction and interests [3]. Today's television seeks to collect a large number of viewers and raise a rating, but not to form own audience. Therefore, they use an outdated way of attracting viewers. It means that TV shows offer what the audience wants to watch. In a result, TV is full of programs, films, soap operas and news which propagandize cruelty and violence. Of course, it influences on recipient's psychology.

We can determine three main changes in psychology of modern TV recipient. They are decrease of attention, disturbance of clear thinking and change of remembering process.

Decrease of attention. According to psychologist and philosopher William James, attention «is the taking possession of the mind, in clear and vivid form, of one out of what may seem several simultaneously possible objects or trains of thoughts» [4]. In other words, attention is a psychophysical condition of the person which describes dynamic feature of informative processes [6].

The main features of the attention are:

Stability – the ability to keep paying attention to any object for a certain period of time.

Concentration – person's ability to pay his attention only to a certain object, by ignoring other factors that hinder him.

Switching of attention – the ability to transfer attention from one object to another.

Attention volume – volume of information, that person can absorb while paying attention to something [5].

We should take into account that nowadays people's thought is changing.

Particularly, above mentioned features in the

properties of the attention and focus is getting increased while constant attention and concentration level is getting decreased.

For example, every day citizen of busy and noisy cities starts his day from turning on the television. Even if the TV is turned on, person reads news from his smartphone and laptopsimultaneously answering phone calls. Leaving home reads lots of advertisements on the streets, receives that information. In other words, due to the abundance of information we notice that people get adapted to transfer the attention of one object to another immediately. On the other hand, there is a lack of constant focus and complete concentration on a specific object. Audience in front of television is like an above mentioned example of a person on the street: watching several channels at the same time, receive totally different information. Today, the ability of modern viewers to pay attention to several objects is developed in its entirety. Because nowadays person's psycho-physiological capabilities allow him take a wide range of information [6].

However, person is becoming vulnerable to focus his attention only to one object for a long time. Also TV experts soothe the demanding audience with the visual effects [7]. Working on the ratings even some Kazakh TV channels use the method of mixture of "interesting" and "boring" of programs not to lose audience's attention. For example, on the program "Kazakhstan" national TV on March 16, at 15:04 there is a talk show "Әйел бақыты", and then at 16:10 there is an Indian soap opera "Келін". After this highly rated programs up to time of the news there is a patriotic program «Менің Қазақстаным». In other words, they insert low demanded programs between highly demanded programs. As modern viewers select only the most interesting programs to themselves or public, TV channels are forced to use such methods. Because nowadays there should be several visual images in one plot to attract viewers' attention.

What are the advantages of new media? First, it ensures that a larger number of your audience will be able to absorb information. Second, social media actually involves the audience in the process of generating media content. The modern user is becoming both a consumer and producer of news. The origin of the word convergence has Latin base «converge» which means «bring together». In a broad sense convergence can be understood not only like interference phenomena, but also as interpenetration of technology, washing and merging the boundaries between them. In English, convergence means "descent at one point." Pavlikova M. gives the

following definition, referring to the Canadian media and communications researcher Dennis Makueyla: «This propagation of the same meaningful product through various channels, with different remedies». There are three types of converged media editions [8].

Multimedia Editing – the process in which the key thing is to have special prepared editors for each level of publisher. This refers to the separate editorial units that operate together for the printed and online versions of the publication.

Integrated Editing – the process in which united all news flow, coming through the main technological course of a publishing house. That happens at the level of planning and production, providing content, containing all the information channels. In that kind of editorial office there is not one person who can be responsible for specific information channel. Responsibility for covering news on printed and digital platforms lies on the editor's shoulders in each thematic department.

Cross-media Editing – the process based on the principle of mutual exchange of information. This includes the creation, processing and distribution contents, which are produced for all editorial platforms. In this process workers from different thematic departments create content for print and online version of the edition. That helps to provide web resources with audio and video content.

So let see how it looks in practice. If we are speaking about Business Resource media holding firstly let's just define its type. It is a cross-media edition. It is including publishing newspapers «Бизнес&Власть», «Қазақстан іскері», magazine «РБК Центральная Азия», TV programs «Азбукакапитала», «Бизнес.kz», «Сеть», «Социальный Казахстан», «Территория тенге», «Казахстан и мировая экономика». Meanwhile it consists of two web sites: www.and.kz, www.profinance.kz, and PR-consulting. In the process of creating content journalists prepare it immediately for the three different platforms: TV, online and newspaper. The editors of different departments are sharing this information and content. For example, the material from the round table about the current situation in the insurance industry was published in three different platforms. A journalist wrote the article for newspaper «Бизнес&Власть», for web site: www.profinance.kz, and made a short video with a few comments reported for TV. Interestingly, that in site the article was viewed by about 1,500 users, in newspaper it was readied by 15,000 people and in TV it was seen by 2 million people. The survey shows that TV is still one of the most popular media among people however there is a question about the audience demographics. The newspaper «Бизнес&Власть»

is being read by businessman, but the web site is primarily being read by experts and market players [9]. All of them comprise a strategic circle of people who can become future partners to each other, whereas millions of other readers can be their potential clients. Two different audiences receive information through one converging channel [10].

The process of writing online texts for different platforms takes some time. It depends on the quality and skills of journalist. This way of working gives a real opportunity for news being delivered for different types of media and different group of people what makes news unique. At the same time the possibility of web resources and its variety of functions such as storing user information, downloading audio, video, and text makes websites much more attractive than classic TV and printed media. [11]. Also, we should consider that journalist need special skill of writing for different communication channels. That can be challenging for a correspondent, but the reality of today's multimedia environment is that you have to be a universal journalist. The idea of a universal journalist, or new journalist focuses on a journalist's ability to determine the best format of providing information. New journalists working in convergence editing have to know:

- To write news material for web sites
- To download audio and video podcasts on the internet
- To record video reports and how to convert them
- To make photos and work in Photoshop
- Work fast on a computer
- To make news via sms
- To provide information through Wi-Fi immediately to issue or site
- To have blogs and accounts on social networks

Disturbance of clear thinking. Thinking is an objective view of the environment. As in the above mentioned example, today people tend to make lots of decisions in one minute. Person tries to choose the easiest among that excessive much information. For the same reason, modern television must offer understandable and clear information to its viewers. Only then, the audience will be ready to receive the information, or watch TV. That's why television experts use any methods to simplify any critical information. Before presenting statistics use info graphics, tend to use modified music design, video effects.

Change of remembering process. This change is also closely related to the increase in the speed of life. Therefore, modern person's life is full of

events, he memorizes only the most exciting, the most striking and sensual moments. That's why today visual memory is wide-spread among people, because modern world's people will only remember images than comprehensive thoughts and serious comments. Attempts to reproduce what they see rather than what they listen or learn.

Results

TV – one of the main weapons in the formation of public opinion. It changes people's behavior and rules of life. Taking into account advocacy power

of the TV it should serve to promote the population of the national tradition, patriotism, intellectual knowledge, ethical principles. Unfortunately, the Kazakhstan TV channels cannot get rid of the majority of Russian expansion. At the time, Kazakh journalist S. Mağzumov: «Spectators are not empty barrels that fill itself with slops and garbage. They also have aesthetic tastes, their own thoughts, high demand, the degree of education» told an opinion. But today, on the contrary, we have to describe viewers as «empty barrels».

Литратуры

1. James W. (1890). The Principles of Psychology. New York: Henry Holt, Vol.1, pp 403-404.
2. Vartanova EL What is convergence in the media. Moscow: Aspect Press, 1999. From 12.
3. Бурикова И.С., Пушкина М.А., Юрьев А.И. Психология глобальных изменений человека на примере телезрительской аудитории. – М. 2008.
4. Pavlikova, M. Network Technology and Journalism: The evolution of the Finnish media. – М.: RIP – holding, 2001. С. 11
5. Randall D. Universal journalist. St. Petersburg. : National Institute Press, 2000.
6. Хофман И. Активная память. – М.: Прогресс, 1986. С. 31-33.
7. Zasursky II Internet and interactive electronic media: study: Sa. Laboratory media culture, communications, convergence and digital technology. – Moscow, 2007.
8. Масғұтов С. Көгілдір экран – өмір айнасы. Алматы, 1976. – С. 27-28.
9. Вестник КазНУ. Серия Журналистика. 1999. №7. – С. 12-13.
10. Zhang Z., Zhang R. Multimedia Data Mining: A Systematic Introduction to Concepts and Theory. N.Y.: Chapman & Hall/CRC, 2008.
11. Rouet J., Lowe R., Schnotz W. Understanding Multimedia Documents. Berlin.: Springer, 2008.

References

1. James W. (1890). The Principles of Psychology. New York: Henry Holt, Vol.1, pp 403-404.
2. Vartanova EL What is convergence in the media. Moscow: Aspect Press, 1999. From 12
3. Burikova E.S., Pushkina M.A., Euriev A.E. Psihologiya globalnyh izmeneniy cheloveka na primere telezritelskoi auditorii. – М. 2008.
4. Pavlikova, M. Network Technology and Journalism: The evolution of the Finnish media. – М.: RIP – holding, 2001. – С. 11.
5. Randall D. Universal journalist. St. Petersburg: National Institute Press, 2000
6. Hophmann E. Aktivnaya pamyat. -M.: Progress, 1986. С. 31-33
7. Zasursky II Internet and interactive electronic media: study: Sa. Laboratory media culture, communications, convergence and digital technology. – Moscow, 2007.
8. Masgutov C. Kogildir akran – omir ainasy. – Almaty, 1976. – С. 27-28.
9. Vestnik Kaznu. Serya Zhurnalistica. 1999. №7. – С. 12-13.
10. Zhang Z., Zhang R. Multimedia Data Mining: A Systematic Introduction to Concepts and Theory. N.Y.: Chapman & Hall/CRC, 2008.
11. Rouet J., Lowe R., Schnotz W. Understanding Multimedia Documents. Berlin.: Springer, 2008.

Қабылғазина К.,
Құрманбаева А.

**Радиожурналистика тарихын
оқыту тәжірибесі**

Тоталитарлық үстемдік мүддесіне бағынып келген радиожурналистикаға жаңаша көзқарас туды, жаңа бағытпен, бағдармен дами бастады. Осындай кезде өткен мен бүгінді, ескі мен жаңаны салыстырып қарау арқылы радиожурналистиканың тарихын таразылау, баға беру қажеттігі туындайды. Қарастырылған кезеңдегі радиохабарларды зерделегенде қазіргі радиожурналистикада қолдануға болатындай тәсілдерді аңғаруға болады.

Түйін сөздер: радиорейд, көшпелі редакция, журналистика пішіндері, идеология, тоталитарлық үстемдік, тарихи формация.

Kabylgazina K.K.,
Kurmanbayeva A.A.

**Experience in teaching the
history of radio journalism**

Since attainment of independence radiojournalism, which was subordinated to the interests of the totalitarian supremacy, began to develop by the new destination. At that moment it becomes necessary to assess the history of radiojournalism comparing past and present trends. During the investigation radio programmes of studying period, we can find methods that can be used by the modern radio journalism.

Key words: Radiorejd, visiting editorial staff, forms of journalism, ideology, totalitarian rule, historical formation.

Қабылғазина К.К.,
Құрманбаева А.А.

**Опыт преподавания истории
радиожурналистики**

Посттоталитарный период развития казахстанской журналистики вызывает большой интерес исследователей. Авторы статьи изучают историю, современное состояние и перспективы развития отечественной радиожурналистики, сравнивая методологию и инструментарий журналистов электронной сферы современности и прошлых лет. Исследователи отмечают, что необходимо сохранять и развивать положительный опыт предшественников, используя наиболее удачные модели и методы подготовки радиопередач.

Ключевые слова: радиорейд, выездная редакция, формы журналистики, идеология, тоталитарное господство, историческая формация.

**РАДИО-
ЖУРНАЛИСТИКА
ТАРИХЫН ОҚЫТУ
ТӘЖІРИБЕСІ**

Республикамызда болып жатқан қоғамдық-саяси, мәдени-рухани, әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің үрдіс алуы – коммунистік идеологияның саяси сахнадан түсуімен және елдің тәуелсіздік алуымен байланысты өрбіді. Сондықтан, ғасырға жуық біржақты, тоталитарлық үстемдік мүддесіне бағынып келген радиожурналистикаға жаңаша көзқарас туды, жаңа бағытпен, бағдармен дами бастады. Осындай кезде өткен мен бүгінді, ескі мен жаңаны салыстырып қарау арқылы радиожурналистиканың тарихын таразылау, баға беру қажеттігі туындайды. Тарихтың аты тарих, ол – жылдар қойнауында қалған адами шежіре. Қандай тарихи формация болмасын адамзат санасынан орын алады, ұрпақтан ұрпаққа жету арқылы жалғасын табады. Сондай маңызды кезеңнің бірі – 1946-1950 жж. Ұлы Отан соғысынан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру тұсындағы радио қызметі.

Халық шаруашылығын қалпына келтіру және дамыту жылдарындағы радиохабарлардың даму бағыттарына әсер еткен мынадай жағдайлар болды: осы мәселені дәйекті зерттеп, тиісті құжатты қабылдаған тарихи ақпан пленумының шешімдері, ленинградтықтардың өнеркәсіп өнімдерін арзан, тез әрі сапалы өндіруді ұйымдастыру саласындағы үндеуі және қазақстандық колхозшылардың Сталинге хаты. Міне, осы үш құжаттан туындайтын міндеттерді негізгі межеге алып, бағыт ұстаған жергілікті, облыстық, республикалық радиокомитеттер соғыстан кейінгі халық шаруашылығын қалпына келтіру және одан әр дамыту ісіне өз үлесін қосып отырды.

1946 жылдың басында ҚК(б) Орталық Комитетінің XIV Пленумы Қазақстан ауыл шаруашылығының міндеттерін белгілеп берді. Осы жылдың 24 шілдесінде Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің IX сессиясы «Қазақ ССР-ның халық шаруашылығын қалпына келтіру және одан әрі дамытудың 1946-50 жылдарға арналған бесжылдық жоспары туралы заңды» [1] қабылдады. Осыған орай шаруашылықтар, мекемелер, ұйымдар т.б. қоғамдық орындар құжат шешімдерін орындауға жұмылдырылды. Алдымен ауыл шаруашылығын жолға қойып, халықтың әл-ауқатын жақсартуға күш салынды. Соғыстан кейінгі колхоздарды қалпына келтіру мерзімінде тәжірибелі, беделді колхоз басшылары, колхоз өндірісінің озаттары өсіп

шықты. Ауыл, селоларда жергілікті партия органдары күш алды.

1950 жылдың екінші жартысынан бастап 1960 жылдың алғашқы жартысына дейін колхоздардың біразын совхозға айналдыру процесі жүзеге асырылды. Осы тарихи оқиғалар тарихшылар арасынан әлі күнге дейін өз бағасын ала алмай келе жатқан мәселе. Біраз тарихшылар бұл жайды жақтады, біразы қарсы болды. Одан колхоз өзінің өмірін сүріп бітті деген ұғым қалыптаспауы тиіс, қайта колхоз құрылысы әрі қарай нығая түсті деген орынды сияқты.

Әуе толқынында сол кезде шыққан бүкіл хабарларға тән бір қасиет – қара дүрсіндіктен бой тарту басым болды. Техникалық құрал-жабдықтардың (диктофон, магнитофон, репортерлердің т.б.) жоқтығына қарамастан эфирге жанды дауыс шығаруға талпынушылық болды. Бұл орайда негізгі мәселеге байланысты тыңдарман хаттары, журналистік түсіндірмелер, хабар барысында қойылатын жетекші сұрақтар, қысқасы, материалды эфирге шығару әрекеттерінің бәрінен өткенді қайталамауға тырысу болғандығы көрініп тұрды.

Елдің өнеркәсібі дамыған сайын, ауыл шаруашылығын механикаландыру етек алды. Осылайша, Қазақстанның халық шаруашылығын дамыту процесінде негізгі рөл атқарған аталмыш мәселелердің көпшілігі қазақ радиохабарларының зерттеліп отырған кезеңдегі негізгі тақырыптары болып келген. Өйткені, идеология өмірмен әрдайым өзектес. Мемлекеттік билік, халық, әлеуметтік жағдай, саясат бір-бірімен тығыз байланыста өмір сүреді. Экономика – саясаттың нәтижелі жиынтығы деген пікірді сол қазақ радиожурналистері жақсы түсінгендігі әр хабардан көрініп, атойлап тұрғандай. Осы мәселелер жөніндегі үндеулер, үндеуге үн қосушылар, пікірлер, жылт еткен жаңалықтар радиожурналистердің назарынан тыс қалмаған. Қазақ радиосының эфирінен бір жарты жылдықта 40 колхоз төрағасының сөзі, 20-дан астам директор, үздік механизаторлар, 29 Социалистік Еңбек Ерлерінің, 16 облыс, аудан партия басшыларының сөздерінің ұйымдастырылуы [2] осы айтылған пікірлерге дәлел бола алады.

Осы реттегі радионың ықпалын ерекше атап өту керек сияқты. Қолына газет-журнал ұстауға мүмкіндігі жоқ, күні бойы еңбек майданында, немесе станок қасында тұрған еңбеккерлердің құлағы радио дегенде әрдайым түрік тұруға дайын еді. Оның үстіне біраз ғана бұрын біткен Ұлы Отан соғысының барысын жұрт радиодан

Левитан мен Байжанбаевтың үні арқылы тыңдап үйренген болатын. Сол соғыстың бар жаңалықты радиодан күтуге машықтандырғаны айқын. Ол кездегі идеологияның қуатты болғаны соншалықты көптеген хабарларда асыра сілтеу, әсірелеу басым. Мысалы, «Оңтүстік Қазақстан облысының социалистік егіс даласына арналған хабар», «Ауыл, деревняда социалистік үгіт-насихат жұмысының маңызды міндеттері», «Халық! Ленин мен Сталин үйреткендей қызмет етейік» т.б. хабарлар. Жоғарыдағы даланың өзін «социалистік» деу сарыны үнемі сезіліп тұратын.

Соғыстан күйреген шаруашылықты қалпына келтіруге арналған бесжылдық жоспарды орындау жолына елді жұмылдыруда радионың қызметі орасан зор болды. Қазақстанда соғыс болмағанымен де Ресейдің қираған елді мекендеріне материалдық, техникалық көмектер жіберілді. Осындай шараларды адамдардың санасына сіңірудегі радионың рөлі ерекше еді. Есту арқылы сана-сезімге әсер жасау – радионың басқа ақпарат құралдарымен салыстырғанда басты артықшылығы. Сондықтан да халық алдына жауапты бүкілхалықтық міндеттер қойылды, әрі БАҚ-қа міндет етіп жүктелді. Радиодан хабарларды күніне сан рет қайталап беру арқылы идеология мақсаты орындалды. Ол міндеттер төмендегідей болатын:

- Социалистік жарысты өрістету;
  - Өндіріс технологиясын жетілдіру;
  - Кәсіпорындардың мүмкіншілігін толық ұйымдастыру;
  - Стахановтық жұмыс әдісін ұйымдастыру;
  - Технологтар, конструкторлар арасындағы мамандық жөнінен жарысты ұлғайту;
  - Жұмыстағы озат тәжірибелер, тапқырлар жаңалықтарын көпшілікке жеткізе білу;
  - Жұмысшылардың ойдағыдай жұмыс істеуіне жағдай туғызу үшін ұйымдастыру-техникалық шараларын ұштастыра жүргізу, ауыр жұмыстарды механикалық жолға салу;
  - Шикізатты, отын, материалдар, электр қуатын үнемді пайдаланып, өнімнің түсер бағасын арзандату, ол үшін нормалы жолға салу;
  - Өндірісте мемлекеттік және еңбек тәртібін нығайту;
  - Еңбекшілерге мәдени қызмет көрсетуді жақсарту, оларды коммунизм рухына тәрбиелеу.
- Осы мәселелерге байланысты еңбекшілер хаттарын ұйымдастыруға талпыныс та осы кезде бой ала бастағанын байқауға болады. Қазақ радиосында эфирге нақты дауыс берудің мүмкіндігінің жоқтығына қарамай, еңбеккерлер хаттарын әуе толқынынан шығарудың алғашқы

мысалдарын көптеп кездестіруге болады. Соның бірі – Алматы облысы, Еңбекшіқазақ ауданындағы ерлі-зайыпты Социалистік Еңбек ерлері Қасым мен Насиха Дүйсекеновалардың (бұл тарихта есімдері қалған адамдар ақын Тұманбай Молдағалиевтың жарының әкешесі болатын) «Қысқы жайылымды тиімді пайдаланып, жылқы басын молайта түсейік», – [3] деген хаты эфирден берілген.

Өздері өмір сүріп отырған тұстағы қоғам өмірі, ішкі және сыртқы жағдайлар, әлеуметтік, экономикалық мәселелері т.б. адамдар өмірімен сабақтас болып келетіні мәлім. Сондықтан да, өмірмен өзектес хаттардың радио редакциясына ағылуы, жүрек жарды пікір-тілектердің айтылуы орынды еді. «Бізге хат келіпті» айдарымен берілген хабарлардан халықтың үні естіліп тұрғандығы байқалады. «Жылан түлеп, терісінің сыртқы қабығын алмастырған кезде қандай әлсіз болса, қоғамның бір кезеңнен екіншісіне өтер шағында халық та сондай күйге тап болады», – [4] деп жазған ғалым Л. Гумилев пікірі сол кездің де, қазіргі шақтың да анықтамасы бола алатындай. Бұл жылдар хабарларының бір ерекшелігі – экономикалық түсініктемелер, кеңестер беріліп тұрған. Оған айғақтың бірі – К. Маркстің «Капиталының» [5] өзекті жерлері әуе толқынынан оқылуы.

Тіпті радиобағдарлардың тиімділігін арттыра түсу үшін қоғамдық рейд, көшпелі редакция сияқты журналистика пішіндері жақсартылып, жолға қойылған. Бұл тұста ел мүддесін жүзеге асырушылардың жақсы істері жайлы радиорепортаждар жиі орын алып тұрған. Мысалы, 1946 жылдың 16 маусымында берілген хабарда [6] екіқабат әйелдер мен босанған жас аналарға арнайы ашылған ауыл шаруашылығы өнімдері дүкенінің алдынан репортаж ұйымдастырылған. Дүкен директорының, сатушылардың сөздері, балалардың дауыстары, тілек-сұраныс қабылдауға қойылған телефон шырылы т.б. репортажға қатысты детальдардың әсерінен тыңдаушы көз алдына өзіндік сурет келеді.

1947 ж. радио рөлінің күрт күшейген жылы болды. Халыққа ақпарат таратуда, саяси тәрбие беруде, елдің мәдени деңгейін арттыруда беделі арта түсті. Жаңа радио циклдар – «Біздің Отан», «Күн тақырыбында», «Ғылым мен техника жаңалықтары» т.б. пайда болды. Осы тұстағы радиобағдарларында негізінде газет материалдары көп пайдаланылғанымен, озаттар тәжірибелері туралы ұйымдастырылған, басқа тыңдармандар атымен эфирге шыққан материалдарды көптеп кездестіруге болады. Ал,

ол хабарларды дайындаған радиожурналистер екендігі жинақы айтылған ой-пікірлерден, нақты түйіндерден көрініп отырды. Мысалы, ЛКСМ Орталық Комитетінің қызметкері Құрмановтың «Жазғы спорт маусымын ұйымшылдықпен қарсы алайық», трактор бригадасының бригадирі Таутановтың «Біз техниканың жоғары өнімділігіне қалай жетіп отырмыз?», [7] жетісулық қызылшашы Б. Тәтенованың "Қант қызылшасынан мол өнім алудың тәжірибесі жөнінде" [8], Ермековтың «Ғылыми еңбектердің жоғары идеялығын жақсартайық» [9] деген сияқты көптеген тақырыптар дәлел бола алады. Яғни, «насихатшылық әдістердің бір сарындылығы, олардың ұрандық, мінберлік сипаты білініп тұрды. Мұндай жағдайда ақпараттың негізгі шындығынан гөрі идея басым болатын. Ал, шындық соның бағынышында болып, қосалқы сипат алатын және айғаққа айналатын», – деген пікір («Қазақ радиожурналистикасы») [10] сол жылдар хабарларының анықтамасы бола алады.

«... шаруаға агрономиялық кеңестер, өсімдік шаруашылығы, ара өсіру, ауыспалы алқап, тыңайтқыштар пайдалану жөнінде хабар берілді. «Шаруа радиогазеті» ауыл шаруашылығын жақсартуға, оның табыстылығын арттыруға байланысты көптеген мәселелер жайында хабар дайындады». Міне, осы «Шаруа радиогазетінің» лайықты жалғасы болып келген ауыл шаруашылығы еңбеккерлеріне арналған хабарлардың халық шаруашылығын қалпына келтіру және одан әрі дамыту ісіне зор үлес қосқаны тарихи шындық.

«В своей организаторской деятельности печать, радио и телевидение использовали многочисленные формы, методы работы, в творческой – обращались к различным жанрам, – [11] деп сол тұстағы журналистика жайлы айтқан тарихшы ғалым Р.П. Овсепян пікірі осы ретте айқындала түскендей. Зерттеліп отырған тұста радиобағдарлардың жиі қолданылған формаларының бірі – радиомақала. Оның себебі, үстемдік етуші идеологияны халық жадына тереңірек сіңіру үшін әр түрлі саяси, қоғамдық тақырыптар осы мақалаларда қозғалды. «Радиомақала радиода көбінесе қоғамдық-саяси және ғылыми техникалық мәселелерге арналады. Оның көлемі әдетте газеттегіден кішірек болады», – делінген журналист анықтамалығында. Көлемінің кіші болуы, әрине, радионың спецификасына байланысты.

Қарастырылған кезеңдегі радиобағдарларды зерделегенде қазіргі радиожурналистикада қолдануға болатындай тәсілдерді аңғаруға

болады. Мысалы, қоғамдық радиорейдтер, пішіндерінің жаңартылуы ұлттық идеологияны көшпелі редакция сияқты журналистика дамытудың табысты тәсілі деуге болады.

Әдебиеттер

1. Қазақ ССР-ның халық шаруашылығын қалпына келтіру және одан әрі дамытудың 1946-50 жылдарға арналған бесжылдық жоспары туралы заң".
2. Сонда.
3. Сонда.
4. Қабылғазина К. «Дәуір үні». – Алматы, 2002.
5. Гумилев Л. «Этногенез и биосфера Земли», АСТ, Астрель, 2005 ж.
6. ҚРОМА 1489-қор, 1-парақ, 396 іс 2-парақ, 22-іс.
7. Сонда.
8. Сонда.
9. Сонда.
10. Сонда.
11. Сонда.

References

1. Qazaq SSR-nynhalysharuashlygynqalypynakeltyrudyn 1946-50 j.josparytur.zan
2. Sonda.
3. Sonda.
4. Kabylgazina K. «Dauyr uny»A., 2002
3. Gumilev, «Etnogenez I biosferazemli», AST, 2005.
6. QROMA 1489 –qor,1-paraq,396 –is,2-paraq ,22-is.
7. Sonda.
8. Sonda.
9. Sonda.
10. Sonda.
11. Sonda.

Муסיнова А.А.

**Закрытие телевизионного
канала «Білім және Мәдениет»**

В статье анализируется кризисная ситуация специализированных средств массовой информации Казахстана, посвященных культуре и искусству, которые в условиях экономического кризиса либо закрываются, не выдерживая требований медиарынка, либо работают в удручающих условиях только благодаря энтузиастам от культуры. В центре внимания – судьба телевизионного канала «Білім және Мәдениет».

Ключевые слова: средства массовой информации, Казахстан, культура, искусство.

Moussinova A.A.

**Closing «Bilim zhane Madeniet»
TV channel**

The article analyzes the crisis of specialized mass media of Kazakhstan, dedicated to culture and art, which are in an economic crisis or closed, not with standing the requirements of the media market, or are working in the dismal conditions only thanks for enthusiasts of culture. The focus of the attention the fate of the «Bilim zhane Madeniet» TV channel.

Key words: mass media, Kazakhstan, arts and culture.

Муסיнова Ә.А.

**«Білім және Мәдениет»
телеарнасының жабылуы**

Бұл мақалада мәдениет және өнер саласы бойынша қазақстандық БАҚ-тың экономикалық қиын-қыстау кезеңде, медиа нарықтың талаптарына төтеп бере алмай жабылып, ал шығып тұрғандары мәдениетке және өнерге деген ынтагерлердің арқасында ғана жұмыс істеуі талданады. Мақаланың нысаны «Білім және Мәдениет» телеарнасының тағдыры негізінде жазылған.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, Қазақстан, өнер және мәдениет.

**ЗАКРЫТИЕ
ТЕЛЕВИЗИОННОГО
КАНАЛА
«БІЛІМ ЖӘНЕ
МӘДЕНИЕТ»**

Двадцать пятого октября 2016 года информационное поле Казахстана сократилось на один телевизионный канал – «Білім және Мәдениет» («Знание и Культура») – единственный специализированный культурно-просветительский канал на телевизионном пространстве республики. По официальной версии, произошло это в результате слияния с телеканалом Kazakh TV в рамках трансформации национального медиахолдинга «Хабар». По неофициальным источникам, культурно-просветительский канал оказался невостребованным зрителями из-за узкоспециализированного контента, о чем свидетельствовали низкие показатели в рейтингах популярности.

Судьба канала с самого начала складывалась неоднозначно. Дата выхода в эфир абсолютно самостоятельного на первом этапе вещания телевизионного канала «Мәдениет» («Культура») – 26 сентября 2011 года. Его появление стало реализацией многолетней мечты творческой интеллигенции Казахстана о специализированном телевизионном канале, полностью посвященном культуре и искусству по аналогии с российским каналом «Россия – Культура» или французским Mezzo.

Ровно через год, 5 сентября 2012 года, сбылась мечта представителей мира науки и образования республики – в стенах Назарбаев Университета Глава государства нажал символическую кнопку, запустив в эфир образовательный телевизионный канал «Білім» («Знание»).

Первой передачей нового канала стала лекция Нурсултана Назарбаева «Казахстан на пути к Обществу знаний». Это событие стало знаковым для нового образовательного канала, так как проект был реализован благодаря инициативе Президента Республики Казахстан.

Основной миссией канала стало просвещение молодого поколения казахстанцев. Программы были направлены на пропаганду общечеловеческих ценностей. Планировалось активно участвовать в реализации национальных проектов и социально значимых программ в области образования.

Своей аудиторией создатели канала видели представителей всех социальных групп населения: школьников и учителей, абитуриентов и их родителей, студентов и преподавателей, молодых специалистов и профессионалов – всех тех, кто желал

повысить свой интеллектуальный и духовный уровень.

На канале «Білім» планировалось транслировать уникальные лекции крупнейших казахстанских ученых, а также ученых с мировым именем, научно-популярные программы, познавательные документальные сериалы, программы о высшем, среднем и дошкольном образовании.

Особая роль отводилась социально значимым форматам: программам, посвященным сохранению семейных ценностей, нравственному состоянию общества, основным философским тенденциям и проблемам формирования личности. В эфир выходили художественные фильмы из «Золотого фонда» отечественного и зарубежного кино, помогающие в изучении классической литературы, истории страны и мира.

С сентября 2012 года в эфире телеканала «Білім» выходило более 30 разножанровых программ. Большое внимание уделялось процессу обучения: ежедневные уроки по разным дисциплинам с пятикратным повтором.

Канал выбрал формат «edutainment» («education» – образование и «entertainment» развлечение). То есть учебные программы разрабатывались в формате, совмещающем обучение с развлечением. Например, через проект «Лидер XXI века» – интеллектуальную викторину для старшеклассников прошло не одно поколение лучших выпускников школ, транслировавших через игру новые знания юным телезрителям [1].

В 2013 года в эфире канала «Білім» вышли цикловые ежедневные и еженедельные обучающие программы по основам правовой, гражданской, экономической грамотности, передач о нравственности и патриотизме.

Интерес к каналу на первом этапе вещания был безусловно высоким, так как обучающие проекты были основаны на отечественных образовательных программах. Но в какой-то момент образовательные проекты уступили место бесконечным циклам исторических документальных фильмов. Девиз телеканала – даже о сложном – рассказывать легко и просто, главное предназначение канала – научить телезрителя думать, побудить тягу к знаниям, помочь в изучении предметов, в изучении мироустройства перестали быть маяками. Сетку вещания заполнили безликие, похожие друг на друга документальные циклы, зачастую дублирующие своей тематикой программы канала «Мәдениет».

Прошел еще год и два месяца. И 11 ноября 2013 года, после критики со стороны Президента

Республики Казахстан Н. Назарбаева в адрес обоих каналов, названных Главой государства «безликими близнецами», на еженедельном брифинге в Службе центральных коммуникаций при Президенте РК министр культуры и информации Казахстана Мухтар Кул-Мухаммед объявил о том, что телеканалы «Білім» и «Мәдениет» объединяются в один канал, который будет запущен в начале 2014 года на базе агентства «Хабар»: «Решение об объединении телеканалов «Білім» и «Мәдениет» уже принято. Да, действительно, рейтинги этих телеканалов невысокие. При этом следует учесть их целевую аудиторию. В соседней России рейтинг телеканала «Россия-Культура» тоже оставляет желать лучшего. Сказывается специфическая особенность этих телеканалов. Но такие образовательные просветительские телеканалы с высоким научным и художественным контентом необходимы», – подчеркнул в своем выступлении министр, аргументировал инициативу по объединению двух каналов. При этом чиновник заверил, что самые лучшие, полюбившиеся телезрителям проекты будут сохранены [2].

Новый казахстанский культурно-образовательный телеканал «Білім және Мәдениет» начал вещание в структуре агентства «Хабар» в январе 2014 года из медиацентра «Қазмедиа орталығы» в Астане. Суточное вещание велось на казахском и русском языках и было увеличено до 18 часов.

Судить о целесообразности столь кардинального поворота в судьбе совсем еще молодых телеканалов лишне, поскольку, во-первых, решение было принято, и пути назад не было. Во-вторых, на тот момент я была согласна с мнением о творческой «пробуксовке» на канале «Мәдениет». Заключалась она в том, что за два года работы канала он практически не обогатился новыми интересными проектами, оставаясь на плаву за счет телевизионных передач, запущенных в самом начале деятельности.

Если вернуться в историю, к дате начала вещания канала 26 сентября 2011 года, то можно увидеть, что программная сетка за два года мало изменилась. Проекты «Концертный зал «Мәдениет», «Шаңырақ», «Новости культуры», «Көкжиек», «Ғасырлар пернесі», «Әлі есімде...», «Ақсарай», «Кітапхана», «Қылқалам», «Сол жылдар...», «Өркениет», «Алтын көмбе», «Жүздесу», «Раскрытая партитура», «Легенды и мифы Оперного», «Неслучайные встречи» были старожилками эфира.

Среди авторских передач, обогативших программу канала позже, «Полночный джаз»,

«Мода великой степи», «Имя». Было опасение, что лучшие проекты, действительно полюбвишиеся зрителю и выстраданные творческой группой канала «Мәдениет», будут утеряны в новом формате вещания. Но опасения оказались напрасными – наиболее яркие проекты продолжили свою жизнь на объединенном канале.

Гораздо плачевнее ситуация была с образовательными программами канала «Білім», дублировавшими друг друга, например, бесконечными историями «Степи»: «Воинские искусства Великой степи», «Летопись степи», «Тайны Великой степи» – и другими проектами, мало имеющими отношения к начальной идее «edutainment».

В совмещенном режиме телевизионный канал «Білім және Мәдениет» выходил в эфир около трех лет, пока законы рынка и волевое решение чиновников не ликвидировали его.

К сожалению, такая драматическая судьба и трагическая развязка присуща большинству казахстанских средств массовой информации, посвященных культуре и искусству, которые появлялись, влачили плачевное существование и через три-четыре года исчезали с информационного поля суверенного Казахстана. Среди них издания 1990-х годов: журнал «Шаһар», который заявил о себе как о серьезном культурологическом издании; журнал «Сахна – Сцена», посвященный театру; газета «Мәдениет – Культура», где был представлен мощный приток казахскоязычных культурологов; литературный «Апполинарий» и «Азия-кино», увидевшие свет в 1993 году.

Эта волна журналов могла достойно заполнить в один миг опустевшую нишу культурологической периодики, которая образовалась после распада СССР, когда в одночасье наступила информационная пустота: советские газеты «Культура», «Литературная газета», журналы «Театр», «Балет», «Музыкальная жизнь», «Искусство кино» и другие, за которыми привыкли следить те, кого интересовали новости культурной жизни, просто исчезли с казахстанского рынка. Это была благоприятная ситуация для отечественной прессы. Увы, ни одно из перечисленных изданий не продержалось более пяти лет.

Затем ситуация стала постепенно выравниваться к лучшему. Подтверждением тому служили вышедшие в свет после 2000 года журналы «Таң-Шолпан», «Евразия», «Книголюб», «Афиша», возобновленный в формате журнала «Алматы-art», «SHANAR-культура» – журнал по изобразительному искусству Казахстана; культурно-философские «Рух-Мирас», «Айт»; «Кинотан»

– издание, посвященное развитию киноиндустрии республики; литературный «Апполинарий»; «Кумбез», освещавший новости, проблемы и историю республиканской архитектуры; музыкальное издание «Камертон» и другие. Свое пятилетие 25 ноября 2004 года отмечал журнал художественно-публицистический журнал «Тамыр», хотя и у него на тот момент существовали определенные проблемы с финансированием. Вскоре журнал был закрыт, как и многие другие из перечисленной волны 2000-х.

На сегодня продолжают издаваться, хотя и не без определенных трудностей «Новая музыкальная газета», обращенная к профессионалам в области музыкального искусства. Эта многотиражная газета Казахской национальной консерватории им. Курмангазы перешла в электронный формат. В строю ветераны литературно-художественного фронта «Простор», «Жұлдыз», «Казак әдебиеті», «Жалын».

Нельзя не отметить новых «героев»: это сайты ArtInfo.kz, AlmatyLife, радиостанция Радио Classic, телевизионный канал современной музыки GakkuTV. Был создан, но не смог удержаться на плаву из-за скандала с плагиатом интереснейший сайт Kult.kz Тимура Нусимбекова, Ержана Рашева и Армана Касенова. Журнал «Книголюб», полностью посвященный новостям казахстанского книжного рынка, теперь представляет собой литературно-художественный портал.

Положительные сдвиги появились. И все-таки хочется обратить внимание на то, что большинство из перечисленных изданий были либо литературно-художественной, либо культурно-философской направленности. Четко прослеживается незаполненность ниши отраслевых изданий по различным видам искусства. Последний журнал «Территория кино – Кино алаңы», посвященный казахстанскому кинематографу, выходил в 2010 году, с большими трудностями и перебоями выходит журнал «Балетный мир Казахстана – [Қазақстан балет әлемі](#)».

Безусловно, информационные технологии позволяют сегодня искусствоведам, культурологам, театральным критикам общаться с аудиторией, заинтересованной в новостях или комментариях культурных событий, через блоги, специализированные порталы, социальные сети, минуя печатную полосу или телевизионный экран.

Новые форматы подачи информации впечатляют эффектом участия самой аудитории в

создании новостей: любой зритель, побывавший на выставке, концерте, спектакле, тут же делает достоянием общественности видео и фотографии с места события, опережая публикацию в СМИ и нередко становясь источником новости.

Собственные блоги и сайты создают сами ньюсмейкеры от культуры и искусства: музыканты, исполнители, художники. И роль журналиста в этом процессе сводится к минимуму, так как самую свежую информацию о деятельности творческой личности, театральном коллективе в целом теперь можно получить «из первых рук», зайдя на интересующую страницу с социальных сетей или полномасштабный сайт.

Но в данном случае речь идет именно об информативных текстах и разрозненно поданной информации. Но не об аналитике, общей профессиональной коммуникативной площадке для высказывания идей и их обсуждения. Такая коммуникация возможна только на специализированных отраслевых периодических базах СМИ.

Пока шла работа над статьей, поступила новость о возобновлении вещания закрытого в 2014 году из-за нерентабельности телеканала «Ел Арна». По показателям рейтингов, «Ел Арна», открытый в 2000 году, собирал только 300 миллионов тенге из выделяемых двух миллиардов. Тогда министр экономики и бюджетного планирования Ерболат Досаев заявил, что ежегодно выделяемые два миллиарда тенге будут перераспределены на открытие корпунктов круглосуточного информационного телеканала 24KZ («Хабар 24») и съёмки двух новых фильмов. На частоте «Ел Арна» сейчас транслируется круглосуточный новостной канал «Хабар 24». А это значит, что новый «Ел Арна», скорее всего, займет частоту почившего «Білім және Мәдениет».

По сообщению министра информации и коммуникаций Даурена Абаева, запуск запланирован на март 2017 года. Телеканал войдёт в структуру агентства «Хабар» и будет транслировать сериалы, документальные и художественные фильмы отечественного производства [3].

То есть на смену просвещению и культуре, которые, к сожалению, так и остались невостребованными у широкой аудитории уникального канала из-за дефицита креативного подхода к созданию контента и объективных причин перетока телевизионной аудитории в Интернет, приходит тот самый entertainment – развлекательный контент, на который уповают

учредители в надежде на рентабельность «феникса». Хотя и здесь возможна промашка, так как сериалы, документальные и художественные фильмы отечественного производства пока не могут конкурировать с зарубежной продукцией также, как и проекты отечественных СМИ, особенно о культуре и искусстве, оставаясь за бортом интересов современной аудитории.

В заключение хочется привести выдержку из резюме телеканала «Россия-Культура», рейтинги популярности которого также довольно скромны, но понимание важности вещания канала – одного из медийных брендов России, сподвигло руководство страны взять его под собственную опеку, что делает честь государству, осознающему важность культуры как духовного базиса нации: «Свое вещание телеканал начал 1 ноября 1997 года. С тех пор и по сей день «Россия – Культура» («Россия К») остается единственным общенациональным каналом, существующим без рекламы. В июле 2002 года функции Попечительского совета телеканала «Культура» были переданы Совету по культуре и искусству при Президенте РФ» [4].

Еще в 1996 году в средствах массовой информации вопрос «Ренессанс казахстанской культуры – возможен ли он?» звучал предельно актуально и тревожно, так как стихийный процесс перехода к рыночной экономике привел общество к выводу формулы, ставшей аксиомой в сознании большинства: экономика – первична, культура – вторична. Культуру и, в частности, искусство пытались и пытаются до сих пор ограничить рамками досуга, забывая о том, что преобразования в экономике и духовной сфере должны идти параллельно и даже с опережающим развитием культуры, поскольку главной ценностью во все времена были и остаются знания, интеллект, духовность, а уже потом материальное благополучие. Современные реалии, к сожалению, до сих пор противоречат данной истине, хотя именно сегодня, в период кардинальных экономических и политических изменений особое значение придается творческому подходу личности к решению поставленных задач, креативности мышления (**creation, creativeness, англ. – творчество, творческая деятельность**), однако, творческий подход невозможен для человека, не воспитанного на лучших образцах культуры и искусства, не ориентирующегося или хотя бы не интересующегося миром прекрасного. Кроме того, «культура наилучшим образом способствует формированию благоприятного имиджа страны,

и здравомыслящие политики это прекрасно понимают, – верно заметила в одном из интервью Жания Аубакирова, народная артистка РК, ректор Казахской национальной консерватории

имени Курмангазы. – Всем кажется, что без культуры можно обойтись, пусть выживает сама. И только самые мудрые осознают всю выгоду этих, казалось бы, безвозвратных трат» [5].

Литература

1. Телеканал «Білім» празднует свой первый день рождения (2013) – http://www.inform.kz/ru/telekanal-bilim-prazdnuet-svoyu-pervuyu-den-rozhdeniya-video_a2587012 – Дата обращения к ресурсу 08.02.2017.
2. Накипова Ж. «Білім» и «Мәдениет» объединят в один канал (2013) – <http://bnews.kz/ru/news/post/169995/> – Дата обращения к ресурсу 08.02.2017.
3. Закрытый из-за нерентабельности телеканал «Ел-Арна» вновь начнет вещание в Казахстане(2017) – <http://kazday.kz/2017/02/07/zakrytyy-iz-za-nerentabelnosti-telekanal-el-arna-vnov-nachet-veshanie-v-kazakhstan/> – Дата обращения к ресурсу 08.02.2017.
4. «Россия – Культура» (2012) – http://tvkultura.ru/article/show/article_id/64441/ – Дата обращения к ресурсу 08.02.2017.
5. Кадырбеков А. (2004) Уроки гармонии от Жании Аубакировой // Начнем с понедельника. – 2004. – 10-16 декабря.

References

1. "Bilim" TV-channel celebrates its first birthday (2013) – http://www.inform.kz/ru/telekanal-bilim-prazdnuet-svoyu-pervuyu-den-rozhdeniya-video_a2587012 – Date of treatment to resource 08/02/2017. (In Russian)
2. Nakipov J. "Bilim" and "Madeniet" will be united in one channel (2013) – <http://bnews.kz/ru/news/post/169995/> – Date of treatment to resource 08/02/2017. (In Russian)
3. Closed due to unprofitability channel "El-Arna" will begin broadcasting again in Kazakhstan (2017) – <http://kazday.kz/2017/02/07/zakrytyy-iz-za-nerentabelnosti-telekanal-el-arna-vnov-nachet-veshanie-v-kazakhstan/> – Date of treatment to resource 08/02/2017. (In Russian)
4. «Russia – Culture» (2012) – http://tvkultura.ru/article/show/article_id/64441/ – Date of treatment to resource 08/02/2017. (In Russian)
5. Kadyrbekov A. (2004) Harmony's lessons from Janiya Aubakirova – Nachnyem s ponedelnika. – 2004. – 10-16 decembre. (In Russian)

Саудбаев М.

Әлеуметтік желілер: терминнің шығу тарихы мен оның қоғамдық ғылымдарда қолданысы (Алғашқы кезең)

Мақалада «әлеуметтік желі» терминінің тарихына оның бүгінгі қоғамдық ғылымдар саласындағы қолданысына тоқталады. Термин жайында ұлттық және шетелдік ғалымдардың пікірлеріне қарайлай отырып, оның даму тарихын хронологиялық тұрғыдан сараптайды, талдау жасайды. Сондай-ақ мақалада әлеуметті зерттеу барысында қолданылатын желілік теориялар мен технологияларды жан-жақты қарастырады. Оның түрлі ғылыми салалардағы трансформациясына сыни тұрғыдан анализ жасайды.

Сонымен қатар, бұл терминнің интернет кеңістігі пайда болғаннан кейінгі кезеңі жайында жаңа деректер ұсына отырып, оның виртуалды кеңістіктегі тұлғалардың қарым-қатынасына әсері жайында ой өрбітеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желілер, Интернет, журналистика, әлеуметтану.

Saudbayev M.

Social network: history of term appearance and its application in social sciences

The article discusses the history of the term «social network» and its application in modern social sciences. Taking into account the opinion of domestic and foreign researchers about the term, it was made the analysis of the history of its development with a chronological point of view. And also we have been studied in detail the network theories and technologies used in the process of study about society. And with a critical point of view considered the term transformation in different scientific fields.

In addition, the article presents new information about the period of the term after the advent of the Internet and revealed the idea of its impact on the relationship between individuals in the virtual space.

Key words: Social network, Internet, Journalism, Sociology.

Саудбаев М.

Социальные сети: история происхождения термина и его применение в социальных науках (Начальный этап)

В статье рассматриваются история термина «социальные сети» и его современное применение в социальных науках. Принимая во внимание мнение отечественных и зарубежных исследователей о термине, был сделан анализ истории его развития с хронологической точки зрения. А также подробно изучены сетевые теории и технологии, применяемые в процессе изучения социума. С критической точки зрения рассмотрена трансформация термина в разных научных отраслях. Наряду с этим, в статье представлены новые сведения о периоде этого термина после появления интернета, раскрывается мысль о его влиянии на взаимоотношения личностей в виртуальном пространстве.

Ключевые слова: социальные сети, Интернет, журналистика, социум.

**ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР:
ТЕРМИННІҢ ШЫҒУ
ТАРИХЫ МЕН
ОНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ
ҒЫЛЫМДАРДА
ҚОЛДАНЫСЫ
(Алғашқы кезең)**

Бүгінде халық арасында негізгі ақпарат көзі болып саналатын әлеуметтік желілер хақында, олардың дүниеге келуі, шығу тарихы, әлеуметтік және технологиялық алғышарттары жайлы сөз ғылыми ортада жиі қозғала бастады. Бұған себеп – жаңа технологиялар негізінде қалыптасқан ақпарат кеңістігінің ғаламдануы, журналистика болмыс-бітімінің сонылануы, мультимедиалық құрылғылардың күн өткен сайын кең қанат жаюы, Интернеттің күнделікті өмірдің барлық саласына дендеп енуі, медиа-бизнестің өркендеуі, жаңа смартқұрылғылардың барша жұртшылыққа қолжетімді болуы және әлеуметтік желілердің өміріміздің ажырамас бір бөлігіне айналуы деп байлам жасауға болады. Сондықтан осы мобильді қасиетке ие ақпарат феноменін, оның қоғамдағы ықпалын қайта байыптауды қажет ететін келелі құбылыс, жаңа ғылыми бағыт пайда болды. Себебі, осы аталмыш инновациямен бірге адамзаттың мінез-құлқы, тыныс-тіршілігі мен рухани жағдайы да өзгеріске ұшырап келе жатқаны байқалады. Бұл жайттар заманалы адамның өмірлік стилін ғана емес, тұлғалық тұрсіпатын да өзгертті. Жаңа бағыт осы қағидаттарды негізге ала отырып бірнеше бағытқа өз әсерін тигізді. Олар: ақпарат алмасу үрдісінің табиғатына, ақпараттың қоршаған орта мен бұқаралық коммуникация әлеміне тигізер әсеріне, виртуалды әлеуметтік желілер және олардың тұлғаның әлеуметтенуіне қосар әсеріне, мемлекеттің тұрақтылығына ықпал ететін шығармашылық әрі түрлі саяси технологиялық факторлардың жиынтығы болып табылады. Осы жаңалықтар бүгінгі қоғамдық ғылымдардың негізгі зерттеу объектісіне айнала бастады. Отандық және шетелдік ғалымдардың журналистика мен масс коммуникация теориясындағы ақпараттану, ақпарат тарату пішіндері мен жанрлар мәселесіне байланысты тұжырымдарына жаңаша тұрпат берді. Сондықтан мұндай зерттеулердің маңызды тұсы – Қазақстанның ақпарат кеңістігіндегі әлеуметтік желілердің азаматтарға ақпараттық ықпалы және сол желілердегі ақпарат мәтіндерінің журналистика жанрларына әсер етуінің жағымды және жағымсыз қырларын аша түсуінде. Сонымен қатар, адам баласының барлық деңгейдегі қарым-қатынасына бұқаралық коммуникацияның әсер ету жолдарын айқындайтын әдістемелік мүмкіндіктер, теориялық пікірлер барынша негізделіп, одан

туындаған мәселелер бедерленіп, сол мәселелерді шешу жолдарының жаңаша көрсетілуі қажет-ақ. Себебі заманауи адам әлеуметтік желілер әлемінде ақпаратты тек тұтынушы ғана емес сондай-ақ, таратушы субъект ретінде қарым-қатынасқа түсе отырып оларға ықпал ете алу траекториясы да кеңейде. Осылайша ғылым саласындағы бұл бағыт виртуалды әлемде жүріп жатқан үдерістердің теориясы мен үлгісінің жаңа нұсқасын ұсынып келеді.

Алғашқы зерттеулер мен тұңғыш теориялар

Бұл мобильді ақпарат феноменін виртуалды тұрғыдан және оның журналистика саласына ықпалын қарастырмас бұрын терминнің шығу тарихы мен классикалық мағынасын терең ұғынып алған жөн.

Батыстық Э. Дюркгейм, Ф. Теннис, Г. Зиммель сияқты әлеуметтану ғылымының негізін салушылар XX ғасыр басынан бастап, қоғамның тыныс-тіршілігін тану үшін олардың ең алдымен түрлі топтардан тұратынын және сол топтар арасындағы түрлі өміршең қатынасымын бар екендігін ғылыми айналымға ендіреді. Яғни, кез келген қоғам яки қауымдастық түрлі топтардан және олар кіші топтардан тұрады. Осы топтар арасындағы түрлі деңгейдегі әрілі-берілі байланысты – желілік байланыс дейміз. Ал, өз кезегінде осы желілердегі акторлардың (индивидтер немесе топтардың) бір-бірімен немесе топтар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынасының, ілгерінді-кейінді үдерістік байланысы осы қауымдастықтың негізгі әлеуметтік құрылымын жасақтайды. Аталмыш ғалымдардың бұлай қарауына басты себеп – Еуропа жұршылығының модерн, яғни дінсіз құрылымдық қоғамға аяқ басқаны болатын. Бұл құрылым қауымдастықтар арасындағы қарым-қатынастың жаңашалуына, тіпті кейбір салада жаңа талаптар қоя бастаған еді. Бұрынғы діни құндылықтардың орнын жаңа саяси-экономикалық құндылықтар басты. Осы жаңа қоғамдық құрылымды зерттеу – ғылым саласына әлеуметтану атты жаңа бағыттың тұсауын кесті. Бұл жөнінде кеңірек Э. Дюркгеймнің «Қоғамдық еңбек бөлісі туралы» (*The Division of Labour in Society* (1893)), «Социология әдісінің ережелері» (*Rules of the Sociological Method* (1895)), Ф. Теннистің «Қауымдастық пен Қоғам» (*Gemeinschaft and Gesellschaft*) пен Г. Зиммельдің «Әлеуметтану. Әлеуметтенудің қалыптарын зерттеу» (*Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* 1908) атты еңбектерінен танысуға болады. Себебі бұл ғалымдар қоғамды түрлі әлеуметтік институттар

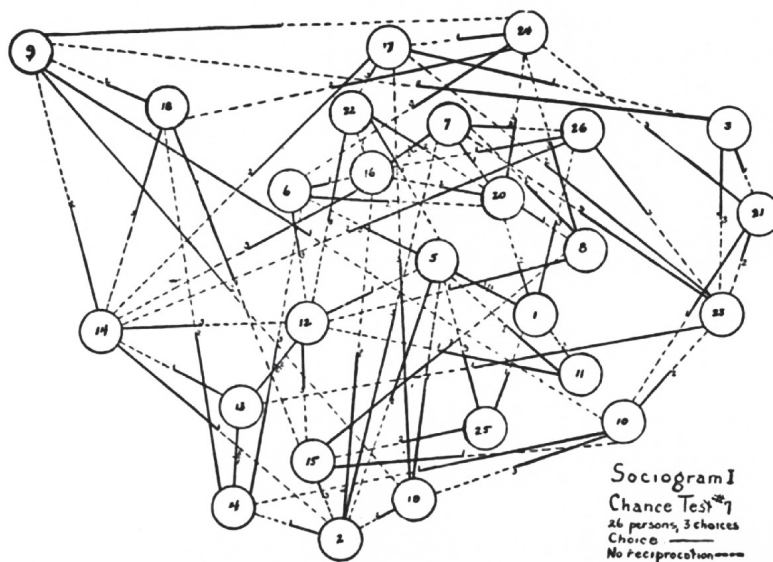
мен әлеуметтік топтар және олардың арасын байланыстырып тұрған желілердің маңызын зерттеген. Сондай-ақ, олар әлеуметтануды тек жаңа ғылым саласы ғана емес, сонымен қатар, әлеуметтік желі терминінің қалыптасуына да зор үлес қосқан ғалымдар [1]. Бұл жайында толығырақ А. Хестің (A. Hess) «Әлеуметтік стратификацияның концепциялары» (*Concepts of Social Stratification*) атты еңбегінен толығырақ танысуға болады.

Сонымен әлеуметтік желі тұлғалардан және топтардан (ұйымдардан) тұрады және оны әлеуметтік желінің «түйіндері» деп атайды. Түйіндер арасындағы байланыстың басын ниет-тестік, пейілестік, мүдде (әріптестік) бірлігі, діни сенім бірлігі сияқты ортақ мүдделер біріктіреді. Дегенмен, әлеуметтік желідегі осындай әрі психологиялық, әрі технологиялық ұғымдарды жан-жақты сараптау аталмыш ғалымдармен шектелмейді. 1930 жылы Гарвард мектебінің өкілі, америкалық ғалым Яков Леви Морено (Jacob Levy Moreno) «Кімдер тірі қалады?: адамдардың өзара қатынастарындағы проблемаларға жаңаша көзқарас» («*Who shall survive?: A new approach to the problem of human interrelations*») атты еңбегін жазады. Еңбекте қоғамдағы адамдар арасындағы қатынасымынның әлеуметтік құрылымын анықтау үшін адамдарды түйіндермен белгілеп, ал олардың арасындағы қатынастарды көрсету үшін сызықтар сызып схема түзейді. Зерттеуді біршама көрнекілендіруге, жеңілдетуге арналған бұл теориясына ол социограмма деген ат қойды [2, 237 б.].

Арада біраз уақыт өткеннен кейін «Әлеуметтік желілер» (*Social networks*) термині 1954 жылы Австралия және Британия әлеуметтанушы-антропологы Джон Барнестың (J. A. Barnes) «*Human relations*» («Адам қарым-қатынасы») атты ғылыми журналда «*Class and committees in a Norwegian island parish*» («Норвегия аралдық округтарының топтары мен қауымдары») атты мақаласында қолданылды. Аталмыш еңбекте бір жағынан Бремнес қалашығы тұрғындарының өзіндік ерекшеліктеріне назар аударылса, екінші жағынан олардың саяси, экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастарына жіті зер салынды. Сөйтіп, бұл зерттеу ең алдымен тұлғаның өз айналасымен қатынастарының құрылымын негіздеуге күш салды. Ғалымның әліптеуінше, қалашық тұрғындарының бір-бірін тану процесі ортадағы дәнекер тұлғалар арқылы немесе мекемелер арқылы жүзеге асады. Бұл үдерісті ол үшке бөледі:

1) аймақтық әлеуметтік саласына қарай,
2) индустриалдық әлеуметтік саласына,

3) ешқандай шектеуі және белгілі бір әлеуметтік ерекшелігі жоқ сала.

1-сурет – Социограм, Я.Л. Мореноның «Who shall survive?» еңбегінен алынды

Ол: **Аймақтық әлеуметтік саласына** Бремнес қаласындағы жергілікті әкімшілік ұйымдарын, ғибадатханалар мен түрлі оқу-ағарту орындарын, ойын-сауық мекемелері арқылы жүретін тұрғындар арасындағы танысу-білісу немесе ақпарат алмасу процесін жатқызады.

Индустриалдық әлеуметтік сала – бұл қалашықтағы түрлі кәсіпорындар мен өнеркәсіптер арқылы жүзеге асатын қарым-қатынастар.

Ешқандай шектеуі және белгілі бір әлеуметтік ерекшелігі жоқ салаға күнделікті тіршіліктегі қарым-қатынас түрін жатқызады. Яғни, тұрғындар арасындағы қатынас ешқандай әлеуметтік мәртебеге негізделмеген. Оның айтуынша, «А» «В-ны» таниды, «В» «С-ны» таниды, «С» «D-ны» таниды. Бірақ, «А» «С-ны» танымауы мүмкін, сонымен қатар бұл қатынасым желісіндегі тұлғалардың әлеуметтік деңгейі мен мүдделері әрқалай болуы мүмкін екендігін алға тартады. Ғалым **network** (желі) сөзін адамдар арасындағы қатынас күрделілігін бедерлей түсу үшін оны өрмекші торына немесе шежіреге ұқсатып алға тартады [3, 41-43 б].

«Әрбір адамның айналасында өзіне тиесілі достарынан құралған шеңбері болады, ал ол достардың өздеріне жақын достары болуы мүмкін. Бір адамның досы екінші бір адамның до-

сын тануы мүмкін, ал енді бірі танымайды. Мен осындай қатынастан құралған әлеуметтік өрісті желіге ұқсатар едім. Бұл жерде араларын бір-бірімен өзара байланыстырып тұратын түйіндер жүйесін де байқаймын. Бұл жүйенің түйіндері – адамдар (сол қоғамның беделді тұлғалары). Ал сол түйіндер арасын қосатын сызық болса, адамдардың қандай екенін және бір-бірімен қалай өзара әрекеттесетінін көрсететін белгі» [3, 42 б.].

Біздің байқауымызша, бұл жерде әлеуметтік құрылым мен ондағы жағдайлардың сипатын зерттеуге арналған социограмма да, әлеуметтік желі ұғымы да қоғамдағы шешуші тұлғалар арасындағы байланыстарды анықтауға арналған тәжірибеден туындағаны анық. Олай болса, қоғамдағы әлеуметтік құрылымды зерттеу үшін ойлап тапқан әлеуметтік желі жүйесі қазақ ұлтының бірегейлігі (идентификациясы) ретінде қабылданған жүздік және рулық жүйесіне негізінен сай келуі адамды таң қалдырмай қоймайды. Бұл турасында Ресейдің белгілі шығыстанушысы Н.А. Аристов рутайпалық қатынастарға негізделген қоғамдағы халықтар үшін руға бөлінудің өте маңыздылығы туралы былай деді: «...рулық бөліністер мен ру атаулары, олардың таңбалары мен ұрандары, халық дәстүрі мен аңыздары жазба әдебиеті дамымаған көшпелілерде жоғары тұрды, солар

арқылы олар өздерінің тарихын сақтады»[4]. Ендеше, қазақ даласында өзіндік әлеуметтік желідегі түйіндер аумағында жүздер, рулар, аталар болған. Сол түйіндер арқылы қазақ қоғамындағы бүкіл экономикалық, саяси, әлеуметтік мәселелер шешіліп отырған деуге негіз бар. Кеңестік әлеуметтанушылардың негізгі ұстанымы марксизм, яки маркстік философия болды. Сондықтан совет ғылымы КСРО аймағындағы барлық халықты бір ғана қалып – таптық бөлініске салып зерттеген. Сондықтан, рулық жүйені тек туыстық-қандық қатынас ретінде ғана қараған. Десе де, көшпелі түркі халқын және олардың әлеуметтік құрылымын дәл осы желілік анализ теориясына салып шыққан алғашқы еңбек 2006 жылы Дуглас Уайт (Douglas R. White) пен Улла Йохансеннің (Ulla C. Johansen) бірігіп жазған «Желілік анализ және этнографиялық проблемалар: Көшпелі түркі тайпасының моделдерінің процесі» (Network Analysis and Ethnographic Problems: Process Models of a Turkish Nomad Clan) атты еңбегі оңтүстік-шығыс Түркия жерінде орналасқан Йөрүк (Yörük) түркілерінің әлеуметтік құрылымы мен ондағы кландардың өмірі мен салт-дәстүрлеріне арналған [5]. Йөрүктерді көшпелі түркмендер деп те атайды. Еңбекте Айдынлы көшпенділерінің тыныс-тіршілігіндегі әулет аталары мен олардың ұрпақтарының күнделікті қарым-қатынаста алар орны желілік анализ әдісіне салынып зерделенген.

Дж. Барнес (J. A. Barnes) секілді әлеуметтік желі терминін кейін Манчестер мектебінің тағы бір өкілі, әлеуметтанушы Элизабет Ботт (Elizabeth Bott) ағылшын отбасыларын (жұмысшы тап өкілдерін) қарастырған зерттеуінде қолданады [6]. Ғалым жұмысшы отбасыларды әлеуметтік топтарға емес, оларды жалдап отырған отбасылар немесе ұйымдар қалыптастырған «желілер» құрылымына байлаулы өмір сүргендігін және олардың басқа жақпен байланысы болмағандығын айтады [7,16 б.]. Жұмыс Африка тайпаларын зерттеуге арналған.

Әлеуметтік желі идеясының 1950-1960 жылдары әлеуметтану, әлеуметтік психология, коммуникация және экономика сынды пәндерге қатысты жағы да таныла бастады. Әсіресе Дж. Клайд Митчелл (Clyde Mitchell), этнограф С.Ф. Надельдің (Frederick Nadel) әлеуметтік желі турасындағы еңбектері мен ойлары терминнің ғылыми айналымдағы мәртебесін одан әрі нығайта түсті. Ал 1960-1970 жылдары Гарвард

университетінің ғалымдары да бұл жаңалықты жедел қабыл алып, Барнестың бастамасын өз тәжірибелерінде кеңінен қолдануға көшті. Олар қоғамның әлеуметтік құрылымын зерттеу үшін әлеуметтік желілерге сараптама жүргізе бастады. Осы ізденістер көп ұзамай өз нәтижесін берді, 1969 жылы өмірге келген әлеуметтік психолог С. Милгрэмнің (Stanley Milgram) «алты (алты дәрежелі) рет қол алысу» атты атақты теориясының қисыны осы әлеуметтік желі теориясының жемісі болып саналады. Оның айтуы бойынша, әлемнің бір шетіндегі кез келген адаммен оның екінші шетіндегі адам арасында алты адамның қол алысатынындай немесе бес адам айналасында топтасқан әлеуметтік топтардай ғана ұзақтықта орналасқан [8]. Бұл бастамалар атақты «желі» теориясының тууына да себеп болды.

Әлеуметтік құбылыстарды желілер арқылы зерттеу мұнымен тоқтап қалмады. Осы идеяның нәтижелерін коммуникативтік ғылымдар, әлеуметтану, антропология, әлеуметтік психология, экономика сияқты салалар кеңінен қолдана бастады. Сөйтіп, басында әлеуметтік әдіс ретінде көзге түскен әлеуметтік желі термині енді «әлеуметтік желі анализі» (social network analysis) атты жаңа әлеуметтік әдіс, ғылыми бағыт тудырды. Бұл әдіс желілерді екі топқа:

1) **тұтас немесе толық желі** (*whole networks немесе complete networks*)

2) **тұлғалық немесе эгоцентристік желі** (*personal networks немесе egocentric networks*) деп бөліп қарастырады.

Бірінші жағдайда ол белгіленген қауымдас-тықтағы нақты қарым-қатынасты зерттейді. Екінші жағдайда желілердегі ықпалды түйіндерді (тұлғаларды) және оның айналасындағы торды нысанаға алады. Яғни, желідегі кез келген ақпарат алмасу осы ықпалды түйіндер арқылы басқа да желі мүшелеріне тарайды [9].

Осы зерттеулерге қарап, бұл термин XX ғасырдың ортасына дейін әлеуметтану, антропология, әлеуметтік психология т.с.с. салаларда кеңінен қолданылып келсе, XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап саясаттану, экономика медицина, сондай-ақ телекоммуникация салаларында кроссдисциплинді зерттеу пәндерінде жиі-жиі қолданыла бастағанын көреміз. Бұл ізденістерге экономика саласындағы маркетингтік сауда желісі теориясы мен телекоммуникация саласындағы кабельді телефон мен теледидар желісі, сондай-ақ компьютер желілері терминнің ғылымдағы үлес салмағына одан әрі үлес қосты.

Әдебиеттер

1. Hess, A. Concepts of Social Stratification., Palgrave Macmillan., 2001 – 190 p.
2. Moreno J.L. Who Shall Survive? A new approach to the problem of human interrelations. Washington: Nervous and mental disease publ., 1934. – 440 p.
3. Barnes J. Class and committees in a Norwegian island parish // Human Relations. – 1954. – №7. – 39–58 pp.
4. Aristov N.A. Zametki ob etnicheskom sostave tyurkskikh plemon i narodnostey i svedeniya ob ikh chislennosti // Zhivaya starina (el. Resurs). – 1896. – Vyp. III-IV. S. 277-456. – <http://kronk.spb.ru/library/aristov-na-1896-01.htm>
5. Douglas R. White and Ulla C. Johansen. Network Analysis and Ethnographic Problems: Process Models of a Turkish Nomad Clan., Oxford, UK and Lanham, MD: Lexington Books, 2006. – 544 p.
6. Trufanova Ye.O., Yakovleva A.F. Sotsial'naya tekhnologiya setevogo vzaimodeystviya // Obshchestvo. Tekhnika. Nauka. Na puti k teorii sotsial'nykh tekhnologiy. M.: Al'fa-M, 2012. – S. 301-317.
7. Bott E. Family and Social Network; Roles, Norms, and External Relationships in Ordinary Urban Families. London: Tavistock Publications, 1957. – 16 pp.
8. Milgram S. The Small World Problem // Psychology Today. – May, 1967. – № 1(1). – P. 60–67.
9. Wellman B., S.D. Berkowitz (eds.) Social structures: A network approach Cambridge. New York: Cambridge University Press, 1988. – 513 pp.

5-бөлім
**БАСПА ІСІ
ЖӘНЕ ДИЗАЙН**

Раздел 5
**ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО
И ДИЗАЙН**

Section 5
**PUBLISHING AND
DESIGN**

Майкотова Ф.Т., Мукатаева К.,
Мергенбаева К.

**G-Global – инновациялық
жобасы: ақпараттық
сауаттылық интеграциясы**

Мақалада G-Global ақпараттық-коммуникативтік интернет алаңының даму бағыттары қарастырылады. Аталмыш интернет-платформа әлемдік зиялы қауым өкілдерінің еркін пікір алмасу орталығы ретінде Елбасы Н. Назарбаевтың бастамасымен құрылған болатын. Бұл шешім «Ғалымдардың Еуразиялық экономикалық клубы» ассоциациясының ұсынысымен зияткерлік желісі ретінде www.group-global.org сайты арқылы қолданыс тапты.

G-Global жобасы арқылы ғаламдық сарапшылар қауымдастығы әлем экономикасы мәселелері мен саяси механизмдерді интерактивтік байланыс арқылы кеңінен талқылай алады. Жоба әлемдік қаржы дағдарысынан шығу механизмдерін талқылауға және оны жүзеге асыруға бағытталған. Сондай-ақ дағдарысқа қарсы шешімдер іздеуге қатысушылар қатарын қарқынды кеңейтуге арналған.

Түйін сөздер: эволюция, әділдік, теңдік, мәміле, жаһандық толеранттық, сенім, жаһандық, транспаренттілік, ашықтық, конструктивті көпполярлылық қағидалары, интерактивтілік.

Maikotova G.T., Mukataeva K.,
Mergenbaeva K.

**G-Global – an innovative project:
the integration of information
literacy**

The article deals with information and communication areas of the development of Internet sites. This Internet center, created at the initiative of Nursultan Nazarbayev, is used as a platform of free exchange of views of the representatives of the intelligentsia of the world. This decision «Eurasian Economic Club of Scientists», as on the proposal of the Association of an intellectual network www.group-global.org through the site has been used.

The project G-Global, the global association of political experts and mechanisms is widely discussing the issues of the world economy by means of interactive communication. In the discussion of its project, aimed at the implementation and mechanisms to overcome the global financial crisis. As well as extensive expansion of anti-crisis measures for a number of research participants.

Key words: evolution, justice, equality, transactions, global tolerance, trust, global, transparent, rules of a constructive multipolarity, interactivity.

Майкотова Ф.Т., Мукатаева К.,
Мергенбаева К.

**G-Global – инновационный
проект: интеграция
информационной грамотности**

В статье рассматриваются информационно-коммуникационные направления развития интернет-площадки G-Global. Данный интернет-центр, созданный по инициативе Нурсултана Назарбаева, используется в качестве платформы свободного обмена мнениями представителей мировой интеллигенции. Это решение «Евразийского экономического клуба ученых» по предложению Ассоциации интеллектуальной сети www.group-global.org через сайт нашло применение. Проект G-Global – глобальная ассоциация политических экспертов и механизмов, широко обсуждает вопросы мировой экономики посредством интерактивной связи. В числе обсуждаемых проектов – реализация механизмов по выходу из мирового финансового кризиса. А также интенсивное расширение антикризисных решений для ряда участников поиска.

Ключевые слова: эволюция, справедливость, равенство, сделки, глобальная толерантность, доверие, глобальная, транспарентность, правила конструктивной многополярности, интерактивность.

**G-GLOBAL –
ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ЖОБАСЫ:
АҚПАРАТТЫҚ
САУАТТЫЛЫҚ
ИНТЕГРАЦИЯСЫ**

G-Global ақпараттық-коммуникативтік интернет алаңы 2012 жылдың 12 қаңтарынан бастап әлемдік зиялы қауым өкілдерінің еркін пікір алмасу орталығы ретінде Елбасы Н. Назарбаевтың бастамасымен құрылған болатын. Бұл шешім «Ғалымдардың Еуразиялық экономикалық клубы» Ассоциациясының ұсынысымен зияткерлік желісі ретінде www.group-global.org сайты арқылы қолданыс тапты [1].

G-Global жобасының ғаламдық сарапшылар қауымдастығы әлем экономикасы мәселелері мен саяси механизмдерді интерактивтік байланыс арқылы кеңінен талқылауға мүмкіндік береді. Жобаны Нобель сыйлығының лауреаттары Роберт Манделл, Джон Нэш, Роберт Корнберг, Эрик Маскин, Джон Ауманн, Финн Кидланд, Джеймс Миррлис, сондай-ақ халықаралық экономика, саясат, діни ұйымдардың өкілдері де жоғары бағалап, қолдау білдірді.

Нобель сыйлығының лауреаттарымен кездескен Н. Назарбаев: «Астана экономикалық форумы қазіргі таңда жаһандық сипат алып, әлемге танымал ғалымдардың басын қосып отыр. Әлем форумды көзден таса қылмай, жаңа идеялар мен ұсыныстар күтетін болады» деген болатын [2].

Жоба әлемдік қаржы дағдарысынан шығу механизмдерін талқылауға және оны жүзеге асыруға бағытталған және дағдарысқа қарсы шешімдер іздеуге қатысушылар қатарын қарқынды кеңейтуге арналған. Қазіргі таңда Қазақстанда да түрлі дағдарыстар орын алып отыр. Осы жағдайда бұқаралық ақпарат құралдары қандай позиция ұстануы шарт? БАҚ халықты үрейлендіргеннен гөрі бүкіл қоғамды тығырықтан шығудың жолдарын іздестіруге септігін тигізуі тиіс. Себебі, ақпарат кеңістігінде елдегі жағдайды терең зерттеп, болып жатқан үдерістерді объективті көрсету, қоғамдық пікір қалыптастыру, қолға алынып жатқан істерді түсініп-білуге талпыну сияқты қоғам тарапынан табиғи қажеттіліктер туындайды. Сондықтан дағдарысты теңгеру үшін әлем халықтарының бірыңғай және тең құқылы диалог жасауы арқылы әлем қауымдастығының жұмыс нәтижелілігін арттыруға болады. Қоғамдағы түрлі салаларға зерттеулер жүргізе отырып, мемлекеттік, қоғамдық, ақпараттық және бизнес құрылымдары ортасынан өкілдерді кеңінен тарту

арқылы ұлттық экономикамыздың өзекті проблемаларын шешуге болады.

Осы ретте G-Global – интернет алаңы әлемнің сарапшылар қауымдастығымен біріге отырып, пікірсайыстар жүргізуге жағдай жасайды. Дағдарысқа қарсы жоспарлар мен бағдарламалар әзірлейді. Оған үкіметтер, ірі халықаралық ұйымдар, ғылыми және іскери орталар өкілдері де қатыса алады. Белгілі саясаткерлер, экономистер талдамалы материалдар жіберу арқылы түрлі болжамдар және ұсыныстар қабылдау қызметін үйлестіреді.

Бүкіләлемнің білікті сарапшылары ақылдаса отырып, еліміздегі халықаралық валюта-қаржы жүйесін тұрақтандыру, ЕуроАтлантика мен Еуразия кеңістігінде ядролық қарусыз әлем құру, ғаламдық қауіпсіздікті нығайтуға белсенділік танытады.

Сонымен қатар ғаламдық энергиялық-экологиялық даму тұжырымдамасын, соның ішінде қазақстандық «Жасыл көпір» бастамасын жүзеге асыру ісі де назардан тыс қалмайды.

«Жасыл» экономикаға көшудің негізгі принциптерінің бірі: білім, ғылым және өндірісті ұштастастыра білу болса, сол білімсіздіктен туындап жатқан өндіріс қызметі экологиялық мәселелерге алып келіп отыр. Ал Экологиялық мәселелердің арасында су ресурстарының ластануы өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Қазіргі таңдағы барша әлемді аландатып отырған су мәселесі, оның ішінде табиғи сулардың ластануы көптеген шаруашылық қызметке әсер етіп қана қоймай, халық денсаулығының кепілі болып табылатын ауыз су сапасына да кері зардаптарын тигізеді. «Жасыл экономика» категориясы бойынша G-Global-да бір топ ғалымдардың мақала жариялау мақсаты – тіршіліктің көзі болған судың сапасын өзіміз күнделікті тұрып жатқан қала жағдайында бақылау. Себебі сулардың ластануы оған қауіпті заттардың түсу нәтижесінде оның биосфералық қызметінің және экологиялық маңызының төмендеуі болып табылады [3].

2009 жылғы дағдарыс кезінде Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Дағдарыстың кілті» және «Бесінші жол» мақалаларында дүниежүзілік қаржы реформасы туралы бастама көтерді. Онда АҚШ долларына балама валюта табу қажеттілігі түрлі мемлекеттердің басшылары арасында үлкен пікірсайыс тудырды. 2009 жылы әлемдік қор валютасы ретінде долларды ауыстыру идеясын ұсынған Қазақстан бұл істе алғашқылардың бірі болғандығы ақиқат. Қазақстан президенті жаңа әлемдік валюта

ретінде «ақметалды» қолданысқа енгізудің пайдалы екеніне оңтайлы дәлелдер келтіреді. Әлемдік қаржы жүйесін қайта құру туралы ұсыныс Ресей мен Қытай басшылары тарапынан да қолдау тапты.

Бесінші Астана Экономикалық форумында Президент Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған G-Global-дың бес қағидасы: эволюция; әділдік, теңдік, мәміле; жаһандық толеранттық пен сенім; жаһандық транспаренттілік пен ашықтық және конструктивті көпполярлылық қағидалары әлем өкілдерінің назарын өзіне аударды. Қазақстан жері энергетикалық тасымал дәлізінің бойында орналасқан. Қойнауымыз мұнай мен газға аса бай. Бұл туралы әлемге танымал сарапшылардың бірі, бейбітшілік саласындағы Нобель сыйлығының иегері Генри Киссинджер «Қазақстан үлкен өркениеттердің түйіскен жерінде орналасқан, әрі әлемдік нарыққа көмірсутегі өнімдерін беретін аса ірі мемлекет» деп айтқан болатын [4].

Бүгінде сұхбат алаңы мамандардың айтуынша, 150 елдегі жүз мыңдаған пайдаланушылардың басын қосқан. «Еуразиялық экономикалық ғалымдар клубы» қауымдастығының мәліметіне сенсек, аталмыш сайтты жыл сайын он мың адам пайдаланады екен. Осылайша платформа экономикалық және сараптамалық сайттар рейтингінде Давостық кездесулердің интернет-ресурсынан кейінгі ақпараттық сауаттылықты арттыру бойынша екінші орында тұр. Ал, іздеу индексі бойынша барлық экономикалық форумдарды басып озғаны елді куантады.

Қазіргі жағдайда жаңа технологиялық білім беру жүйесін қалыптастыру аса маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Аталмыш жүйені құру үшін индустриялы қоғамның талаптарына сай білім беру жүйесін түбегейлі жаңарту қажет. Ол үшін ақпараттық білім беру орталығын құру және оны дамыту үшін еліміздегі білім беру саласында қалыптасқан ғылыми-әдістемелік, ақпараттық, технологиялық, ұйымдастыру және педагогикалық негіздердің ықпалын арттыру керек.

Жаһандану үрдістерін игеру жағдайында адамның бұқаралық ақпарат құралдарымен байланысы күніне 11 сағаттан асады, теледидар үйлерде күн сайын орташа алғанда 7 сағат 38 минут қосылып тұрады, ал екі жастан он екі жасқа дейінгі балалар орташа алғанда аптасына 25 сағат теледидар көреді екен. Отбасы қауымдастығы Ұлттық одағының деректеріне сәйкес кәмелетке толмаған аудитория жыл сайын орташа алғанда тиімді уақытының 154 сағатын

ата-аналарымен бірге және 850 сағатын мұғалімдерімен бірге өткізсе, сонымен қатар балалар әр түрлі электрондық ақпарат құралдарымен байланысқа 1400 сағатын жұмсайтын көрінеді. Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдары уақыт жылжыған сайын адамдардың өміріне етене араласып, білім беру үрдісінде өз әсерін тигізуде. Осы ретте қазіргі заманауи бұқаралық ақпарат құралдарының негізі болып табылатын медиабілімнің жүйелі дамуының маңыздылығы арта түсетіндігі даусыз. Ресей педагогикалық

энциклопедиясында оқушылар мен студенттердің «бұқаралық коммуникацияның заңдылықтарын» (баспасөз, телевидение, радио, кино, видео және т.б.) үйренуге бағытталған медиабілімді педагогиканың негізгі үлесі ретінде қарастырады [5].

Сондықтан бүгінгі таңдағы интернет-ресурсынан кейінгі ақпараттық сауаттылықты арттыру бойынша G-Global жобасының әлемдік деңгейде медиабілім беру стандарттарын қалыптастыратыны ақиқат.

Әдебиеттер

1. Дағдарыс жағдайындағы БАҚ //Халық кеңесі. 14 ақпан, 2006.
2. Досыбай Н. G- Global алаңын құру – дағдарыстан шығудың бірден-бір жолы. <http://bnews.kz>. 10 ақпан 2013.
3. Тусупова Б.Х., Рысмагамбетова А.А., Абдрасилова Қ.Қ. Алматы қаласы өзендерінің ластануын бақылау. <http://group-global.org/kk/session/11351>.
4. G-Global-инновациялық бастама //Астана ақшамы. 20 наурыз, 2014.
5. Байкенжина А. Медиабілім беруді дамытудың негізгі бағыттары. //G- Global сайты. 8 сәуір, 2013 ж.

Referenses

1. Dagdarus jagdaiyndagy BAG. //Halyk kenesi. 14 akpan, 2006.
2. Dosybai N. G- Global alanun kuru – dagdarustan schygydyn birden-bir joly. <http://bnews.kz>. 10 akpan, 2013.
3. Tusupova B.H., Rysmagambetova A.A., Abdrasilova K.K. Almaty kalasy ozenderinin lastanyun bakylyay. <http://group-global.org/kk/session/11351>.
4. G-Global – innobazialyk bastama //Astana akshamy. 20 nauryz, 2014.
5. Baikenjina A. Mediabilim berydi damutudyn negizgi baguttary. //G- Global saity. 8-cauyr, 2013.

6-бөлім
**ЖАС ҒАЛЫМДАР
МІНБЕРІ**

Раздел 6
**ТРИБУНА ДЛЯ МОЛОДЫХ
УЧЕНЫХ**

Section 6
**TRIBUNE FOR YOUNG
SCIENTISTS**

Данаева Н.Т.
**Авторлық құқық және
этнокөсемсөз**

Бұл мақалада Ата заңымыздағы авторлық құқықтың негізгі ұғымдары мен терминдері және 2011 жылы жарық көрген Г. Етекбаеваның «Бесіктен бақиға дейін» кітабы туралы сөз болады. Тәрбиенің түп тамыры халықтық педагогика дейтін болсақ, бұл кітап сол асылдың бір сынығы еді. Орталық кітапхананың қорында қазақ халқының әдет-ғұрпы, салт-санасы, ою-өрнектері, ұлттық киім-кешектері туралы жазған ғалым-этнографтар А. Сейдімбеков, С. Қасиманов, С. Кенжеахметовтердің кітаптары жеткілікті. Ал А. Нүсіпоқасұлының «Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» дейтін 5 томдық кітабы Гүлбаран Етекбаева апамыздың «Бесіктен бақиға дейін» кітабына азық болғандай. Олай дейтініміз, «Бесіктен бақиға дейін» кітабы «Ағаш бесіктен жер бесікке дейіннің» көшірмесі іспеттес. Мақала авторы авторлық құқық төңірегінде жіберген қателерді түпнұсқамен салыстыра отырып, зерттеу жүргізеді.

Түйін сөздер: Ата заң, терминдер, авторлық құқық, халықтық педагогика.

Danayeva N.
Copyright and ethno publicism

This article deals with the basic concepts and terms of copyright and about the book, published in 2011 by G. Etekbaevoy "Besikten bakiga deyin". If folk pedagogy is the basis of education, this book is one of them. The Central Library fund are the authors of scientists-ethnographers A.Seydimbekov, S. Kasimanov, S. Kenzheahmetov about customs, ornaments, national clothes of Kazakh people. A five-volume book A. Nusipokasuly «Agash besikten jer besikke deyin» has become for G. Etekbaeva an inspiration for her book «Besikten bakiga deyin». So, the book «Besikten bakiga deyin» was partly copied from the book «Agash besikten Jer besikke deyin». The author of this article made a comparative analysis of the book G. Etekbaeva and A. Nusipokasuly.

Key words: Constitution, terms, copyright, popular pedagogy.

Данаева Н.Т.
**Авторское право и
этнопублицистика**

В статье изучаются основные понятия и термины авторского права. Также представлен анализ книги Г. Етекбаевой «Бесіктен бақиға дейін», опубликованной в 2011 году и представляющей собой прекрасный образец народной педагогики. Автор также отмечает ценность книжного фонда Центральной библиотеки, в котором находятся книги ученых-этнографов А. Сейдимбекова, С. Касиманова, С. Кенжеахметова, посвященные обычаям, традициям и культуре казахского народа. Автор проводит сравнительный анализ пятитомника А. Нусипокасулы «Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» и книги Г. Етекбаевой, отмечая корреспондирование текстов.

Ключевые слова: Конституция, термины, авторское право, народная педагогика.

**АВТОРЛЫҚ
ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЭТНОКӨСЕМСӨЗ**

Көрнекті ақын, қаламгер Қасымхан Бегманов – абыз, зерттеуші ғалым Жағда Бабалықұлымен сыр-сұхбат жасап отырып «абадан» жайлы айтып беруін сұрайды. Сонда Ж. Бабалықұлы: «Біздің қазақ абадан деп қасқырдың көсемін айтады, – дейді. Ит пен қасқырдың бөлінгеніне он үш мың жыл болыпты дей келе, әлемдегі иттердің жүз жиырма алты түрі барын, бірақ қазақтың тау төбеті солардың бәрінен мықты екенін тарқата айтады [1,108 б.]. Тау төбет күндіз адамға үрмейді, ұйықтап жатады. Кешке қой қораның шетіне шығып, таң атқанша қойды айналып жүреді. Жәй иттер қасқырмен айқасуға бара бермейді. Қасқыр ауылға жақындағаннан қыңсылап, жан-жаққа бетімен тұра қашады. Этнограф, ғалым Ж. Бабалықұлы айтып отырған «тау төбет» қасқырмен жекпе-жекке қаймықпай барады екен. Не өзі өледі, не қасқырды өлтіреді. Тау төбеттің осындай қайсар мінезі бар екен. Осы тау төбетті қытайлар «біздікі» деп ЮНЕСКО-дан өткізіп алыпты. Соны естігенде қатты ауырып қалдым, айналайын. Ал біз отырмыз, екі қолымызды қусырып, біреу келіп заңдастырып беретіндей. Өзіңнің мүлкіңе, байлығыңа, әдет салтыңа, ата-ғұрпыңа, өзіңнің туған тіліңе өзің ие болуың керек қой» – деп өкініш білдірген екен [1]. Бұл жердегі Ж. Бабалықұлының жүрегін ауыртып отырған мәселе авторлық құқықты жасауда салғырттық танытып, ұлттық құндылық боп танылатын жеті қазынаның бірі «тау төбеттен» оп-оңай айырылып уыстап шығарып алғандығымыз біле білгенге.

Қайбір жылдары телеарналардың бірінен бір неміс «қазақтың бал қымызын патенттеп алыпты» деген қауесет таратты. Естігенде төбемізден жай түскендей болғаны шындық. Артынша журналист Индира Жылқайдароваға дәл сол германиялық Ганс Цольманмен жүздесудің сәті туған. Ол сұрақты төтесінен қойған журналиске бірден-ақ, «қымыз – сөзсіз мал баққан көшпелі қазақтың ұлттық сусыны», – деп мойындаған. Ол тек қымыз сөзін алмастырып, «Кумылак» деген атауды патенттеген боп шықты [2]. Ия, неміс халқы пысық, әрі тиянақты. Бір ғана атауды патенттеп, екінші бір адамның ол сөзді қолдануына шектеу қойды. Яғни, авторлық құқығын дер кезінде заңдастырып алды.

Негізінде, авторлық құқық жайындағы заңды бекітіп алғанбыз. Алайда оның орындалу, орындалмауын қадағалап

отырған мекемелер бар ма? Осы тұрғыда бір ғана журналистік зерттеуімді ортаға тастап көрсем деймін. Ахмет Жүнісұлының тілімен айтқанда, әдеп – қазақта «көргенді, көргенсіз» деген сөздің шапағаты мен кесапаты адамгершілікті өлшейтін ең әділ «таразы» сықылды. Баласы «көргенді» дегенді естіген қазақ баяғыда төбесі көкке жеткендей қуанған. Бұл шынға шығу үшін аса назар аударатын міндеттерге тәрбиелеген. А. Нүсіпоқасұлының 5 кітаптан тұратын "Ағаш бесіктен жер бесікке дейін" кітабы, С. Медеубекұлының "Ою хан мен Жою хан" ертегі кітабы, А. Жүністің "Пәниден бақиға дейін" кітабы, келешек ұрпақтың бойына ұлттық құндылықты дарытып, салт дәстүрді санаға сіңдіре отырып тәрбиелеу, түзу жолға салу мақсатында жазылған құнды еңбектер. Ал осындай дайын еңбектерді басқа атаумен көшіріп басу, тарату, авторлық құқыққа қол салу болып саналмай ма?

Жалпы, Ата заңымыздағы авторлық құқықтың негізгі ұғымдары мынадай терминдермен көрсетілген:

1) автор – шығармашылық еңбегімен ғылым, әдебиет, өнер туындысын жасаған жеке тұлға;

2) авторлық құқық – автордың жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтары [3].

Ал авторлық құқықтың қағидаларын этно-көсемсөзбен жеткізер болсақ «өзгенің ала жібін аттамау» түсінігіне сай келеді. Этно-мәдени бағыттағы тәрбиеге сүйенсек, жалпы адамзат құндылықтарына қайшы келмейтін ұлттық мәдениет пен аймақтық дәстүрлерге, құндылықтар мен нормаларға сәйкес құрылған, жалпы адамзаттық құндылықтарға негізделген принцип болып табылады. Қазақ дүниетанымында ала жіп туралы әр түрлі ұғымдар мен түсініктер бар. Мысалы, баланың тұсауын кескенде, адамдар қатты ренжіскенде тағы басқа әдет-ғұрып қағидаларында «Ала жіп» бейнесі қолданылады. Яғни, *ала жіп аттамау* деп ол адалдыққа, адамгершілікке сай қолданылатын теңеудің бір саласы десе де болады. Бұл теңеу «ешкімге қиянат жасама, біреудің мал-мүлкін ұрлама» деген терең мағынаны білдіреді.

«Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» кітабында біреудің «мен ешкімнің ала жібін аттаған жоқпын» деген сөзі оның ақ-адалдығын білдіреді, – деп жазылған [4].

2011 жылы Шығыс Қазақстан облысының мәдениет басқармасының қолдауымен қазақ халқының өмірлік тәжірибесі мен салт дәстүрін, әдет ғұрпын насихаттайтын «Бесіктен бақиға дейін» атты Гүлбаран Етекбаеваның кітабы

«Либриус» баспасынан жарық көрген екен. Автор айтқандай кітаптың бүгінгі жас ұрпаққа берер тағылымдық, танымдық мәні зор [5]. Автор бұл кітаптың алғысөзінде Абай Құнанбаевтың, Ахмет Байтұрсынов, Александр Леvidiң айтқандарынан мысал келтіре отырып, жас ұрпақты тәрбиелеуге ұмтылады. Кітап өте ұғынықтық тілмен, аналық мейіріммен жазылған. Алайда өңірлік салт дәстүрлерімізді терең зерттеп, хатқа басып кеткен Ахмет Жүнісұлының «Пәниден бақиға дейін», А. Нүсіпоқасұлының «Ағаш бесіктен жер бесікке» кітабының негізінде жазып, кейбір мәтіндерін толықтай көшіріп басқан. "Жұлдыз" журналы 2001 жылғы №1-6 сандарында этнографиялық баян болып табылатын Ахмет Жүнісұлының «Пәниден бақиға дейін» мақаласын «Дәстүр» айдарында үзбей беріп отырған. Қаймағы бұзылмаған баба тіліміздің мәйегін еміп, сахара тұрмысының қайнаған ортасында өскен, көргені-түйгені мол, көкірегі қордалы қаламгердің «Пәниден бақиға дейін» атты үлкен танымдық еңбегі сол кездерде редакцияның да олжасы болғанын редактордың алғысөзінен байқаймыз. Кейін келе «Жұлдызда» жарық көрген материалдар толықтырылып Қапиза Әлжанованың құрастыруымен үш мың дана тиражбен «Пәниден бақиға дейін» атты кітап болып қайта бастырылды. Тәрбиенің түп тамыры халықтық педагогика дейтін болсақ, бұл кітап сол асылдың бір сынығы еді. Орталық кітапхананың қорында қазақ халқының әдет ғұрпы, салт-санасы, ою-өрнектері, ұлттық киім-кешектері туралы жазған ғалым-этнографтар А. Сейдімбеков, С. Қасиманов, С. Кенжеахметовтердің кітаптары жеткілікті. Ал, А. Нүсіпоқасұлының «Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» дейтін 5 томдық кітабы Гүлбаран Етекбаева апамыздың «Бесіктен бақиға дейін» кітабына азық болғандай. Олай дейтініміз, «Бесіктен бақиға дейін» кітабы «Ағаш бесіктен жер бесікке дейіннің» көшірмесі іспеттес.

Г. Етекбаева «Бесіктен бақиға дейін» кітабын даярлау барысында Авторлық құқық туралы заңның ескермегенін және пайдаланылған әдебиеттер мен дереккөздерге сілтемелерді ұсынбағанын аңғарамыз. Мәселен, А. Нүсіпоқасұлының бес томдық «Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» кітабының 1-томының 7 бетінде «Қалжа беру» дәстүрі туралы түпнұсқа былайша басталады: «Қалжа – босанған анаға арнаулы мал сойып беретін ет пен сорпа. Әйелдерді ерекше құрметтеп, қадірлейтін халқымыз аналар жүкті болғаннан бастап ерекше күтімдеп, оған «қалжа» деп күні ілгері еркек қой әзірлеп қояды. Жаңа

босанған анаға «қалжа» берудің үлкен маңызы бар. Яғни, қалжаға сойған малдың бауыздау қанын сәл ағызып, қалған қанын таза ыдысқа құйып алып, оны шарбы маймен араластырып қуырып, жаңа босанған анаға, дәрі ретінде береді. Піскен мойынды бөлмей мұжып, «баланың мойны тез бекісін» деп биік бір жерге ілдіріп қояды. Асықты жілікті де мұжып, сорпаға қандырады. Міне бұл «қалжа жеу» деп аталады. Қалжа жеген әйелдер белін тез бекітіп, қол-аяғын бауырына тез алады. Түрлі ауру-сырқауларға қарсылық қуаты артады. Омырау сүті молайып, нәресте тез ширайды. Омырау сүтіне қанған бала есейгенде мықты болады. Сондықтан үлкен кісілер әлжуаз жігіттерді көргенде: «Әй, сен туғанда шешен қалжа жемеп пе еді?» – деп кейістік білдіреді. Айтпағымыз түсінікті болу үшін өзгертілген сөздердің тізімін курсивті әрі қою қара түспен белгілеп, Түпнұсқа деген атаумен беріп отырамыз. Г. Етекбаева "Бесіктен бақиға дейін" кітабының 94 бетінде жоғарыда келтірілген қалжа туралыны былайша өзгеріске ұшыратып береді: Қалжа – босанған әйелге арнаулы мал сойылып берілетін тамақ. «Ең көрікті, ең сыйлы адам жүкті ана» дейді халқымыз. Аналар екі қабат болғаннан бастап ерекше күтіп, оған қалжаға күні бұрын еркек қой немесе басқа семіз мал күнілгері даярлап қояды. Жас босанған әйелдің әл-қуатын жиып, белі тез бекіп кету үшін арнаулы мал сойылып берілетін тамақты «қалжа беру» деп атайды. Жаңа босанған аналарға қалжа берудің өзіндік мәні және үлкен ғылыми негізі бар. Онда қалжаға сойылған малды бауыздағанда қанын сәл ағызған соң бауыздауынан таза ыдысқа құйып алынған қанды шарбы майға араластырып қуырып дәрі ретінде жаңа босанған аналарға береді. Жаңа піскен мойнын іскер әйелдердің біріне немесе кіндік шешесіне бөлмей мұжытып, баланың мойны бекиді деп биік жерге ілдіріп қояды. Ал босанған анаға асықты жіліктің етін жегізіп, сорпа ішкізеді. Қалжа жеген әйелдер белін тез бекітіп, қол-аяғын бауырына тез алады. Түрлі сырқатқа қарсы қуаты артады. Емшек сүті молайып нәресте тез ширайды. Емшек сүтіне қанған бала есейгенде қуатты, сүйегі мықты болатыны жұртшылыққа аян». Түпнұсқадағы дәстүрдің бірі «Баланың қырқына дейінгі күтімі» деп аталады. Оқып көрелік: «Бала дүниеге келген күннен бастап қырқынан шыққанша түнде шам өшірілмейді. Мұның да өзіндік ғылыми мәні бар. Бала қырқынан шыққанша шам жағып қою – баланың шошу, тұншығу және ана мен баланың әртүрлі қауіп-қатерден сақтануы үшін қажет. Әдетте, бала қырқынан шыққанша

баланы бір күні тұзды, бір күні сабынды, кейде маралшөп салынған суға алма-кезек шомылдырып отырады. Баланы тұзды сумен шомылдырса, баланың денесі шымыр болып, ауру-сырқауға қарсы иммунитеті қалыптасады. Сабынды су – баланың денесіне жабысқан түрлі микробтарды, бөгде иіс-қоңыстарды жойып, терідегі саңылауларды ашуға көмектеседі. Ал маралшөп қосылған баланың денесіндегі түрлі зиянды бактерияларды жойып, бала тез ширайды» деп аяқталады [Ағаш бесіктен жер бесікке дейін. А.: 10-11 бет]. Ал «Бесіктен бақиға дейін» кітабында Г. Етекбаева тақырыптың өзіне бір сөз қосып «Баланың қырқына шығарғанға дейінгі күтімі» деп өзгертеді (118 бет). Жалпы мәтіндегі бірен саран сөздер өзгергенмен түпнасқадағы мағына еш өзгермейді. Яғни, мәтінді оқып шығып, өз сөзімен қайта жазып шыққан. Ендеше, мәтіндерді салыстырып көрелік: «Нәресте дүниеге келген күннен бастап қырқынан шыққанша қырық күн түнде шам сөндірілмейді. Нәрестенің шошып, тұншығып қалуынан ерекше сақтанады. Бала қырқынан шыққанша бір күн тұзды суға, бір күн сабынды суға, бір күн марал шөп салынған суға кезек шомылдырып отырады. Нәрестенің бүкіл денесіне қойдың құйрық майын жағып, сылап өс-өс деп қол-аяғын керіп созып шынықтырып отырады. Қазақ ұғымында тұзды сумен шомылған баланың денесі шымыр болып өседі де, ауру-сырқауға қуаты күшті және де бір жері жарақаттанса тез жазылады. Сабынды сумен шомылдырылса, баланың денесіне жабысқан микробтар мен бөгде иістер жоғалып, тері түтікшілердің көзі ашылып, бала ақаусыз, дені сау болып есейеді. Ал марал шөппен шомылдырса, баланың денесіндегі түрлі ауыру қоздырғыш бактериялар жойылып, сәби тез ширап қағылез, зерек болады» делінген. Енді осы екі мәтіндегі ерекше қарайтылған сөздердің берілуі мен мағынасының жақындығына қарасаңыз сөзсіз көшірілген деген ойды туғызады.

Сондай-ақ, Г. Етекбаева "Бесіктен бақиға дейін" кітабының 122 бетінде "Бесік жырының" айтылу рәсімдері мен тарихына тоқталады. Ол жерде де "Ағаш бесіктен жер бесікке дейінгі" кітабының 1 томынан оның ішінде 16 беттегі Бесік жыры толықтай көшіріліп беріледі [Қара: Т. 1–Б.1, 16-206]. Ал 150-151 беттегі "Қыздарға қойылатын талаптар", "Шолпы, маржан-моншақ тағу", "Қыздарды сезімталдыққа, сергектікке баулу", "Қыздың оң босағаға отыруы" салттары Түпнұсқаның 2 томынан, атап айтқанда 7-9-10 беттерден тақырыбымен қоса көшірілген.

Г. Етекбаева "Бесіктен бақиға дейін" кітабы-

ның 232-ші бетінде "Ою хан мен Жою хан" туралы ертегіні баяндайды [6]. Бала кезінде ата-әжелерінен естігенін ескерте кетеді. Алайда ол ертегінің авторы филология ғылымдарының кандидаты, доцент, өнертанушы ғалым Сағатбек Медеубекұлының төлтуындысы екенін екінші бірі біледі. "Балалар әдебиеті" баспасынан 2004 жылы жарық көрген "Ою хан мен Жою хан" кітабына сілтеме жасауды ұмыт қалдырады [6, 6-17 бб]. Автордың бұл жолы Ертегінің мәтіні тұрмақ бір де бір әрпіне қиянат келтірместен ою-өрнектеріне дейін көшіріп қойғанын қанағат тұттық.

"Бесіктен бақиға дейін" кітабының авторы Г. Етекбаева 314-315 бетте де көшірулер мен өзгертулерге жол берген. "Ағаш бесіктен жер бесікке дейіннің" 4-томына да қол салған. Яғни, "Қыз шығару" (32 бет), "Сарын айту" (21 бет), "Сыңсу" (26 бет) қысқартылып, өзгертіліп берілген. Сондай-ақ, 316 беттегі "Аушадияр", 317-беттегі "Келін түсіру", "Жасау көрсету" автордың өз сөзімен жазылса да мән-мағына өзгертілместен 4-томның 30-38 беттерінен көшірілген. Ал, 376 беттегі "Сірге жияр" кәдесі А. Жүнісұлының "Пәниден бақиға дейін" кітабының 100-бетінен сол күйде түгел көшірілген [7, 100]. Автор "Бесіктен бақиға дейін" кітабының 446 бетінде қайтадан А. Нүсіпқасұлының бес томдық «Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» кітабының 5-томының 5-бетіндегі Ықылас батасының мәтініне құда түседі. "Баталы құл арымас" деген тақырыпшамен көшіріп басқанмен арасында мәтінді автордың өз сөздеріне икемдегені байқалады. Сондай-ақ, 456 беттегі "Шаңыраққа берілетін бата" 5 томдықтың 19 бетінен сол күйде, алайда түпнұсқада көпше түрде берілген бата, автордың кітабында жеке түрде, өзгертіліп берілгенін айта кеткен жөн. Мысалы, түпнұсқада: "Қазақ салтында алыс жерден, өзге ру-тайпалардан келген білікті кісілер өздерін сыйлап, құрметтенген қасиетті қара шаңырақтарға мынадай мазмұндарда бата береді:

Шаңырақтарың шайқалмасын,
Бақ-дәулеттерін ортаймасын.
Жаратқан иең жар болып,
Не сұрасаң да қайтармасын!
Шаңырақтарың сыйлы болсын,
Отбасыларың дулы болсын.
Қоныстарың нулы болсын,
Өрістерің сулы болсын!
Аллаһуакбар! –

деп алғысын ақтарады, – делінген.

Ал, Г. Етекбаеваның кітабында былай

жазылған: "Қазақ салтында алыс жерден, алыстағы ру-тайпалардан келген білікті адамдар өзі барған ел мен жердегі сол өзі түскен шаңыраққа мынандай мазмұнда бата жасайды.

Шаңырағың шайқалмасын,
Бақ-дәулетің ортаймасын.
Ата-бабаң аруағы,
Не сұрасаң қайтармасын.
Шаңырағың сыйлы болсын,
Қонысың нулы болсын,
Өрісің сулы болсын!
Шайың қызыл болсын,
Ғұмырың ұзын болсын!
Несібең таса берсін,
Дұшпаның қаша берсін,
Құдайым ұзақ ғұмырды жаза берсін.
Аллаһу акбар!

Сондай-ақ, "Бесіктен бақиға дейіннің" 511-бетіндегі "Арыздасу" да қысқарған күйде өзгертіліп берілген, оны 5-томның 55 бетіндегі түпнұсқасқа айғақтай алады. Түпнұсқадағы "Арыздасу" туралы мәтін былай беріледі: "Қазақ салтында, дүниеден өтер адам «енді дәм-тұзым таусылды-ау» деген соңғы сағатында алыс-жақындағы бала-шаға, ағайын-туыс, дос-жарандарын шақыртып алып, олармен ең соңғы рет қоштасып, тірлігінде істеген пендешілік істерін, артық-кемін кешірулерін сұрайды. Алыс-беріс, қарыз-құрыздарын адақтайды да, ақтық өсиетін айтады. Міне, бұл «арыздасу» деп аталады. Арыздасуда айтылған ақтық өсиетті, айтқан өтінішті артта қалған адамдар міндетті түрде орындайды. Арыздасуға шақырылып, дүниеден өтер алдында жатқан адамның соңғы рет жүзін көріп, ақтық өсиетін ет құлақтарымен естіген туыс-туған, дос-жаран, бала-шағалары онымен бақұлдасып қоштасып тірлікте істеген артық-кем істері болса кешіріп: «сен де біздің артық істеріміз болса кеш! Бақұл бол» деп теріс айналып көз жастарын көрсетпей сығып алады. Сол себепті «арыздасу» кей жерде «ант – тәуба мезгілі» деп аталады". Ал бұл мәтін Г. Етекбаевада мынадай өзгеріске ұшырайды: "Дүниеден өтер адам енді дәм-тұзым таусылды-ау деген соңғы сағатында алыс-жақындағы бала-шаға, ағайын-туыс, дос-жарандарын шақырып, олармен соңғы рет қоштасады. Тіршілігінде пендешілікпен істеген артық-кем істерін кешірулерін сұрайды. Алыс-беріс, қарыз-парыздарын айтып, ақтық өсиетін қалдырады. Міне, бұл «Арыздасу» – деп аталады. Арыздасуда айтылған әрқандай сөзді, өсиетті естіген адамдар оны қалт жібермей

орындайды. Арыздасуға шақырылып, дүниеден өтер алдында жатқан адамның соңғы рет жүзін көріп айтқан сөзін ет құлағымен естіген ағайын-туыс, дос-жарандары онымен бақұлдасып, қоштасып тірлікте өткізген пендешіліктері болса кешіріп: «*Сен де қарызыңды кеш, бақұл бол!*» – деп теріс айналып, көз жастарын көрсетпей сығып алады. Сол себепті кей жерлерде арыздасуды «Бақұлдасу» немесе «Ант мезгілі» – деп те айтады. Қазақ халқының адамгершілікке беріктігі сонша, О дүниеге аттанарда артына жақсы сөз, жарасымды өсиет қалдырып кетуді адамдық парыз санайтындықтан, өлушінің артында жаман сөз, дау-дамай, өкпе-реніш қалмайды. Қайта марқұмның артында қалғандар оның өсиеті бойынша бұрынғыдан әрі береке-бірлікке келіп, адамдық өмірді тату-тәтті өткізуге құлшынады". Бұл жерде де мәтіндегі сөздердің қаншалықты деңгейде өзгергенін аңғару еш қиындық туғызбайды.

512-беттегі "Имансу" (5 том, 58 бет) сол күйде көшірілсе, түпнұсқадағы "Естірту-хабарлау" (61-63 бб) "Өлімді естірту" тақырыбымен өзгертілген.

514-беттегі "Арулау (сүйекке түсу)" мәтіні еш өзгертусіз алынғанын байқаймыз, себебі, түпнұсқада да дәл солай 72-75 беттерде берілген. 521-беттегі "Өлімге бару" сәл-пәл өзгеріске ұшыраған. Оны түпнұсқаның 5-томынан, атап айтқанда 65-66 беттердегі мәтіндермен дәлелдей аламыз. 522-беттегі қысқартыла берілген, сөздері өзгертілген "Топырақ салу" А.Нүсіпқасұлының бес томдық «Ағаш бесіктен

жер бесікке дейін» кітабының 5-томының 86-87 бетінде бірізденіп түпнұсқаға айналып жатқанын қалай жасырарсың. Ал 54-55 беттегі "Өлімге келгендердің алдынан қарсы алып шықпау және аттандырмау" Г. Етекбаеваның кітабында, яғни 524 бетте "Өлімге келгендердің алдынан шықпау және аттандырмау" болып қана өзгеріп, негізгі мәтін түгелдей көшіріледі. Сондай-ақ, 63-65 беттердегі "Өлімнің түрлері" Г. Етекбаеваның "Бесіктен бақиға дейін" кітабының 526-527 беттерінде еш өзгертусіз көшіре салғанын дәлелдеу еш қиындық туғызбайды.

Сөз соңында айтарым Г. Етекбаева "Бесіктен бақиға дейін" кітабын әзірлеу барысында авторлық құқық туралы Занды ескерді ме? Әлде, қазақтың салт дәстүрі ортақ деген ұстанымда болды ма? Жоғарыдағы авторлардың жазбаларына, авторлық және сабақтастық құқықтарына нұқсан келтірді ме, жоқ па? Оны анықтау мақсатында емес, кітаптың жаңашылдығы неде? – мәселесін ажырату мақсатында жазылғанын ескертемін. "Ағаш бесіктен жер бесікке дейін" секілді тағы да басқа осы мазмұндас кітаптарды көшіріп қайталағаннан гөрі, өзі туып-өскен Шығыс Қазақстан өңірінің ою-өрнегі, тұрмыс салттық дәстүрлері, киім-кешегі, таңбалары жайында ғылыми зерттеулер жүргізіп, сол өлкені танып білу туралы кітаптар жазылса жөн болар еді және Авторлық және сабақтас құқықтарды қорғаудың 48-49-баптарын әрбір автордың біліп жүргені нұр үстіне нұр болар еді [3].

Әдебиеттер

- 1 Бегманов К. Этнографпен әңгіме. – Алматы: Дәстүр, 2010. – 108-109 бб.
- 2 (<http://m.khabar.kz/kz/news/kogam-kz/item/30098-kymyzdy-eshkandaj-nemis-kasipkeri-patenttep-algan-zhok>).
- 3 Авторлық құқық және сабақтастық құқықтар туралы. – Алматы: Жеті жарғы, 2004 немесе <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000006>
- 4 Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы: Атамұра, 2010.
- 5 Етекбаева Г. Бесіктен бақиға дейін. – Өскемен: Либриус, 2011.
- 6 Медеубекұлы С. Ою хан мен Жою хан. – Алматы: Балалар әдебиеті, 2004.
- 7 Жүнісұлы А. Пәниден бақиға дейін. – Алматы: Жазушы, 2001.

References

- 1 Begmanov Kh. Etnografpen angime. – Almaty: Dastur, 2010. – 2010. – 00A. 108-109 бб.
- 2 <http://m.khabar.kz/kz/news/kogam-kz/item/30098-kymyzdy-eshkandaj-nemis-kasipkeri-patenttep-algan-zhok>.
- 3 Avtorlyk kuckyk zhane sabaktastyk kuckyktar turaly. – Almaty: Zheti zhargy, 2004 nemese <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000006>
- 4 Khazaktyн salt-dasturleri men adet-guryptary. – Almaty: Atamura, 2010
- 5 Etekbayeva G. Besikten bakiga deiyn. – O.: Librius, 2011
- 6 Medeubekuly S. Oiu han men Zhoiu han. – Almaty: Balalar adebieti, 2004 zh.
- 7 Zhunisuly A. Paniden bakiga deiyn. – Almaty: Zhazushy, 2001 zh.

Қалиаждарова Ш.
**Қазақстан телевизия
нарығы: трансформациялық
тенденциялар**

Мақалада соңғы жылдардағы Қазақстан телевизия нарығындағы трансформациялық өзгерістер сарапқа салынады. Трансформациялық процестер телевизия құрылымы қызметтерінің барлық қырына әсер етті. Ақпараттық қоғам жағдайына ақпарат құралдарының бейімделуін қамтамасыз ететін медиасаладағы мұндай процесс отандық барлық арнаға тән.

Түйін сөздер: трансформация, консьюмеризация, дигитализация, сегмент, инфотейнмент.

Kaliyazhdarova Sh.
**Kazakhstan TV market:
the transformation
trends**

The article analyzes the transformative tendency in the Kazakhstan television broadcasting industry in recent years. This tendency has had a marked impact on all the activities in the television broadcasting. Thus the information media are adapting to this development as can be observed in all TV channels across the country.

Key words: transformation trends, consumerization, digital TV, TV segment, infotainment.

Қалиаждарова Ш.
**Телевизионный
рынок Казахстана:
трансформационные
тенденции**

В статье проанализированы трансформационные тенденции телевизионного рынка Казахстана за последние годы. Трансформационные процессы оказали влияние на все стороны структурной деятельности телевидения. Такой процесс в медиаотрасли вынуждает информационные средства подстраиваться под сегодняшнюю ситуацию информационного общества, в целом же это присуще всем отечественным каналам.

Ключевые слова: трансформация, консьюмеризация, дигитализация, сегмент, инфотейнмент.

**ҚАЗАҚСТАН
ТЕЛЕВИЗИЯ НАРЫҒЫ:
ТРАНСФОРМАЦИЯЛЫҚ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

Қазақстандық телевизия нарығында соңғы 10-15 жыл ішінде үлкен өзгерістер болды. Ең алдымен теленарықта арналар саны артты (салалық арналар ашылды), телеөндірістің біртіндеп дигитализация, яғни сандық форматқа көшуі, жарнама нарығындағы табыстың төмендеуі, арналардың тақырыптық ауқымының кеңеюі, технологиялық тұрғыда дамуы (кабельдік, спутниктік, сандық және ғаламтор арқылы хабар тарату), коммерциялануы және кейбір салалық арналардың ірі телекомпаниялар құрамына кіруі, т.б.

Тележүйедегі трансформация уақыт талабы және әлеуметтік трансформацияның технологиялық, идеологиялық және басқа да бағыттарға деген жауабы болып табылады. Медиажүйе қоғамдағы маңызды базалық институт және ол қоғам өміріндегі барлық саланы қамтиды десек, бұл ретте қоғамдық трансформация ұстанымын пайдалануға мүмкіндік бар.

Трансформациялық процестер телевизия құрылымы қызметтерінің барлық қырына әсер етті. Ақпараттық қоғам жағдайына БАҚ-тың бейімделуін қамтамасыз ететін медиасаладағы мұндай процесс қазір ғалымдар тарапынан кеңінен зерттелу үстінде.

Сандық форматқа көшу (дигитализация), ғаламторға кірігу және коммуникациядағы конвергенция классикалық медиа түрлеріне қазіргі ақпараттық қоғам ыңғайына бейімделу қажеттігін көрсетті. Телеарна аудиториясының басым бөлігі ғаламторға ауысты.

Қазіргі таңда еліміздегі интернетті қолданушылар саны 73%-ға жетіп, бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық рейтингінде 41-орынға көтерілді. ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігі мәліметтері бойынша, тұрғындар саны 10 мыңнан асатын және одан да көп ауылдық елді мекендерде 3G стандартының мобильді байланысы енгізілсе, 4G стандарты тұрғындар саны 50 мың және одан да көп елді мекендерде қосылған. Ал 2017 жылдың соңына қарай, еліміздің барлық аудан орталықтары 4G стандартымен қамтылу жоспарланып отыр. Ал, Media Metrix компаниясының ақпараттарына сүйенсек, АҚШ-та 94 млн-ға жуық интернет пайдаланушылар (АҚШ ғаламтор пайдаланушылардың жалпы санының 56%-ы) бейнематериалды интернет арқылы көреді. Points North Group зерттеулері интернет пайдаланушылардың

28%-ы телебағдарламаларды ұялы телефон немесе смартфондары арқылы көретіндігін анықтап отыр [1]. Бұдан байқайтынымыз аудиторияның басым бөлігі дәстүрлі телевизиядан бас тартып, бағдарламаларды телеарна сайтынан немесе арнайы ғаламторлық қызметтерді пайдалану арқылы көреді. Нильсен компаниясының зерттеулері телекөрсеткіштерді екі топқа бөліп қарастырады. Олардың алғашқысы дәстүрлі телевизия қызметін пайдаланып, онлайндық жүйеге мүлде мән бермейтіндер. Ал, екінші топтағылар барлық ақпаратты тек желіден алуды жөн санайды, телевизорды мүлде көрмейді [2]. Соңғы топтағылар қатары қазір күн сайын өсіп келеді.

Ғалым Марина Белоусова телевизиядағы трансформациялық процестердің бейнелеуіш құралдар мен жанрлық өзгерістерге әсерін төмендегі аспектілер арқылы көрсетеді. Зерттеушінің сөзіне жүгінсек, журналистік материал өндірісінде телевизиялық технологиялардың үнемі өзгеруі жанрлардың трансформациялануына әкеледі. Уақыт өте келе ақпаратты алу, өңдеу және таратудың жаңа мүмкіндіктері туындап отырады [3]. Осы саланы зерттеуші Ирина Григорьева «ғаламдық ақпараттық кеңістік бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникация саласында дәстүрлі аудиобейне медианың информатизация мен конвергенция талаптарына сай бейімделіп өзгеруі қажет. Технологияның дамуы – ол телевизияға төнген қауіп емес, керісінше аудитория үшін түрлі технологиялық платформада, кез келген пішінде және дәстүрлі телевизиялық таралыммен ғана шектелмей, жаңа мүмкіндіктерге қол жеткізу».

Танымал ғаламдық BBC арнасының даму стратегиясында «Арнадан таралған хабарлар бір күндік ғана болмауы керек. Бір рет көрсетіліп, ұмытылып кетпеуі тиіс. Ол болашақпен байланысты болуы қажет және ол басқа да идеялардың туындауына себепкер бола отырып, жаңа дүниелердің келуіне ықпал етуі тиіс» деп көрсетілген. Бұдан танымал телеарнаның контентті дамытудың жаңа моделін ұсынып отырғандығын байқаймыз.

Шетелдік ғалымдар зерттеулеріне сүйенсек, мұндай үрдісті макдональдизация, яғни ақпараттық қоғамға медианы бейімдеу, контент өндірісін жеңілдету және сол арқылы арнаның жарнама таратудағы мүмкіндігін арттыра отырып, нәтиже мен табысқа жету [4]. Қазақстандық телеарналар бұл стратегияны басқа елдердің танымал шоуларын сатып алу және оны қазақы аудиторияға бейімдеу арқылы іске асырып отыр. Мұндай үрдіс тек біздің елде ғана емес,

барлық мемлекетте де қарқынды жүруде. Ресей мен Украина ғалымдары телесалада мұндай процестің белең алып бара жатқандығын айтады. Зерттеушілер мұны медиакеңістікті «батыстандыру» (вестернизация), яғни батыстық емес елдердің саясатына, экономикасына, ұлттық мәдениетіне батыстық құндылықтарды, принциптерді, әдістер мен тәсілдері енгізу процесі дейді [5].

Қазір қазақстандық телеарналарда аудитория талғамына, сұраныса орай телеөнім дайындауға ұмытылу тенденциясы жүруде. Мұны зерттеушілер консьюмеризация деп атайды. Яғни, сұраныс ұсынысты қанағаттандыру процесі. Елдегі танымал телеарналар Қазақстан, Хабар, Kazakh TV, 31-арна – сандық жүйеге көшу, салалық арналарды өздеріне қосу арқылы ірі арнаға айналу, конвергенция, шағын форматта материал дайындау, интербелсенділік пен мультимедиалану секілді негізгі медиатенденцияларды ұстануды қолға алып келеді.

Еліміздегі телехабар тарататын ірі арналар кейбір салалық арналарды қосып жаңарған форматта хабар тарата бастады. Мысалы, «Хабар» телеарнасының ресурстарын жаңғырту мақсатында шетелдік аудиторияны қамтыған тұңғыш отандық «Kazakh TV» мен «Білім және Мәдениет» телеарналары біріктірілді. Ал «Хабар 24»- «Хабар» агенттігі базасы негізінде жұмыс жасайды. Ол Қазақстанда тәулік бойы жұмыс істейтін тұңғыш сандық жаңалықтар арнасы.

Сонымен қатар арналардың басым бөлігі көрсеткіштерімен ресми сайттары мен әлеуметтік желілер арқылы байланыс жасауды жолға қойған. Қазір телеарналар көрсеткіштерімен байланысты күшейткен. Оны тікелей эфирдегі байланыстан («Әйел бақыты», Қазақстан арнасы), сонымен қатар кейіпкер тағдырын көрсеткіштерімен, дауыс беруімен байланыстыру («Мұзарт лайф», Хабар арнасы), ресми сайттағы, әлеуметтік желілердегі, телеарна форумындағы, YouTube арнасындағы аудитория пікірімен санасу, сол арқылы тақырып таңдау, кейіпкер табу, контент трансфері, яғни өнімді тек ТВ-дан ғана емес, сайттан, әлеуметтік желілер беттерінен және YouTube арнасынан тез тауып көре алу мүмкіндігін жасау, сонымен қоса ұялы телефондар мен смартфондарға қосымшалар ұсыну – көрсеткіштеріне өнімді өткізу үшін қажетті алғышарттар.

Телевизия мен ғаламтор бейнелік ақпарат тарату тұрғысынан, сипаты мен технологиялық жағынан бір-біріне ұқсас ақпарат құралдары. Олардың ақпаратты бейнекөрсеткіш арқылы

беруі – маңызды рөл атқарады. Осы екі ақпарат құралының бірігуі арқасында ақпарат таратудың жаңа пішіні пайда болды. Оны ғаламторлық телевизия, интерактивті телевизия немесе IPTV деп атап жүр. Алайда, ғаламтор мен телевизиялық контенттің басты ерекшелігі – оның қабылдануында. Қолы бос көрермен телевизордан қай арнаны көргісі келеді, соны қосады. Ал ғаламторда аудитория белсенді тұтынушыға айналады. Өйткені, ол өзін қызықтырған контенттің әр түрін табуына мүмкіндігі бар. Классикалық телевизияда сен арна сеткасына тәуелдісің.

Дегенменде дәстүрлі телевизия аудиториясын жоғалтпау мақсатында өздерінің ғаламторлық нұсқасының мазмұндық жағын да арттыруда. Телевизиялық арналар ақпарат тарату көздерін өзгертуде, арнайы электрондық бағдарламалар арқылы желіде үлкен көлемде ақпарат ұсынуға мүмкіндіктері бар, сондай-ақ телемәтін ғаламтор функцияларының біраз пайдалануына мүмкіндік жасайды, кабельді телеарналар көрермендерді тарту мақсатында түрлі интерактивті ойындар мен фильм көру кезінде арнайы чатты қосу арқылы байланыс орнатқан. Ал бұл өз кезегінде бағдарламаларды сегменттеуге жағдай жасайды. Дәстүрлі телеарналардың осылайша ғаламторға кірігуі мен мультиформаттануына бағытталған жұмыстарына қарамастан Reuters Institute for the Study of Journalism зерттеулері BBC арнасының жаңалықтар қызметінің телевизиялық нұсқасы танымал халықаралық ақпараттық веб-сайттардың рейтингісінен әлдеқайда жоғары екендігін көрсетіп отыр [6]. Сол секілді Отандық арналар ішінде 31-арнаның «Информбюро» жаңалықтар қызметі де көрермендер назарын ерекше аударып отыр. TNSGallupMediaAsia-ның мәліметтері бойынша, аталмыш арнаның Жаңалықтар қызметі ақпарат таратуда соңғы айларда рейтингі жағынан көш басында тұр. Деректер бойынша, сұрау салынған жандардың басым бөлігі ақпараттық порталдардан гөрі тележаңалықтарға сенім білдірген.

Классикалық телевизия басшылары ғаламторды бос құтыға теңейді. Оның ішіндегі контенттің басым бөлігін баспасөз бен телевизиялық өнім толтырып тұр дегенді айтады. «Интернет – халыққа ақпаратты жеткізуші байланыс құралы ғана. Телеарна дегеніміз – сол ақпаратты жасайтын шеберхана. Мысалы, кітап оқудың бірнеше әдісі бар. Оны планшеттен, телефоннан, компьютерден оқи аласыз. Сондай-ақ, классикалық кітаптың өзін алып оқысаңыз да өз еркіңіз. Сол секілді, ин-

тернет – жоятын күш емес, қайта бұқаралық ақпарат құралдарына көмекші құрал. Ол бізге пайда әкелмесе, зиянын тигізбейді. Интернет пайда болғалы бері көрермендердің саны көбейді. Теледидардан көретіндердің саны бүгінде азайып келе жатыр. Және олардың жасы үлкейіп келеді. 2000 жылдары дүниеге келгендер теледидар қарап үйренбеген. Оларға iPad, iPhone-нан қараған ыңғайлы. Ал олардан үлкен буын үшін теледидардан қараған артығырақ. Бірақ, зерттеп қарасақ, екі буынның да қарайтын бағдарламалары, яғни контент 70-80 пайызға сәйкес келеді. Яғни, кез келген телевизиялық контент қандай болмасын арналар арқылы өз көрерменін табады деген сөз» [7].

Тағы бір ескерілетін жайт – телеарналар өз өнімдерінің барлығын ғаламторға сала бермейді. Олар кейбір бағдарламаларын тегін көруге және көшіріп алуға тыйым салған. Ал кейбір арналар өз өнімдерінің қысқаша нұсқасын ғана береді. Мысалы, Қазақстан ұлттық арнасының Kaznews жаңалықтар қызметі тікелей эфирге шығады, сайтқа барлық өткен материалдар салынады, оны көшіріп алуға мүмкіндік бар. Сонымен қатар, арнаның жобалары да уақыт оздырмай желіге салынып, оны да көшіріп жазып алуға болады. Тек сериалдар мен фильмдерді көшіруге шектеу қойылған. YouTube арнасының қызметі де қазір ғаламтор тұтынушылар арасында өте танымал. Ол интерактивті телевизия үшін жаңа бағдарламалық өнімдер мен қызметтер ұсынуды талап етіп отыр. Бұл қызметті де қазақстандық арналар ұтымды пайдаланып отыр. Телевизиялық арналардың дені эфирлік өнімдерін өздерінің YouTube арнасы арқылы да таратып отыр.

Қазір телеарналардың ерекше мән беріп отырған тағы бір бағыты – инфотейнмент. Бұл ақпарат (information) және ойын-сауық (entertainment) деген мағына береді. Ақпаратты ойын-сауықтық пішінде қызықты етіп беру [8]. қазақстандық арналар қазір мұны жаңалықтар қызметінде («Басты жаңалықтар» Евразия бірінші арнасы), ақпараттық-сараптамалық бағдарламаларда («Аналитика» ақпараттық-саяси телевизиялық журнал), танымдық («Балапан» арнасы), музыкалық хабарларда (Хит ТВ, Гэку арнасы) кеңінен қолданып жүр.

Мұндай тенденция АҚШ арналары арқылы қолданысқа енді. Жаңалықтар қызметі ортасында оқиғаға деген журналистің жеке көзқарасы, оқиға орнынан түсірілген шағын фрагменттер мен детальдарды беру арқылы көрермендер назарын аудару. Ф.В. Олешко тележурналистикадағы ойын-сауықтық бағыт екі жолмен жүзеге

асатындығын айтады: 1) нақты ойын арқылы, 2) дәстүрлі журналистік өнімдер аясында түрлі шығармашылық тәсілдерді қолдану. Мұндай бағытта дәстүрлі емес жанрларды, оқиғаны немесе көріністі стандартқа сай емес тәсілдер арқылы көрсету, интонацияны өзгерту арқылы (телевизия және радио), безендіру кезінде детальдарды қолдану және лексика-синтактикалық тәсілдерді қолданылады. Ең бастысы – осы аталған әдіс-тәсілдер аудиторияның журналистік өнімді еркін қабылдануына және оған деген жақсы пікір қалыптастыруына ықпал етуі керек. Соның нәтижесінде көрермен ұтымды салыстырулар мен ирониялардан, қалжыңдардан ләззат алып, көңіл көтерулері керек.

Қазақстандық телеарналарда ойынға құрылған бағдарламалардың алар орны қаншалықты? Ойындық жобалар отандық арналарда аса көп емес. «Білгірлер бәйгесі» зияткерлік сайысы (Қазақстан арнасы), «Келіндер бәйгесі» (31-арна), «Қараоке киллер» (НТК арнасы). Аталмыш жобаларды демалыс күндері көрсеткен арна үшін тиімді. Ал, мұндай хабарлардың жұмыс күндері аз көрсетілуі біріншіден, отандық телесериалдардың көбеюімен түсіндірсек, екінші жағынан ойындық хабарларды жасау шығармашылық және техникалық тұрғыдан күрделі болып келеді.

Инфотейнмент әдістерін қолдану телевизиялық бағдарламаның тұжырымдамасына да тікелей байланысты. Оған мысал ретінде Отандық арналардағы «Біздің уақыт» (Астана арнасы), «Аналитика» хабарын (Бірінші Евразия арнасы) және «Слуги народа» (КТК арнасы) алуға болады. Аталмыш бағдарламалардағы тілдік ойнау тәсілдері, мәтінді ойнатып беру, ирония, интертекстуалдық секілді ерекшеліктер бұқаралық мәдениет құндылықтары ретінде журналистік тәжірибеге сіңісе бастады. Сол себепті шынайылық пен жеделділікті басты ерекшеліктері санайтын күнделікті жаңалықтар қызметінің өздері ақпаратты беруде осы тәсілді жиі қолдана бастады.

Ғаламтор телевизиялық өндіріске елеулі өзгерістер әкелгендігін жоғарыда атап өттік. Бағдарламаларды сандық әдіспен тарату тасымалдаушы арналар қатарын көбейткенімен, ендігі мақсат – арналар өз өнімдерін жаңа әдістер, хабар таратудың жаңа мүмкіндіктерін пайдалануы керек. Зерттеушілер пікіріне сүйенсек, бұл тұста ең алдымен интерактивтілікті енгізу, мәліметтер тарату үшін қосымша қызмет түрлерін қосу және ғаламторға жедел шығу, электрондық коммерция қызметтерін ұтымды пайдалана білу

қажеттігі туындайды. Бұл бір жағынан телеөнім өндірушілерді үйреніп қалған стереотиптерінен бас тартып жаңа интербелсенділік мазмұндағы бағдарламалар дайындауға мәжбүрлеп отыр. Себебі, ғаламтор қызметі провайдерлері белсенді болған кезде ғана теленарықтағы бәсекелестікке төтеп бере алады.

Телевизияның интербелсенділік және ғаламтормен қосылуы аса қуатты теледидардың пайда болуына әкелуі мүмкін дейді ғалымдар. Сол себепті сандық телевизия және интерактивті эфирге қолданудың сандық әдістері хабар таратудың болашағы үшін маңызды бағыт болып табылады [9]. Ал теледидар сигналдарын сандық әдіспен өңдеу, көріністің анағұрлым сапалығы және ғаламтормен байланыстылығы телевизиялық хабардың жедел таралуына, өндірістік-технологиялық процесті жеңілдетуге, өнімнің тез дайындалуына жол ашады. Осы ретте Қазақстанда қолға алынып жатқан 2018 жылға дейін сандық эфирді жетілдіру, толық көшу саясаты телеконтенттің саны мен сапасына да оң ықпал етеді. Ғаламтор арқылы хабар тарататын нишалық, кабельдік және спутниктік шағын өнім өндірушілер қатары көбейеді деген болжам бар.

Телевизияның интербелсенділік мүмкіндіктерін қалыптастырып, аудиториясын кеңейтуге, көрерменді тек көруші ғана емес, пікір қалдырушы, бағалаушы ретінде жаңа функциясын қалыптастырған-мобильді құрылғылар, «екінші экран» (second screen) технологиясының дамуы [10]. Қазір ғалымдар бұқаралық ақпарат құралдарының бағы мобильді құралдарда, шағын экрандар арқылы ақпарат таратуға баса назар аудару керек деген тұжырым жасауда. Өйткені, жаңа гаджеттердің сатылымы жоғары қарқын алып, оған жастар жаппай бейімділік танытуда, олар арқылы тұтынатын қызметтердің саны мен мазмұны сағат сайын өсуде. Осыдан келіп, «360 градусқа» стратегиясы дүниеге келді, яғни, контент барлық каналдар: газет, радио, ТВ және Интернет арқылы таралғаны жөн дейді. Мобильді құрылғылар арқылы телеконтентке түбегейлі қол жеткізе қоймағанымызбен, бұл үрдіске де ақырын көшіп келе жатқанымыз байқалады. Өйткені, арналар қазір мобильді қосымшаларын жетілдіріп, көрерменге оған тегін қосылуға мүмкіндік беріп отыр.

Ал барлық каналдар арқылы контент тарату отандық телеөндіріске де кіріге бастады. Өйткені, ғаламтордың дамуы конвергенттік редакцияның туындауына ықпал етті. Телевизия бір ғана бейнематериал арқылы аудиторияны ұстап отыру мүмкін еместігін

түсінді. Сол себепті, «Қазақстан» және «Хабар» арналары арнайы редакция жасақтап, әртүрлі каналдар арқылы материал таратуды жолға қойып келеді.

Жалпы алғанда конвергенцияны ақпаратты тұтынушының сұранысын қанағаттандыру деп түсінуіміз керек. Өйткені, әркім өзіне қажет деген ақпаратты тұтынатыны басты назарда болуы тиіс. Конвергенция – арнаның мақсатты аудиториясына өз таңдауын жасап, көптің ішінен біреуін таңдауға мүмкіндік беру.

Тағы бір ескеретін жайт-телевизиялық хабар өндірушілер әлеуметтік желілердің өнімді өткізудің ерекше алаңы екенін жақсы түсінді. Сол себепті қазір барлық арналар әлеуметтік желілерде өз аккаунттарын ашып, қарқынды жұмыс жасауда. Аталмыш алаңда жұмыс жасайтын қызметкерлер (Social Media Marketing) арнадағы күнделікті жаңалықтарды жариялап қана қоймай, желідегі сұрақтарға жауап беріп, пікірлерге атсалысып, аудиториямен байланыс жасайды. Ең бастысы – арна контентіне анонс, жарнама жасау арқылы телематериалдың

көрімділігін арттыруға тырысады. Аса назарға іліне бермейтін осындай істің артында телевизиялық үлкен міндет тұрғанын бірі білсе, бірі біле бермейді.

Сандық технологияның дамуы түрлі салада хабар тарататын арналар қатарының өсуіне ықпал етіп, ақпарат тарату құндылығын арттырды. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, телеөндірушілер заман ағымына сай трансформациялық өзгерістерге өздерінің бейімделе алатынын және сол бағытта тиімді жұмыс жасайтындықтарын көрсетіп отыр. Телевизия саласын зерттеушілер телеконтент таяу он жылда 5-6 есеге ұлғаятындығын және жетекші ақпарат арнасы ретінде нығая түсетіндігін айтады. Шетелдік сарапшылар танымал телеөндірушілердің үлес салмағы азайып, көрермендерінің біраз бөлігін жоғалтады дейді [11]. Өйткені, қымбат өнім өндіру тиімсіз болып қалады да, оның орнына нарыққа бейім, шағын әрі жедел өзгеріске түсе алатын арналар ашылады. Ал инвестиция көрермен сұранысын қанағаттандыратын шағын телеконтент өндірушілерге құйылады.

Әдебиеттер

1. Солонин В. IP TV: соломинка для спасения утопающих / В. Солонин // CNews Analytics [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cnews.ru>.
2. Любители онлайн-видео меньше смотрят телевизор [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://internetua.com/luabiteli-onlain-video-menshe-smotryat-televizor>.
3. Белоусова М. Особенности телевизионного вещания в условиях новых цифровых технологий : современные тенденции развития выразительных средств и жанровой палитры : А–реф. дис.к. филол. н.: 10.01.10. – М., 2012. – 18 с. – Media and Education 2015.
- 4,5. Горденко Л., Цымбеленко Е. Трансформационные тенденции в сфере телевидения <http://www.extrasystem.com/>
- 6,9. Олешко В. Ф. Журналистика как творчество: Учебное пособие для курсов «Основы журналистики» и «Основы творческой деятельности журналиста». – М.: РИП-холдинг, 2003. – С. 138.
7. Қожахметов Б. Отандық телевизия соңғы 3-4 жылда қазақыланды <http://7kun.kz>.
8. PR-гlossary // PR-клуб Московской Международной Бизнес Ассоциации. <http://www.mibas.ru>.
10. Бейсенқұлов А.А. Телеконтентті дамытудағы сандық технологияның жаңа мүмкіндіктері. repository.enu.kz/handle/data/12570
11. Мориарти Д. Будущее цифровых СМИ состоит в онлайн-адаптации контента. – URL: <http://ria.ru/media>.

References

1. Solonin. IP-TV: paleas pro salute utopayuschih / V. Solonin // CNews Analytics [Elektronnij resource]. – Modus accessum: <http://www.cnews.ru>.
2. Fans of 2 vigilantes online minus televizor [electronic resource]. – Modum Access: <http://internetua.com/luabiteli-onlain-video-menshe-smotryat-televizor>.
3. Belousova M. Features digital television passim in context novae vitae: propensiones huius progressionis, et finem loquendi genere palette in Ref. Dis. Philology . K. n., 10.01.10. – М., 2012 .
- 4,5. Gordenko L., E. Tsymbelenko Trnsformatsionnye trends in agro television. <http://www.extrasystem.com/>
- 6,9. Oleshko.VF a Creative: A Manual de cursu "Tractatus de Media" and "Tractatus de Opificio Dei diurnariis." – М.: Item SPS, 2003. – S. 138.
7. Қожахметов Отадық. TV operatio соңғы 3-4 zhylda қазақыланды <http://7kun.kz>.
8. PR PR-6-Glossary // India International Business Moscow Association. <http://www.mibas.ru>.
10. Beysenkulov. Telekontentti damytudaғы sандық tehnologiyanуң Zhana мүмkindikteri. repository.enu.kz.
11. Moriarty D. futura Offline media est ad accommodare. – URL: <http://ria.ru/media>.

Sholpan T.
**The dynamics of development
of the media
and international terrorism:
aspects of interaction**

Terrorism has become a real scourge of the XXI century, holding at bay the whole world. The information provided in this article refers to the interaction of terrorism and the media. The media have been unwittingly become a tool in the hands of the extremists. There is a paradox: it is necessary to disseminate the news, but the spread – means to give in to terrorists and unknowingly help them strike fear in public opinion. This problem developed around the world, including Kazakhstan. The article presents data on the global portal and personal investigation. The author proves that developing of the international terrorism is connected with founding of mass-media.

Key words: terrorism, the media, politics.

Шолпан Т.
**БАҚ және халықаралық
терроризмнің даму
динамикасы:
өзара іс-қимыл аспектілері**

Терроризм ХХІ ғасырдың нағыз мәселесіне айналып, бүкіл әлемді қорқытып отыр. Мақалада беріліп тұрған ақпарат БАҚ пен терроризмнің бір-біріне әсер ететіні жайлы айтады. БАҚ мұны түсінбей террористердің қолында қаруға айналып кетті. Парадокс пайда болды: ақпарат тарату керек, алайда таратса, террористерге жағымды жағдай болады. Бұл мәселе бүкіл әлемде кең тарағандықтан Қазақстан да одан сырт қала алмай отыр. Мақалада әлем порталынан ақпарат берілген. Автор мәселені талқылап, оның шешу мүмкіндіктерін қарастырады.

Түйін сөздер: терроризм, БАҚ, саясат.

Шолпан Талгат
**Динамика развития СМИ и
международного
терроризма: аспекты
взаимодействия**

Терроризм стал настоящим злом ХХІ века, держащим в страхе весь мир. Информация, предоставляемая в данной статье, указывает на взаимодействие терроризма и СМИ. Масс-медиа, сами того не осознавая, стали опасным инструментом в руках экстремистов. Возникает парадокс: новость необходимо распространить, но ее распространение работает на террористов, помогает им посеять страх в обществе. Подобная проблема существует во всем мире, включая и Казахстан. В статье представлены данные с мирового портала и личное исследование. Автор доказывает, что развитие международного терроризма напрямую связано с формированием СМИ.

Ключевые слова: международный терроризм, СМИ, политика.

**THE DYNAMICS OF
DEVELOPMENT OF
THE MEDIA AND
INTERNATIONAL
TERRORISM: ASPECTS OF
INTERACTION**

In recent decades, predominantly serious problem is an escalation of global terrorism. Obtaining global nature of this phenomenon gives rise to mass migration and information warfare. For three years, the author investigated aspects of the mutual cooperation of the media sphere and international terrorism. Many authoritative studies, for example, studies by authors such as Nacos BL and Weimann G, Winn C confirmed a direct link journalism with events taking place around [1, 6]. Considering the media discourse of terrorism we can see the dynamics of the development of international terrorism in the connection with the history of mankind as the global factors of modern politics.

The rapid development of the media referred to the end of the XX century. At this time it was there a large increase in television, radio, and there are prerequisites to the development of the global Internet.

It is noteworthy that international terrorism has started to progress in the 1960s. Note that this period coincides with the development of the media. It follows a logical chain that international terrorism aims to disseminate their ideas and attitudes, as well as to instill great fear in the population through the media.

In 1986, a special government group on the fight against terrorism led by the US Vice-President George W. Bush issued a report. In the "Terrorism and Media", in particular, were told following words: "Terrorism – a form of propaganda, in need of publicity in order to be effective among the factors contributing to both growth and sensational incidents, it should be noted the success of terrorists in obtaining a broad advertising and provision. possible impact on the larger audience. The terrorists see the role of the media in the dissemination of their applications throughout the world as one of the principal to achieve its objectives "[2].

By example I would like to talk about the power of the media. Due to the recent events that took place in the USA as a result of the election of Donald Trump the 45th US president, in this country happened mass unrest. The author of this article was in the USA in January. As you know, the inauguration of a new president on January was on 20th January of the current year (2017). The author was a direct witness of the demonstrations in New York City. During two weeks staying in this country, the author noticed three acts of discontent. Based on observations, it was a group of people with post-

ers and signs showing their main purpose of speech [3]. Some of the sayings on the plates were directly addressed to the newly elected president. Those people were cordoned off by policemen. Then they just watched out to be sure, that no one would not have injured each other. The demonstrators shouted just their intentions in the cordon area. The rest of the people passing by could just watch, or to go about their business. There is no danger of the author is not felt. Moreover, this phenomenon, as mentioned earlier, was seen three times.

These events have been published in the media and broadcast on television. International agencies are actively began to spread the news. Relatives and friends of the author and other participants in the trip very much concerned that their children will have a great danger in connection with the unrest. They sincerely want to, we were not close to these demonstrators. However, we peacefully passed these men without incident.

Thus, we note that the media strongly influence the internal perception of people, instill fear in the people and keep the peace in suspense. Even more to the people affected by terrorism. The more the victims than the Big Bang – the greater the fear. Fear – one of the basic instincts of self-preservation of man. According to well-founded reasons, the hard news of most interest to people. Media understands this. Hard News gain the most viewers. It is also understood and terrorists. They also gain the desired number of views videos and news. The tremendous development of social networks played even into their hands. The rapid spread of information, the availability of devices – all the guns at the ready.

Today, on the media and the role of destination information says a lot. In view of recent political

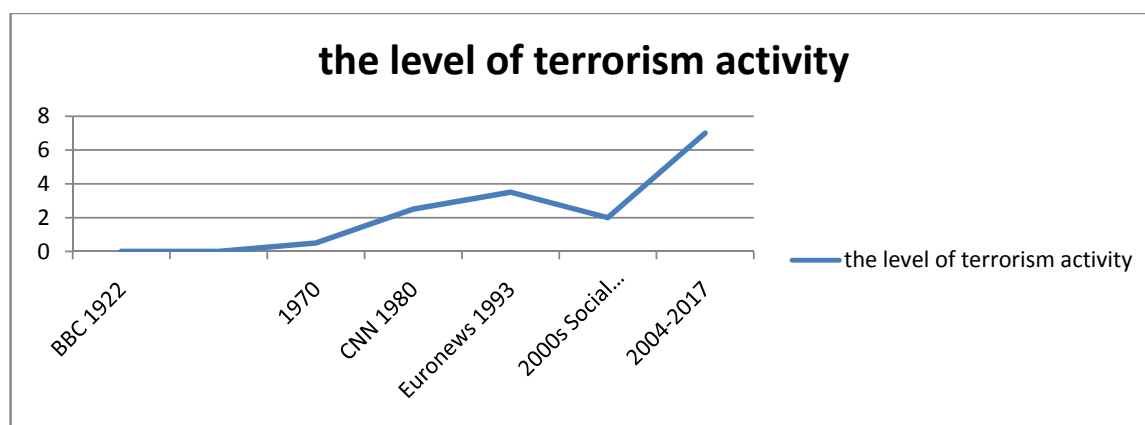
events occurred, all acquires a negative connotation. And basically this is said with the high tribune [4].

The media have a strong information-psychological influence on public opinion. As a result, the population becomes a carrier of a particular ideology. And this, in turn, provides an excellent opportunity to use the production, labor, infrastructure to the ideological mastermind. For this it is necessary to achieve the maximum effect, which is arranged through the largest audience coverage.

A few years ago, in 2011, in neighboring Russia in the European Union was hold a conference "Media – the fourth power, myth and reality". Pavel Gusev, and the owner of "Moskovsky Komsomlets" newspaper, chief editor, expressed his opinion regarding freedom of speech and freedom of the media. He argues that the media today is not the fourth power anymore. In 1991, in the absence of political parties, state electorates, unified leadership of the country, the statement referred above was actual. It was in the 1990s, the media could be a kind of system of government. They can complement any political decisions, manage and manipulate the electorate. This is the opinion of Gusev [5].

It happens that the social networks have suspicious people and groups and they also working with public opinion. Judging by their content, it is possible to understand that the intention of that people is impure. The development of the Internet in many ways facilitated the terrorists to recruit new people. Their websites are constantly changing, and there are even elusive. They have their own hackers, their experts. *Terrorists are keeping pace with the times.*

As part of its independent study in this article I want to show the dynamics of the world's major news agencies and rising of activity of terrorism.

Picture 1

As shown in Picture 1, the largest companies involved in the field of mass media began to work in 1922. BBC is one of largest organization and started work in 1922 year. CNN began its work in 1980. In 1993 there was founded the largest provider of news Euronews.

The terrorist attacks began to occur in 70s. In the graphs shown below, you can see that, closer to our days the number of attacks and the number of victims is increasing dramatically. It should be noted that in the early 2000s different types of social networks started their work. Active dissemination of the global Internet gives many people the opportunity to gain access to it. Thus, the potential audience increases significantly.

In the 70's the main acts of terrorism and sabotage have been in Eastern Europe, but only slightly. For 10 years, the victims were about 5 thousand people. In the 80s the emphasis has shifted to Central and South America. Almost half of the victims were from these regions, but the scale has grown multiply. More than 50 thousand victims from Central and South America [6]. From this information, we see that international terrorism began to spread everywhere.

Unfortunately, terrorism is covered Kazakhstan – the country of residence of the author. The attack, which raised a big fuss in the media and society, happened in the summer of 2016. These acts have produced a wide resonance among politicians and public figures. For example, a well-known Kazakh political analyst Dosym Satpayev expressed his professional opinion. He notes that in the 90s of the last century such high-profile events occurred rarely. But

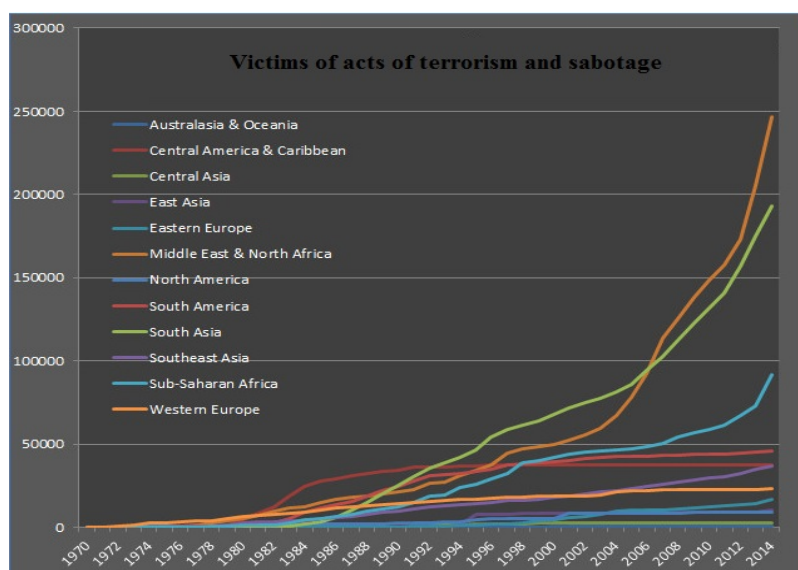
now there is a trend that such phenomena began to take place throughout the Republic of Kazakhstan. Satpayev believes that this is very disturbing trend which tells that the virus of radicalism and extremism in various forms began to penetrate into different active demographic, ethnic, social groups, and this is a particular problem for everyone [7]. Consequently, the trend, considering in this scientific article, is touched Kazakhstan, also. This is the same hot topic for Republic of Kazakhstan, as well as for the whole world.

The author of this article would like to give a vivid example of the fact that the mass media in developed countries have become a very real ideological weapon. As mentioned earlier, the author witnessed the demonstrators in New York. There is no danger to other people they represent. The media filmed the story only in the background, we made a great shot and distributed at least "good" news stories. People passing by do not even pay attention to it, as if it were an everyday occurrence.

In Kazakhstan, on the contrary, people are not yet accustomed to such phenomena. In the West, politicians and public opinion has skillfully used the media to their advantage. Therefore, this kind of demonstration – it is a way to convey their desires through the media.

For other countries – demonstrations – a sign of instability and panic. For example, in Kazakhstan.

The proposed general gaze figures show an increase in terrorist activity. Why in our time is terrible to live, in spite of the new technology and all the comforts of the XXI century? Consider to the graph, it can be understood.

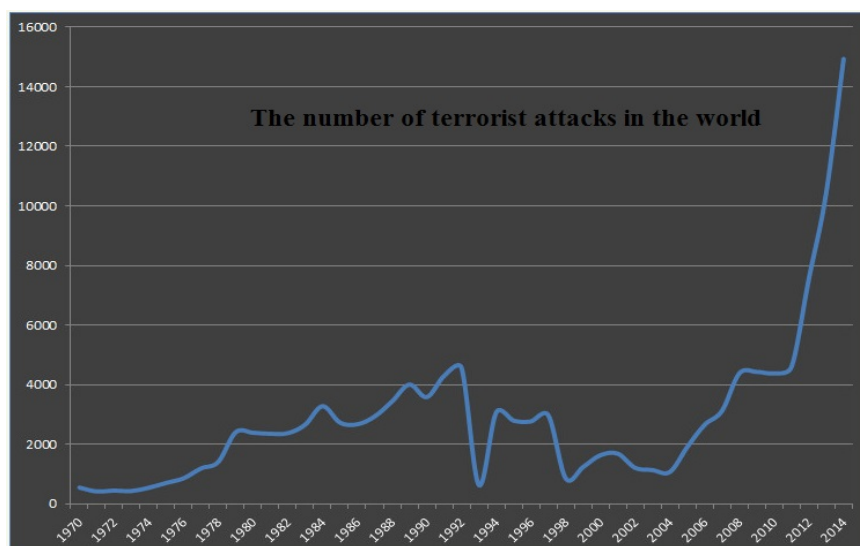

Picture 2

Picture 2, taken from sources on the Internet, shows the growth of the victims of terrorism in various regions of our planet.

The picture shows that the number of victims increases dramatically since 2000. Let's compare this picture with Picture 1. It is very easy to understand that international terrorism started extremely rise at

the same time as mass media and social networks. Along with the above companies (BBC, CNN, Euronews) developed, and many other companies in the field of media. The rapid development of converged and multimedia journalism, the rise of social networks coincides with the period of growth of terrorist acts.

Picture 3

Picture 3 shows directly the dynamics of growth of terrorist acts by themselves. The huge jump we can notice in 2012. And the level of terrorism attacks began to grow rapidly. Within only 5 years we can notice that international terrorism filling the fear all over the world via mass media, mass communication and social networking.

Authors Weimann G, Winn C investigate terrorist incidents as symbolic events that take place in order to attract the attention of the international media in an attempt to influence the daily life, relationships and perceptions of audiences around the world. Statistical analysis was based on data from the Rand Corporation [8], which characterize the international terrorist incidents between 1968 and 1986 in terms of the operating mode, scene and time, occupation and nationality of the victim, as well as the target type. The book focuses on the international acts of violence by non-state terrorists, and the influence of Mass Communications. The analysis reflects the growing public and scientific concern about the behavior of the media, as well as problems related to freedom of the press. The au-

thors suggest that the media should be as sensitive in their international reporting, as they are sometimes in light of local and national affairs move some boundaries. We consider the emergence of modern terrorism, patterns in the media terrorism, conceptual aspects of terrorism as communication, factors influencing the media coverage, the impact of terrorism and mass media to public opinion [9]. There are more other influential authors who gave the world a scientific publication, stating that terrorism takes energy from the media.

The author also believes that it is important to note about the global fight against terrorism. It is noteworthy that the major conventions and major orders out in the 80s of the last century. It says much that the serious problem of mankind began at a time. There are following conventions:

Convention against the Taking of Hostages (New York, 1979);

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (1980);

Convention on the Marking of Plastic Explosives (1991);

Convention for the Suppression of Terrorist Bombings (1997);

Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism (1999) [10].

International terrorism is a such kind of problem which means that all countries all over the world should cooperate with each other to fight with it.

Thus, once again, it appears the association of terrorism with the growth and development of the

functioning of the media. Based on these studies, media discourse of modern international terrorism will be studied and searched ways to solve existing problems.

As a conclusion it is important to notice that there are should be some changes in the system of mass media to fight with terrorism. But this is another investigation and another question to discuss and solve it.

References

Nacos BL (2016) Mass Mediated terrorism: the central role of the media in terrorism and counterterrorism. Rowman and Littlefield publishers, USA. ISBN: 978-1-4422-4761-1

Studfiles.ru – Internet resource of student's archive, 10th of April (2015) International terrorism and mass-media. <http://www.studfiles.ru/preview/2912347/> (in Russian)

Commersant.ru – Internet newspaper, 20th of January (2017) In New York held a protest against Donald Trump. <http://www.kommersant.ru/doc/3196525>

Kozybayev SK (2013) Mass Media of Eurasia: the press of the new time. Kazakh Universiteti, Almaty.

Omn.ru – Informational agency, 12th of April (2011) Glavred MK: SMI – instrument vlasti. <http://www.omn.ru/?p=11270> (in Russian)

Stringer news.com – Information agency, 7th of October (2015) Terrorism. Scale of the Threat. <http://stringer-news.com/publication.mhtml?Part=50&PubID=37329> (in Russian)

Today.kz – Information agency, 5th of June (2016) How to stop terrorism in Kazakhstan <http://today.kz/news/proisshestviya/2016-06-06/719097-kak-ostanovit-terrorizm-v-kazahstane/> (in Russian)

Rand Corporation. Objective analysis. (2017) Explore terrorism and homeland security. <http://www.rand.org/topics/terrorism-and-homeland-security.html>

Weimann G, Winn C (1994) Theater of Terror: Mass Media and International Terrorism. Longman Publishing Group, USA. ISBN 0-8013-1101-2

Wikipedia.com – Worldwide free encyclopedia. 6th of August (2016, updated) International terrorism. https://ru.wikipedia.org/wiki/Международный_терроризм (in Russian)

Baimussina Z.B.
**Nursing Homes: media coverage,
issues and alternative ways of
solving them**

Family has always been a core value for each individual. Our people always honored tradition and family values were above everything. In our time, the young people tend to do more, to achieve their goals. All these everyday things make our generation to forget the family values. They lost spiritual relationship with family and relatives. That is why, every day the number of nursing homes are growing. Older people need help and support. They want to live in a family in the circle of relatives and children. But many of them fall into the nursing home. Voluntary movements are integrally cast part of our lives. More and more citizens join the charity projects to support and help elderly people.

Key words: elderly people, social assistance, the signs of aging, the life cycle, loneliness phenomenon, generational relationship.

Баймусина З.Б.
**Қарттар үйі: БАҚ-та көрсетілуі,
мәселелері және оларды
шешудің жолдары**

Отбасы қашан да адам баласының ең қымбат байлығы болып есептелген. Халқымыз отбасылық құндылықтарды, салт-дәстүрді атадан балаға аманат ретінде қалдырып келеді. Қазіргі уақытта да жастар үлкендердің айтқан насихатын тыңдайды. Жастар алдарына қойған мақсаттарына жетемін деп, отбасы түсінігін екінші орынға қойған сияқты. Сондықтан да ата-анамен рухани байланыс үзіліп, қарттар үйінің көбеюі үлкен мәселеге айналып бара жатыр. Қарт адамдар көмекке мұқтаж. Олар балалары мен немерелері ортасында өмір сүргісі келеді. Өкінішке қарай, тағдырдың жазғаны сол ма, ата-апаларымыз қартайған шақтарында жалғыздықты сезінуде. Қазіргі уақытта қайырымдық қорлары, волонтерлік қозғалыстар мұқтаж жандарға қол ұшын беруде. Жетімдер үйі мен қарттар үйіне керек тамақ, киім, ойыншық және басқа керек жабдықтарды жинауда, ақшалай көмек беруде осындай қайырымдылық қорларының маңызы зор.

Түйін сөздер: қарт адам, әлеуметтік көмек, қартаю белгілері, жалғыздық феномені, ұрпақтар қарым-қатынасы.

Баймусина З.Б.
**Дома престарелых:
освещение в СМИ, проблемы
и альтернативные пути их
решения**

Семья всегда являлась главной ценностью для каждого человека. Наш народ поколениями чтит традиции и ставил семейные ценности выше всего. Казалось бы, мы по сей день уважаем и слушаем слова назидания старших. В наше время молодые стремятся достичь большего, добиться поставленных целей. Все эти обыденные дела заставляют наше поколение забыть семейные ценности. Так и теряется духовная связь с родными и близкими. Поэтому с каждым днем растет количество домов престарелых. Пожилые люди нуждаются в помощи, поддержке. Они хотят жить в семье, в кругу родных и близких. Но по произволу судьбы многие из них попадают в дома престарелых. Волонтерские движения являются неотъемной частью нашей жизни. Все больше горожан присоединяются к благотворительным проектам, призванным окружить вниманием старшее поколение.

Ключевые слова: пожилые люди, социальная помощь, признак старения, феномен одиночества, взаимоотношение поколений.

**NURSING HOMES:
MEDIA COVERAGE,
ISSUES AND
ALTERNATIVE WAYS OF
SOLVING THEM**

Introduction

Media coverage of the socially vulnerable population in Kazakhstan is conducted in several ways: volunteer movement among students and pupils; charity events and foundations, organizes various activities in order to collect financial support. The role of media in these events is to show that our generation is always ready to help and support each other in all situations. The inhabitants of the metropolis are increasingly included in the charity, which can be seen today in various forms. More and more citizens join the charity project to help and support elderly people. Among the young people are very popular volunteer movements. At universities there are several volunteer teams as "Komek" (Charity), the purpose of which is to give a helping hand to the senior (nursing homes), and the younger generation (orphanages) [1].

Main body

In the mass media of Kazakhstan highlighted the problems of elder people on a regular basis. According to the UN forecast that by 2050 a quarter of the population of Kazakhstan will be 65 years. So what we can expect in our old age? There are a young team, "Rakhmet, kariyalar", participating in the action Almaty Council of Veterans of the delivery of the elderly free lunch. The main mission of the volunteer movement "Old age is a joy," and the team "Rakhmet, kariyalar" is – to combine small private initiatives and, work together, to tell people about it, attracting associates, sponsors. Volunteer movement "Old age is a joy" that came from neighboring Russia is a source of joy for the elderly. Nursing Homes in Almaty regularly attend school and college students. Outside of Almaty is a little harder. The state provides all necessary, but elders there lonely. There are private homes for the elderly, which is the state control system. In the town of Issyk lives about 500 people, in Astana – 300-400, a mini-city, there is a lot of elderly people. Total in nursing homes is about 35 thousand elderly [2]. Public fund "Shugyla" began a long-term charity campaign "Family helps family" [3].

Every person involved in volunteering has a question: "Why do people leave their elderly parents in nursing homes?" The family has always been a core value for each individual. Our people always honored tradition and family values were above everything.

Nowadays we respect and listen to the words of elders. But each day the number of nursing homes is growing. Traditionally, old age is seen as the age of sadness, loss, longing and suffering from pain, which potentially lies in the body of each of the old man. Statistics show that today in Kazakhstan, the numbers of nursing homes are 67, where live 12 thousand elderly people. The greatest number of nursing homes are located in Eastern Kazakhstan (11 nursing homes, 2380 seats), and then in the Akmola region, there are 10 nursing homes, 1103 seats, in Kostanay (9 nursing homes, 1129 seats). This statistic was made in 2014. But the Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan denied these statistics, noting that the number of nursing homes today has reached to 87, while the number of elderly people is 35 thousand [4]. In Almaty opened a center of temporary stay ASAR for the elderly. The aim of this project is to help people of retirement age, which for one reason or another cannot fully take care of themselves. ASAR – it is the center, where an elderly person spends only the daytime and in the evening back home again, and that means that he is still in the family [5]. If in the future will be even more open centers of temporary stay, it would be possible to avoid the increase of nursing homes. Elder parents are not deprived of the attention of children, and they will live in a family. There are other factors increasing the number of nursing homes. One is the increasing proportion of older people. The constant increase in the proportion of elderly people in the population is becoming an influential socio-demographic trend of almost all developed countries. Health advances, taking control of a number of dangerous diseases, improving the quality of life and lead to an increase in average life expectancy of people, which is now in the advanced countries close to 80 years, and has exceeded the figure for the female population. According to the forecasts of the demographic development of the world population, the number of people over the age of 60 years, amounting in 2000 is about 600 million. People in 2050 will amount to about 2 billion. The proportion of the world's population, with respect to the category of older people will increase from 10% in 1998 to 15% in 2025. By 2050, the proportion of people aged over 60 will increase to 21% and the proportion of children will drop by a third (from 30 to 21%) [6].

Nursing homes every day take new elders. Therefore, elder people need to provide social assistance. Social aid – is a professional activity, institutionalized in the form of special social institutions [7]. In Germany, for example, a huge army of social workers and the profession is not

painted in the color of life failures, employing the people who truly love their work, and their work is respected. For every disabled person in Germany there are three social workers, one for domestic issues, and another one – medical, third – legal. In our country 500 thousand people with disabilities and social workers about five thousand. That is, if we do not take into account half million pensioners, some of which are definitely in need of professional social services. In Germany, only a third of the cost of services for pensioners and disabled people is provided from the budget, and the rest in half take the private sector and religious organizations, many of which have their own hospitals, nursing homes, hospices [8]. Social workers take on the huge responsibility of ward that needs help. Parents abandoned children – is a global problem. The problem of relations between generations existed probably since the appearance of mankind on Earth [9]. Another important factor in increasing the number of nursing homes is the conflict between parents and children. No another age group does not feel so much the gap between generations, as the middle-aged people feels. According to Lillian Troll [10], despite the widespread belief that in middle adulthood alienation and isolation are the norm, and the contacts between adult children and their parents are reduced to a minimum, according to published data, children who have reached middle age, usually live relatively close from their parents and is regularly seen and spoken with them [11]. A child who grew up in such a family, after years understands that the role of one parent in his life has more space than the second's. Therefore, when parents grow old, already grown up child is not able to provide them with care. A human aging, as we know, the process is long and requires special attentions and cares. In science, the aging process is called gerontology. Gerontology is the study of the social, cultural, psychological, cognitive, and biological aspects of aging. There are four areas of social gerontology as a science:

1. The influence of aging on personality, a change of values, human needs, his behavior and way of life in old age.

2. A study of elderly man in the group, the interaction within the family, the community, with friends, as well as the specifics of the study group consisting of the elderly.

3. The study of the elderly in society. The elderly are considered as a specific demographic community and it (the community) affect the social processes and it is influenced by social processes.

4. The study of the effect of various medications

on certain functions of the body in different age groups, which allows you to prescribe drugs for older people on the basis of a number of important factors [12]. Abroad nursing homes have operated at the churches, and they were called hospice, which could come to the infirm and the elderly. The name "nursing home" came up only to 1843 in Poland [13].

Results

The USA and other countries do not focus on increasing nursing homes on the contrary, the emphasis is on the quality of care and qualified social workers and medical personnel. Scientists from the USA Mary S. Mittelman, PhD.; Steven H. Ferris, PhD; Emma Shulman, CSW; Gertrude Steinberg, MS; Bruce Levin, PhD conducted research. According to the research, older people diagnosed with Alzheimer's had to live in a family. The aim of the study was to determine the long-term effectiveness of comprehensive support and counseling for spouse-caregivers and families in postponing or preventing nursing home placement of patients with Alzheimer disease. Participants referred, volunteer sample of 206 spouse-caregivers of AD patients. Intervention: Caregivers in the treatment group were provided with 6 sessions of individual and family counseling within 4 months of enrollment in the study and were required to join support groups. Conclusions: A program of counseling and support can substantially increase the time spouse-caregivers are able to care for AD patients at home, particularly during the early to middle stages of dementia when nursing home placement is generally least appropriate [14]. Other research was conducted by scientists Charlene Harrington, David Zimmerman, Sarita L. Karon, James Robinson and Patricia Beutel. Objectives: to examine the relationships between different types of nursing home staffing and nursing home deficiencies to test the hypothesis that fewer staff hours would be associated with higher numbers of deficiencies. Methods: Data were from the On-Line Survey, Certification, and Reporting System for all certified nursing homes in the United States. Regression models examined total deficiencies, quality of care, quality of life, and other deficiencies. Results: Fewer registered nurse hours

and nursing assistant hours were associated with total deficiencies and quality of care deficiencies, when other variables were controlled. Fewer administrative staff hours were associated with other deficiencies. Facilities that had more depressed and demented residents, that were smaller, and that were nonprofit or government-owned had fewer deficiencies [15]. The Minimum Data Set (MDS) is part of the U.S. federally mandated process for clinical assessment of all residents in Medicare or Medicaid certified nursing homes. This process provides a comprehensive assessment of each resident's functional capabilities and helps nursing home staff identify health problems [16].

In Kazakhstan, society's opinion regarding to nursing homes is different. Firstly, the concept of a "live in nursing homes" does not fit into our mentality. But unfortunately, the number of elderly people in nursing homes is increasing. On January 1, 2016 70 per cent of the pensions of pensioners living in a nursing home in Aktobe, transferred to a special account of the nursing home. For surviving they left only 30 percent. According to head of the regional department of coordination of employment and social programs Altynbek Amirgaliyev: "The budget does not contain stop boarding. A little more than 221 million – in particular, 240 million tenge has been allocated to this in 2015 for the maintenance of nursing homes from the budget"[17]. Elderly people in nursing homes are acutely aware of external factors. Any news they take to heart. The fact that more than half of the pension paid into a special account of the nursing home is worried elderly. Of course, if they lived in the family, and if the number of elderly people in nursing homes does not grow every day, such decrees would not be. Family existed throughout human history and has never lost its significance to the community as it is the basic structural unit. Since the days of Aristotle, who believed the family the fundamental cell of the state, and on the other to the social model that can replace the human family present time has not been created. Many researchers have noted that in the conditions of the onset of the information age are deeply traditional institution of the family is becoming a driving force of social development.

Литература

1. <http://vecher.kz/how2live/almatintsy-o-kotorykh-govoryat-bolshe-vsego-4>
2. <https://www.caravan.kz/gazeta/kak-razvit-babushkolyubie-387903/>
3. <http://vecher.kz/how2live/vechjorka-na-blago>

4. <https://www.nur.kz/222635-vse-bolshe-starikov-v-kazhstane-popadaet-v-doma-prestarelyh.html>
5. <http://vecher.kz/incity/v-sad-idut-odni-stariki>
6. Е.И. Холостова. Социальная работа с пожилыми людьми. Учебно-методическое пособие, Москва, 2009. С.3
7. В.Ю. Панченко О понятии социальной помощи в современном обществе // Социол. исслед. 2012. № 5. С. 13—18.
8. <http://vecher.kz/incity/khorosho-zhit-v-lyubom-vozraste>
9. Ковалёва Н. Г. Пожилые люди: социальное самочувствие // Социологические исследования. 2001 № 7. С. 73–79.
10. М. В. Пинженина. Разрыв между поколениями: вымысел и реальность. Урал индустриальный. Бакунинские чтения : материалы VIII Всероссийской научной конференции, г. Екатеринбург, 2007. С. 308-309.
11. Д.В. Николаевич. Психология. Журнал Высшей школы экономики Выпуск № 3 / том 2 / 2005
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/gerontology>
13. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/>
14. Mary S. Mittelman, DrPH; Steven H. Ferris, PhD; Emma Shulman, CSW, Gertrude Steinberg, MS; Bruce Levin, PhD. Article. A Family Intervention to Delay Nursing Home Placement of Patients With Alzheimer Disease. A Randomized Controlled Trial. JAMA. 1996;276(21):1725-1731. December 4, 1996
15. Charlene Harrington, David Zimmerman, Sarita L. Karon, James Robinson, Patricia Beutel. Nursing Home Staffing and Its Relationship to Deficiencies, 2000
16. https://en.wikipedia.org/wiki/Minimum_Data_Set
17. <https://www.caravan.kz/gazeta/v-aktyubinskom-dome-prestarelykh-starikam-ostavili-na-zhizn-tret-pensii-88040/>

References

1. <http://vecher.kz/how2live/almatintsy-o-kotorykh-govoryat-bolshe-vsego-4>
2. <https://www.caravan.kz/gazeta/kak-razvit-babushkolyubie-387903/>
3. <http://vecher.kz/how2live/vechjorka-na-bлаго>
4. <https://www.nur.kz/222635-vse-bolshe-starikov-v-kazhstane-popadaet-v-doma-prestarelyh.html>
5. <http://vecher.kz/incity/v-sad-idut-odni-stariki>
6. E.I. Kholostova. Socialnaya rabota s pozhilymi ljudmi. Uchebno-metodicheskoe posobie, Moskva, 2009. s.3
7. V.Y. Panchenko. O ponyatii socialnoi pomoshi v sovremennom mire // Sociol.issled. 2012. № 5. ss. 13-18.
8. <http://vecher.kz/incity/khorosho-zhit-v-lyubom-vozraste>
9. N.G. Kovaleva. Pozhilye liudi: socialnoe somochuvstvie // Sociologicheskije issledovaniya. 2001. Nomer 7. ss. 73-79.
10. M.V. Pinzhenina. Generation gap: fiction and reality. Ural Industrial. Bakuninskaya readings: Materials VIII All-Russian scientific conference, Yekaterinburg, 27-28 April 2007 – Yekaterinburg: AMB, 2007, ss. 308-309.
11. D.V.Nikolaevich. Psihologia. Zhurnal Vyswei Shkoly ekonomiki. Vypusk 3/ tom 2, 2005
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/gerontology>
13. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/>
14. Mary S. Mittelman, DrPH; Steven H. Ferris, PhD; Emma Shulman, CSW, Gertrude Steinberg, MS; Bruce Levin, PhD. Article. A Family Intervention to Delay Nursing Home Placement of Patients With Alzheimer Disease. A Randomized Controlled Trial. JAMA. 1996;276(21):1725-1731. December 4, 1996
15. Charlene Harrington, David Zimmerman, Sarita L. Karon, James Robinson, Patricia Beutel. Nursing Home Staffing and Its Relationship to Deficiencies, 2000
16. https://en.wikipedia.org/wiki/Minimum_Data_Set
17. <https://www.caravan.kz/gazeta/v-aktyubinskom-dome-prestarelykh-starikam-ostavili-na-zhizn-tret-pensii-88040/>

Маханбетжанова А.С.
**Контекстная реклама
в электронных изданиях**

Активное использование электронно-вычислительной техники во всех сферах человеческой деятельности послужило качественным изменениям, в частности, освоению новых форм редакционно-издательской деятельности. В связи с этим стали актуальны исследования рекламных технологий в интернете. Так как в электронном издании можно полностью автоматизировать процесс размещения рекламного материала и гораздо шире демонстрировать материал потенциально заинтересованной аудитории. Автором статьи преследовалась цель изучить способы оптимального использования рекламных технологий в электронных изданиях, изучить понятие электронного издания; рассмотреть классификацию и основные виды рекламных технологий в электронных изданиях; выделить особенности продвижения электронных изданий в интернете через поисковые системы.

Ключевые слова: рекламные технологии, электронные издания, Интернет, реклама, логос.

Mahanbetzhanova A.S.
**Contextual advertising on the
electronic media**

Active use of computer technology in all spheres of human activity was the qualitative changes, in particular, was the development of new forms of publishing activity. In this regard, relevant research began advertising technology on the Internet. Since the electronic edition, you can fully automate the process of placing advertising material, and a much wider display material potentially interested audience. The author of the article aim was to explore ways of optimal use of advertising techniques in the electronic media, to explore the concept of electronic publications; consider the classification and the main types of advertising technologies in the electronic media; highlight features of promotion of electronic publications on the Internet through search engines.

Key words: advertising technologies, electronic publications, Internet, advertising, logo.

Маханбетжанова А.С.
**Электронды басылымдардағы
мәтіндік жарнама**

Мақалада қызметтің барлық салаларында компьютерлік технологияларды белсенді пайдаланудағы сапалық өзгерістер, атап айтқанда баспа қызметінің жаңа формалары талданады. Осыған байланысты тиісті ғылыми-зерттеу интернетте жарнама технологиясы, электрондық редакцияда жарнамалық материалдарды орналастыру, кең дисплейлі материалды мүдделі аудиторияға қамтамасыз ету сипатталады. Мақалада автор электронды басылымдар тұжырымдамасын зерттеп, электрондық бұқаралық ақпарат құралдарында жарнама әдістерін оңтайлы пайдалану жолдарын сипаттаған. Интернет арқылы электронды басылымдарды ілгерілету мүмкіндіктерін талдаған.

Түйін сөздер: жарнамалық технологиялар, электронды баспа, интернет, жарнама, логос.

**КОНТЕКСТНАЯ
РЕКЛАМА
В ЭЛЕКТРОННЫХ
ИЗДАНИЯХ**

Текстовые рекламные блоки в интернете широко известны под другим названием – контекстная реклама. «Контекстная реклама – вид рекламы, содержимое которой зависит от окружения, в котором она показывается». Более конкретное определение содержит Википедия: «контекстная реклама – вид динамического размещения интернет-рекламы, при котором рекламное объявление близко к контексту веб-сайта, где оно размещается» [1].

Фактически в любой рекламе используется принцип контекстности при выборе площадки для размещения, что позволяет добиваться интереса со стороны потенциальных пользователей. Например, в деловых журналах привычнее встречать рекламу новинок на рынке бизнес-литературы, рекламу профессионального образования, семинаров, выставок и финансовых, страховых услуг. По своей сути, контекстность рекламы – это не только учёт окружения рекламы, но и попытка угадать интерес её пользователя. Вместо того, чтобы отвлекать, такая реклама вовлекает человека в коммуникацию. Сет Годин в книге «Доверительный маркетинг. Как из незнакомца сделать друга и превратить его в покупателя» пишет об этом подходе как основе доверительного маркетинга, отмечая, что приобретение доверия потребителя происходит за счет предоставления нужной и полезной ему информации.

Структура интернет-среды такова, что чем больше в ней материала по интересующей тематике, тем сложнее отыскать подходящий. Помощь в этом процессе призваны оказывать поисковые системы. Они же являются самыми посещаемыми ресурсами интернета. В российском сегменте всемирной паутины первые три места по убыванию популярности занимают поисковые системы: Яндекс (www.yandex.ru), Google (www.google.m), Рамблер (www.rambler.ru). Каждая из этих систем, наряду с результатами поиска, производит показ контекстной рекламы, или поисковой рекламы (как принято её называть в этих системах).

Первая поисковая реклама появилась в 1994 году на поисковой системе Infoseek. Появление же контекстной рекламы связывают с компанией GoTo.com, основанной в 1997 году. Идея показывать рекламу посетителям в зависимости от введенного

ими запроса обычно приписывается Биллу Гроссу. В 1998 году этот принцип показа опробовал у себя на площадке Яндекс (однако система Яндекс.Директ была запущена в 2001 году). А в 2000 году основатели Google, ещё только выходящей на рынок, разработали программу для привлечения клиентов малого бизнеса – AdWords. Благодаря простоте доступа и последующей модернизации системы размещения в 2002 году, компании удалось охватить считающихся самыми сложными клиентами – малые предприятия с небольшими рекламными бюджетами. Все необходимые действия по организации и отслеживанию рекламной кампании предлагалось совершать самим рекламодателям, таким образом, устранялись посредники, увеличивающие затраты. Компания Google до сих пор придерживается этой политики, а за ней подтянулись и остальные площадки, предлагающие размещение контекста.

На рынке поисковой рекламы изначально сложилась ситуация, исключая прямую конкуренцию за рекламодателей. Каждая поисковая система предлагала услуги на своей площадке, а непосредственная борьба разворачивалась за пользующихся поиском [2]. Google разворачивал деятельность в мировом масштабе, Яндекс и Рамблер были нацелены на русскоязычный сегмент. Контекстная реклама в какой-то мере стала для каждой поисковой системы ответом на естественный спрос рынка. Всегда были и есть чисто коммерческие сайты, с невыдающимся контентом (содержанием), призванные представлять компанию в интернете или даже продавать её продукцию. Сам по себе сайт может и должен выполнять эту функцию, однако первоначально необходимо привлечь к нему внимание. Пользователь вводит запрос в поисковую форму и получает результат – ссылки на сайты, где предположительно находится интересующая его информация. Результаты в списке расположены в порядке убывания релевантности – соответствия запроса и найденного. В современном мире люди спешат и не могут себе позволить просматривать все страницы результатов поиска, поэтому естественно желание обладателей сайтов оказаться в начале этого списка. Продавать в нём места – означает потерять доверие пользователей. Альтернативой стали рекламные блоки, постепенно занявшие место справа от результатов поисковой выдачи.

В настоящее время принято разделять контекстную рекламу на:

1. Поисковую – рекламу, которая показывается в зависимости от того, какой вопрос пользователь задал в строке запроса поисковой системы (блок располагается справа от поисковой выдачи и на некоторых системах дополнительно под поисковой строкой).

2. Тематическую – рекламу, которая показывается на площадках-партнерах системы (чаще всего на контент-сайтах).

На любой площадке текстовые объявления заключены в блоки. Количество объявлений в блоке может меняться в зависимости от предпочтений владельца площадки. Места в рекламных блоках каждой из систем распределяются по аукционному принципу. Рекламодатель выставляет цену за объявление в зависимости от ставок других рекламодателей. Кроме того, позиция объявления зависит от его эффективности, поскольку оплата берется за переход по нему. Показатели эффективности объявления и позиции в блоке взаимосвязаны по двум причинам. Контекстная реклама не должна быть дорогой, чтобы быть доступной небольшим рекламодателям – а эффективное объявление позволяет снизить цену. Организаторы систем контекстной рекламы зарабатывают на объемах – поэтому могут себе позволить снижать цену, если объявление эффективно, только в этом случае они получают доход.

Рассмотрим контекстные блоки с точки зрения восприятия их рекламодателем. Основная цель текстового объявления – повышение продаж, удовлетворение существующего спроса. При таком подходе главное, что нужно рекламодателю – чтоб у потребителя возникло желание совершить переход с объявления на сайт (кликнуть по объявлению). Это будет невозможно, если потребитель не увидит объявления. Крупные рекламодатели могут ставить перед текстовым объявлением другую цель – формирование спроса, повышение узнаваемости бренда. Тогда основной задачей становится показ объявления, а вторичной – создание желания у потребителя на него кликнуть. То есть для достижения любой из этих целей необходимо решить две аналогичные задачи.

Задача показа объявления решается разными способами. Перед созданием новой рекламной кампании необходимо подобрать ключевые слова, по которым будет демонстрироваться объявление. Первичный подбор слов рекомендуется проводить вручную. Для этого необходимо задать вопрос: какое слово, словосочетание или фразу введет потенциальный потребитель,

чтобы отыскать предлагаемый рекламодателем продукт (товар или услугу) в интернете.

Остановимся подробнее на методике работы с контекстной рекламой. Все многообразие запросов к поисковым системам можно разделить на три типа:

1. Информационные запросы. Самый частый тип запросов. Пользователь ищет определенную информацию о чём-либо или о ком-либо. На каком ресурсе он обнаружит то, что искал, для него второстепенно. В формулировке подобного запроса часто употребляется характеристика искомого предмета и иного рода уточнения. Первый вариант запроса может быть в простой форме, а последующие – усложнены. Происходит либо в случае, если просмотр одной или двух страниц с результатами поиска не приносит пользователю положительных результатов, либо если после знакомства с нужной информацией требуется дополнительная. Таким образом, информационные запросы могут полностью видоизменяться. Например, пользователь хочет узнать больше о регулировании рекламной деятельности. Начальный запрос пользователя может быть таким: «закон о рекламе». Ознакомившись с первыми ссылками и увидев, что в части из них есть даты и слово «изменения», новый запрос, скорее всего, будет включать в себя текущий год, либо слова – «новый», «поправки» и т.д. Следующим шагом пользователя станет уточнение информации в отношении регулирования разных видов рекламы: «закон о наружной рекламе», «закон о рекламе на телевидении», «закон о рекламе на автомобиле», «закон о рекламе проведение лотерей и розыгрышей» и др. И рекламы отдельных видов товаров и услуг: «закон о рекламе табачных изделий», «закон о рекламе игровой», «закон о рекламе лекарственных средств», «закон о рекламе и спиртные напитки», «закон о рекламе пива» и др.

2. Навигационные запросы. Эти запросы задаются с целью найти определенное место в интернете, конкретный сайт, на котором предположительно находится нужная информация. Происходит это в большинстве случаев из-за неуверенности пользователя в правильности воспроизведения адреса веб-сайта. В поисковой системе воспроизводится название сайта или запомнившаяся часть заголовка (title). По данным исследования, проведенного порталом Daily Domainer в 2006 году, пользователи часто ищут одну поисковую систему в другой (Yahoo в Google), ищут крупные порталы и сервисы (eBay, Amazon, MySpace, Facebook). Русскоязыч-

ные пользователи задают запрос о сайте на русском языке (url-адрес вводится на английском), например, вместо «Rambler» – «рамблер», вместо «Yandex» – «яндекс», вместо «Google» – «гугл», вместо «Mail.ru» – «майл ру» и т.д. К навигационным запросам относятся и такие: «сайт о рекламе», «авто сайт», «бизнес сайт», «сайт газеты ...», «сайт компании ...» и т.п. В этих запросах может встречаться замена слова «сайт» на слова «портал», «всё», «форум», «новости» и другие, не всегда эквивалентные замены. Могут быть добавлены к запросу слова: «официальный», «каталог», «лучший» и т.п.

3. Транзакционные запросы. В формулировке запроса этого типа пользователь демонстрирует свою готовность совершить какое-либо действие: купить (приобрести), продать (предложить), загрузить (скачать, выложить), посетить (схема проезда, маршрут) и т.д. Перед покупкой пользователь может задать информационный запрос, в котором будет присутствовать название продукта. Его будут интересовать основные характеристики, обзоры, мнения пользователей. Определившись с продуктом, необходимо выбрать место его приобретения; и решающим фактором может стать цена (стоимость). Исходя из информации о типах запросов посетителей поисковых систем, транзакционные запросы наиболее привлекательны для рекламодателей, поэтому состав ключевых слов должен имитировать этот тип запросов.

Практикующими специалистами в области контекстной рекламы и поискового продвижения сайтов разработаны рекомендации по составлению списков ключевых слов. На первом этапе предлагается использовать ассоциативные методики и не ограничивать свое мышление. А после составления обширного списка начать его фильтрацию по нескольким критериям. Предлагаемые этапы характерны для схемы проведения мозгового штурма. Однако, в подборе ключевых слов для контекстного объявления, как правило, участвует один человек, поэтому важно скорректировать направление его мышления.

Предлагается вводить в первичный список разные варианты названия продукта, такие как: имена собственные, синонимы, переводы, транслитерации, сленговые, профессиональные, сокращенные варианты, названия «составных частей» товара. Поскольку товары могут объединяться в категории, следует внести в список и эти категории. В результате получится список из ключевых существительных. Дальнейшее

расширение списка происходит за счет включения в него задач и проблем покупателя, которые решает продукт рекламодателя (и по которым, соответственно, его могут искать). Результатом мышления на эту тему обычно становится список глаголов и связок глагол-существительное, характерных для транзакционных запросов. Следующим шагом является включение понятий качества и привлекательности товара или услуги. К любым товарам применимы связки прилагательное-существительное, которые говорят о ценных потребительских свойствах продукта, например, быстрый процессор, надежный хостинг, профессиональная консультация, высокое разрешение.

Полученные списки существительных, глаголов и прилагательных удобно использовать для составления словосочетаний. Для этого нужно распределить слова в столбцы морфологического ящика и выбирать подходящие сочетания. Таким образом, удастся ещё расширить общий список.

Теперь можно переходить к сервисам подбора слов систем контекстной рекламы. Эти сервисы демонстрируют: сколько за месяц было запросов по каждому слову и в каких сочетаниях искали предполагаемые ключевые слова. Знание количества запросов в месяц позволит составить прогноз относительно показов рекламного объявления. А различные сочетания слов подскажут так называемые стоп-слова (минус-слова), которые будут блокировать демонстрацию объявления, чтобы показы не были впустую.

Подбор слов позволит сразу дополнить список упущенными словосочетаниями и словами, написанными с ошибками: с пропущенными буквами («тел-фон» вместо «телефон»), неграмотным написанием («андулин» вместо «ондулин») и печатками («интренет» вместо «интернет»). Также есть рекомендация использовать в качестве ключевых слов ошибочный набор символов («|гу^» вместо «окна»), воспроизведенный на клавиатуре в другой раскладке языка. Пользователи часто забывают переключиться с английской раскладки на русскую и поднимают взгляд на монитор компьютера, когда текст уже набран и поиск запущен машинальным нажатием на клавишу ввода.

Сервисы подбора слов могут использоваться не только для расширения списка ключевых слов, но и для фильтрации. Рекламодатель при подаче объявления всегда будет руководствоваться двумя основными параметрами: показателем охвата и бюджетом. И как правило, один параметр

ограничивает другой. Если найденное ключевое слово является широко распространенным, с большим количеством показов в месяц, то на демонстрацию объявления по этому слову обычно претендуют несколько участников. А поскольку рекламный блок включает в себя определенное число объявлений, на первой странице пользователь увидит те из них, чьи рекламодатели оплатили так называемые гарантированные показы. Следовательно, за потребителя, который придет на сайт по этим ключевым словам, придется заплатить больше, чем за потребителя, который придет по менее частому запросу. Хотя ситуация не всегда столь однозначна и прямая зависимость наблюдается лишь между количеством конкурентов и размером ставок. Что касается слишком редких запросов, на первое время их можно оставить. В ходе дальнейшего мониторинга кампании выявятся неработающие ключевые слова.

По заявлению Бориса Омельницкого, исполнительного директора компании «Бегун», активность рекламодателей в некоторых сегментах рынка намного выше остальных, и это объясняется тем, что для них контекстные переходы более эффективны. Причина, во-первых, в том, что товар или услуга таких рекламодателей имеет значительную стоимость, а значит, единичная продажа даст ощутимый эффект (прибыль). Действительно, часть средств рекламодателя идет на привлечение покупателя, и если цена привлечения будет перекрывать его доход от продажи, то рекламодатель получит прямые убытки. Поэтому важно разрабатывать стратегии работы с системами контекстной рекламы – вывода объявления на выгодные места за меньшие деньги и с оптимальным количеством переходов по объявлению. Достижение профессионализма в этой сфере приходит только с опытом. Вторая причина активности рекламодателей из сегментов различных услуг и технически сложных товаров в том, что у их потребителей существует этап исследования до покупки. Такие товары и услуги потребляются с частотой не чаще 1 раза в 3-12 месяцев – это ограничение накладывается их ценой и сроком службы. Также эти товары и услуги имеют объемные описания потребительских свойств, на основе которых делается выбор между ними.

Однако, если товар или услуга не подпадает ни под один из вышеназванных критериев, это не означает, что использовать контекстную рекламу для него бессмысленно. Именно сервис подбора слов поможет принять ре-

шение рекламодателю. Количество запросов по слову прямо пропорционально количеству заинтересованных людей.

Кроме фильтрации по популярности запроса, подбор слов поможет вычеркнуть или уточнить явно несоответствующие. Некоторые специалисты в области контекстной рекламы вводят понятие целевого запроса. То есть запроса, более однозначно воспринимающегося. В статье Александра Садовского «Контекстная реклама: как добиться эффективности» приведена методика выявления целевых запросов.

Согласно этой методике исследуемый запрос является целевым, если у него велика доля целевых вторичных формулировок. Целевой запрос выявляется через сервис подбора слов Яндекса или сервис статистики по поисковым запросам Рамблера. Например, в качестве ключевого для рекламы печатной книги Д. Карнеги «Язык убеждения» выбрано слово «карнеги». Оно позволяет получить 7057 показов в месяц. Однако по результатам статистики Яндекса, третий по популярности запрос «карнеги скачать» (590 показов), а пятый по популярности «центр карнеги» (267 показов) – оба не удовлетворяющие цели рекламодателя. Среди других менее частотных запросов встречаются: «карнеги аудиокниги», «эндру карнеги», «фонд карнеги», «карнеги холл», «биография карнеги», «анти карнеги». Таким образом, есть большая вероятность того, что показы объявления по ключевому слову «карнеги» будут нецелевыми. Обратим внимание, что люди, производившие поиск по слову «карнеги» до этого, ошибались в написании: «корнеги», это вынуждало их переформулировать запрос. Кроме того, некоторая часть людей, искавших «карнеги», вводила высокочастотные запросы: «курс», «обучения», «тренинги» – это свидетельство того, что их интересовала не книга (эти слова следует включить в список стоп-слов).

Известно, что книжные интернет-магазины (Ozon.ru URL: <http://www.ozon.ru>, Лабиринт URL: <http://www.labyrinth-shop.ru> и др.) загружают в сервисы контекстных объявлений в качестве ключевых слов массу наименований представленной у них продукции; и ссылка с объявления, которое будет показано по слову «карнеги», приведет на страницу всего ассортимента книг Д. Карнеги. Для таких интернет-магазинов не так принципиально, какое произведение в конечном итоге ищет пользователь поисковой системы, однако по нашим расчетам довольно много показов также будут нецелевыми.

Многочисленные запросы часто требуют уточнения, поэтому пользователи уже привыкли конкретизировать запросы, если первоначальные результаты поиска их не устраивают. Так, для вышеуказанного запроса именно книги Д. Карнеги «Язык убеждения» запрос может быть уточнен следующим образом: «карнеги язык убеждения». В свою очередь, рекламодатель может конкретизировать ключевое слово, по которому будет демонстрироваться контекстное объявление двумя способами: взять за основу расширенный запрос или использовать стоп-слово.

Например, рекламодатель оказывает полиграфические услуги, в частности верстку, печать, брошюровку книг. В качестве ключевого он выбирает слово «издание». Это слово имеет два значения: выпуск печатного произведения и само печатное произведение (книга, журнал). Кроме того, по слову «издание» ищут «периодическое издание», «подарочное издание», «что такое издание», издание какой-либо тематики: «юридическое издание». Несмотря на то, что по слову «издание» можно получить примерно 56155 показов в месяц, использование его в качестве ключевого в рекламной кампании приведет к снижению кликабельности объявления. Целесообразнее указать «издание книг» и получить примерно 1283 показа в месяц, но эти показы уже с большей вероятностью будут целевыми. Можно сделать и наоборот: перечислить все стоп-слова: «периодическое», «деловое», «юридическое», «понятие» и т.д. Правда, в данном случае эта работа будет неоправдана по затратам.

Часто предлагается стратегия создания разных объявлений под разные группы ключевых слов. С точки зрения восприятия, такой подход правилен.

Объявление контекстной рекламы должно давать ответ на задаваемый в поиске или поставленный в тексте электронного издания вопрос. Пользователь спрашивает: где? Рекламодатель отвечает: у нас! Ведь, контекстное объявление по своей сути является гиперссылкой.

Рассмотрим объявления с позиции пользователя поисковой системы или пользователя электронного издания. Это позволит решить другую задачу рекламодателя – создание желания у потребителя кликнуть по объявлению. На любой странице блок с рекламными объявлениями воспринимается с предубеждением, также как любая оплаченная информация. Тем не менее,

к контекстной рекламе относятся положительно 79,7% еженедельной интернет-аудитории, проживающей в Москве. 21% респондентов целенаправленно используют её для поиска нужных сведений. Такие данные были получены в ходе исследования компании «Комкон», проводимого для сервиса Бегун в конце 2007 года. В процессе исследования также выяснилось, что 44% респондентов работают в компаниях, размещающих рекламу в интернете. Из чего был сделан вывод, что интернет становится все более популярным рекламным носителем [3]. Однако результаты этого исследования позволяют нам сделать и другое предположение: на мнение людей о контекстной рекламе повлияли такие факторы, как собственный опыт ее использования и использование ее в организации, в которой работали опрашиваемые. Технология реализации контекстной рекламы оказалась для них достаточно понятной, и это сделало их более лояльными к ней.

Естественно, на страницах поиска приоритет внимания отдается результатам под поисковой формой, поэтому выигрышную позицию занимают объявления, попавшие в так называемое спецразмещение – блок из двух

объявлений над основными результатами поиска. Иногда этот блок принимается за первые позиции выдачи, но главное, что объявления в нем часто отвечают запросу пользователя. В спецразмещение можно попасть, если объявление имеет высокое соотношение числа кликов к числу показов (СТЯ). Попадают в него с настройками кампании по узким целевым запросам. Что касается внимания к объявлениям в рекламном блоке справа, то оно меньше, но насколько меньше сказать сложно. По некоторым оценкам в самом блоке наиболее выигрышная позиция у второго объявления, поскольку оно располагается по линии центра экрана. Но главным фактором, от которого будет зависеть внимание пользователя, является мотивация. Пользователи, желающие найти самое выгодное предложение, будут знакомиться с множеством вариантов, пока не выберут четкие критерии отбора. После этого показатель эффективности самих объявлений контекста немного упадет, потому что они составлены шаблонными методами и, как правило, выдают общую информацию (каждый сервис накладывает ограничения на количество символов в объявлении).

Литература

1. Яндекс.Вебмастер: Советы вебмастеру // Яндекс.Вебмастер.
2. URL: <http://help.yandex.ru/webmaster/?id=995298>(дата обращения: 17.03.2007).
3. Качество выполнения этих обязанностей будет зависеть от наличия у оптимизатора профессиональных знаний и навыков в области редактирования. В силу непрофессионализма некоторых оптимизаторов, наличия у большинства из них технического образования целесообразна совместная работа над текстами оптимизатора и редактора.
4. Прайс Дж., Прайс Л. Указ. соч. С. 97-217.КругС. Указ соч. С. 18-58.
5. Гуров Ф.Н. Продвижение бизнеса в Интернет: все о PR и рекламе в сети М.: Вершина, 2008. С 63.
6. Завалишин Д., Завалишина Е., Колмановская Е. Указ соч. С. 17.
7. Ашманов И., Иванов А Указ. соч. С. 128-129.

References

1. Yandex. Vebmaster: sovyety vebmastery // Yandex. Vebmaster.
2. URL: <http://help.yandex.ru/webmaster/?id=995298>(date: 17.03.2007).
3. The quality of performance of these duties will depend on whether the optimizer professional knowledge and skills in the editing area. Due to lack of professionalism of some optimizers, the presence of most of them technical education suitable joint work on the texts of the optimizer and editor.
4. Prayim Dzh., Prayis L. Ukaz. sosh. s. 97-217.
5. Gurov F.N. Prodvijenie biznesa v Internet: vse o PR i rellama v sety. : Verzhina, 2008. С 63.
6. Zavalishin D., Zavalishin E., Kolmanovskaya E. Ukaz sosh. s. 17.
7. Ashmanov I., Ivanov A Ukaz. sosh. s. 128-129.

Кішібаева Ғ.С.
**Конвергентті журналистиканың
жанлық-пішіндік
ерекшеліктері**

Аталмыш мақала конвергентті журналистиканың жанлық-пішіндік ерекшеліктерін айқындауға арналған. Автор еңбегінде «конвергенция», «конвергентті журналистика» сынды ұғымдарға тереңнен тоқталып, осы сала аясындағы ғалымдар мен педагогтардың еңбектеріне сүйене отырып бастапқы мақсатына жеткен. Сонымен қатар, автор ұқсас объектілердің, дәлірек айтқанда «конвергентті журналистика», «мультимедиялық журналистика», «кросс-медиялық журналистика» және «цифрлік журналистиканы» салыстыру арқылы өзіне қажетті ақпаратқа қол жеткізе алған. Зерттеу нәтижесінде конвергенцияның тек жанлық және пішіндік ерекшеліктері ғана емес, сонымен бірге журналистиканың аталмыш бағытының негізгі функциялары мен бағыттары айқындалып отыр.

Түйін сөздер: БАҚ, конвергенция, мультимедия, кросс-медия, цифрлік журналистика.

Kishibaeva G.S.
**Forms and genre features of
convergent journalism**

The article is devoted to the definition of the genre-typical features of convergent journalism. The author reveals this problem by examining the concept of "convergence" and "convergent journalism," as well as through the analysis of different articles of scientists and experts in this field. In addition, the author defines his right direction by comparison of similar objects, namely, convergent journalism, multimedia, cross-media and digital journalism. The study separately identified not only the typical and genre of convergence at the same time, the basic functions and the direction of this type of journalism.

Key words: mass media, convergence, multimedia, cross-media, digital journalism.

Кишибаева Ғ.С.
**Формы и жанровые осо-
бенности конвергентной
журналистики**

Статья посвящена определению жанрово-типových особенностей конвергентной журналистики. Автор решает данную задачу путем исследования контента понятий «конвергенция» и «конвергентная журналистика», а также с помощью анализа статей разных ученых и знатоков этой сферы. Кроме того, автор определяет нужное ему направление, сравнивая схожие объекты, а именно конвергентную, мультимедийную, кросс-медийную и цифровую журналистику. В результате исследования отдельно выявлены не только жанровые и типовые особенности конвергенции, но и основные функции и направления данного вида журналистики.

Ключевые слова: СМИ, конвергенция, мультимедиа, кросс-медиа, цифровая журналистика.

КОНВЕРГЕНТТІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ЖАНРЛЫҚ-ПІШІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі қоғам шексіз мүмкіндіктердің иегері. Ол замануи коммуникация жүйелері мен ақпарат құралдарының негізінде қалыптасып жатыр. Сонымен бірге, бұл қоғам маңызды ғылыми, техникалық, көркем және басқа да сипаттағы ақпараттарды жинақтап, таратуға әбден қауқарлы. Бұл жетістіктер, өз деңгейінде ақпараттық торлардың дамуына және олардың ғаламдық ақпараттық кеңістікке интеграциялануына мүмкіндік береді.

Ақпарат пен білім мемлекеттің стратегиялық ресурстарының біріне айналып келеді. Бұл фактордың экономикадағы жаһандық интеграция қарқынын арттырушы, бұқаралық санаға, мәдениет пен халықаралық қатынастарға әсер етуші құрал ретінде күннен күнге күшейіп келе жатқан рөлі қоғам дамуындағы ақпараттық өндірістің, мемлекеттің коммуникациялық саясатының рөлі хақында айтуға итермелейді.

Уақыт пен кеңістіктің шегін жоятын жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жаһандану процесінің басты «көмекшілеріне» айналып отыр. Ол, өз кезегінде, дәстүрлі экономиканы да, әлеуметтік белсенділікті де, менталитетті де, өмір қалпын да, тіпті адамдардың мінезін де түбегейлі өзгертіп отыр. Коммуникация мен ақпарат салаларының конвергенция процесі мемлекеттер дамуының жаңа деңгейіне өту жағдайын күшейте түседі.

Конвергентті журналистика – бұл ірі медиа холдинг құрамына кіретін және БАҚ-тың барлық түріне бір уақытта жаңалық өндіретін редакция: интернет, радио, телевизия және баспасөз. Олар кросс-промоушн арқылы бір-бірін жарнамалайды әрі қолдайды [1].

«Конвергенттілік» ұғымы күннен күнге медиа саласындағы магистралды қайта түрлендірілген объектілердің синониміне айналууда. Ақпараттық-коммуникациялық саланың алда болатын трансформациялары жөніндегі заманауи пікір-таластардағы конвергенция мәселелерінің негізгі орны оның көпмағыналы әрі көпжоспарлы түсінігімен түсіндіріледі. Конвергенция алдағы онжылдықтарда тек бұқаралық ақпарат және коммуникация құралдарын ғана емес, сонымен бірге оларға байланысы бар басқа да өндірістерді өзгертуге мүмкіндігі бар.

Қысқасы, бүгінде қоғамда конвергенттік журналистика аса жоғары қарқынмен келе жатыр. Конвергенция – мультимедиялық

ақпараттық компанияның құрылуына арналған міндетті алғышарт саналады. Конвергентті, мультимедиялық ньюзрум әр жаңалықты аудиторияға мультиплатформалық авторинг құралдары арқылы жеткізетін әртүрлі квалификацияның қызметкерлерінің арқасында жасалатын біріккен орталық маңайында орналасады [2]. Дәл конвергенцияның арқасында компания тұтынушылардың оның ақпаратына қандай құралдар арқылы қол жеткізетініне байланыссыз редакциялық бағытын сақтай алады. Сондықтан да, басылымдық, эфирлік және онлайндық редакция материалдары үнемі бір-біріне сілтеме немесе толықтыру жасап тұру қажет. Бұл, өз кезегінде бүкіл редакциялық контенттің бағасын арттыруға мүмкіндік береді. Қысқасы, конвергенция дегеніміз – бұл ғимарат ресурстарының, технология мен жұмыс графигінің жоспарлануы емес, бұл редакциялық стратегияның мәселесі.

Сонымен қатар, конвергенция басылымдық, телевизиялық немесе интерактивті редакцияның бос уақытында ойластырып, айналысуына болатын іс-әрекеті емес. Керісінше, бұл кез келген заманауи редакцияның нәтижелі функциялануына арналған міндетті шарт саналады. Бұл ақпарат анықтығы, әділдік, бейтараптық, объективтілік іспетті заманауи мультимедиялық БАҚ-тың редакциялық саясатының ажырамас бөлігі болып қабылдануы тиіс. Конвергенцияның қымбат тұруына болмайды; медиалықұжымдарға конвергенция артық шығынсыз енгізуіне мүмкіндік беретін ашық кодты бағдарламалары бар қолжетімді компьютерлер бар.

1. Жалпыға ортақ мәліметтер.

Барлық интерактивті матриалдар конвергентті өндірістің нәтижесі болуы керек. Жаңалықтар веб-сайты редакцияға терезе қызметін атқаруға тиісті. Сол функциясы арқылы орталық жаңалықтар бөлімі қабылдап отырған бүкіл негізгі редакциялық шешімдерді айқындап көрсетіп отырады. Жаңалықтар веб-сайты оқиғаның контексті және басталу желісі туралы қосымша мәліметтер арқылы, оқырмандарды интерактивті қарым-қатынасқа шақыру арқылы эфирге немесе басылымға жіберіліп отырған өзіндік материалдардың құндылығын арттырып отыруы керек. Дәл осындай стратегия барлық платформалардағы редакциялық позицияның бірлігін, ресурстардың анағұрлым рационалды қолданылуын және медиалық брендтің қалыптасуын қамтамасыз етеді.

2. Ережелер мен міндетті шарттар

Бір ғана платформада эксклюзивті түрде жарияланып тұратын материалдар болмауы

керек. Кез келген құрал арқылы оқырман қандай да бір мәліметке қол жеткізіп отыруға тиісті. Контентті барлық медиалық алаңдарда толығымен ашып отыру керек. Біріккен редакциялық ұсыныстар барлық платформаларда анық болуы қажет. Жаңалықтар басымдылығы барлығына ортақ болуы керек. Жаңалықтар өндірісіне деген ыңғай-амал медиа-нейтралды болуға тиісті. Жаңалықтар өндірісінің орталық редакциялық-басылымдық жүйесі барлық қызметкерлер үшін қолжетімді болуы керек. Контентпен басқару жүйесі бүкіл контентті мәліметтер базасына бағдарлап, нәтижесінде оны әртүрлі платформаларда қолдануға мүмкіндік береді. Және де ең бастысы, редакциялық қызметкерлердің тобы көп профильді болуы міндетті.

3. Ал енді ең үлкен конвергентті журналистиканың артықшылықтарына тоқтайық. Алдымен, жалпы ерекшеліктері.

- Жаңалықтар ұсынуудағы анықтық және бірлік.
- Орталықтанған редакциялық жоспарлау.
- Ақпарат жинаудың рационализацияланған процесі.
- Жұмыстың қосарлануынан сақтану.
- Ресурстардың үнемделуі.
- Қолда бар ресурстар арқылы жана бизнес-мүмкіндіктермен әрекеттесу.
- Жана материалдарға қол жеткізу (веб-сайт аудиториясымен қарым-қатынас арқылы) [3].

Енді, осы ретте конвергентті журналистиканы пішіміне қарай бөліп қарастырайық. «медиаконвергенция» ұғымымен қатар ғылыми және оқу әдебиетінде «конвергентті журналистика», «мультимедиялық журналистика» және «цифрлік журналистика» деген терминдер кездеседі. Олар журналистика жайындағы көптеген еңбектердің атауына да негіз болған. Дегенмен, әрқайсысы пішініне және көлеміне қарай бір-бірінен айырмашылық жасайтын конвергентті журналистиканың ерекшеліктері саналады.

Ендеше, түсінікті болуы үшін алдымен қайтадан конвергентті журналистика деген жалпы ұғымға тоқтала кетейік. Бұл контентті мультимедиялық әдісте ұсынуға және әртүрлі медиаплатформалар бойынша таратуға негізделген журналистика. Ол БАҚ өнімдерін шығару және таратудың барлық кезеңдерінде жаһандық өзгерулермен қатар жүреді.

1. Кросс-медиялық журналистика
«Конвергентті журналистика» термині

«кросс-медиялық журналистика» тіркесінің синонимі ретінде көп қолданылады. Кросс-медия да бірнеше БАҚ-ты бірден қамтиды: кросс-медиялық контент әртүрлі құралдарға жеткізіледі. Олар, компьютер, ұялы телефон және теледидар. Қысқасы, кросс-медия да конвергентті журналистика сияқты әртүрлі платформадан таратыла алады.

«Кросс-медия» термині көбінде «кросс-медиялық ойлану», «кросс-медиялық серіктестік» сияқты мән-мағыналарда қолданылады. Бұл дегеніміз алдында бір-бірімен ешбір байланыстық қарым-қатынастар болмаған қызметкерлер немесе бір-бірінен бөлінген редакциялар арасындағы біріккен жұмыс. «Кросс-медиялық топ» дегеніміз, ол – бір топта жұмыс істейтін, дегенмен әртүрлі журналистік қызмет иелері.

Осындай детальды зерттеуден кейін «конвергентті журналистика» мен «кросс-медиялық журналистика» бір-біріне өте ұқсайтын, дегенмен де бір-бірінен айырмашылық жасайтын ұғымдар екенін түсінуге болады. Қысқасы, кросс-медия конвергентті журналистиканың пішіндік ерекшелігі саналады.

2. Мультимедиялық журналистика

Конвергентті журналистиканың синонимі ретінде қолданылып кеткен тағы бір ұғым, ол – мультимедиялық журналистика. М. Дезе «Мультимедиялық журналистика деген не?» деген мақаласында ұғымға тура тоқталудан қашпақтайды және көбінде терминнің практикалық анықтамасына көбірек мән береді [4]. Ал дәлірек, оның мультимедияның іске қосылудағы мысалдарын атап көрсетеді:

1. Видеокамера қолдану арқылы оқиға орнынан репортаж түсіру: баспа журналистері кейбір бөлек сәттерді өз компаниясында орналасқан телеарнадағы әріптесінің камерасына жаздырып алады.

2. Фотожурналистер газеттің интернет немесе басылымдық нұсқасы үшін фотосуреттердің арнайы галереясын жасайды.

3. Басылымдық, телевизиялық және интернет журналистері жаңалықтарын e-mail, iPad немесе SMS арқылы жіберетін форматқа сай бөлек дайындайды.

4. Әртүрлі БАҚ-тар арасындағы жаңалық материалдарын жинақтау, редакциялау және ұсыну турасындағы біріккен жобалар әртүрлі форматтарды қолданумен іске асады.

5. Ақпаратты жинап, таратушы қызметін атқаратын басылымдық, телевизиялық және онлайн журналистер, сонымен бірге әртүрлі

медиаплатформаларда таралатын контентті толтыру турасындағы бірқатар мәселелерді ойластырады [5].

Кейбір сарапшылар мультимедиялық журналистиканы БАҚ-тың сайтында мультимедиялық контентті ұсынатын онлайн-журналистика деп ұғынады. Дегенмен, «онлайн-журналистика» термині де «конвергентті журналистика» іспетті мультимедиялық журналистикадан айырмашылық жасайды. Олардың басты айырмашылығы журналистикалық мақсатында: онлайн-журналистика өз мақсаты ретінде мультимедияны көздемейді. Қысқасы, мультимедия онлайн-журналистиканың міндетті элементі саналмайды.

3. Цифрлік журналистика

Интернет-платформаны қолдану негізінде құрылған журналистиканы бұрыннан «цифрлік журналистика» деп атайды. Цифрлік журналистиканың астарынан Интернеттің дамуы және БАҚ-тың интернет-платформаны игеруі сынды нәрселерді ұғынуға болады. Цифрлік журналистика ақпарат жинақтау үшін Интернеттің мынадай мүмкіндіктерін қолданады: блогтар, жаңалық сайттары, RSS-арналар және т.б. және де контент құру үшін Интернеттің аудио-слайд-шоу, подкаст және т.б. мүмкіндіктерін пайдаланады.

Дегенмен, цифрлік журналистиканы мүлдем бөлек элем деп сарт кесуге болмайды. Себебі ол конвергентті және мультимедиялық журналистикамен тікелей байланысты, себебі мультимедиялық контенттің бірден-бір маңызды платформасы – интернет-платформаға арналған контентті құруға негізделген.

«Цифрлік журналистика» кейде тіпті флэш-журналистиканың синонимі ретінде қолданылады. Флэш-журналистика – бұл Adobe Flash бағдарламасын қолдануға негізделген цифрлік журналистика. Adobe Flash бағдарламасы пайдалануға өте қолайлы әрі оңай және де сайтта өте тез мерзімде мультимедиялық контентті құрып, жариялауға мүмкіндік береді. Журналист бір материалда бірден аудио, видео, сурет, мәтінді қолданып, оны сайтқа жүктеуіне болады. Осылайша, флэш-журналистика бүгінгі күннің ақпарат тұтынушыларын толықтай қанағаттандыра алады. Қысқасы, «конвергентті журналистика», «кросс-медиялық журналистика» және «мультимедиялық журналистиканы» күні бүгінге дейін синоним ретінде қолдануға болатын болса, «цифрлік журналистика», «флэш-журналистика» сияқты ұғымдар бұл синонимдік қатарға кіре алмайды.

Конвергентті журналистиканың пішіндік ерекшеліктерін қорытындылай келгенде, журналистиканың бұл түрінің көбіне жалпы, барлығын сипаттап қана қоятын ұғым екенін түсінуге болады. Ал «мультимедиялық журналистика», «кросс-медиялық журналистика» терминдері конвергентті журналистиканың құраушы элементтері – оқиға туралы мультимедиялық формада баяндау, контентті әртүрлі медиаплатформа бойынша тарату, медиакомпанияның әртүрлі бөлімдеріндегі журналистердің бірігіп шығарған контенті сынды дүниелерді сипаттайды.

Енді конвергентті журналистиканың жанрлық ерекшеліктеріне тоқталсақ. Ол үшін алдымен В.С. Хелемендіктің бірқатар зерттеулеріндегі конвергенцияны функцияларына қарай мынадай түрлерге бөлінетіндігіне назар салайық.

- Қаржы-экономикалық
- Тұраралық серіктестік
- Бір редакцияның медиа өнімді коммуникативті болмыс-табиғаты әртүрлі БАҚ-тарға даярлауы
- Медиаплатформалардың бірігуі тұра-сында ақпарат жанрлары мен пішіндерінің конвергенциясы.

Осы ретте В.С. Хелемендік конвергенцияны келесі жанрлық ерекшеліктерге бөліп қарастырады. Олар:

1. Техникалық-технологиялық: терминалдар конвергенциясы бір-бірінен айырмашылық

жасаған құралдардың біріккен мультифункционалды құралға айналуын көздейді.

2. Экономикалық-басқарушылық: адамдардың шығына мен жұмыспен қамтамасыздануын қадағалайтын медияхолдингтің бизнес-стратегиясы.

3. Кәсіби даярлау: универсалды (конвергентті) журналистика өкілдерін және жарнама мамандарын қажет етеді.

4. Коммуникациялық: әртүрлі бұқаралық коммуникация салаларының конвергенциясы.

5. Контенттік-жобалық: жанр, стиль, формалар мен мәтіндер конвергенциясы.

6. Маркетингтік: нарық пен қызметтер конвергенциясы.

Сонымен, қорытындылай келгенде конвергенция дегеніміз, ол – нарықтардың бірігуі. Заманауи БАҚ өндірісі телекоммуникациялық секторға тұрмыстық техниканың, ақпараттық технологиялардың пайда болуы арқылы аса үлкен қарқынды интеграциямен келе жатыр. Нәтижесінде мультимедиялық қызметтер, желілік қызмет көрсету, бағдарламалық өнімдерді жасап шығару сынды дүниелер бір-бірімен байланысты жаңа интеграцияланған нарық пайда болуда. Конвергенция ұғым ретінде медиа менеджментте де контент өндіру тұрғысынан оқ бойы озып тұр. Қысқасы, ХХІ ғасыр конвергенция ғасыры, ақпараттық өнімнің жаңаша стилі қалыптасқан ғасыр деуімізге әбден болады.

Әдебиеттер

1. Вартанова Е.Л. Основы медиабизнеса: учебное пособие для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 356-бет.
2. Качкаева А. Г. «Журналистика и конвергенция: почему и как традиционные СМИ превращаются в мультимедийные», 2010. – 15 б.
3. Бакулев Г.П. «Конвергенция медиа и журналистика». – М.: ИПК, 2002. – 79-б.
4. Dcwze M. «What is Multimedia Journalism?» // Journalism Studies. – 141-бет.
5. Quinn S., V.F. Filak. Convergent Journalism an introduction. – Amsterdam: Focal Press, 2005. – 147-б.

References

1. Vartanova E.L. Fundamentals of Media Business: A Textbook for University Students. – М.: Aspect Press, 2009. – 356-бет.
2. Kachkayeva A. G. "Journalism and convergence: why and how traditional media are turning into multi-media", 2010. – 15-бет.
3. Bakulev G.P. "Convergence of Media and Journalism". – М.: IEC, 2002. – 79-бет.
4. Dcwze M. "What is Multimedia Journalism?", Journalism Studies. – 141-бет
5. Quinn S., Filak V.F. "Convergent Journalism an introduction". – Amsterdam: Focal Press, 2005. – 147-бет.

Uedraogo A.A.
**Mass-media as a tool for
achieving sustainable
development**

Coordinated combination and approaches are needed for the purpose of solving environmental, sustainability – related problems that the world and society are facing currently.

Consequently, there must be a clear understanding of the multidisciplinary interrelationships between sustainable development, human health and the environment. This article examines how mass media what role mass media could play in the contribution to a sustainable society. Media plays a central role in informing the public about what happens in the world, particularly in those areas in which audiences do not possess direct knowledge or experience. This paper will critically review the management practices and their role on sustainable development, the role of mass media in achieving sustainability, its impact on public belief and attitudes.

Key words: Environment, mass media, sustainable development, management, environmental policy.

Уэдраого А.А.
**БАҚ тұрақты дамуға қол
жеткізу құралы ретінде**

Әлем мен қоғамға соңғы кездері пайда болған экологиялық проблемаларды және тұрақтылық даму мәселесін шешу үшін сауатты және дәйекті стратегия қажет. Сондықтан, тұрақты даму, адам денсаулығына және қоршаған орта арасындағы қарым-қатынастардың пәнаралық айқын түсінігі болуы тиіс. Бұл мақалада БАҚ тұрақты қоғамды дамыту барысында өз үлес қосу мүмкіндіктерін талқылайды. БАҚ-тың, әсіресе көрермендер немесе оқырмандардың, тікелей білімге қолы жетпегені рас. Бұл мақала тұрақты дамуының басқару жолындағы әдістерін бағалай отырып, бұл салада бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін талдауға бағытталған.

Түйін сөздер: қоршаған орта, бұқаралық ақпарат құралдары, тұрақты даму, басқару, экологиялық саясат.

Уэдраого А.А.
**Средства массовой
информации в качестве
инструмента
для достижения устойчивого
развития**

Мир и общество сталкиваются в последнее время с проблемами экологии и устойчивого развития, для решения которых необходим грамотный и согласованный подход. Следовательно, должно быть четкое понимание междисциплинарной взаимосвязи между устойчивым развитием, здоровьем человека и окружающей средой. В данной статье рассматривается, как средства массовой информации могут содействовать устойчивому обществу. Средства массовой информации играют центральную роль в деле информирования общественности, особенно в тех областях, в которых аудитория не обладает необходимыми знаниями или опытом. Эта статья критически оценивает практику управления и влияние СМИ в области устойчивого развития, роль СМИ в обеспечении устойчивости, влияние СМИ на общественное мнение и его трансформацию.

Ключевые слова: окружающая среда, средства массовой информации, устойчивое развитие, управление, экологическая политика.

**MASS MEDIA AS A
TOOL FOR ACHIEVING
SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

*"The earth, the air, the land
and the water are not an inheritance from our forefathers
but on loan from our children.
So we have to hand over to them
at least as it was handed over to us."
Mahatma Gandhi*

Introduction

The term 'sustainable development' evokes diverse responses from journalists and members of the public. Combining the principles of social and environmental sustainability with economic development, the term 'sustainable development' has come to be a part of everyday speech that evokes an emotional response that can often polarize a debate. Sustainable development requires changes in our behavior and action towards the nature and other humans. This change in behavior will not be achieved on its own, it demands a strong desire and the belief that anyone is able to change the current situation. Sustainable development needs a constraint efforts on the part of the government and society as a whole. It is suggested that Education for Sustainable Development of all sections of society can contribute to this behavioral change.

Main body

Mass media in sustainable development

Journalists working in the field of ecology have a unique power to help solving many disasters. Using the power of media, journalists notify about challenges and make the environmental problems more available and understandable to the public. The ability to highlight the seriousness of such environmental problems as: air pollution, climate warming, shrinking numbers of some animal species or social problems including poverty, disease, war etc. can help the society to realize the importance of the environment and understand the responsibility for the human acts. Such aspects should reflect the profile of professional environmental journalist.

Media plays a key role in improving governance by providing two-way communication between citizens and the state. Well-informed and educated population living in geological hazard-prone regions can reduce catastrophic consequences of natural disasters and guarantee the sustainable development of a healthy society[1]. The sustainable development is our common future, therefore fair-

ness and accuracy in describing sustainability problems should be the most important qualities for the media workers in the field.

The concept of sustainable development was first emerged in the 1960s when environmentalists, scientists and journalists started paying attention on the impact of economic growth on the environment. Since then, different definitions of sustainability and sustainable development have been put forward and discussed. However, the most widely adopted one was published in the report called "Our Common Future" (also known as the Brundtland Report) by the World Commission on Environment and Development in 1987, which defined sustainable development as: "Development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs".

The United Nations has published 17 Sustainable Development Goals to guide the role of public, non-profit, for-profit, and voluntary sectors in global development:

1. End poverty in all its forms everywhere
2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture
3. Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages
4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all
5. Achieve gender equality and empower all women and girls
6. Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all
7. Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all
8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all
9. Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation
10. Reduce inequality within and among countries
11. Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable
12. Ensure sustainable consumption and production patterns
13. Take urgent action to combat climate change and its impacts*
14. Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development
15. Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage

forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss

16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels

17. Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development.

Journalists working in the field of sustainable development in one way or another have the same goal while sharing information: to give environmental education and raise awareness among citizens for promoting positive attitudes. Sustainable development strategy is aimed at achieving a balance between humans and nature. This idea provides the survival of mankind and continuous progress, involving the conservation of the natural environment - biosphere.

The media plays a crucial role in educating and making individuals, communities, and society conscious about sustainable development, the need for more sustainable patterns of production and consumption, and encouraging them to take action directed towards change and a more sustainable future [2]. Today's widely mentioned topics by media are: climate change, the science of public health issues, water, food, energy etc.

As a journalist, Shumilina T.V. mentioned that journalism can be a part in the implementation of sustainable development at three levels:

1. Theoretical 2. Engineering and practical 3. Specifically-event[3].

1)Theoretical level is mainly scientific and educational programs, which involve deep analysis, expertise, and an intellectually advanced audience. The main forms of presenting information in such programs are controversy, discussion, dialogue and conversation. Such programs are able to provide a high level of competence in the discussion of sustainable development issues.

2)Engineering practical level means an established dialogue between scientists, employees of state institutions and analysts, when considering the issues of sustainable development in media.

3)For specific event-level T. Shumilina carries information to a mass audience[4].

Media shapes public opinion when focusing on particular subjects or challenges. For example, in Bulgaria, the Government is working closely with the country's media sector to build its environmental reporting capacity through regular press conferences and large public awareness campaigns (UNEP, 2009). Similarly, Lei Yang (2008) describes

how, during the 1990s, the Government of China encouraged the media to play an indispensable environmental watchdog role in supervising wrongdoers and communicating with the public [5]. However, the relationship between government and media is not always on a good level. Many regions in Africa are still deprived of the ability to listen to the radio, read the newspapers or watch TV. In many cases the broadcasting time is very limited and usually does not pay off. Therefore, stations looking for a cheap source of entertainment are likely to carry pop music programmes round the clock, while serious programming entails heavier costs in terms of time, effort and money – and risks alienating the audience. So the way to India, where environmental problems are dire the coverage of the environment has increased in terms of both the scope and the number of stories, with newspapers occasionally running these stories on the front pages or giving them more prominence in inside pages. The Asian Federation of Environmental Journalists' Code of Ethics was ratified in 1998 in Sri Lanka at the 6th World Congress of Environmental Journalists in Colombo. The reality that there is a Federation of Environmental Journalists in Asia and that they have developed a code of ethics for environmental journalism in itself illustrates the importance and the place of many journalists in environmental and sustainability reporting [6].

1. *Climate change*

Education for sustainable development and the media are capable of stimulation of active learning and propose methods which will increase the importance of the climate change issues. Media can direct all their efforts to support the change in daily habits of people which can have a positive impact on the climate change. Highlighting this title of the problem, the media must sharpen note that:

- Climate change is a global problem, however, each of us has the power and impact of influencing on the current situation.

- Even small changes in our behavior can help prevent greenhouse emissions gas emissions without affecting the quality of life;

- We have to take action at all levels to solve the problem of climate change.

2. *Biodiversity and species extinction*

Here the main task of media is to convey to people that the first and the main goal of sustainable development is to save all living beings on Earth. Habitat destruction and climate modification are the two most serious threats which the biodiversity of the planet is facing.

3. *Forests and Fisheries*

In this case media should specifically inform peo-

ple and the government about the enormous dangers that awaits humanity in the future if deforestation and fishing rare species of fish is not ceased, that potentially can cause an imbalance in the ecosystem.

4. *Pollution of the Environment*

The environment pollution can occur from a variety of sources, such as waste/garbage, urban waste water, unsanitary conditions, pesticides, nitrates and environmental disasters. In this case media should explain the specific details and the threat of water pollution and their effects on human life and health.

5. *Drinking water*

Here the media must continuously inform its readers or viewers of that water is the source of life and any pollution or unsustainable use of fresh water is a threat to sustainable development not only in the future, but today. There is a need in developing and implementation of educational programs helping to broaden understanding of water –related problems.

The experience of the Republic of Macedonia can be considered as an example of practical realization of joint activities in education and the media pursuit of sustainable development. From 1994, based on the decision of the Government, the system formal education was amended to include the sustainable development in the laws on education. In addition, March 21 was appointed as a "Spring day -Environment Day", when all the students and teachers of the country conduct environmental activities. The program is coordinated by the Ministry of Education and Science and the Ministry of Environment. It attracts more than 400,000 pupils and 30,000 teachers, parents and representatives of national museums, parks, non-governmental organizations. All current activities and their results are consistently printed in children and youth magazines, broadcasted in children radio programs, information and training television programs and other media. Another example of country that has made the first step to achieve sustainable development is Kazakhstan. This country was the first in the world to voluntarily renounce nuclear weapons. It initiated many measures to ensure regional security and stability within the framework of the Central Asia, the CIS and the Eurasian.

Conclusion

Summing up, the public usually learns about the environment from news and entertainment media, therefore without mass media the society is not able to be informed about some environmental disasters and to realize their significance. In this case journalism is effective on both governmental and public platforms; being influential in making change in environmental problems.

Mass media has the opportunity to shape public opinion and once it is done in the right way, the civil society becomes familiar with the complex environment and development related issues, and then it gains the confidence to act appropriately, leading towards sustainability. Media provides knowledge and environmental values to every citizen which in

the future allows him to live in a sustainable society. The maintenance of the balance between human activities and nature depends on how people are informed and ready to act in harmony with sustainable development. The joint efforts of educational institutions, mass media and the government are able to bring harmony in our activities.

References

- 1 Role of Mass Media in the Disaster Preparedness and Sustainable Development of Society <http://aip.scitation.org/doi/pdf/10.1063/1.2190733> (March 2006)
- 2 Tim Bodt Role of the Media in Achieving a Sustainable Society. Bhutan, 2009-478p.
- 3 Shumilina T.V. Journalism and the concept of sustainable development// Vestnik Moskovskogo universiteta.Ser.10. Jurnalistika 2006, № 1 c. 46
- 4 Kondratenko Tatyana Vladimirovna. Problematika ustoichivogo razvitiya v jurnale GEO. Sank-Peterburg, 2016, c.22
- 5 John.O.Kakonge. Media and the Environmental Impact Assessment process in Africa: A Synopsis. May 2012.<http://www.globalpolicyjournal.com/blog/21/05/2012/media-and-environmental-impact-assessment-process-africa-synopsis>
- 6 Asian Europe foundation. Sustainable Development Journalism in Asia and Europe, Nov.2013, p.15

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

- Кәкен Қамзин* – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің профессоры, ф.ғ.д.
Әсел Қамза – халықаралық мультимедиялық журналистика магистрі
Барлыбаева Сауле – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Қозыбаев Сағымбай – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің профессоры, т.ғ.д.
Рамазан Айгул – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.д.
Акынбекова Алтын – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің PhD-докторанты
Жақсылықбаева Римма – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Сұлтанбаева Гүлмира – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің профессоры, с.ғ.д.
Велитченко Светлана – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Ложникова Ольга – старший преподаватель факультета журналистики КазНУ им. аль-Фараби
Мектептегі Аманқос – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Негізбаева Марлан – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті
Носова Богдана Николаевна – әлеуметтік коммуникация ғылымының кандидаты, Тараса Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті Журналистика институтының доценті
Шыңғысова Н.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің профессоры, ф.ғ.д.
Әбдіжәділқызы Жидегүл – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Қапасова Бақытгүл Қасымбайқызы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің профессоры
Елікпаев Серік Төлеубайұлы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің профессоры
Велитченко С.Н. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Әлім Әсел – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Нұржанова Шарипа – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Байғожина Дана – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Қалым Жәнібек – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Мамырова Қулайым – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Ниязулова Айгүл – старший преподаватель факультета журналистики КазНУ им. аль-Фараби
Медеубек Сағатбек – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Дәрібайұлы Самал – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф.ғ.к.
Мұсалы Л. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф.ғ.к.
Керімбекова Б. – С. Демирел атындағы Қазақ-Түрік университетінің доценті, ф.ғ.к.
Дудинова Елена – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Мухамдиева Лариса – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Әміров Ә.Ж. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф.ғ.к.
Досанов Б.И. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы
Бисембаев А.Қ. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы
Әшірбекова Гүлмира Шайтмағанбетқызы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті қазақ тілі мен әдебиеті және журналистика кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.
Губашева Дарига – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Қабылғазина Клара – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Құрманбаева Алмагул – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Мусинова Асель – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Саудбаев Мадияр – PhD., СДУ ассистент профессоры
Майкотова Ғалия – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Мұқатаева Қоңыр – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің доценті, ф.ғ.к.
Мергенбаева Қарлығаш – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ журналистика факультетінің аға оқытушысы
Данаева Нурлыайым Турсынбайқызы – журналистика факультетінің PhD докторанты
Қалиаждарова Шынар – журналистика факультетінің PhD докторанты
Талғат Шолпан – журналистика факультетінің магистранты.
Баймусина З.Б. – магистрантка факультета журналистики
Маханбетжанова Айнұр – магистрантка факультета журналистики
Кішібаева Ғазиза – журналистика факультетінің магистранты
Уэдраого А.А. – журналистика факультетінің магистранты

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім **Раздел 1**
Журналистика: қоғам, тіл, тарих, **Журналистика: общество, язык, история,**
саясат, заң, экономика **политика, закон, экономика**

<i>Кәкен Қамзин, Әсел Қамза</i>	
Ретроспективалық портреттер: салыстырмалы сараптама.....	4
<i>Barlybayeva S., Leiman E.</i>	
Features of the Kazakhstan high rating TV channels	16
<i>Қозыбаев С.Қ., Сұлтанова Н.Е.</i>	
Қазақ баспасөзіндегі қазақ-орыс тілдерінің өзара дамуы	22
<i>Рамазан А.Ә., Ақынбекова А.Б.</i>	
«Абай» журналы – ұлт руханиятының алтын қазығы	28
<i>Жақсылықбаева Р.С.</i>	
Жоғары оқу орындарындағы ғылым, білім және инновация мәселелері	34
<i>Сұлтанбаева Г.С., Велитченко С.Н., Ложникова О.П.</i>	
Механизмы совершенствования Нового казахстанского патриотизма.....	40
<i>Аманқос М., Қуатова А.</i>	
«Сұлтанбек Қожанұлының редакторлық қызметі мен шығармашылығы	46
<i>Негизбаева М.О., Мухамбетова И.С.</i>	
Модели образования в системе устойчивого развития	52
<i>Носова Б.Н.</i>	
Журналистика в межкультурном коммуникативном диалоге: ценностная парадигма	58

2-бөлім **Раздел 2**
Ақпарат әлемі **Мир информации**

<i>Шыңғысова Н.Т., Жұмабаева А.</i>	
Өңірлік газет беттеріндегі «журналистік зерттеу» (2000-2010 жылдардағы материалдар негізінде).....	70
<i>Әбдіжәділқызы Ж.</i>	
Тележүргізуші шеберлігіндегі сөйлеу техникасы мен сөйлеу мәдениетінің атқаратын ролі.....	80
<i>Қапасова Б.Қ., Елікпаев С.Т.</i>	
Жарнама және нарық қатынастары: алғашқы қазақ баспасөздерінің орны	86
<i>Велитченко С.Н.</i>	
Формирование национальной медиасистемы в цифровую эпоху	94
<i>Асқаров Н.Ә., Асқарова А.Ш., Садуақасов А.А.</i>	
Қазақстандағы постсоветтік кезең және оны кезеңдеу мәселелері.....	100
<i>Әлім Ә.А., Нұржанова Ш.С.</i>	
Қазақ тілін баспасөз материалдарында сауатты қолдана білу машығы	108
<i>Байгожина Д.Ө., Қалым Ж., Мамырова К.С.</i>	
Қайырымдылық пен демеушіліктің PR-дағы рөлі	114
<i>Негизбаева М.О., Ерняязова А.</i>	
Молодежные организации Казахстана в условиях устойчивого развития.....	120
<i>Есенгүл Кәпқызы</i>	
Ақпараттың шынайылығын қалай тексееміз?	124
<i>Ниязгулова А., Ақпанбетова А.</i>	
Орталық Азияның медиа кеңістігіндегі мәселелер: жаңа медианың ақпарат таратудағы қызметі	132

3-бөлім **Раздел 3**
Әдебиет және көркемсөз **Литература и публицистика**

<i>Медеубекұлы С.</i>	
Шешенсөз айтындары және оның түрлері	138
<i>Қамзин К.Қ., Желдибаева Д.М.</i>	

Қазақ көсемсөзі: XX ғасырдың 90-жылдарындағы сыншыл реализм тренді	146
<i>Козыбаев С.К.</i>	
Таланты к талантам тянутся	152
<i>Дәрібайұлы С., Мұсалы Л., Керімбекова Б.</i>	
Қазақ әдебиеті сабағындағы шығармашылық жаттығулар.....	156
<i>Мухамадиева Л.И., Дудинова Е.И.</i>	
Андре Моруа: публицистика в литературном дискурсе.....	162
<i>Әміров Ә.Ж., Досанов Б.И., Бисембаев А.Қ.</i>	
Қазақ терминологиясының көкейкесті мәселелері.....	168
<i>Әшірбекова Г.Ш.</i>	
Қази Данабай очерктерінің көркемдік сипаты.....	174

4-бөлім   Раздел 4
Электронды ақпарат құралдары   Электронные средства информации

<i>Gubasheva D.T.</i>	
The modern TV audience in Kazakhstan.....	182
<i>Қабылғазина К., Құрманбаева А.</i>	
Радиожурналистика тарихын оқыту тәжірибесі	188
<i>Мусинова А.А.</i>	
Закрытие телевизионного канала «Білім және Мәдениет»	194
<i>Саудбаев М.</i>	
Әлеуметтік желілер: терминнің шығу тарихы мен оның қоғамдық ғылымдарда қолданысы	200

5-бөлім   Раздел 5
Баспа ісі және дизайн   Издательское дело и дизайн

<i>Майкотова Ф.Т., Муқатаева К., Мергенбаева К.</i>	
G-Global – инновациялық жобасы: ақпараттық сауаттылық интеграциясы	208

6-бөлім   Раздел 6
Жас ғалымдар мінбері   Трибуна для молодых ученых

<i>Данаева Н.Т.</i>	
Авторлық құқық және этнокөсемсөз.....	214
<i>Қалиаждарова Ш.</i>	
Қазақстан телевизия нарығы: трансформациялық тенденциялар.....	220
<i>Sholpan T.</i>	
The dynamics of development of the media and international terrorism: aspects of interaction	226
<i>Vaimussina Z.B.</i>	
Nursing Homes: media coverage, issues and alternative ways of solving them	232
<i>Маханбетжанова А.С.</i>	
Контекстная реклама в электронных изданиях	238
<i>Кішібаева Ф.С.</i>	
Конвергентті журналистиканың жанрлық-пішіндік ерекшеліктері.....	246
<i>Uedraogo A.A.</i>	
Mass media as a tool for achieving sustainable development	252
Авторлар туралы мәлімет.....	257

CONTENTS

Section I

Journalism: society, language, history, policy, law, economy

<i>Kamzin Kaken, Khamza Asel</i> Retrospective Portraits: a comparative analysis	4
<i>Barlybayeva S., Leiman E.</i> Features of the Kazakhstan high rating TV channels	16
<i>Kozybaev S.K., Sultanova N.</i> Development of the Kazakh and Russian languages in Kazakh press.....	22
<i>Ramazan A.A., Akyzbekova A.B.</i> «Abay» magazine - golden support to national spirituality	28
<i>Zhaxsylykbayeva R.S.</i> Problems of science, education and innovation higher education	34
<i>Sultanbaeva.G., Velichinko S., Lojnikova O.</i> Mechanisms for enhancing the New Kazakhstan patriotism	40
<i>Amankos M., Kumatova A.</i> Editorial activity and creativity Sultanbek Kozhanova	46
<i>Negizbayeva M.O., Mukhambetova I.S.</i> Educational models in the sustainable development system	52
<i>Nosova B. M.</i> The Journalism in an Intercultural Communicative Dialogue: a Paradigm of Values.....	58

Section 2

World of information

<i>Shyngysova N.T., Zhumabaeva A.</i> Journalistic investigation on pages of regional media (on the example of materials 2000-2010 years)	70
<i>Abdijadilqizi J.</i> The role of the speech technique and culture of speech in the TV presenter skills	80
<i>Kapasova B., Yelikpaev S.</i> Advertising and marketing relations: place first kazakh newspaper	86
<i>Velitchenko S.N.</i> Formation of the national media system in the digital age	94
<i>Askarov N.A., Askarova A.SH., Saduakasov A.A.</i> The microperiodization of the history of the development of the Mass-media system in the post-Soviet period of Kazakhstan	100
<i>Alim A.A. Nurzhanova H.S.</i> Competent and competent application of Kazakh in the press.	108
<i>Baigozhina D.O., Kalym Zh., Mamirova K.S.</i> The role of philanthropy and sponsorship in PR	114
<i>Negizbayeva M. O., Erniyazov A.</i> The youth organizations of Kazakhstan in the context of sustainable development	120
<i>Ysengul Kapkyzy</i> How to check veracity of the information	124
<i>Niyazgulova A. Akpanbetova</i> Issues on Central Asian media sphere: The Information distribution activity of new media.	132

Section 3

Literature and Journalism

<i>Medeubekuli S.</i> Types and form of public speaking	138
--	-----

<i>Kamzin K.K., Zheldibayeva D.M.</i>	
Kazakh journalism: the trend of critical realism in the 1990s of the twentieth century	146
<i>Kozybayev S. K.</i>	
Talents reach for talents	152
<i>Daribaiuly S., Mussaly L., Kerimbekova B.</i>	
Creative exercises on the Kazakh literature lessons	156
<i>Mukhamadiyeva L.I., Dudinova E.I.</i>	
Andre Maurois: journalism in a literary discourse	162
<i>Amyrov A.GH., Dosanov B.I., Bysembaev A.K.</i>	
Actual problems of Kazakh terminology	168
<i>Ashirbekova G.Sh.</i>	
Artistic originality essays Qazi Danabay	174

Section 4 Electronic mass-media

<i>Gubasheva D.T.</i>	
The modern TV audience in Kazakhstan	182
<i>Kabylgazina K.K., Kurmanbayeva A.A.</i>	
Experience and teaching the history of radio journalism.....	188
<i>Moussinova A.A.</i>	
Closing «Bilim zhane Madeniet» TV channel.....	194
<i>Saudbayev M.</i>	
Social network: history of term appearance and its application in social sciences.	200

Section 5 Publishing and design

<i>Maikotova G.T., Mukataeva K., Mergenbaeva K.</i>	
G-Global – an innovative project: the integration of information literacy	208

Section 6 Tribune for young scientists

<i>Danayeva N.</i>	
Copyright and ethnopublicism	214
<i>Kaliazhdarova Sh.</i>	
Kazakhstan TV market: the transformation trends	220
<i>Sholpan T.</i>	
The dynamics of development of the media and international terrorism: aspects of interaction	226
<i>Baimussina Z.B.</i>	
Nursing Homes: media coverage, issues and alternative ways of solving them	232
<i>Mahanbetzhanova A.S.</i>	
Contextual advertising on the electronic media.....	238
<i>Kishibaeva G.S.</i>	
Forms and genre features of convergent journalism	246
<i>Uedraogo A.A.</i>	
Mass-media as a tool for achieving sustainable development.....	252
Авторлар туралы мәлімет	257

УСПЕЙТЕ ПОДПИСАТЬСЯ НА СВОЙ ЖУРНАЛ

АКЦИЯ!!!

**Каждому подписчику
ПУБЛИКАЦИЯ СТАТЬИ
БЕСПЛАТНО!!!**

- Акция действительна при наличии квитанции об оплате годовой подписки.
- Статья должна соответствовать требованиям размещения публикации в журнале.
- Статья печатается в той серии журнала, на которую подписался автор.
- Все нюансы, связанные с публикацией статьи, обсуждаются с ответственным секретарем журнала.

Издательский дом
«Қазақ университеті»
г. Алматы,
пр. аль-Фараби, 71
8 (727) 377 34 11, 221 14 65

АО «КАЗПОЧТА»
г. Алматы,
ул. Богенбай батыра, 134
8 (727 2) 61 61 12

ТОО «Евразия пресс»
г. Алматы,
ул. Жибек Жолы, 6/2
8 (727) 382 25 11

ТОО «Эврика-пресс»
г. Алматы,
ул. Кожамкулова, 124, оф. 47
8 (727) 233 76 19, 233 78 50